

Mötesbok: Kulturnämnden (2025-12-18)

Kulturnämnden

Datum: 2025-12-18

Plats: Esplanaden

Kommentar:

Dagordning

kl. 13:20 Presentation nya enhetschefer

kl. 13:25 ca Informationsärenden

kl. 13:45 ca Återrapport kulturpolitiskt program, beslut om Rapport monument och statyer

kl. 14:30 ca Fika tillsammans med ungdomar från Kulturskolan

kl. 15:00 Ungas delaktighet, KulturCrew

Behandling av mötesärende

60/25 Val av justerare, fastställande av dagordning och anmälan av jäv december 2025	3
61/25 Information, rapporter och övriga frågor december 2025	4
62/25 Rapport: Umeå kommuns monument och statyer	5
63/25 Medarbetarenkät 2025	32
64/25 KN - Kurser och konferenser 2025	43
65/25 Revisionens grundläggande granskning kulturnämnden 2024	45
66/25 Remiss: Mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna	57
67/25 Remiss: En kulturkanon för Sverige (SOU 2025:92)	74
68/25 Remiss: Riksarkivets föreskrifter om gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten mellan myndigheter	380
69/25 Anmälningsärenden / delegationsbeslut december 2025	397

Tjänsteskrivelse

2025-12-05

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00006

Val av justerare, fastställande av dagordning och anmälan av jäv december 2025

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att utse en ledamot i nämnden att justera protokollet digitalt måndag 22 december kl. 10.00,

att godkänna kallelsen och dagordningen, samt

att till protokollet notera eventuell anmälan om jäv.

Ärendebeskrivning

Dagordningen bifogas med mötesboken till nämnden, Eventuella tillägg i dagordningen noteras i nämndens protokoll under rubriken Information, rapporter och övriga frågor. En jävig person får varken delta i handläggningen av ett ärende eller närvara vid nämndens beslut i ärendet.

Beslutsunderlag

Föredragningslista/protokoll

Beredningsansvariga

Maria Nordenback

Beslutet ska skickas till

Jenny Skarstedt
Kulturdirektör

Maria Nordenback
nämndsekreterare

Tjänsteskrivelse

2025-12-05

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00003

Information, rapporter och övriga frågor december 2025

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att godkänna redovisningen av informationen.

Ärendebeskrivning

Presentation av nya enhetschefer

Susanne Vesterlund, Väven Lär och Jenny Vinsa, Arrangemang och scener.

Information från verksamheterna

Beatrice Hammar, verksamhetschef Kulturskolan och Helena Karlström, bibliotekschef

Återrapport Internkontrollplan 2025 – nytt bibliotekssystem

Helena Karlström, bibliotekschef

Återrapport Kulturpolitiskt program – kulturarv och kulturmiljö

Sara Edenius, enhetschef musei- och konstenheten

Ungas delaktighet och KulturCrew

Josefin Lövgren, verksamhetssamordnare Kulturskolan och ungdomar från verksamheten

Kulturmejeriet - nuläge

Leif Mårtensson, ledningskoordinator

Jenny Skarstedt

Kulturdirektör

Maria Nordenback

nämndsekreterare

Tjänsteskrivelse

2025-12-04

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00052

Umeå kommuns monument och statyer

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att godkänna rapport om Umeå kommuns monument och statyer,

att skicka rapporten på remiss till berörda och i rapporten omnämnda nämnder.

Ärendebeskrivning

Kulturförförvaltningen fick 2025 i uppdrag att göra en kartläggning av omfattning och konsekvenser för att kunna hantera underhåll av kommunens monument och statyer. Umeå kommun förvaltar i dag cirka 11 000 konstverk, varav cirka ett 60-tal är utomhusverk. Dessa är registrerade och beståndet inventeras, besiktas och underhålls av kommunens konstverksamhet med ett underhållsanslag om cirka 120 000 kr/år.

Kommunen emottar frågor om monument, statyer och andra installationer på kommunal mark som inte tillhör Umeå kommuns konstsamling och saknar ofta tydliga ägare och underhållsförfarande. Dessa objekt spänner från moderna lokala initiativ till äldre krigsmonument. Vissa installationer eller objekt saknar både konstnärligt och kulturhistoriskt värde, andra kan sakna konstnärlig verkshöjd eller ursprung men kan ändå ha ett kulturhistoriskt värde. Hanteringen av dessa typer av objekt saknar idag en tydlig rutin och ansvarsstruktur inom kommunen. En systematisk kartläggning krävs för att kunna besluta om framtida hantering, ansvar, budget och organisation av ovan nämnda innehav på kommunal mark.

Beslutsunderlag

Rapport Umeå kommuns monument och statyer

Beredningsansvariga

Sara Edenius, enhetschef Musei-och konstenheten

Beslutet ska skickas till

Berörda nämnder

2 av 2

Tjänsteskrivelse

Dnr: KU-2025/00052

Jenny Skarstedt
Kulturdirektör

Leif Mårtensson
Ledningskoordinator

Umeå kommuns monument och statyer

Umeå Kommuns monument och statyer

Sammanfattning

Umeå kommuns kulturförvaltning har uppdraget att kartlägga omfattningen av – och konsekvenserna för – underhåll av kommunens monument och statyer, inklusive sådana som inte ingår i kommunens konstsamling. Denna rapport sammanfattar nuläget, kommunens ansvar i relation till kulturmiljölagen, gränsdragningen mellan konstverk och kulturminnen samt föreslår en arbetsmodell med tydlig ansvarsfördelning mellan kommunala förvaltningar, Länsstyrelsen och Västerbottens museum. Med utblickar mot andra kommuner presenteras en schablonmodell för budgetering och metod för registrering av icke-listade objekt. Rapporten fungerar även som underlag för framtida underhållsplan och pekar på behovet av stärkt kompetens samt ett ökat årligt anslag för ett proaktivt och kostnadseffektivt omhändertagande av kommunens innehav av offentlig konst, monument och statyer.

Umeå Kommuns monument och statyer

Innehåll

Umeå kommuns monument och statyer	1
Sammanfattning.....	2
Innehåll	3
Bakgrund och problembeskrivning	4
Syfte och frågeställningar	4
Avgränsningar	4
Disposition	5
Teoretisk bakgrund	5
Metod och genomförande	5
Resultat och analys	6
Slutsatser och rekommendationer	14
Referenser	20
Bilagor	21
Kontaktuppgifter:.....	24
Mer information:	24

Umeå Kommuns monument och statyer

Bakgrund och problembeskrivning

Kulturförförvaltningen fick 2025 i uppdrag att göra en kartläggning av omfattning och konsekvenser för att kunna hantera underhåll av kommunens monument och statyer. Umeå kommun förvaltar i dag ca 12 000 konstverk, varav cirka ett 60-tal är utomhusverk. Dessa är registrerade och beståndet inventeras, besiktas och underhålls av kommunens konstverksamhet med ett underhållsanslag om cirka 120 000 kr/år.

Kommunen emottar frågor om monument, statyer och andra installationer på kommunal mark som ej tillhör Umeå kommuns konstsamling och saknar ofta tydliga ägare och underhållsförfarande. Dessa objekt spänner från moderna lokala initiativ till äldre krigsmonument. Vissa installationer/objekt saknar både konstnärligt och kulturhistoriskt värde, andra kan sakna konstnärlig verkshöjd eller ursprung men kan ändå ha ett kulturhistoriskt värde. Hanteringen av dessa typ av objekt saknar idag en tydlig rutin och ansvarsstruktur inom kommunen. En systematisk kartläggning krävs för att kunna besluta om framtida hantering, ansvar, budget och organisation av ovan nämnda innehav på kommunal mark.

Syfte och frågeställningar

Rapporten redogör för nuvarande förutsättningar samt presenterar metodförslag för framtida hantering av dessa objekt såväl som kommunens nuvarande konstinnehav genom den kommunala konstsamlingen. Rapporten ämnar:

- Analysera kommunens ansvar enligt kulturmiljölagen jämfört med ansvar för offentlig konst (nuläge).
- Identifiera och beskriva kända samt potentiellt okända monument/statyer på kommunal mark (nuläge).
- Föreslå en arbets- och ansvarsfördelning mellan Kulturförvaltningen, Tekniska förvaltningen, Samhällsbyggnad, Västerbottens museum och Länsstyrelsen (framtid)
- Presentera en schablonmodell för underhålls- och kostnadsbedömning (framtid)
- Rekommendera rutiner för registrering och underhåll utifrån nuvarande innehav och prioritering av icke-listade objekt (framtid)

Avgränsningar

Ansvarsfrågan och den preliminära inventeringen omfattar fasta verk/objekt på Umeå kommuns mark i utomhusmiljö. Inventeringen har inkluderat det totala beståndet av offentlig konst, monument och statyer och inkluderar byggnadsintegrerad utsmyckning. Temporära installationer och fornminnen är ej inkluderade i sammanställningen.

Den preliminära kartläggningen har inte skett genom en fysisk besiktning utan genomgång av databaser, register och annat tryckt och digitalt material. Rapporten gör inte anspråk på att listan över

Umeå Kommuns monument och statyer

kommunala innehav är komplett. Listan erbjuder dock en omfattande nulägesbild över kommunens innehav varpå övervägningar och prioriteringar kan göras för framtiden.

Disposition

Rapporten följer kommunens standardmall med avsnitt för teoretisk bakgrund, metod, resultat, diskussion och rekommendationer. Resultat och diskussion är indelat i enlighet med rapportens fastställda frågeställningar för nulägesanalys och framtida rekommendationer/övervägningar.

Teoretisk bakgrund

- Kulturmiljölagen (1988:950) - kommunens ansvar.
- Riksantikvarieämbetet, RAÄ:s handbok i förvaltningsplanering (2015) – värdering & urval.
- Propositionen Gestaltad livsmiljö (2018) – integrering av konst och kulturmiljö.

Metod och genomförande

För ansvarsfrågan:

Genomgång och granskning av lagkrav, rekommenderad praxis och jämförelse med andra kommuner genom granskning av befintliga underhållsplaner och policys har legat till grund för att ge vägledning i ansvarsfrågan.

För befintligt innehav av statyer, monument och offentlig konst

Rapporten har genom en preliminär inventering sökt kartlägga alla offentliga konstverk och monument inom Umeå kommun och beskriva dess ägarförhållanden. Kartläggningen omfattar *alla fasta verk på kommunal mark* – såsom statyer, minnesmärken, monument, land art, fontänskulpturer m.m. – oavsett om de ingår i kommunens konstsamling eller ej. Syftet är skapa en första överblick av verk som idag kan sakna tydliga ägarförhållanden vilket hindrar korrekt underhåll.

Det finns inga heltäckande publika databaser som listar alla Umeå kommuns monument och statyer, men flera källor/inventeringar bidrar med information. Den bifogade listan är sammanställd från Umeå kommuns och andra offentliga konstregister, detaljplaner och anläggningsregister. Exempel på kompletterande källor är officiella sammanställningar från Statens konstråds konstdatabas och campusinventeringar,ⁱ samt Umeå kulturnämnds publikationer (t.ex. *Skulpturguide Umeå*, 2006).

För varje verk anges namn/beskrivning, år eller tillkomstperiod, konstnär, material, placering, ägandeförhållanden samt om verket ingår i Umeå kommuns konstsamling (Ja/Nej). I kolumnen Ägandeförhållanden anges exempelvis *Umeå kommun* för konstverk som ingår i kommunens samling eller står på kommunens mark under dess ansvar. Verk på privat mark eller med privat ägare (t.ex. Umedalens skulpturpark som förvaltas av Balticgruppen) anges som *Privat*. Om ägarskap eller ansvar är oklart anges detta som *Okänd*.

Umeå Kommuns monument och statyer

Resultat och analys

1. Ansvarsfrågan

Umeå kommun bär, liksom alla myndigheter och markägare, ett ansvar för att skydda och vårda kulturarvet.ⁱⁱ Enligt kulturmiljölagen är det en nationell angelägenhet att bevara kulturmiljön, och ansvaret för detta delas av alla.ⁱⁱⁱ Kommunen har en nyckelroll i att identifiera och tillvarata lokala kulturmiljövärden och se till att kulturhistoriskt värdefulla objekt bevaras för kommande generationer. Detta ansvar sträcker sig inte bara till den offentliga konsten i kommunens konstsamling, utan även till äldre installationer, minnesmärken och monument på kommunal mark – även om de formellt inte ingår i kommunens konstsamling. Kommuner har enligt plan- och bygglagen (PBL) ansvar för kulturmiljövården, vilket inkluderar kulturhistoriskt värdefulla objekt oavsett skyddsstatus.^{iv} För enbart konstverk regleras underhållet av upphovsrättsliga principer och ägaransvar; för kulturminnesmärken krävs dessutom samråd med Länsstyrelsen.

Kulturmiljölagen (1988:950)	Kulturmiljön är “en nationell angelägenhet” där alla – inklusive kommuner – bär ansvar för vård och skydd.	Kommunen måste initiera eller samverka i inventering, tillståndsprövning och vård av kulturhistoriskt värdefulla objekt.
Plan- & bygglagen (2010:900)	Kommunen är planmyndighet och ska bevara kultur- och miljövården i fysisk planering.	Kulturvården för offentliga konstverk & monument ska vägas in i detaljplaner, bygglov, markarbeten.
Politik för Gestaltad livsmiljö (prop. 2017/18:110)	Helhetssyn: arkitektur, design, konst och kulturarv i samhällsbyggandet. Kommunen förväntas samordna aktörer och säkerställa konstnärlig kvalitet i offentlig miljö.	Kräver förvaltningsövergripande processer, tidig involvering av konstkompetens och avsätta medel för konstnärliga gestaltningar & underhåll.
Kommunala konst- och kulturprogram (t.ex. Umeås Kulturpolitiska program 2020–2030)	Understryker att offentlig konst är en demokratisk resurs, stärker attraktionskraft & identitet.	Politisk viljeinriktning → konkret ansvarsfördelning, budget och långsiktig underhållsplan behövs.

Ingen lag eller riktlinje gör kommunen *ensam* ansvarig – men samlad lagstiftning + politiska mål placerar huvudansvaret i praktiken hos markägaren/kommunen att garantera både bevarande och tillgänglighet.

Umeå Kommuns monument och statyer

1.1 Ägarens underhållsansvar:

Generellt gäller principen att den som äger eller har bekostat ett offentligt konstverk eller monument också ansvarar för dess underhåll. För äldre offentliga konstverk och kulturhistoriska monument innebär det att ägaren av den plats eller fastighet där objektet står normalt ska bekosta och ombesörja skötseln. Om Umeå kommun är markägare (t.ex. ett krigsmonument från 1800-talet utan känd upphovsman), åligger det i praktiken kommunen att finansiera och utföra nödvändigt underhåll.

1.2 Länsstyrelsens roll:

För skyddade kulturminnen (t.ex. fornlämningar eller byggnadsminnen) har Länsstyrelsen en tillsyns- och samordningsroll. Länsstyrelsen ansvarar för det statliga kulturmiljöarbetet i länet och kontrollerar att kulturmiljölagen följs.^v Myndigheten prövar tillstånd för ändringar av skyddade kulturminnen, ger råd och information samt kan bevilja bidrag för vård av kulturhistoriska objekt.^{vi} När det gäller exempelvis fornlämningar samordnar Länsstyrelsen ofta vårdinsatser i samarbete med kommuner, markägare, hembygdsföreningar och andra aktörer.^{vii} Kommunen bör därför vid större restaureringar eller ändringsbehov av äldre monument samråda med Länsstyrelsen – inte minst om objektet är skyddat eller anses kulturhistoriskt särskilt värdefullt – för att säkerställa att arbetet sker på ett fackmässigt sätt och i enlighet med gällande lagstiftning.

1.3 Läns museet och sakkunniga:

Läns museet (Västerbottens museum) och andra kulturarvsinstitutioner är värdefulla samarbetspartners i arbetet med äldre monument. Läns museerna fungerar i många fall som remissinstans och sakkunnigt stöd åt både kommuner och Länsstyrelser i kulturmiljöfrågor.^{viii} I flera läns museers uppdrag ingår att utföra antikvariska besiktningar och ge rådgivning kring skötsel och restaurering av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och objekt.^{ix} Umeå kommun kan således anlita eller samverka med läns museets experter (t.ex. konservatorer eller antikvarier) när man ska bedöma åtgärder för ett äldre monument. Även Riksantikvarieämbetet erbjuder råd och stöd på en övergripande nivå och har ett överinseende över kulturmiljöarbetet i landet^x, men det operativa ansvaret för det enskilda monumentets vård ligger på lokal nivå.

1.4 Intern kommunal ansvarsfördelning för underhåll av monument och statyer:

Det behöver tydligt framgå vilken nämnd eller förvaltning som ansvarar för äldre monument och minnesmärken på kommunens mark. Många kommuner har klargjort detta i sina riktlinjer. Till exempel slår Staffanstorps kommun fast att Kultur- och fritidsförvaltningen ansvarar för att kommunens konstsamling och offentlig konst i kommunens ägo förvaras, underhålls och bevaras på ett lämpligt sätt.^{xi} Kommunstyrelsen i Staffanstorp avsätter dessutom resurser för att riktlinjerna ska kunna följas.^{xii} På liknande sätt har Sala kommun beslutat att kulturförvaltningen (på uppdrag av kommunstyrelsen) är ansvarig för all lös konst – inklusive förvaring och underhåll – medan fast offentlig konst hanteras inom tekniska förvaltningens drift och underhållsansvar.^{xiii}

Dessa exempel belyser vikten av en tydlig ansvarsfördelning mellan kommunens olika enheter: vanligtvis ansvarar kulturförvaltningen för den konstnärliga och kulturhistoriska förvaltningen

Umeå Kommuns monument och statyer

(inventering, konservering, konstnärlig bedömning, uppdatering av konstregister etc.), medan tekniska förvaltningar eller parkförvaltningar kan bistå med praktisk skötsel såsom rengöring, markunderhåll runt monumentet, reparation av belysning, skyltar och liknande. Finansieringen för underhåll bör avsättas årligen i budgeten, antingen inom kulturförvaltningens ram eller via centrala medel öronmärkta för fastighets- och parkunderhåll – beroende på hur kommunen väljer att organisera ansvaret.

1.5 Distinktion mellan olika typer av objekt

För att till fullo besvara ansvarsfrågan i relation till kommunal organisation och externa intressenter är det även viktigt att tydliggöra distinktion och avgränsning mellan olika typer av objekt. Umeå kommuns konstpolicy görs följande principiella åtskillnad mellan konstnärliga skulpturer och kulturhistoriska monument. Ur Umeå kommuns konstpolicy:

"I Umeå kommuns konstpolicy görs följande principiella åtskillnad mellan konstnärliga skulpturer och kulturhistoriska monument.

- **Konstnärlig skulptur:** Ett tredimensionellt konstverk skapat med konstnärlig avsikt, oftast av en namngiven konstnär. Verket är unikt, estetiskt motiverat. Dessa verk bedöms, hanteras och underhålls inom ramen för den offentliga konsten.
- **Kulturhistoriskt monument:** En fysisk struktur eller installation som främst har minnesfunktion eller historisk betydelse, t.ex. minnesstenar, krigsmonument eller platsspecifika minnesmärken. Dessa har ofta upprättats av ideella föreningar, staten eller kommunen för att hedra historiska händelser eller personer, och saknar ofta en namngiven konstnärlig upphovsman. Fokus ligger på kulturarvets bevarandevärde snarare än det konstnärliga uttrycket.

Det är dock viktigt att förstå att gränsen mellan dessa kategorier inte alltid är skarp. Vissa verk uppfyller kriterier för både konstnärligt uttryck och kulturhistoriskt värde.

- Om monumentet har en tydlig estetisk gestaltning, skapats av en konstnär och uttrycker konstnärliga intentioner, kan det betraktas som ett konstverk.
- Om monumentet främst fyller en ceremoniell eller dokumenterande funktion (t.ex. en enkel sten med inskription, rest av en förening), betraktas det i första hand som ett kulturhistoriskt minnesmärke.

Vid övervägande av inskrivning i kommunens konstsamling behövs bägge perspektiv: konstnärlig sakkunskap vid bevarande, men även kulturmiljökompetens vid värdering och restaurering. Kommunen avgör från fall till fall – men som huvudprincip bör monument utan konstnärlig upphovsman hanteras inom ramen för kulturmiljöansvar, inte konstsamlingen. Kommunen bär likväl ett underhållsansvar för dessa objekt men detta omfattas ej av konstpolicyens ramar."

Detta innebär att olika typer av objekt/installationer som finns på kommunal mark faller inom olika expertis och ansvarsområden. Nedan finns en tabell av olika typer av objekt. Vissa objekt kan tillhöra mer än en kategori men modellen ger modellen ger en förenklad överblick:

Umeå Kommuns monument och statyer

	Typ av verk/ installation	Exempel	Tillkomst	Huvudsaklig lagstiftning / krav	Ansvar & hantering	Beslutsväg
Konst	Offentlig konst	Skulpturer, land art etc	Beställs/planeras eller köps in av kommunen i enlighet med kommunens konstpolicy	Upphovsrätts- lagen LOU	Kulturförvaltning (inventering, konstnärligt ansvar) Tekniska förvaltningen (praktisk skötsel)	Kulturnämnden vid större upphandlingar/g estaltningar
	Byggnads- integrerad konst	Väggmålningar, fasadgestaltning	Beställs eller köps in av kommunen enligt konstpolicy	PBL (varsamhet), Upphovsrättslage n	Fastighetsägare + kulturförvaltning rådgivande	Byggnadsnämnd/ Kulturnämnd
Kulturminne	Monument/min nesmärken	Krigsmonument, minnesstenar	Har tillkommit i äldre skeden för att hedra personer, händelser eller idéer eller utmärka en särskild plats	Kulturmiljölagen, PBL	Kommunen om markägare; samråd Länsstyrelsen vid skyddsstatus	Kulturnämnd / Tekniska
	Fornlämningar/ historiska installationer	Gravrösen, runstenar	Har tillkommit i äldre skeden	Kulturmiljölagen (automatiskt skydd)	Länsstyrelsen (tillstånd), kommunen samråder	Länsstyrelsen beslut, kommunen utförare
Utsmyckning	Bruksinstallatio ner med konstnärlig form	Konstnärliga bänkar, lekutrustning, fontäner	Del av övergripande gestaltning av den publika miljön.	PBL, arbetsmiljö, upphovsrätt ev.	Tekniska förvaltningen, kulturförvaltning rådgivande	Tekniska nämnden
	Arkitektoniska miljögestaltning ar	Platsspecifik landskapsarkitekt ur, parker	Del av övergripande gestaltning av den publika miljön.	PBL, miljöbalken, kulturmiljölagen	Samhällsbyggnad huvudansvar, samråd kulturförvaltning	Tekniska nämnden
	Övriga utsmyckningar/ "icke-konst"	Exempel Dykdalber Holmsund, enklare föreningsinitiativ och dyl.	Ofta initierade av privata aktörer eller föreningar	Inga särskilda lagkrav (ej konst, ej kulturminne). Arbetsmiljö/säker het kan gälla.	Parkdrift/tekniska förvaltningen ansvarar. Kulturförvaltningen kan avge rådgivande yttrande (ej konstnärlig angelägenhet).	Tekniska nämnden eller driftsenhet

Umeå Kommuns monument och statyer

1.6 Underhållsplan och rutiner:

För att möta kommunens ansvar bör konstpolicyn inkludera riktlinjer för löpande vård av äldre konstverk och monument. Exempelvis kan Umeå kommun upprätta en underhållsplan för offentliga konstverk och minnesmärken. En sådan plan bör innehålla information om objektens status, behov av rengöring, konservatorsinsatser, eventuella renoveringar samt tidsintervaller för tillsyn. Likaså bör alla berörda kommunala verksamheter veta hur de är delaktiga i arbetet samt hur man ska rapportera skador eller vandalisering av monument. Genom tydliga rutiner säkerställs att inget objekt faller mellan stolarna bara för att det inte formellt ingår i konstsamlingen. Istället ses det som en del av det gemensamma kulturarvet i vår offentliga miljö, med kommunen som garant för dess bevarande.

1.7 Samverkan och stöd:

Kommunen finansierar och utför det vardagliga underhållet av äldre monument på kommunal mark, såsom rengöring, enklare reparationer och skyltning. Vid större restaureringar eller bevarandebehov samarbetar kommunen med Länsstyrelsen (för tillstånd och eventuella bidrag) och med länsmuseet eller andra antikvariska experter för att säkerställa korrekta metoder. På så vis fördelas ansvaret på ett sätt där kommunen tar ledningen i det praktiska och ekonomiska, samtidigt som staten genom Länsstyrelsen utövar tillsyn och stöd.^{xiv} Denna ansvarsuppdelning – där kommunen är huvudansvarig för drift och underhåll och staten (Länsstyrelsen) står för regelverkstillsyn och viss samfinansiering – är bruklig i Sverige och säkerställer att äldre monument och minnesmärken kan bevaras på ett långsiktigt hållbart sätt.

Umeå Kommuns monument och statyer

2. Monument och statyer på kommunal mark

Den sammanställda inventeringen omfattar **116 identifierade objekt** på kommunal mark. Dessa representerar en tidsperiod från 1800-talets senare del till 2020-talets samtida offentliga konst. Variationen i uttryck och material är stor – från klassiska brons- och stensulpturer till moderna installationer i glas, stål och komposit. Många äldre statyer är klassiska brons- eller stensulpturer – t.ex. ryttarstatyn av Gustav II Adolf (avtäck 1924, i brons) samt äldre minnesstenar i sten. Vissa 1800-talsverk är utförda i gjutjärn (som Döbelnsmonumentet från 1867). Samtidigt finns moderna verk i ovanligare material: Vicke Lindstrands glasobelisk "Grön eld" från 1970 är ett känt Umeå-landmärke. Storleksmässigt varierar objekten från mindre byster och stenar till monumentala skulpturer flera meter höga (som Camilla Akrakas *Listen!* på Rådhusorget).

Generellt kan sägas att äldre verk ofta är figurativa (gestaltar specifika personer eller händelser i stadens historia), medan nyare offentliga konstverk tenderar att vara mera abstrakta eller konceptuella. Sammanfattningsvis visar Umeås samling en bred variation i utförande – från klassisk skulpturkonst i robusta material (brons, granit, järn) till modern offentlig konst i mer experimentella material och former.

2.1 Ägandeförhållanden

Enligt kartläggningen och data från arbetsfilen fördelas objekten enligt följande:

Ägar-/förvaltningskategori	Antal	Andel (%)
Kommunalt ansvar/ägande (direkt)	63	54,3
Kommunala bolag (Bostaden, Umeå Energi)	5	4,3
Samägande inkl. kommunen	7	6,0
Annan offentlig ägare (stat, region, universitet)	21	18,1
Privat/ideell ägo	19	16,3
Okänt/övrigt	1	0,8
Totalt	116	100

Umeå Kommuns monument och statyer

Kommunens ägande

En stor andel av utomhuskonsten ägs av Umeå kommun själv. Kommunen äger/ansvarar för eller delägar/är delansvarig för 64 % av objekten, och cirka 82 % har någon form av offentlig ägare (kommun, region, stat eller universitet). Hit räknas alla offentliga konstverk som inköpts eller beställts av kommunen genom åren. Resterande andel utgörs av privata eller ideella initiativ, ofta placerade på kommunal mark.

- Av de kommunalt ägda verken ingår 60 stycken (cirka 50 % av det totala antalet, 80% av objekten inom kommunens ansvar) i den officiella konstsamlingen.
- En stor del av samägandet berör Statens konstråd/Akademiska Hus samt Umeå kommun i kombination med Umeå Energi, Balticgruppen, Region Västerbotten och andra. För samägande krävs tydliga drift- och kostnadsöverenskommelser samt utsedda kontaktpunkter. Depositioner skall förvaltas enligt de villkor som följer med depositionen (upphovsrätt, skötselkrav, återlämning m.m.)
- Objekt ägda av kommunala bolag sköts av respektive bolag om de ej ingår i samägande.

Förenings- eller donationsresta monument

Flera äldre minnesmärken har uppförts av föreningar, stiftelser eller eldsjälar snarare än av kommunen. Till denna kategori hör t.ex. militära eller historiska monument som restes under tidigt 1900-tal till minne av händelser eller personer. *Minnesstenen över Duncker och von Aërekoff* (rest 1895 i Kyrkparken) är ett exempel – sannolikt initierat av lokalhistoriska eller militärhistoriska intressenter. Även Döbelns ryttarstaty (1867) finansierades historiskt genom insamling. Dessa objekt ägs inte formellt av kommunen, utan ägarskapet kan ligga hos en hembygdsförening, veteranorganisation eller liknande. I praktiken hamnar dock skötselansvaret ofta hos kommunen eftersom monumenten står på kommunens mark och allmänheten förväntar sig att de tas om hand.

Privatresta verk på offentlig mark

Vissa skulpturer har donerats av privatpersoner eller företag. Det kan röra sig om konstverk som exempelvis Rotaryklubbar, konstföreningar eller andra privata aktörer låtit uppföra och sedan placerat i det offentliga rummet. Äganderätten i sådana fall kan ligga kvar hos donatorn eller ha överlåtits till kommunen genom gåvobrev. Om ägarfrågan är tydligt reglerad (t.ex. genom avtal) ansvarar ägaren för underhåll, men ofta blir kommunen ändå involverad om verket är tillgängligt för allmänheten.

Oklara eller delade ansvarsförhållanden

Kartläggningen har också identifierat objekt där ägaren är oklar eller delat. Några äldre minnesstenar eller konstverk saknar dokumentation om ägarskap – de "har alltid stått där" men finns inte i något register. I dessa fall har kommunen de facto tagit ansvar (t.ex. låtit Parkförvaltningen sköta om kringliggande ytor och rengöring). Det finns också verk som ägs av andra offentliga aktörer än

Umeå Kommuns monument och statyer

kommunen, till exempel Region Västerbotten (regionen äger viss offentlig konst vid sjukhus och vårdinrättningar) eller staten (Statens konstråd kan ha placerat verk i Umeå). I praktiken behöver kommunen samverka med dessa aktörer för underhåll om verken står på kommunal mark. Generellt gäller nämligen principen att *den som äger eller har bekostat ett offentligt konstverk också ansvarar för dess underhåll*, men om verket står på kommunens mark utan aktiv ägare faller ansvaret ofta ändå på kommunen av praktiska skäl.

2.2 Identifierade utmaningar och möjligheter

1. **Oklara ägarförhållanden:** 16 objekt som bör ligga under kommuns ansvar är ej inskrivna i konstsamlingen. Hälften är olika typer av minnesmärken/stenar utan namngiven konstnär som uppförts med militärhistorisk koppling, tex Västerbottens regemente. Flera äldre monument restes av föreningar eller genom donationer utan att ägande- och underhållsansvar formaliserades. Objekt utan känd ägare hamnar ofta i "rättsligt vakuum" i de fall de inte är inskrivna i Kommunens konstsamling. När kommunen äger marken är kommunen de facto huvudpart. Vem som ansvarar för vad inom Umeå kommun behöver tydliggöras för att ärenden/objekt inte faller mellan stolarna och därigenom riskerar bristande, och i slutändan mer kostsamt underhåll eller att det uteblir helt.
- **Otillräcklig registrering och ansvarsfördelning:** Endast verk i konstsamlingen finns idag i kommunens konstdatabas. Äldre minnesmärken och privata donationer saknar systematiskt underlag.
- **Avsaknad av rutin:** Brist på fastställd process för tillsyn, prioritering och rapportering gör att objekt riskerar att förfalla eller skadas vid markarbeten. Central inventering och prioriteringsmatris (Relevans × Risk × Skick) gör det lättare att förebygga vandalis, korrosion och klimatskador – billigare än akuta insatser efter skador har uppstått. En samlad förvaltning gör att vård, trygghet, klimat- och markåtgärder kan synkas med park- och gatuunderhåll, snöröjning, belysning, evenemang m.m. – minskar totalslitage och kollisionkostnader.
- **Underfinansierat underhåll:** Dagens underhållsbudget på cirka 120 000 kr/år(konstverksamheten) räcker för akuta åtgärder för verk inskrivna i konstsamlingen men inte för planerad långsiktig vård. En behovsprövad och proaktiv budget skulle stordriftsfördelar vid upphandling av konservatorer, lyftkranar, specialtransporter etc. Samlad planering möjliggör långa underhållscykler (5- eller 10-årsöversyn) för ett resurseffektivt underhåll.
- **Behov av extern expertis**
Kommunen behöver inhyra kompetens från konservator/antikvarie med tydligt mandat att:
– göra fackmässiga skaderapporter.
– formulera åtgärdsförslag enligt RAA-rekommendationer.
– leda samråd med Länsstyrelsen och läns museet där erforderligt.
2. **Tillgång till statliga stöd**
Länsstyrelser kan lämna bidrag för restaurering, men endast om det finns en seriös kommunal huvudman som söker med korrekt dokumentation.

Slutsatser och rekommendationer

Kombinationen av juridisk plikt, samhällsnytta och hållbar ekonomi gör att kommunen måste ta ett tydligt huvudansvar för monument och statyer. Umeå kommun kan med tydlig ansvarsfördelning och samverkan mellan kulturförvaltningen, tekniska förvaltningen och samhällsbyggnad säkerställa att äldre kulturhistoriska monument förvaltas långsiktigt och sakkunnigt. Det ger trygghet för bevarandearbetet, underlättar praktisk skötsel och möjliggör stadens fortsatta utveckling med respekt för kulturarvet samt uppfyller lagkrav enligt PBL och kulturmiljölagen. En strukturerad modell – med klar ansvarsfördelning, underhållsplan och stabil finansiering – är den mest kostnadseffektiva och långsiktigt hållbara vägen för att bevara kulturarvet och uppfylla både nationella mål och lokala ambitioner.

En långsiktig underhållsplan är det konkreta verktyg som verkställer ett korrekt underhåll av det kommunala konstinnehavet. Grundpremisserna för resurseffektiv, proaktiv och hållbar kommunal underhållsplan för offentlig konst, monument och statyer är beslut om dess omfattning och avgränsning. Med föreslagen metodik har Umeå kommun en robust, laganknuten och praktiskt genomförbar modell för att skydda och utveckla sitt offentliga kulturarv – både konst och monument – på lång sikt.

Rekommenderad Modell för Ansvarsfördelning

1. Kulturförvaltningen/ Konstverksamheten

- **Övergripande ansvar** för kulturhistoriska kulturminnen och monument.
- Har sakkunskap inom kulturmiljö, antikvarisk kompetens och förvaltningsplanering.
- Samordnar inventering, dokumentation, bevarandeprogram och kontakt med Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet, uppdatering av digitalt verksregister, upprättar och följer upp **underhålls och åtgärdsplaner**.

2. Tekniska förvaltningen / Park- och fastighetsförvaltningen

- **Drift- och praktiskt underhåll**, t.ex. städning, reparation av struktur, markarbete, belysning, skyltar efter riktlinjer från kulturförvaltningen, inkluderat handlingsplaner och bruksrutiner.

3. Samhällsbyggnadsförvaltningen /Byggnadsnämnd

- Integrerar kulturvärden i fysisk planering, detaljplaner och bygglov.
- Tar hänsyn till monument vid mark- och byggprojekt.
- Samråder med kulturförvaltningen och Tekniska förvaltningen vid exploateringsprojekt för att säkerställa skydd av kulturminnen.

Umeå Kommuns monument och statyer

4. Samarbete med statliga och regionala aktörer

- **Länsstyrelsen** har tillsynsansvar och ger tillstånd enligt kulturmiljölagen, samt kan bidra med statliga bidrag vid större restaureringar^{xv}
- **Västerbottens museum (länsmuseum)** ger expertstöd, sakkunskap, antikvarisk rådgivning och remissbehandling.
- **Riksantikvarieämbetet** fungerar som nationell stödande myndighet med vägledande handböcker för förvaltningsplanering^{xvi}

Övriga aktörer:

- **Kulturmiljöfunktionen/Byggnadsantikvarie:** rådgivning och kravställning vid åtgärder som berör kulturmiljö- och kulturarvsobjekt; samråd med Länsstyrelsen vid behov.
- **Upphandlad konservator:** utför specialistvård enligt framtagen konserveringsplan.

Roll	Huvuduppgifter	Beslutar om / finansierar
Kulturförvaltningen	Inventering, risk- & värdeklassning, kontakt med Länsstyrelsen/RAÄ vid behov, uppdatera underhållsplan.	Prioritetsklass, upphandling av konservator årsbudgetförslag.
Teknisk/Service-förvaltning	Daglig tillsyn, felanmälan, praktiskt underhåll, beställa arbeten/felanmälan	Upphandling, genomförande, journalföring.
Gestaltningsgruppen	Hanterar samordnings- och budgetfrågor när konst och kulturarv möts i större exploaterings- eller ombyggnadsprojekt. kompetens	Rådgivande för helhetsyn inom gestaltad livsmiljö
Extern konservator	Fackmässiga skaderapporter, åtgärdsförslag, slutbesiktning.	Metodval, teknisk rapport.
Samhällsbyggnad	Integrera skydd i detaljplan, marklov, bygglov	Planbestämmelser
Länsstyrelsen (stat)	Tillsyn & tillstånd, ev. bidrag till skyddade objekt.	Bidragsbeslut, villkor.
Länsmuseum / sakkunniga	Antikvariskt stöd, forskningsinsatser, rådgivning vid behov.	Expertutlåtanden.

Umeå Kommuns monument och statyer

Ansvarsfråga	Kulturförvaltningen	Tekniska förvaltningen	Samhällsbyggnad	Länsstyrelse / Länsmuseum
Inventering & dokumentation	✓		✓ (i PBL-plan)	
Antikvarisk dokumentation	✓			✓
Dagligt underhåll		✓		
Större skötsel/restaurering	✓ (planering)	✓ (utförande)		✓ (tillsyn, bidrag)
Samråd / tillstånd	✓	✓	✓	✓

Umeå Kommuns monument och statyer

Rekommenderad Modell för Finansiering

- **Miniminivå:** årligt *driftsanslag* för rutinåtgärder. (tvätt, mindre lagning) → årlig driftpost hos teknisk förvaltning
- **Flerårsram:** Exempelvis 3–4 miljoner/5-årsperiod för planerade konserveringar (baserat på jämförbara mellanstora kommuner).
- **Reservpott:** 5–10 % oförutsedda akuta skador (storm, sabotage).

Statliga bidrag (Länsstyrelsen) kan sökas för kulturhistoriska monument; planen utgör då formellt budgetunderlag, vilket RAÄ betonar.^{xvii}

Schablonmodell för budget (exkl. moms)

Kategori (storlek/värde)	Antal i Umeå	Rengöring/år	Större åtgärd/5 år	Livscykelkostnad 25 år
A Små (< 1,5 m)	40	1 000 kr	5 000 kr	30 000 kr
B Mellan (1,5–3 m)	45	2 000 kr	15 000 kr	85 000 kr
C Stora (> 3 m / komplex)	14	4 000 kr	40 000 kr	220 000 kr

Umeå Kommuns monument och statyer

Rekommenderar Operativ handlingsplan

1. Politiskt beslut:

Ge kulturförvaltningen uppdraget att skapa en underhållsplan för offentlig konst, monument och statyer inom Umeå kommun.

2. Rutin/riktlinje

För de verk som ej är inkluderade i Umeå kommuns konstsamling och saknar tydliga ägandeförhållande kräver framtagandet av en rutin för hantering/registrering/dokumentering för att säkra en lista över objekt som skall underhållas. Detta rör både de verk som ingår i den preliminära inventeringslistan samt verk som i framtiden kan komma till kommunens kännedom, exempelvis genom att de uppmärksammas av allmänheten.

3. Snabbinventering

a) Tillfällig lista med verk från konstsamlingen samt de verk som saknar tydliga ägandeförhållande.

b) Preliminär värde och riskklass på det totala kommunala innehavet (utomhus)

c) Samråd i gestaltungsgruppen om de enskilda verken angående huruvida dessa skall ingå i underhållsplan eller övrig skötsel. Exempel på bedömningar som resultat av samråd:

1: rekommendation om införlivande i konstsamling (beslut hos konstantendent eller via kulturnämnd i enlighet med delegationsordning)

2: kulturmiljöobjekt utanför konstsamlingen men som har skyddsvärde och bör därmed tas med i underhållsplan.

3: ej kommunalt ansvar (t.ex. privat minnessten)

4. objekt som kan anses vara ren utsmyckning och bör ingå i exempelvis parkskötselplan.

4. Underhållsplan:

Kulturförvaltningen skapar en underhållsplan med ett tvådelat underhållssystem enligt RAÄ:s handbok^{xviii}: Kulturförvaltningen äger planen; Tekniska förvaltningen verkställer basunderhåll. Planerat underhåll samordnas och beställs av extern kompetens av kulturförvaltningen. Tillstånd samråds alltid med Länsstyrelsen vid kulturhistoriska objekt.

- Basdrift (årlig rengöring, småskador) – Tekniska förvaltningen.
- Planerat underhåll (5-års-cykel) – Kulturförvaltningen i samverkan med konservator.

Underhållsplanen ska innehålla:

- Risk- och värdebedömning: RAÄ-matris (Relevans × Risk × Skick).
- Ekonomisk analys: livscykelkostnad (LCC) med tre underhållsnivåer.
- Prioritering A–D enligt RAÄ-modell.

Umeå Kommuns monument och statyer

5. Fältinventering

En första kostnadspost är finansiering- och anlitande av konservator för fältinventering enligt underhållsplanens omfattning/avgränsning och bedömningspunkter utförd med inhyrd konservator.

6. Finansiering

Beslut om stegvis ökat anslag enligt fältinventeringens/underhållsplanens utfall.

- a) Tekniska förvaltningen skapar årsvis underhållsbudget för **basdrift**, i dialog med kulturförvaltningen
- b) Kulturförvaltningen säkrar finansiering för **planerat underhåll**

7. Åtgärd

- Implementering och Basdrift
- Implementering av Planerat underhåll: större åtgärder i enlighet med underhållsplanens prioriteringar och kostnadsberäkning.

8. Uppföljning

- Årsrapport till kulturnämnden: genomförda åtgärder, avvikelser, kostnadsutfall, risktrender.
- Femårsrevidering: full inventering + uppdatering av alla värde- och riskklasser till kulturnämnden.
- Delrevidering efter större klimathändelser eller exploateringsprojekt.

Långsiktig: Upprättande av en gemensam digital plattform där allmänheten kan söka information och rapportera skador.

Förväntade Resultat

Kort sikt (1-3 år)

- Fullständig inventering & riskanalys.
- Första årsrapport till kulturnämnden; ökad transparens.

Medellång sikt (4-6 år)

- Kostnadstoppar jämnas ut; färre akuta räddningsinsatser.
- Högre nyttjande av statliga kulturmiljöbidrag.

Lång sikt (> 10 år)

- Monumenten behåller konstnärligt, historiskt och ekonomiskt värde.
- Offentliga miljöer upplevs som tryggare och mer attraktiva – bidrar till kommunens varumärke och hållbar tillväxt (Gestaltad livsmiljö).

Umeå Kommuns monument och statyer

Referenser

REFERENSER • Kulturmiljölag (1988:950)

- RAÄ (2015). Plattform kulturhistorisk värdering och urval.
- Regeringen (2018). Prop. 2017/18:110 Politik för gestaltad livsmiljö.
- Linköpings kommun (2023). Handlingsplan Offentlig konst.
- Göteborgs stad (2022). Underhållsplan Offentlig konst.
- Staffanstorps kommun (2021). Riktlinjer för kulturmiljö och offentlig konst.

Umeå Kommuns monument och statyer

Bilagor

Bilaga 1: Inventeringslista 2025 (excel)

Bilaga 2: Begreppsdefinitioner/ordlista

Umeå Kommuns monument och statyer

Bilaga 2:

Begrepp	Definition
Antikvarie	Expert på kulturhistoria och kulturmiljövård. Ansvarar ofta för dokumentation, värdering och rådgivning.
Arkivarie	Yrkesperson som arbetar med insamling, bevarande och tillgängliggörande av dokument och arkivhandlingar.
Besiktning	Tillsyn av ett objekts tillstånd, ofta enligt ett fastställt intervall.
Enprocentregeln	Principen att ca 1 % av byggkostnader i offentliga byggprojekt bör avsättas till konstnärlig gestaltning.
Fornlämning	Ett kulturhistoriskt objekt som är lämnat av människan före 1850 och som har vetenskapligt eller kulturhistoriskt värde. Är skyddad enligt KML.
Fornminne	Äldre benämning för fornlämning, dvs en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som är skyddad enligt Kulturmiljölagen (KML). Det kan vara gravar, boplatser, fäbodrar, kultplatser m.m.
Gestaltad livsmiljö	Styrande begrepp som betonar att arkitektur, design, konst och kulturmiljöer tillsammans formar vår fysiska miljö.
Inventering	Systematisk genomgång och dokumentation av objekt i det offentliga rummet. Inkluderar t.ex. placering, skick och ägare.
Konservator	Fackperson med specialkompetens inom konservering. Utför tillståndsbedömningar, åtgärdsförslag och konserveringsarbeten.
Konservering	Åtgärder som syftar till att bevara och skydda ett objekt från vidare skador eller nedbrytning, utan att återställa det till ett tidigare skick.
Konstverk	Ett objekt eller verk framställt av en konstnär, ofta inom bildkonst men även andra medier.
Kulturarv	Alla materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan över tid – byggnader, konst, berättelser, traditioner etc.
Kulturmiljö	En geografisk miljö som i någon form är präglad av människans verksamhet genom historien – från enstaka byggnader till hela landskap.
Kulturminne	Ett mer allmänt uttryck för kulturhistoriskt värdefulla objekt eller platser. Kan vara skyddade (t.ex. byggnadsminnen) eller oskyddade.
Land art	Konstform där konstnären använder landskapet eller naturmaterial som medium, ofta i större skala och utomhus.

Umeå Kommuns monument och statyer

Länsstyrelsen	Regional myndighet som har ansvar för tillsyn, tillståndsgivning och rådgivning för skyddade kulturmiljöer.
Minnesmärke	Ett objekt som markerar en specifik händelse eller person, ofta av symbolisk karaktär.
Monument	Ett större konstverk eller byggnadsverk som uppförts för att minnas eller hedra en person, händelse eller idé.
RAÄ	Riksantikvarieämbetet – Sveriges myndighet för kulturarvsfrågor. Arbetar med rådgivning, vägledning, tillståndsprövning och kunskapsutveckling.
Restaurering	Åtgärder för att återställa ett objekt till ett tidigare skick, ofta med bevarande av historisk och estetisk integritet.
Riskbedömning	Bedömning av faktorer som kan påverka objektets långsiktiga bevarande – t.ex. klimat, skadegörelse, vibrationer.
Staty	En fristående skulptur, uppförd i dekorativt eller monumentalt syfte.
Värdebedömning	Klassificering av objekt utifrån deras kulturhistoriska, estetiska, sociala eller ikoniska värde.

Umeå Kommuns monument och statyer

Kontaktuppgifter:

Sara Edenius, sara.edenius@umea.se

Enhetschef Musei- och Konstenheten, Umeå Kulturförvaltning

Mer information:

Foto: Staty av Gustav II Adolf, Otto Strandman 1924, Umeå Kommuns Konstsamling, Placering Rådhusparken.

umea.se/webbsida

Umeå Kommuns monument och statyer

i statenskonstrad.se,

ii raa.se

iii lagen.nu

iv

kulturarvstockholm.se+14Riksantikvarieämbetet+14Riksantikvarieämbetet+14Länsstyrelsen+1Riksantikvarieämbetet+1.

v lagen.nuraa.se.

vi raa.se.

vii raa.se

viii raa.se

ix raa.se.

x raa.se

xi cms.staffanstorp.se.

xii cms.staffanstorp.se.

xiii sala.se.

xiv raa.se

xv

Malmö+15Riksantikvarieämbetet+15Riksantikvarieämbetet+15Boverket+2Malmö+2Riksdagen+2.

xvi

Riksantikvarieämbetet+1Riksantikvarieämbetet+1Länsstyrelsen+7Riksantikvarieämbetet+7Riksantikvarieämbetet+7.

xvii Riksantikvarieämbetet

xviii Riksantikvarieämbetet+2Riksantikvarieämbetet+2Riksantikvarieämbetet+2.

Kulturförvaltningen

Besöksadress: Stadshuset, Skolgatan 31A

Väven, Storgatan 46A

Postadress: Kulturförvaltningen

Umeå Kommun

901 84

090-16 10 00

umea.kommun@umea.se

www.umea.se

Tjänsteskrivelse

2025-12-09

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00060

Medarbetarenkät 2025

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att godkänna redovisningen av medarbetarenkäten 2025.

Ärendebeskrivning

Medarbetarenkäten är en årligen återkommande undersökning som riktar sig till kommunens samtliga tillsvidareanställda. Enkäten är uppdelad i två huvudområden. Dels svarar den mot alla arbetstagares upplevelse av den organisatoriska och sociala arbetsmiljön (OSA), dels redogör den för upplevelsen av lika rättigheter och möjligheter.

Enkäten är uppdelad i åtta områden som sedan kan brytas ned i mer detaljerade frågor.

Enkäten genomförs i huvudsak under oktober månad och resultatet därav redovisas för verksamheterna i november. Därefter följer ett arbete för verksamheterna att arbeta med resultatet för att skapa bättre förutsättningar för medarbetare, chefer och organisationen.

Bifogat finns en övergripande redovisning för kulturnämnden i jämförelse med kommunens totala resultat samt en jämförelse med resultat för 2025 och 2024.

Antal svarande för kulturnämnden 2025 var 183 av 211 förväntade svar. Detta ger en svarsfrekvens motsvarande 86,7%. Detta är en lägre svarsfrekvens jämfört med tidigare års medarbetarenkäter.

Kulturnämnden redovisar ett totalt svarsvärde om 5,1 av totalt möjliga 6. I jämförelse med kommunens totala resultat om 5,0 är det alltså ett något högre resultat. Nämndens mål för medarbetarenkätens totala medelvärde är 5,0 och för ledarskap är målet att värdet ska vara högre än Umeå kommuns motsvarande värde. Kulturnämnden når båda målen.

Tjänsteskrivelse

Dnr: KU-2025/00060

Fördelat per frågeområde ser svaren ut enligt nedan.

	Kulturnämnd	Umeå kommun
Arbetsorganisation	5,3	5,3
Arbetsbelastning och krav	5,1	4,9
Handlingsutrymme och kontroll	4,8	4,7
Ledarskap	5	4,9
Stöd	5,1	5,2
Kunskaper och utveckling	5,4	5,4
Återhämtning	4,7	4,6
Säkerhet och trygghet	5	4,7
Lika rättigheter och möjligheter	5,3	5,4
Totalt medelvärde, max 6	5,1	5

Jämförelsen mot föregående år gör gällande att marginella förflyttningar skett inom olika frågeområden på nämndsnivå samtidigt som det totala värdet för nämnden är oförändrat. Arbetet med resultaten sker på verksamhets- och enhetsnivå.

	2025	2024	Trend	Diff
Arbetsorganisation	5,3	5,3	►	0
Arbetsbelastning och krav	5,1	5	▲	0,1
Handlingsutrymme och kontroll	4,8	4,9	▼	-0,1
Ledarskap	5	5	►	0
Stöd	5,1	5,2	▼	-0,1
Kunskaper och utveckling	5,4	5,5	▼	-0,1
Återhämtning	4,7	4,5	▲	0,2
Säkerhet och trygghet	5	5	►	0
Lika rättigheter och möjligheter	5,3	5,3	►	0
Totalt medelvärde, max 6	5,1	5,1	►	0

Beslutsunderlag
Kulturnämnd kulturförvaltning 2025

Beredningsansvariga
Björn Söderbäck, HR-chef

Beslutet ska skickas till
Björn Söderbäck, HR-chef

Jenny Skarstedt
kulturdirektör

Björn Söderbäck
HR-chef

Medarbetarenkäten 2025

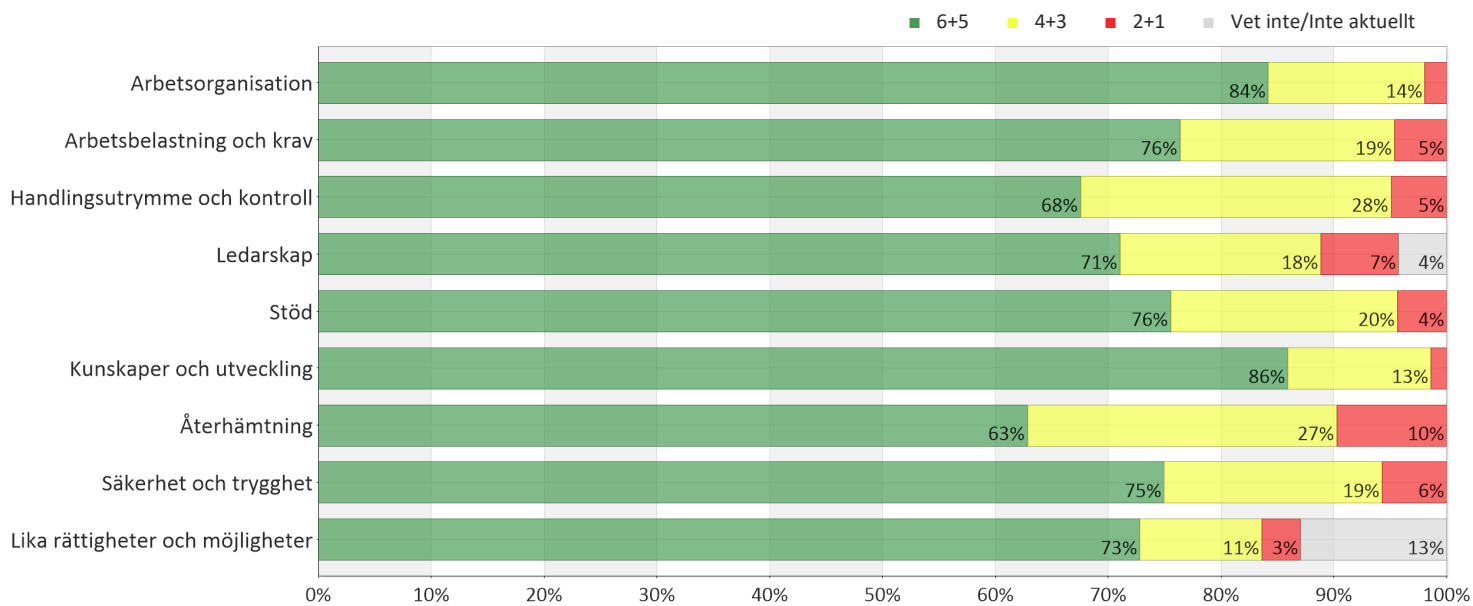
Organisatorisk och social arbetsmiljö, OSA Lika rättigheter och möjligheter

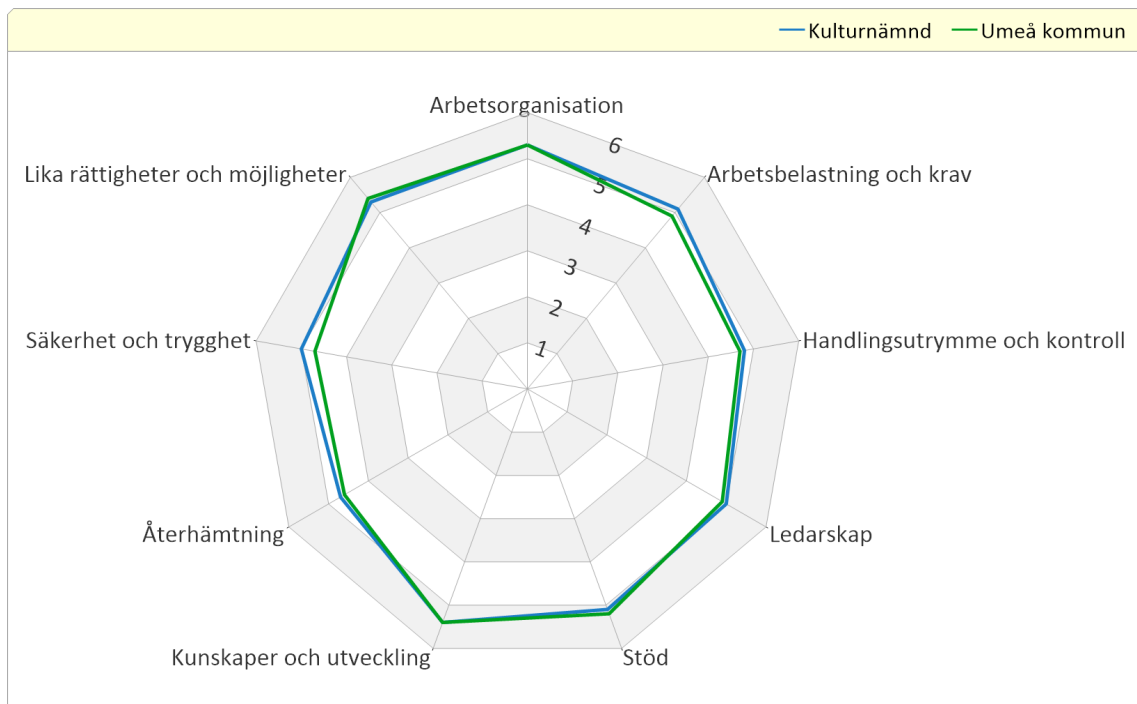
Sammanfattning av resultat

Kulturnämnd

Antal svar: 183 | Antal förväntade svar: 211 | Svarsfrekvens: 86,7%

Sammanfattning av resultat

Sammanfattning av resultat

	Kulturnämnd	Umeå kommun
Arbetsorganisation	5,3	5,3
Arbetsbelastning och krav	5,1	4,9
Handlingsutrymme och kontroll	4,8	4,7
Ledarskap	5	4,9
Stöd	5,1	5,2
Kunskaper och utveckling	5,4	5,4
Återhämtning	4,7	4,6
Säkerhet och trygghet	5	4,7
Lika rättigheter och möjligheter	5,3	5,4
Totalt medelvärde, max 6	5,1	5

Medarbetarenkäten 2025

Organisatorisk och social arbetsmiljö, OSA Lika rättigheter och möjligheter

Sammanfattning av resultat

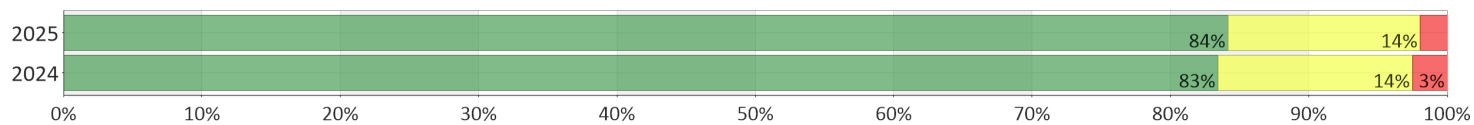
Kultur

Jämförelse på år 2025-2024

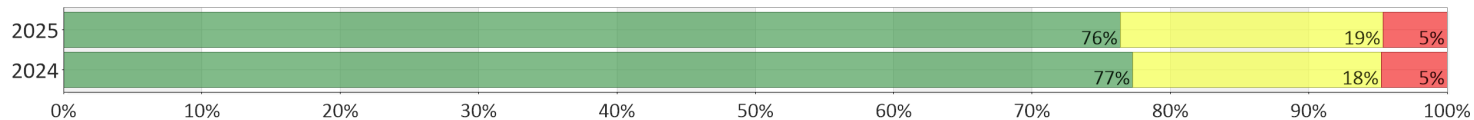
Sammanfattning av resultat

■ 6+5 ■ 4+3 ■ 2+1

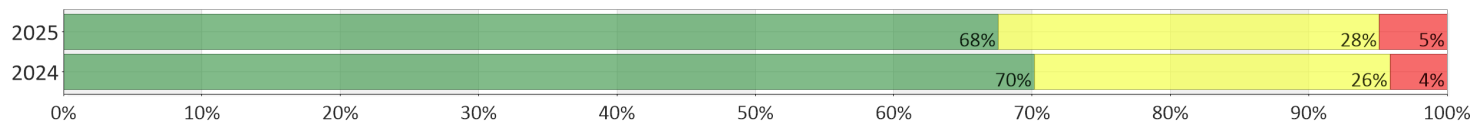
Arbetsorganisation

Arbetsbelastning och krav

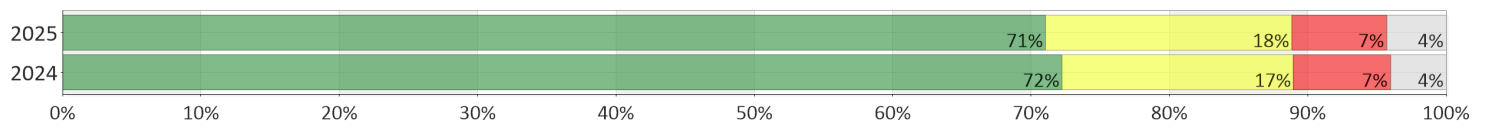

Handlingsutrymme och kontroll

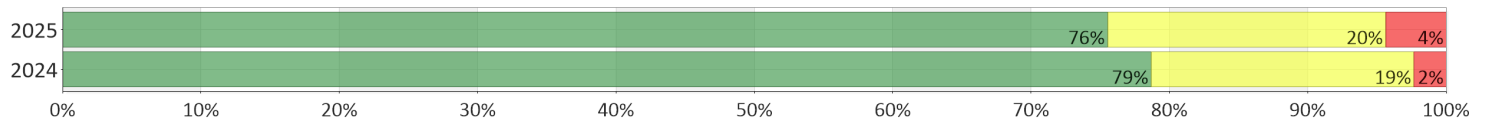

Sammanfattning av resultat

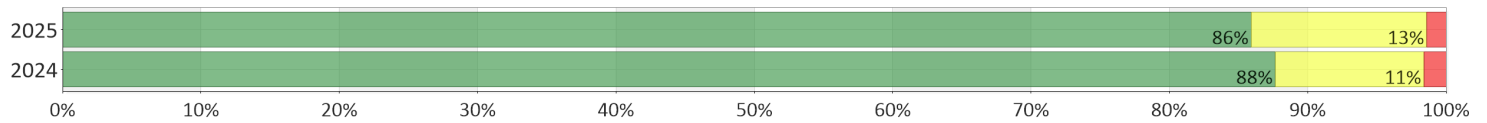
Ledarskap

Stöd

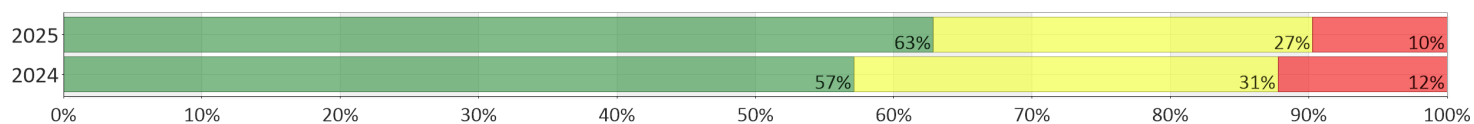

Kunskaper och utveckling

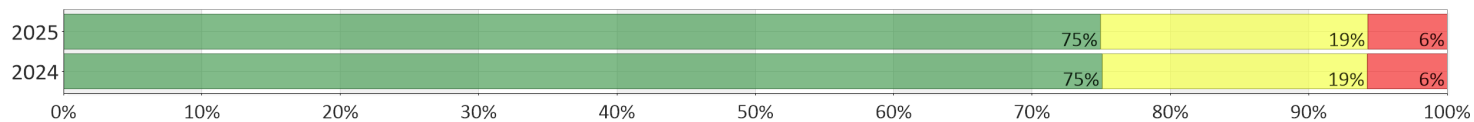

Sammanfattning av resultat

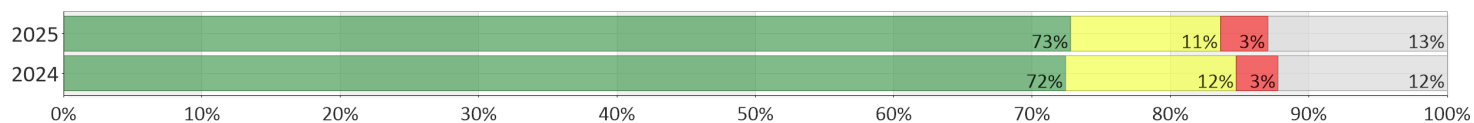
Återhämtning

Säkerhet och trygghet

Lika rättigheter och möjligheter

Sammanfattning av resultat

	2025	2024	Trend	Diff
Arbetsorganisation	5,3	5,3	►	0
Arbetsbelastning och krav	5,1	5	▲	0,1
Handlingsutrymme och kontroll	4,8	4,9	▼	-0,1
Ledarskap	5	5	►	0
Stöd	5,1	5,2	▼	-0,1
Kunskaper och utveckling	5,4	5,5	▼	-0,1
Återhämtning	4,7	4,5	▲	0,2
Säkerhet och trygghet	5	5	►	0
Lika rättigheter och möjligheter	5,3	5,3	►	0
Totalt medelvärde, max 6	5,1	5,1	►	0

Tjänsteskrivelse

2025-12-05

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00005

Kurser och konferenser våren 2026

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att anta kurs-och konferensplanen för våren 2026.

Ärendebeskrivning

Förvaltningen sammanställer årligen ett förslag på de kurser och konferenser inom nämndens ansvarsområde som är aktuella för nämndens ledamöter att delta på med ersättning. Planen är ett underlag till presidiet för löpande beslut under året.

Eftersom valarbete pågår i partierna hösten 2026 lägger förvaltningen ett förslag enbart för våren och återkommer med ny fortbildningsplan 2027 när nästa mandatperiods nämnd tillträtt.

Beslutsunderlag

Kurser och konferenser våren 2026

Beredningsansvariga

Maria Nordenback

Jenny Skarstedt
Kulturdirektör

Maria Nordenback
nämndsekreterare

Kurser och konferenser våren 2026

Konferens	Tid och plats	Arrangör
Folk och kultur 2026	4-6 februari, Munktellstaden Eskilstuna.	Länsteatrarna i Sverige, Regional Musik i Sverige, Länsmuseernas samarbetsråd, Eskilstuna kommun och Region Sörmland. Välkommen till Folk och Kultur!
Marskonferensen – Jag hör vad du säger: Samtal i förändring	4-6 maj, Vävenscenen Umeå	Umeå stadsbibliotek, Sveriges depåbibliotek och lånecentral, SLU-biblioteket, Umeå universitetsbibliotek och Biblioteksutveckling Västerbotten Marskonferensen – Jag hör vad du säger – samtal i förändring
Kulturskoledagarna 2026	(15) 16 – 17 april, Sergel Hub Stockholm	Kulturskolerådet Kulturskoledagarna 2026 - Kulturskolerådet
Arctic Arts Summit – Land, Power, Art	16 -18 juni, Umeå	Vierme K, Umeå kommun, Region Västerbotten, Kulturrådet, Umeå universitet, Arctic Arts Summits sekretariat Arctic Arts Summit

Tjänsteskrivelse

2025-12-03

Kulturnämnden

Diariernr: KU-2025/00024

Revisionsdialog kulturnämnden 2024

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att godkänna yttrandet i enlighet med tjänsteskrivelsen.

Ärendebeskrivning

De förtroendevalda revisorerna i Umeå kommun har givit E&Y i uppdrag att genomföra en grundläggande granskning av kulturnämnden. Uppdraget ingick i revisionsplanen för år 2024. I rapporten framgår bedömningar och rekommendationer. Revisorerna önskar ett yttrande över rapporten där nämndens åsikter kring granskningen och dess rekommendationer framgår.

Yttrande

Kulturnämndens tertial- och årsrapporter till kommunstyrelsen avseende 2024 följer den av kommunstyrelsens näringslivs- och arbetsutskott, KSnau 2024-02-27 fastställda mall. Utöver de av KSnau efterfrågade rapporterna lämnas utförligare rapporter från kulturförvaltningen till kulturnämnden. Uppföljning av internkontrollplan sker enligt anvisning varje kvartal där det framgår när respektive kontrollåtgärd har återrapporterats till kulturnämnden. Därutöver sker återkommande rapporter från verksamhetscheferna till kulturnämnden.

I den för 2024 aktuella granskningen för kulturnämnden har revisionen noterat "*viss avvikelse*" avseende rapportering och uppföljning av måluppfyllelse, grunduppdrag, inriktningsmål, personalpolitiska mål och tilläggsuppdrag.

Kulturnämnden tolkar noteringarna på så sätt att revisionen önskar att rapporterna till kommunstyrelsen ska vara mer omfattande och utförligare. Kulturnämnden följer de av KSnau fastställda anvisningarna varför den typen av invändningar bör riktas mot anvisningarna, inte mot kulturnämndens rapporter.

I det fall KSnau kommer att justera mallarna, kommer kulturnämnden att följa dessa.

Tjänsteskrivelse

Dnr: KU-2025/00024

Beslutsunderlag

Revisionsrapport Grundläggande granskning kulturnämnden 2024

Beredningsansvariga

Leif Mårtensson

Beslutet ska skickas till

Kommunrevisorerna

Max Stenman, Ernst & Young AB

Jenny Skarstedt

Kulturdirektör

Leif Mårtensson

Ledningskoordinator

Kommunrevisorerna granskar

UMEÅ KOMMUN KULTURNÄMNDEN

Grundläggande granskning 2024

1. Inledning och bakgrund

Revisorerna är kommunfullmäktiges organ för kontroll och ansvarsprövning av styrelser och nämnder. Revisionens arbete ska även ses som ett stöd till nämnderna och styrelsen. Revisorerna ska enligt kommunallagen årligen granska verksamheten inom nämndernas verksamhetsområden i den omfattning som följer av god revisionssed.

Revisorerna har till uppgift att pröva om:

- Verksamheten sköts på ett ändamålsenligt, och från ekonomisk synvinkel, tillfredsställande sätt
- Räkenskaperna är rättvisande
- Den interna kontrollen är tillräcklig

Den grundläggande granskningen utgör en viktig del av revisionens årliga granskning och omfattar en översiktlig granskning av målpuppfyllelse samt styrning och intern kontroll.

Den grundläggande granskningen baseras på revisorernas riskanalys och omfattar samtliga nämnder och styrelser. Den grundläggande granskningen ger också underlag att under året uppdatera riskanalysen. Enligt god revisionssed i kommunal verksamhet ska den grundläggande granskningen ha en sådan omfattning att den ger en grund för bedömningar i revisionsberättelsen.

1.1 Syfte och revisionsfrågor

Granskningens översiktliga syfte är att bedöma om nämnden har en tillräcklig struktur för styrning, uppföljning och kontroll av verksamheten. De bedömningar som avlämnas ska utgöra en grund för säkerställande att nämnden lever upp till de mål och beslut som fullmäktige fastställt.

Granskningen ska besvara följande revisionsfrågor:

- Har nämnden säkerställt att verksamheten bedrivs i enlighet med det grunduppdrag, mål och eventuella tilläggsuppdrag som fullmäktige bestämt?
- Har nämnden säkerställt att verksamheten bedrivs på ett ekonomiskt tillfredsställande sätt?
- Arbetar nämnden strukturerat för att säkerställa en tillräcklig intern kontroll?

1.2 Avgränsning

Granskningen avser kulturnämnden och är avgränsad till verksamhetsåret 2024. Granskning och bedömning utgår ifrån väsentliga styr- och uppföljningsdokument som upprättas under året. Granskningen färdigställs och avslutas efter att nämnden behandlat sina årsbokslut och verksamhetsuppföljningar för 2024.

1.3 Revisionskriterier

Med revisionskriterier avses de bedömningsgrunder som bildar underlag för revisionens slutsatser och bedömningar. I denna granskning utgörs revisionskriterierna av:

- Kommunallagen (2017:725) 6 kap. 6 §
- Strategisk plan 2016–2028
- Riktlinjer för aktiverade styrning (2021-03-09)
- Planeringsdirektiv, budget och investeringar 2024 (2023-06-19)
- Riktlinjer för intern styrning och kontroll (2011-09-26)
- Reglemente för nämnden

1.3.1 Reglemente för kulturnämnden

Enligt kulturnämndens reglemente består nämndens grunduppdrag att svara för kommunens uppgifter inom folkbibliotek, skolbiblioteksservice, konstverksamhet, kulturskola, kvinnohistoriskt museum, kultur i skolan, kultur för seniorer, arrangemang i Väven och kommungemensamma arrangemang samt den kommungemensamma konstsamlingen.

1.3.2 Kommunspecifik styrmodell

Umeå kommun specificerar sin styrmodell i Riktlinjer för aktiverande styrning i Umeå kommun, antaget av kommunfullmäktige 2021-03-09. Riktlinjen ska tillämpas av Umeå kommuns nämnder och helägda bolag.

Riktlinjerna fastslår att verksamheten i nämnder/styrelser ska utgå från tilldelat grunduppdrag. Inom ramen för tilldelat grunduppdrag har nämnder/styrelser möjlighet att utifrån sina specifika förutsättningar och behov fastställa hur verksamhetsstyrning och uppföljning ska utformas. Detta innebär att varje nämnd och styrelse inom grunduppdragets ramar, lagstiftning, övriga direktiv och riktlinjer från kommunfullmäktige har mandat att besluta om mål, uppdrag och aktiviteter för sina egna verksamheter.

Uppföljning av grunduppdraget sker årligen genom att nämnd och styrelse bedömer i vilken omfattning nämnden eller styrelsen verkställt grunduppdraget och rapporterar sagda bedömning till kommunstyrelsen som sammanställer inför hantering i kommunfullmäktige.

Utöver grunduppdraget har nämnder och styrelser att förhålla sig till kommunfullmäktiges inriktningsmål. Inriktningsmål kan destinerats till namngivna nämnder och bolag som:

- särskilt ska prioritera arbete med just detta inriktningsmål
- bedöms ha de reella förutsättningar som krävs för att inriktningsmålet ska uppnås

Nämnder och styrelser har även att förhålla sig till specifika tilläggsuppdrag som kan tilldelas av kommunfullmäktige i samband med fastställande av planeringsdirektiv och budget.

1.3.3 Planeringsprocess och uppföljning

Efter kommunfullmäktiges beslut om samtliga nämnders och inriktning under juni månad ska nämnder/styrelser anta verksamhetsplaner och en internbudget inför kommande verksamhetsår. Verksamhetsplaner och nämndsbudget ska beskriva hur nämnder avser verkställa:

- Nämndens grunduppdrag och övriga åtaganden enligt kommunfullmäktiges reglemente
- Mål och tilläggsuppdrag ställda till nämnd i beslutade planeringsdirektiv och budget

Nämnden genomför därefter verksamheten i enlighet med upprättad och fastställd verksamhetsplan och nämndsbudget.

Nämnder och styrelser ska kontinuerligt följas upp. Detta i syfte för att följa måloppfyllelse av verksamheternas kvalitet och utveckling. Uppföljningen ska bland annat ske genom:

- Verksamhetsuppföljning genom månads-, tertial- och årsbokslut
- Uppföljning av internkontroll

1.3.4 Riktlinjer för internkontroll

Kommunens dokument för riktlinjer för intern kontroll som antogs i september 2011, specificerar att kommunens samtliga verksamhetsområden ska tillämpa dessa riktlinjer. I dokumentet framgår att följande moment ska tillämpas av verksamheterna:

Risikanalys

En riskanalys ska göras i syfte att identifiera omständigheter som utgör risk att verksamheterna inte bedrivs enligt lagar och regler samt verksamhetens krav.

Kontrollåtgärder

Vid behov ska åtgärder tas utifrån resultatet av riskanalysen som förhindrar att verksamhetens krav inte uppfylls.

Uppföljning

Verksamheterna ska systematiskt och regelbundet följa upp, bedöma och avrapportera den interna kontrollen.

Dokumentation

Risikanalysen, kontrollåtgärder samt uppföljningen och bedömningen ska dokumenteras.

Rapportering

I samband med inrapportering av bokslut ska nämnderna/styrelserna rapportera till kommunfullmäktige huruvida deras internkontroll har varit tillräcklig.

1.3.5 Inriktningsmål, tilläggsuppdrag och personalpolitiska mål från fullmäktige

Följande inriktningsmål är destinerade till kulturnämnden 2024:

- Mål 2. Umeå ska växa hållbart utan några utsatta områden

Följande tilläggsuppdrag är tilldelade kulturnämnden för 2024:

- Tilläggsuppdrag: 2023:1 Kommunfullmäktige ger kommunstyrelsen och nämnderna i uppdrag att öka omställningen av nämndernas verksamheter för att klara grunduppdraget i takt med att personalbristen ökar.
- Tilläggsuppdrag: 2023:2 Kommunfullmäktige ger kommunstyrelsen och nämnderna i uppdrag att öka samarbetet och ansvarstagandet över förvaltnings- och nämndgränser.
- Tilläggsuppdrag 2022:9 Kommunfullmäktige ger tekniska nämnden tillsammans med kulturnämnden i uppdrag att utreda olika alternativ gällande kulturskolans behov av långsiktiga lokaler. Alternativen ska belysa ekonomiska konsekvenser ur både fastighets- och verksamhetsperspektiv, samt eventuella andra verksamhetsmässiga konsekvenser. Dialog med andra nämnder och förvaltningar ska också ske för att studera eventuella möjligheter till samlokalisering med kommunens andra verksamheter.

Följande personalpolitiska mål för 2024 är tilldelade samtliga nämnder, därmed även kulturnämnden:

- Mål 5: Umeå kommun ska klara kompetensförsörjningen genom att vara en attraktiv arbetsgivare och spegla mångfalden i samhället.
- Mål 6: Umeå kommun ska ha ledarskap som ges och ger förutsättningar för goda resultat, där riktvärdet för antalet medarbetare per chef inte är fler än 30.

- Mål 7: Umeå kommuns sjukfrånvaro ska minska genom fokus på friskfaktorer och jämställda arbetsförhållanden.

1.4 Genomförande

Den grundläggande granskningen har genomförts av de förtroendevalda revisorerna tillsammans med sakkunnigt stöd från EY. Granskningen har genomförts genom dialogmöten, bedömning av styr- och uppföljande dokument samt protokollsgranskning.

Protokollsgranskning

De förtroendevalda revisorerna följer styrelse och nämnder löpande, utifrån sina bevakningsansvar för nämnder, genom bland annat protokollsgranskning. Bevakningen rapporteras löpande på revisorernas sammanträden. Protokollsgranskningen dokumenteras på ett av revisorerna överenskommet sätt.

Dokumentstudier

För att få en helhetsbild av styrelsens/nämndens arbete, kompletteras dialogen (enligt nedan) med insamling, genomgång och analys av relevanta styr- och uppföljningsdokument (budget, reglemente, uppdragsplan, verksamhetsuppföljning per T1, T2 och årsbokslut, riskanalys, internkontrollplan etc.).

Dialogmöten

Revisorerna genomför under året dialogmöten med styrelse och nämnders presidier respektive hela styrelsen och nämnder. Frågeställningarna vid dialogerna utgår från de områden som identifierats i revisorernas risk- och väsentlighetsanalys.

Analys, bedömning och rapportering

När verksamhetsåret är slut, sammanställs resultatet och en sammanfattande analys och bedömning görs. Detta sammanställs i en rapport per nämnd. Den slutliga rapporten sammanställs först efter att respektive styrelse/nämnd behandlat sina årsbokslut/verksamhetsuppföljningar för 2024. Detta för att säkerställa att granskningen omfattar hela granskningsåret.

Rapporten utgör ett underlag för revisorernas årliga bedömning av måluppfyllelse samt intern kontroll.

2. Resultat av granskningen

2.1 Styrning och uppföljning av verksamhet

Nedan redogörs för iakttagelser och bedömningar avseende nämndens verksamhetsstyrning och uppföljning under 2024.

Kontrollpunkt	Iakttagelse	Kommentar/hänvisning till protokoll
Beslutat om verksamhetsplan där det framgår hur nämnden planerar att verkställa: - Grunduppdrag - Inriktningsmål - Personalpolitiska mål - Ev. tilläggsuppdrag		2023-11-08 § 72 Verksamhetsplanen anger: • Plan för att uppfylla sitt grunduppdrag • Nämndens inriktningsmål • Nämndens tilläggsuppdrag • Personalpolitiska mål
Följt upp verksamhet och måluppfyllelse i tertialrapporter		2024-05-23 § 37, tertial 1 Rapporten innehåller i enlighet med styrmodellen en förenklad ekonomi- och personalrapport med uppföljning av personalpolitiska mål men inte grunduppdrag, inriktningsmål eller tilläggsuppdrag. 2024-09-26 § 60, tertial 2 Nämnden bedömer enligt tertialrapport 2 att nämnden i hög grad uppfyllt sitt grunduppdrag. Rapporten redovisar ingen prognos för helåret. Tre av nämndens tilläggsuppdrag är genomförda, ett är delvis genomfört men prognostiseras vara genomfört under året. Nämnden bedömer att arbetet med de tre personalpolitiska målen sker enligt plan och ger en övergripande rapportering av pågående arbete och resultat. Inriktningsmålet som fullmäktige destinerat till nämnden följs inte upp i rapportering till kommunstyrelsen. I förvaltningens rapportering till nämnden ges en beskrivande uppföljning av respektive inriktningsmål för varje del av nämndens verksamhet. Ingen bedömning eller prognos för måluppfyllelse ges.
Följt upp verksamhet och måluppfyllelse i en årsrapport		2025-01-30 § 4
Uppnår/uppfyller: - Grunduppdrag - Inriktningsmål		Nämnden bedömer att <i>i hög grad</i> ha uppfyllt sitt grunduppdrag.

- Personalpolitiska mål - Ev. tilläggsuppdrag		Nämnden har genomfört samtliga fyra tilläggsuppdrag. Nämnden bedömer att två av fullmäktiges personalpolitiska mål är uppnådda, ett är delvis uppnått. Det framgår ingen bedömning av det inriktningsmål som kommunfullmäktige destinerat till nämnden i rapporteringen till kommunstyrelsen och till nämnden.
Bedömning av grunduppdrag, inriktningsmål, personalpolitiska mål och ev. tilläggsuppdrag kan styrkas med relevanta underlag	✓	Nämnden motiverar grunduppdragets uppfyllnad och arbetet med de personalpolitiska målen samt tilläggsuppgifterna genom en övergripande beskrivning av verksamheten under året samt statistik.
Vidtagit åtgärder vid indikationer på avvikelse från grunduppdrag, inriktningsmål, personalpolitiska mål och ev. tilläggsuppdrag	ET	Nämnden har inte rapporterat några väsentliga avvikelser.

✓ = ingen eller oväsentlig avvikelse, = viss avvikelse, ✗ = väsentlig avvikelse, ET = Ej tillämplig

2.1.1 Bedömning

Vi bedömer att nämnden har säkerställt att verksamheten bedrivs i enlighet med det grunduppdrag, mål och tilläggsuppdrag som fullmäktige bestämt. Bedömningen baseras på att nämnden har antagit en verksamhetsplan och följt upp den. I uppföljningen bedömer nämnden att den i hög grad har uppfyllt sitt grunduppdrag, och genomfört samtliga fyra tilläggsuppdrag. Nämnden bedömer dock inte målfyllnad för det inriktningsmål som kommunfullmäktige destinerat till nämnden.

Uppföljning av inriktningsmål sker, i enlighet med kommunens styrmodell, inte till nämnd utan av respektive programstyrgrupp. Nämnden ska enligt uppgift erbjudas information om uppföljningen. Därutöver ger förvaltningen en beskrivande uppföljning till nämnden av verksamheternas arbete med respektive inriktningsmål vilket vi ser som positivt.

2.2 Styrning och uppföljning av ekonomi

Nedan redogörs för iakttagelser och bedömningar avseende nämndens ekonomistyrning och uppföljning under 2024.

Kontrollpunkt	Iakttagelse	Kommentar/hänvisning till protokoll
Upprättat en budget för innevarande år inom tilldelad ram	✓	2023-11-08 § 72
Följt upp ekonomin i tertialrapporter	✓	2024-05-23 § 37, tertial 1 2024-09-26 § 60, tertial 2 Nämnden prognostiserar enligt tertialrapport 2 ett resultat i enlighet med budget för året.

Följt upp ekonomin i en årsrapport	✓	2025-01-30 § 4
När måluppfyllelse avseende ekonomi (inkl. budget)	✓	Nämnden redovisar ett överskott med 0,4 mnkr mot budget.
Vidtagit åtgärder vid indikationer på bristande måluppfyllelse avseende ekonomi	ET	Ej tillämplig för bedömning då nämnden redovisar ett överskott mot budget.

✓ = ingen eller oväsentlig avvikelse, — = viss avvikelse, ✗ = väsentlig avvikelse, ET = Ej tillämplig

2.2.1 Bedömning

Vi bedömer att nämnden har säkerställt att verksamheten bedrivs på ett ekonomiskt tillfredsställande sätt. Bedömningen baseras på att nämnden har antagit en budget och följt upp ekonomin via tertialrapporter samt årsrapport. Nämnden redovisar ett överskott mot budget.

2.3 Intern kontroll

Nedan redogörs för iakttagelser och bedömningar avseende nämndens internkontroll under 2024.

Kontrollpunkt	Iakttagelse	Kommentar/hänvisning till protokoll
Beslutat om internkontrollplan	✓	2023-11-23 § 73
Värderat identifierade risker	✓	Internkontrollplanen innehåller en riskanalys.
Internkontrollplanen tydliggör - vilka risker som ska kontrolleras - kontrollmetod - vem som är ansvarig för kontroll - när i tid kontroll sker	✓	Samtliga punkter framgår i internkontrollplanen.
Följt upp internkontrollplanen	✓	2023-05-23 § 38, tertial 1 2024-09-26 § 61, tertial 2 2025-01-30 § 5, tertial 3
Vidtagit åtgärder vid identifierade brister	—	Enligt protokoll visar uppföljningen att den interna styrningen och kontrollen är tillräcklig. Vi noterar dock att uppföljningen av planen inte redogör för utfall eller vilka åtgärder som vidtagits och vilka behov av åtgärder som kvarstår.

✓ = ingen eller oväsentlig avvikelse, — = viss avvikelse, ✗ = väsentlig avvikelse, ET = Ej tillämplig

2.3.1 Bedömning

Vi bedömer att nämnden arbetar strukturerat för att säkerställa en tillräcklig intern kontroll. Bedömningen baseras på att nämnden har antagit en internkontrollplan och följt upp den. Vi

bedömer dock att nämndens uppföljning bör utvecklas med tydlig information om utfall och åtgärder för eventuella avvikelser.

3. Sammanfattade bedömning

Vår sammanfattande bedömning utifrån vår översiktliga granskning av kulturnämnden är att nämnden har säkerställt en tillräcklig styrning och uppföljning av verksamhet och ekonomi. Vidare bedömer vi att nämnden har säkerställt en tillräcklig intern kontroll.

Vi grundar vår bedömning på följande:

Revisionsfråga	Bedömning	Motivering
Har nämnden säkerställt att verksamheten bedrivs i enlighet med det grunduppdrag, mål och eventuella tilläggsuppdrag som fullmäktige bestämt?	Ja	Bedömningen baseras på att nämnden bedömer att den i hög grad har uppfyllt sitt grunduppdrag, och genomfört samtliga fyra tilläggsuppdrag. Nämnden bedömer dock inte måluppfyllelse för det inriktningsmål som kommunfullmäktige destinerat till nämnden. Däremot ger förvaltningen en beskrivande uppföljning till nämnden av verksamheternas arbete med respektive inriktningsmål vilket vi ser som positivt.
Har nämnden säkerställt att verksamheten bedrivs på ett ekonomiskt tillfredsställande sätt?	Ja	Bedömningen baseras på att nämnden har antagit en budget och följt upp den via tertialrapporter samt årsredovisning. Bedömningen baseras även på att nämnden redovisar ett överskott mot budget.
Arbetar nämnden strukturerat för att säkerställa en tillräcklig intern kontroll?	Ja	Bedömningen baseras på att nämnden har antagit en internkontrollplan med riskanalys och följt upp den. Nämndens uppföljning bör dock utvecklas med tydlig information om utfall och åtgärder för eventuella avvikelser samt eventuellt behov av ytterligare åtgärder.

Utifrån granskningsresultatet rekommenderar vi kulturnämnden att:

- Säkerställa en tydlig uppföljning och återrapportering kopplat till inriktningsmål och program, i enlighet med vad som anges i Riktlinjer för aktiverande styrning
- Tydliggöra uppföljningen av internkontroll med utfall och åtgärder för eventuella avvikelser samt eventuellt behov av ytterligare åtgärder

Umeå mars 2025

Lydia Andersson
Certifierad kommunal yrkesrevisor, EY

Per Stålberg
Certifierad kommunal yrkesrevisor, EY

Tjänsteskrivelse

2025-12-03

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00049

Remiss: Mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att ställa sig bakom yttrandet i tjänsteskrivelsen.

Ärendebeskrivning

Den 1 januari 2019 trädde nya bestämmelser i lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk i kraft, Lag (2009:724). Kommunerna blev skyldiga att anta mål och riktlinjer för sitt minoritetspolitiska arbete och dessa ska på begäran kunna lämnas ut till den myndighet som har uppföljningsansvar för lagen.

Umeå kommun har tidigare haft beslutade mål och riktlinjer för perioden 2020–2024. Från och med 2025 ska dokumentet uppdateras och det är inte tidsbestämt längre. Innehållet är uppdaterat och innehåller även Lag (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket

Kommunstyrelsen har beslutat att mål och riktlinjerna ska skickas på remiss till styrelser och nämnder samt rättighetsbärarna, de nationella minoriteterna och urfolket samerna.

Yttrande

Kulturnämnden vill föreslå följande kompletteringar och/eller justeringar av mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna.

I förslaget till mål och riktlinjer sid 4 "Nationell lagstiftning" saknas hänvisning till Bibliotekslag 2014:801 5§ som anger att biblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt bland annat de nationella minoritetsspråken.

I förslaget till mål och riktlinjer sidan 2 "Syfte och målsättning", sidan 5 "Umeå kommuns arbete med nationella minoriteter" och sidan 6 "Styrning, genomförande och uppföljning" beskrivs nämndernas ansvar och att riktlinjerna gäller samtliga nämnder, förvaltningar och verksamheter inom Umeå kommun. I kapitlet om styrning, genomförande och uppföljning

Tjänsteskrivelse

Dnr: KU-2025/00049

beskrivs en samverkansgrupp med ett begränsat urval av representation från förvaltningar. Samverkansgruppens sammansättning avviker kraftigt från det antal nämnder som, på olika sätt, förväntas ha ansvar för, eller delta i arbete för de nationella minoriteterna. En nämnd som har ansvar för del i arbetet borde också beredas möjlighet att vara med i samverkansgruppen.

Beslutsunderlag

Remiss: Mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna

Beredningsansvariga

Leif Mårtensson
Håkan Sandström

Beslutet ska skickas till

ksdiarium@umea.se ref KS-2025/00374

Jenny Skarstedt
Kulturdirektör

Leif Mårtensson
Ledningskoordinator

Umeå kommun
Kommunstyrelsen

Protokollsutdrag
2025-09-16

§ 160

Diariennr: KS-2025/00374

Mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna

Beslut

Kommunstyrelsen beslutar

att återremittera ärendet till förvaltningen och ge dem i uppdrag att skicka ut förslaget till *Mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna* på remiss till styrelser och nämnder, samt till rättighetsbärarna.

Ärendebeskrivning

Den 1 januari 2019 trädde nya bestämmelser i lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk i kraft. Lag (2009:724). Kommunerna blev skyldiga att anta mål och riktlinjer för sitt minoritetspolitiska arbete och dessa ska på begäran kunna lämnas ut till den myndighet som har uppföljningsansvar för lagen.

Umeå kommun har tidigare haft beslutade Mål och riktlinjer för perioden 2020–2024.

Från och med 2025 ska dokumentet uppdateras och det är inte tidsbestämd längre. Innehållet är uppdaterat och innehåller även Lag (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket. Till ärendet hör också två checklistor, en för samråd och en för konsultation.

Ärendet har samråtts med de nationella minoriteterna och konsulterats med urfolket samerna under maj månad 2025.

Förslag till beslut

Kommunfullmäktige beslutar

Umeå kommun
Kommunstyrelsen

Protokollsutdrag
2025-09-16

att fastställa Mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna enligt bilaga.

Beslutsunderlag

Mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna. Bilaga 1.

Checklista för samråd.

Checklista för konsultation.

Redogörelse över nämndernas remissvar. Bilaga 2.

Propositionsordning som godkänns

Näringslivs- och arbetsutskottet beslutar enligt tjänsteskrivelsens förslag.

Kommunstyrelsens beslutsordning

Yrkanden

Tomas Wennström (S) – Att återremittera ärendet till förvaltningen och ge dem i uppdrag att skicka ut förslaget till *Mål och riktlinjer för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna* på remiss till styrelser och nämnder, samt till rättighetsbärarna.

Propositionsordning som godkänns

Bifall mot avslag till återremissyrkandet. Ordföranden finner att kommunstyrelsen bifaller återremissyrkandet.

Beslutet ska skickas till

Aino Dahl och Klara Lundgren för hantering enligt beslut.

Mål och riktlinjer

– för arbetet med nationella minoriteter och urfolket samerna

Innehåll

Inledning.....	3
Syftet och målsättning	3
Rättslig reglering	3
Europarådets ramkonvention	3
Nationell lagstiftning	4
Umeå kommuns arbete med nationella minoriteter.....	5
Styrning, genomförande och uppföljning	6
Källor.....	7

Bilaga 1: Checklista för konsultation enligt lag 2022:66

Bilaga 2: Checklista för samrådet enligt lag 2009:724

Inledning

Enligt lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk ansvarar Umeå kommun för att anta mål och riktlinjer för kommunens minoritetspolitiska arbete samt att informera de nationella minoriteterna om deras rättigheter och lagens innehåll.

I Umeå kommuns mål och riktlinjer för arbetet med Sveriges fem nationella minoriteter framgår hur kommunen ska arbeta för att tillgodose de nationella minoriteternas rättigheter i relation till gällande lagstiftning. De nationella minoriteterna utgörs av judar, romer, sverigefinnar, tornedalingar och urfolket samer. De nationella minoritetsspråken är jiddisch, romani chib, finska, meänkieli och de samiska språken.

För att avgöra vem som tillhör en nationell minoritet i Sverige tillämpas principen om självidentifikation. Denna innebär att det är individen som själv bestämmer om hen tillhör någon av de nationella minoritetsgrupperna eller inte.

Syftet och målsättning

Syftet med mål och riktlinjerna är att säkerställa de nationella minoriteternas och urfolket samernas rättigheter inom förvaltningsområdet.

Mål och riktlinjer ska vara vägledande för kommunens nämnder, förvaltningar och verksamheter i att efterfölja lagstiftningen och därmed säkerställa skyddet för att främja de nationella minoriteterna och urfolket samernas rättigheter.

Målet är att utveckla och säkerställa hållbara arbetsformer för det nationella minoritetsarbetet inom Umeå kommun i samverkan med de nationella minoriteterna och urfolket samerna. För att nå målet förutsätts dialog med de nationella minoriteterna inom förvaltningsområdet genom bland annat samråd och konsultation i enlighet med gällande lagstiftning.

Rättslig reglering

Europarådets ramkonvention

Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter utgör ett centralt styrdokument när det gäller insatser kopplade till nationella minoritetsgrupper. I ramkonventionen framgår att skyddet av de nationella minoriteternas rättigheter ska betraktas som en viktig del i att realisera de mänskliga rättigheterna. Av minoritetslagen framgår att Sverige har gjort åtaganden om att leva upp till bestämmelserna i ramkonventionen för de nationella minoriteterna och urfolket samerna. Det innebär att minoritetslagen ska tolkas och tillämpas i enlighet med ramkonventionens bestämmelser om mänskliga rättigheter för nationella minoriteter. Syftet med bestämmelserna är att personer som tillhör nationella minoriteter ska uppnå effektiv jämlikhet med personer som tillhör majoriteten (artikel 4.2 ramkonventionen).

Sverige ratificerade Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk år 1999. År 2000 utsågs minoritetspolitiken till specifikt politikområde i Sverige. Under 2009 lades en ny minoritetspolitisk strategi fram av regeringen med fokus på bevarande av minoritetsspråken, förstärkning av de nationella minoriteternas inflytande och aktivt arbete för att motverka utsatthet och diskriminering.

Nationell lagstiftning

Lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk och språklagen (2009:600) anger vilka de nationella minoriteterna och minoritetsspråken är samt de nationella minoriteternas rättigheter. Enligt lagen (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket är Umeå kommun ansvarig för att konsultera urfolket samer innan beslut fattas som kan få särskild betydelse för samerna. Regeringen, statliga förvaltningsmyndigheter, regioner och kommuner ska konsultera samiska företrädare innan beslut fattas i ärenden som kan få särskild betydelse för samerna.

Det finns även bestämmelser om nationella minoriteter i skollagen (2010:800) och i socialtjänstlagen (2025:400) samt i förordningen (2009:1299) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Vidare utgör diskrimineringslagen (2008:567) och barnkonventionen en viktig del i arbetet med att säkerställa de nationella minoriteternas och urfolket samernas rättigheter.

Enligt lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk ansvarar Umeå kommun för att anta mål och riktlinjer för kommunens minoritetspolitiska arbete samt att informera de nationella minoriteterna om deras rättigheter och lagens innehåll.

Umeå kommun ingår i förvaltningsområde för finska, meänkieli och samiska och i enlighet med gällande lagstiftning har kommunen ett särskilt ansvar för de minoritetsspråk som ingår i förvaltningsområdet.

Av lagstiftningen framgår att Umeå kommun har ett ansvar för:

- att motverka diskriminering av och utsatthet för de nationella minoriteterna i enlighet med diskrimineringslagen (2008:567).
- att skydda och främja de nationella minoriteternas möjligheter att behålla och utveckla sitt språk och sin kultur i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724) samt språklagen (2009:600).
- att ge de nationella minoriteterna möjlighet till inflytande och delaktighet i frågor som berör dem i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724).
- att främja utvecklingen av barns kulturella identitet och användningen av minoritetsspråket i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724).
- att genomföra samråd med de nationella minoriteterna utifrån en strukturerad dialog att i syfte att kunna beakta deras synpunkter och behov i myndighetens

beslutsfattande i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724).

- att särskilt främja barns och ungas möjligheter till inflytande och samråd i frågor som berör dem och anpassa formerna för detta till deras förutsättningar i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724).
- att erbjuda äldreomsorg och förskola helt eller i väsentlig del på de nationella minoritetsspråk som Umeå kommun ingår förvaltningsområde för i enlighet med lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724).

Umeå kommuns arbete med nationella minoriteter

Framtagande av mål och riktlinjer för Umeå kommuns arbete med att säkerställa de nationella minoriteternas rättigheter sker dels genom konsultation med urfolket samerna, dels genom samråd med minoriteterna i enlighet med bestämmelserna om konsultation om frågor som rör det samiska folket (2022:66) samt lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724).

- Riktlinjerna gäller för samtliga nämnder, förvaltningar och verksamheter inom Umeå kommun.
- Riktlinjerna omfattar alla folkbokförda medborgare i Umeå kommun som identifierar sig med någon av de nationella minoriteterna och urfolket samerna (så kallad självidentifikation).

Umeå kommun verkar vidare för att tillsammans med de nationella minoriteterna utveckla formerna för strukturerad dialog genom samråd. Ett syfte med samråden är att ta reda på vilka behov de nationella minoriteterna har så att kommunen aktivt kan främja de nationella minoriteterna möjlighet att bevara sina språk och kulturer. Ett särskilt viktigt område för Umeå kommun är att främja barn och ungas möjlighet till inflytande i frågor som berör dem i egenskap av nationell minoritet och anpassa samrådsformerna till målgruppen.

Utifrån att Umeå kommun ingår i förvaltningsområde för finska, meänkieli och samiska innebär det att kommunen har särskilda skyldigheter vad gäller att informera om förskoleplats samt bistånd inom äldreomsorgen på de nationella minoritetsspråken. Umeå kommun ska inom ramen för sådan service och omsorg som erbjuds även beakta äldres behov av att upprätthålla sin kulturella identitet.

Vidare ska kommunen erbjuda förskola och äldreomsorg på något av de tre nationella minoritetsspråken finska, samiska språken och meänkieli.

De nationella minoriteterna har förstärkta rättigheter avseende modersmålsundervisning som regleras i skollagen (2010:800). Rätten innebär att det inte finns krav på förkunskaper eller att språket används dagligen. Umeå kommun är som skolhuvudman skyldig att anordna modersmålsundervisning om en elev efterfrågar undervisning på sitt minoritetsspråk. Umeå kommun har därmed skyldighet att erbjuda

barn tillhörande de nationella minoriteterna modersmålsundervisning samt att informera vårdnadshavare om denna rättighet.

Mål och riktlinjerna innebär vidare att:

- Samtliga nämnder, förvaltningar och verksamheter ska ge de nationella minoriteterna och urfolket samerna möjlighet till inflytande i frågor som berör dem, och så långt som möjligt samråda med minoriteterna i sådana frågor.
- Samtliga nämnder, förvaltningar och verksamheter ska i enlighet med lagen (2022:66) om konsultation i frågor som det samiska folket, konsultera urfolket samer i ärenden som kan få särskild betydelse för dem.
- Samtliga nämnder, förvaltningar och verksamheter ska främja de nationella minoriteternas möjlighet att behålla och utveckla sitt språk och sin kultur.

Styrning, genomförande och uppföljning

Mål och riktlinjerna för det nationella monoritetsarbetet beslutas av Umeå kommuns kommunstyrelse. Nämnderna har inom sina respektive områden ett ansvar för att verksamheten bedrivs enligt bestämmelser i lag och annan författning liksom kommunens mål och riktlinjer för arbetet med de nationella minoriteterna och urfolket samerna. Kommunstyrelsen ansvarar för att ha uppsikt över att så sker.

I arbetet med att säkerställa att lagstiftningen följs har kommunstyrelsen beslutat att det inom Umeå kommun ska anställas samordnare med ett specifikt uppdrag att verka för att det inom Umeå kommun bedrivs ett aktivt arbete i enlighet med lagstiftningen och beslutad riktlinje. I och med att kommunen ingår i förvaltningsområde för finska, meänkieli och samiska har kommunstyrelsen fastslagit att det ska finnas en samverkansgrupp i syfte att beakta att de särskilda rättigheterna som följer med minoriteterna enligt lagen (2009:724) om minoriteter och minoritetsspråken efterlevs. Samverkansgruppen består av representanter från utbildningsförvaltningen, äldreomsorgsförvaltningen, fritidsförvaltningen och kulturförvaltningen. Samverkansgruppen leds av samordnarna.

Samordnarna ansvarar för att dokumentation som begärs in av de uppföljande myndigheterna, Länsstyrelsen (MUFC 2026-01-01) och Sametinget, inkommer till respektive myndighet.

Uppföljning av riktlinjernas följsamhet görs vid ett tillfälle per år. Samordnarna leder detta arbete.

Översyn av riktlinjerna genomförs av kommunstyrelsen i slutet av varje mandatperiod för att identifiera om det finns behov av revidering. Lagändringar och organisationsförändringar som berör riktlinjerna kan medföra ett behov av revidering inom en mandatperiod.

Översyn, samt eventuell revidering, görs i samråd med de nationella minoriteterna.

Källor

Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:724)

Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter (SÖ 2000:2)

Europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk (SÖ 2000:3)

Språklagen (2009:600)

Förordningen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:1299)

Skollagen (2010:800)

Socialtjänstlagen (2025:400)

Bibliotekslagen (2013:801)

Propositionen (2017/18:199) En stärkt minoritetspolitik

Propositionen (2008/2009:158) Från erkännande till egenmakt

Hälso- och sjukvårdslagen (2017:30)

Lag om konsultation i frågor som rör det samiska folket (2022:66)

Lag om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter (2018:1197)

Diskrimineringslagen (2008:567)

Dokumentansvarig: Minoritetssamordnare, Strategisk utveckling	Dokumentdatum: 2025-06-27
Godkänd av: Magnus Burvall (ej godkänt än)	Reviderad: 2025-06-27

Checklista för konsultation med urfolket samerna

Kontrollpunkt	Ja	Nej	Kommentar	Ansvar
Krävs konsultation?				
- Initiera konsultation - Skicka konsultationsförfråga via e-post till alla parter i ärendet - Samebyarna bör även kontaktas via telefon			Måste anges i e-post: - Rubrik: Konsultationsförfrågan - Kontaktuppgifter till ansvarig tjänsteperson/handläggare. - En skälig svarstid, som huvudregel minst en månad, men kan justeras utifrån ärendets komplexitet. - Relevanta och översiktliga handlingar (t.ex. beslutsunderlag, ansökningar, ärendebeskrivning).	
Sametinget (obligatorisk part)				
SSR (Svenska Samernas Riksförbund)				

Samebyar				
Föreningar				
Genomförande av konsultation			Boka ett möte (digitalt, fysiskt eller hybrid – anpassa efter parternas önskemål). Om fler möten krävs bokas detta under sittande möte. Konsensus krävs inte, men allas synpunkter ska dokumenteras och beaktas vid beslut.	
Dokumentation			Dokumentera hela konsultationsförfarandet noggrant: - Från inledande förfrågan till avslut. - Inkludera alla synpunkter, även vid oenighet. - Ange om konsultation initierats av samiska företrädare.	
Efter avslutad konsultation			- Fatta beslut med hänsyn till de dokumenterade synpunkterna. - Diarieför hela dokumentationen. - Skicka dokumentationen till berörda parter. Om Sametinget inte svarar inom tidsfristen, eller avstår konsultation, kan ärendet handläggas enligt t.ex. förvaltningslagen. Detta utesluter dock inte konsultation med andra samiska företrädare.	

Observera			Om konsultation skett utan att Sametinget deltagit, ska detta meddelas till Sametinget.	
------------------	--	--	---	--

Checklistan är ett komplement till Umeå kommuns riktlinjer för lag (2022:66) om konsultation i frågor som rör det samiska folket.

Rätten till konsultation är en grupprättighet och kan inte appliceras i enskilt ärende, tex frågor som går under lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

Denna checklista bör även användas om Urfolket begär konsultation.

Om osäkerhet kring ärendet finns, kontakta sametinget (kansli@sametinget.se 0980-780 30)

En komplett lista över kontaktuppgifter och samiska företrädare som SSR, samebyar och föreningar finns i riktlinjer för konsultation.

Dokumentansvarig: Minoritetssamordnare, Strategisk utveckling	Dokumentdatum: 2025-06-27
Godkänd av: Magnus Burvall (ej godkänt än)	Reviderad: 2025-08-06

Checklista för samråd med nationella minoriteter

1. Planering och förberedelser inför samråd

Kontrollpunkt	Ja / Nej / Ej aktuellt	Kommentar / Ansvar
Har datum och lokal för samrådet fastställts (andra tisdagen i september, eftermiddag)?		
Har marknadsföring och information om samrådet gått ut i god tid via interna och externa kanaler?		
Har minoritetssamordnarna skickat kallelser tillsammans med kommunikationsfunktionen?		
Finns utsedda kontaktpersoner inom varje förvaltning/nämnd med kunskap om minoritetslagarna?		
Är dessa kontaktpersoner inbjudna till och förberedda på sin roll i samrådet?		
Har nödvändig utrustning för samrådet förberetts		

(möblering, pennor, blanketter, informationsmaterial, presentkassar)?		
Har personer som ska leda dialogerna utbildats i ett lyssnande och utforskande arbetssätt?		
Har deltagare från kommunen fått introduktion om syfte och roll i samrådet?		

2. Genomförande av samråd

Kontrollpunkt	Ja / Nej / Ej aktuellt	Kommentar / Ansvar
Finns bord/platser för varje verksamhet/nämnd bemannade av både tjänstepersoner och politiker?		
Finns en fysisk förslagslåda tillgänglig?		
Finns det utsedda personer vid varje bord som noterar behov, önskemål och frågor från deltagarna?		
Har deltagarna möjlighet till utcheckning/reflektion i slutet av mötet?		
Har dokumentation (minnesanteckningar/protokoll) skett enligt rutin?		

3. Efter samråd – uppföljning och återkoppling

Kontrollpunkt	Ja / Nej / Ej aktuellt	Kommentar / Ansvar
Har samtliga deltagare fått ta del av minnesanteckningarna med möjlighet att föreslå justeringar?		
Har inkomna synpunkter sammanställts av minoritetssamordnarna och förmedlats till ansvarig verksamhet?		
Har återkoppling skett direkt till deltagarna (t.ex. via e-post eller nyhetsbrev)?		
Har samlad rapport publicerats på kommunens webbplats?		
Har varje kontaktperson i förvaltning/nämnd återrapporaterat till sin enhet?		
Har en intern och extern utvärdering av samrådet genomförts (vad fungerar bra/mindre bra)?		
Har samrådets innehåll, metod och resultat analyserats för förbättringar till nästa gång?		

Tjänsteskrivelse

2025-12-03

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00050

Remiss: En kulturkanon för Sverige (SOU 2025:92)

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att ställa sig bakom bilagda yttrande,

att förvaltningen skickar yttrandet till Kulturdepartementet.

Ärendebeskrivning

Regeringen beslutade den 21 december 2023 att ge en kommitté i uppdrag att ansvara för att ta fram en svensk kulturkanon. Kommittén överlämnade betänkandet "En kulturkanon för Sverige (SOU 2025:92)" till regeringen i augusti 2025.

I remissen ligger att regeringen vill ha synpunkter på överväganden och förslag i betänkandet om hur Sveriges kulturkanon ska förvaltas, tillgängliggöras och hållas relevant över tid (avsnitt 6) samt konsekvenser (avsnitt 7).

Kommunstyrelsen har beslutat att överlämna denna remiss till kulturnämnden för eget yttrande till Kulturdepartementet.

Beslutsunderlag

Remiss – Kulturkanon för Sverige
Yttrande

Beredningsansvariga

Leif Mårtensson

Beslutet ska skickas till

ksdiarium@umea.se ref KS-2025/00932
Kulturdepartementet

Jenny Skarstedt
Kulturdirektör

Leif Mårtensson
Ledningskoordinator

Umeå 18 december, 2025

Darienr KU-2025/00050

Yttrande Dnr Ku2025/00871

Kulturdepartementet

Betänkandet SOU 2025:92 Kulturkanon för Sverige – Dnr Ku2025/00871

På uppdrag av kommunstyrelsen har kulturnämnden beslutat att lämna nedanstående yttrande för Umeå kommuns räkning avseende Betänkandet SOU 2025:92 Kulturkanon för Sverige.

Sammanfattning

Umeå kommun anser att någon stiftelse för Kulturkanon inte behöver inrättas.

Kulturkanon kan förvaltas av och i samarbete mellan alla de myndigheter, institutioner och organisationer som idag redan finns.

Umeå kommun föreslår att de medel som föreslås avsättas för att sköta stiftelsens åtaganden i stället tillförs Kulturrådet som i sin tur kan fördela medel via kultursamverkansmodellen.

6.2 Kommitténs förslag om hur Sveriges kulturkanon ska förvaltas, tillgängliggöras och hållas relevant över tid

I kapitel 6.2.2 föreslår kommittén att en stiftelse ska bildas och att medel ska avskiljas från Allmänna Arvsfonden.

Kommittén bortser helt från hur befintliga myndigheter, institutioner och organisationer i samarbete skulle kunna sköta den föreslagna stiftelsens uppgifter inklusive den i kapitel 6.2.3 föreslagna digitala portalen.

I kapitel 6.2.4 redogör kommittén för hur museer, arkiv, bibliotek och andra kulturaktörer har en viktig roll för att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon. Likaså framgår det i kapitel 6.2.6

Umeå kommun

Postadress: 901 84 Umeå
Besöksadress: Skolgatan 31 a
Telefon: 090 16 10 00
Webbplats: www.umea.se

Handläggare: Leif Mårtensson
Telefon: 090 16 33 52
Mobiltelefon: 070 556 16 49
Mejladress: leif.martensson@umea.se

Orgnr: 212000-2627
Bgnr: 759-8899

att folkbildningen har en avgörande roll för att sprida kunskap om svensk kultur. I kapitel 6.2.8 redogör kommittén för skolväsendets ansvar för läroplaner och kurs- och ämnesplaner. Likaså redogör kommittén i kapitel 6.2.9 nödvändigheten av att samhällsorientering inom vuxenutbildningen i svenska för invandrare bidrar till kunskapen om Sveriges kulturkanon. Alla dessa exempel visar på att en separat stiftelse inte behövs. Uppdraget att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon kan med fördel åläggas Kulturrådet som tillförs de resurser som stiftelsen skulle erhållit. Kulturrådet kan fördela resurserna till museer, kommuner, organisationer med flera genom kultursamverkansmodellen.

6.3 Interimslösningar för att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon i avvaktan på att en stiftelse bildas

Hela detta kapitel blir onödigt om uppdraget i stället tillförs en befintlig myndighet såsom Kulturrådet.

6.3.2 Tillfälliga stimulansmedel till läns museer och andra regionala kultur- och kulturarvsaktörer för att initiera regionala kanonprojekt

Även detta stycke visar att kommitténs förslag att bilda en stiftelse är att "gå över ån efter vatten". Organisation och struktur finns redan runt omkring i landet som inom sina befintliga uppdrag kan arbeta med att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon.

7 Konsekvenser

Kommittén föreslår i stycke 7.1 att 150 miljoner ska avdelas från Allmänna Arvsfonden och tilldelas stiftelsen som ett grundkapital. Den årliga kostnaden för stiftelsens arbete beräknas till 6 miljoner kronor.

Dessa medel kan i stället tillföras Kulturrådet som kan hantera dessa medel inom sin befintliga organisation. Sannolikt kan då mer medel finns att disponera för myndigheter, museer, organisationer, regioner och kommuner genom kultursamverkansmodellen då inga kostnader uppstår för att driva en stiftelse.

I detta yttrande har Leif Mårtensson varit föredragande. I den slutliga handläggningen har kulturdirektör Jenny Skarstedt, bibliotekschef Helena Karlström, kulturskolechef Beatrice Hammar och programchef Elin Hellrönn deltagit.

Kulturnämnden har godkänt yttrandet 18 december, 2025.

Med vänlig hälsning,

Umeå kommun

Kulturförvaltningen

Jenny Skarstedt

Kulturdirektör

Leif Mårtensson

Ledningskoordinator

En kulturkanon för Sverige

Betänkande av kommittén En kulturkanon för Sverige

Stockholm 2025

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2025:92

SOU och Ds finns på [regeringen.se](https://www.regeringen.se) under Rättsliga dokument.

Svara på remiss – hur och varför
Statsrådsberedningen, SB PM 2021:1.

Information för dem som ska svara på remiss finns tillgänglig på [regeringen.se/remisser](https://www.regeringen.se/remisser).

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet

Omslag: Elanders Sverige AB

Omslagsbild: Den svenske industrimannen och uppfinnaren Sven Wingquist sittandes i det stora kullager, som visades på jubileumsutställningen i Göteborg/Järnvägmuseet och de transporthistoriska samlingarna

Tryck och remisshantering: Elanders Sverige AB, Stockholm 2025

ISBN 978-91-525-1347-7 (tryck)

ISBN 978-91-525-1348-4 (pdf)

ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Kulturdepartementet Parisa Liljestrand

Regeringen beslutade den 21 december 2023 att ge en kommitté i uppdrag att ansvara för att ta fram en svensk kulturkanon. Historikern Lars Trägårdh förordnades samma dag som kommitténs ordförande.

Som ledamöter i kommittén förordnades den 29 februari 2025 verksamhetsledaren för Läsförhjälpinstitutet Marlen Eskander, journalisten Gunilla Kindstrand, publicisten PJ Anders Linder samt docenten i litteraturvetenskap Peter Luthersson. På egen begäran entledigades Marlen Eskander den 19 november 2024 och Peter Luthersson entledigades, också på egen begäran, den 13 januari 2025. Kommittén har antagit namnet En kulturkanon för Sverige.

I februari 2025 utsåg kommittén expertgrupper med uppgift att självständigt avgöra vilka verk som ska ingå i Sveriges kulturkanon. Följande personer har ingått i expertgrupperna: professorn Hans-Gunnar Axberger, docenten Katarina Barrling, professorn Daniel Waldenström, författaren Henrik Berggren, professorn Bengt Kristensson Ugglå, ämbetsmannen Inga-Britt Ahlenius, professorn Svante Nordin, professorn och författaren Torsten Pettersson, professorn Mattias Lundberg, docenten och överintendenten/museichefen Karin Sidén, skribenten och tidigare förläggaren Björn Linnell samt professorn Karin Helander.

Felicia Gaumont Skaarud anställdes som biträdande sekreterare i kommittén på halvtid fr.o.m. 5 mars 2024 och fr.o.m. 1 mars 2025 på heltid. Som sekreterare anställdes Zoi Santikos och Björn Östbring fr.o.m. 15 april 2024. Zoi Santikos var anställd på halvtid under april månad och därefter på heltid. Björn Östbring var anställd som huvudsekreterare under perioden 15 april 2024–31 december 2024, och som sekreterare fr.o.m. 1 januari 2025. Helene Biller anställdes som sek-

reterare fr.o.m. 1 september 2024 och som ny huvudsekreterare fr.o.m. 1 januari 2025. Zoi Santikos avslutade sitt arbete i kommittén den 31 december 2024. Eric Arborén Åström anställdes som sekreterare fr.o.m. 1 januari 2025.

Härmed överlämnar kommittén betänkandet *En kulturkanon för Sverige* (SOU 2025:92). Uppdraget är i och med detta slutfört.

Stockholm i augusti 2025

Lars Trägårdh

Gunilla Kindstrand
PJ Anders Linder
Helene Biller
Eric Arborén Åström
Felicia Gaumont Skaarud
Björn Östbring

Innehåll

Sammanfattning	9
1 Uppdrag och utgångspunkter	15
1.1 Utredningsuppdraget.....	15
1.2 Kommitténs tolkning av uppdraget.....	15
1.3 Kommitténs arbete	17
1.4 Samråd och samtalspartners	18
1.5 Betänkandets disposition.....	19
2 Historisk utblick.....	21
2.1 En kulturkanon för Sverige: Varför? Varför nu? Och hur var det förr?	21
2.1.1 En gång hade vi en kanon (1809–1962)	24
2.1.2 Uppbrottet från den historiska kanonen (1962–2025)	29
2.1.3 Skolreformerna: Från folkskola till grundskola (1962–2025)	35
2.2 Konsekvenserna och behovet av en kulturkanon för Sverige.....	39
3 Internationell utblick	41
3.1 Danmark.....	42
3.1.1 Litteraturkanon 2004, 2014 och 2025.....	42
3.1.2 Historiekanon 2006.....	43
3.1.3 Kulturkanon 2006.....	44

3.1.4	Demokratikanon 2008	46
3.1.5	Nuläge.....	47
3.2	Nederländerna	49
3.2.1	Bakgrund.....	50
3.2.2	Uppdrag och tillvägagångssätt	50
3.2.3	Resultat och tillgängliggörande.....	51
3.2.4	Revidering.....	52
3.2.5	Nuläge.....	53
3.3	Frankrike, Storbritannien och USA	54
3.3.1	Frankrike	54
3.3.2	Storbritannien.....	59
3.3.3	USA	59
3.4	Sammanfattning och slutsatser	62
4	Folkets kanon.....	65
4.1	En kulturkanon ska vara en angelägenhet för alla	65
4.2	Arbetet med Folkets kanon	66
4.3	Förslagen från svenska folket	67
5	En kulturkanon för Sverige – omfattning och innehåll ..	113
5.1	Arbetet med att ta fram en kanon	113
5.1.1	Kulturkanonens uppbyggnad – konstarter och samhälle	113
5.1.2	Expertgrupperna	114
5.1.3	Kriterier för urval av verk	115
5.1.4	Hur har expertgrupperna arbetat och vilka avgränsningar har de gjort?	116
5.2	En kulturkanon för Sverige – hundra verk och referenspunkter som format Sveriges kultur och historia	120
5.3	Litteratur 1: nio prosaverk	122
5.4	Litteratur 2: tio dikter	131
5.5	Bild och form	141

5.6	Musik	152
5.7	Film och scenkonst	163
5.8	Lärdom och sakprosa	174
5.9	Lag och rätt	181
5.10	Religion.....	192
5.11	Ekonomi	203
5.12	Uppfinningar	215
5.13	Offentlighet.....	225
6	Kommitténs överväganden och förslag	237
6.1	Principiella utgångspunkter.....	237
6.2	Kommitténs förslag om hur Sveriges kulturkanon ska förvaltas, tillgängliggöras och hållas relevant över tid	239
6.2.1	Sveriges kulturkanon bör förvaltas i en form som garanterar frihet och självständighet	240
6.2.2	En ny stiftelse bildas.....	242
6.2.3	Tillgängliggörande av kanon genom en digital portal.....	244
6.2.4	Tillgängliggörande av kanon genom kultur- och kulturarvsaktörerna	250
6.2.5	Tillgängliggörande av kanon genom informationsmaterial och en tryckt publikation	254
6.2.6	Tillgängliggörande av kanon genom folkbildningen.....	256
6.2.7	Utvärdering och revidering för att hålla kulturkanonen relevant över tid	257
6.2.8	Tillgängliggörande av kanon genom skolväsendet.....	257
6.2.9	Tillgängliggörande av kanon genom samhällsorienteringen för nyanlända	262

Innehåll

SOU 2025:92

6.3	Interimslösningar för att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon i avvaktan på att en stiftelse bildas	264
6.3.1	En tillfällig webbplats för att förmedla kunskap om Sveriges kulturkanon	265
6.3.2	Tillfälliga stimulansmedel till länmuseer och andra regionala kultur- och kulturarvsaktörer för att initiera regionala kanonprojekt	266
6.3.3	En tidig folkutgåva av kanon i bokform	266
7	Konsekvenser	269
7.1	Ekonomiska konsekvenser	270
7.2	Övriga konsekvenser	272
Bilagor		
Bilaga 1	Kommittédirektiv 2023:180	275
Bilaga 2	Förteckning över utvalda verk	281

Sammanfattning

Sverige är i dag präglad av en stor splittring rörande tillit, trygghet, social sammanhållning och gemenskap. I detta läge finns behov av att tydliggöra och tillgängliggöra det kulturella arv som har format landet, som en gemensam referensram för både nya och etablerade medborgare.

Genom att lyfta fram verk och företeelser som haft varaktig betydelse för svensk kultur och samhällsutveckling – inom både konstnärliga och samhällsliga fält – syftar kulturkanonen till att främja en medborgerlig bildning som kan stärka gemenskapen och bredda förståelsen för Sveriges historiska förankring.

En kulturkanon för Sverige – hundra verk som har satt en varaktig prägel på det svenska samhället

Sakkunniga experter har utifrån av kommittén fastställda kriterier självständigt valt ut 100 verk och företeelser som har satt varaktig prägel på det svenska samhället och blivit viktiga referenspunkter i svensk kultur och tradition. Tillsammans utgör dessa verk en kulturkanon för Sverige.

En kulturkanon för Sverige har en holistisk ansats och består av två kategorier – konstarter respektive samhälle – med sammanlagt tio områden. Inom konstarkategorin finns följande områden: litteratur, bild och form, musik, film och scenkonst samt lärdom och sakprosa. Dessa områden speglar både det gemensamma och den mångfald samt kritiska ådra som har präglat svensk kultur över tid. I kategorin samhälle ingår områdena: lag och rätt, religion, ekonomi, uppfinningar samt offentlighet. Dessa områden representerar aspekter av svensk kultur och samhällsutveckling som utgör dess institutionella och materiella bas, i en historisk rörelse där förändring och kontinuitet är centrala beståndsdelar.

För att levandegöra verken presenteras de med utförliga motiveringar som placerar dem i sina respektive sammanhang och i ett historiskt perspektiv. På så sätt fungerar de som fönster mot en bredare bildningsresa genom svensk kultur och samhällsutveckling. Kulturkanonens vägledande ledord är bildning, gemenskap och inkludering.

En ny stiftelse bildas för att förvalta och tillgängliggöra Sveriges kulturkanon

Kommittén föreslår att en självständig stiftelse bildas med uppgift att långsiktigt förvalta och tillgängliggöra Sveriges kulturkanon. Kommittén bedömer att förvaltningen av kulturkanonen kräver en verksamhetsform som garanterar självständighet, flexibilitet och oberoende från kortsiktiga politiska beslut. Stiftelseformen bedöms särskilt väl lämpad för detta ändamål, då den möjliggör en varaktig förvaltning med hög grad av autonomi och bred finansieringsbas. Staten föreslås vara stiftare, och stiftelsekapitalet föreslås avskiljas från Allmänna arvsfonden. Regeringen föreslås skyndsamt vidta de åtgärder som krävs för att inleda bildandet av stiftelsen, inklusive att ta fram ett stiftelseförordnande.

En digital portal med fönster mot en bredare bildningsresa

Den huvudsakliga kanalen för att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon ska vara en digital portal som utgör basen för en bredare bildningsresa. Portalen ska presentera de 100 utvalda verken och samtidigt fungera som tematiska ingångar, s.k. fönster, till Sveriges historia, kultur och samhällsutveckling. Med inspiration från Nederländerna föreslås portalen erbjuda en pedagogisk och interaktiv upplevelse genom multimedia, tidslinjer och möjligheter till fördjupning, vilket främjar nyfikenhet och lärande. Portalen föreslås utformas för att vara tillgänglig för en bred publik, inklusive skola och personer med särskilda behov.

En utgångspunkt är att verken som ingår i kulturkanonen inte ska betraktas som slutstationer, utan snarare som avgångshallar, eller just fönster, för vidare utforskning. Stiftelsen föreslås ansvara för

utveckling och långsiktig förvaltning av portalen i samverkan med relevanta kultur- och kunskapsinstitutioner.

Tillgängliggörande av kanon genom kultur- och kulturarvsaktörerna

För att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon bland kultur- och kulturarvsaktörer föreslår vi att ett nätverk bildas av statliga, regionala och ideella aktörer inom kultur- och kulturarvsområdet, där stiftelsen föreslås ha ett särskilt samordningsansvar. Nätverket ska främja samverkan, erfarenhetsutbyte och gemensamma projekt. Den digitala portalen ska fungera som ett nav för att synliggöra aktörernas kanonarbete och lokala initiativ. Kommittén betonar vikten av regionala kanonprojekt, där länsinstitutionerna, och då särskilt läns museerna, kan ta en central roll i att engagera lokala aktörer och utveckla regionala perspektiv som kan bredda kanonens innehåll. Dessutom föreslås en permanentkanonutställning i Sverige, inspirerad av det nederländska exemplet, som särskilt riktar sig till barn, unga och ovana museibesökare.

Informationsmaterial och en tryckt publikation

För att nå bred spridning av kulturkanon föreslås att den nya stiftelsen åläggs ansvar för att ta fram och sprida informationsmaterial och kunskapsunderlag om Sveriges kulturkanon. Detta ska omfatta ett brett informationsuppdrag riktat till allmänheten samt ett långsiktigt ansvar att ta fram en illustrerad publikation baserad på expertgruppernas urval.

Informationsmaterialet ska bidra till att synliggöra och levandegöra kulturkanonen i olika sammanhang och för skilda målgrupper. Materialet kan bestå av digitala resurser, affischer, broschyrer eller interaktiva presentationer och ska utformas för att väcka intresse och engagemang för kulturarvet. Den tryckta publikationen blir också ett fysiskt och beständigt uttryck för kanon som kan leva vidare över tid.

Utvärdering och revidering för att hålla kulturkanonen relevant över tid

Kommittén föreslår att en kulturkanon för Sverige ska utvärderas och vid behov revideras efter tio år. Ansvaret för detta föreslås ligga på den nya stiftelsen.

Kulturkanon inom skolväsendet

Barn och unga är en central målgrupp när det gäller tillgängliggörandet av kulturkanonen. En kulturkanon för Sverige innehåller en bred repertoar av centrala händelser och verk som har blivit viktiga referenspunkter för svensk kultur och tradition. Denna kunskap bör komma skolans elever och lärare till del. Vi föreslår att regeringen, i samband med den översyn av läroplaner och kurs- och ämnesplaner som följer av läroplansutredningens förslag, överväger att införa skrivelser om kulturkanon i relevanta delar av skolans styrdokument.

Kulturkanon för nyanlända

Samhällsorientering för nyanlända syftar till att ge grundläggande kunskap om det svenska samhället och underlätta etablering för de som är nya i Sverige. Utredningen om en förbättrad samhällsorientering för nyanlända föreslår i sitt betänkande *En reformerad samhällsorientering för bättre integration* (SOU 2025:55) att samhällsorienteringen inordnas som en nationell kurs inom komvux i sfi, för att säkerställa likvärdighet och enhetlighet. Den nya kursen föreslås omfatta bl.a. undervisning om Sveriges grundläggande värderingar såsom demokrati, rättsstatens principer, och praktiska aspekter av vardagslivet i Sverige. Kommittén konstaterar att flera verk som valts ut att ingå i Sveriges kulturkanon är relevanta för kursens innehåll, då de speglar företeelser som präglat det svenska samhället och därmed bidrar till ökad förståelse för dagens Sverige. Kommittén föreslår därför att regeringen beaktar detta vid reformeringen av samhällsorienteringen och att Statens skolverk i sitt uppdrag att ta fram kursplan även får i uppdrag att införliva tillämpliga delar av kulturkanon i den nya kursen.

Interimslösningar i avvaktan på att en stiftelse bildas

I väntan på att den nya stiftelsen är bildad och har inlett sin verksamhet föreslås ett antal övergångslösningar. För dessa tillfälliga uppdrag ansvarar regeringen eller den regeringen bestämmer. Ett av dessa interimistiska förslag är att en temporär kanonwebbplats utvecklas, som baseras på de 100 utvalda verken och expertgruppernas motiveringar. Vidare föreslås öronmärkta medel i stimulansbidrag till läns museer och andra regionala kultur- och kulturarvsaktörer för att möjliggöra regionala kanonprojekt. För att snabbt sprida kanon till en bred allmänhet föreslås också en folkupplaga av en tryckt bok, baserad på expertgruppernas urval och motiveringar.

1 Uppdrag och utgångspunkter

1.1 Utredningsuppdraget

Kommittén har enligt direktiven (dir. 2023:180) haft i uppdrag att ta fram en svensk kulturkanon som ska vara ett levande och användbart verktyg för bildning, gemenskap och inkludering. Syftet är att göra svensk kultur tillgänglig för fler.

Av direktiven framgår att kommittén ska utse vilka konst- och kulturområden som ska ingå i Sveriges kulturkanon och fastställa kriterier för valet av verk. Med utgångspunkt i dessa kriterier ska expertgrupper med sakkompetens inom de olika områdena självständigt avgöra vilka verk som ska ingå i kanon. Kommittén ska också under arbetets gång skapa en öppen och inkluderande process, där allmänheten ges möjlighet att lämna förslag. I uppdraget ingår även att föreslå hur en kulturkanon ska tillgängliggöras och hållas relevant över tid.

1.2 Kommitténs tolkning av uppdraget

Kulturbegreppet

Kommittén har valt en bred definition av kulturbegreppet. Denna omfattar inte enbart litteratur och andra konstarter utan även den kultur som kommer till uttryck i hur samhällets gemensamma institutioner är kulturellt präglade över tid genom lagstiftning och politiska, religiösa, vetenskapliga och ekonomiska institutioner, värderingar, normer och praktiker.

Vidare har kommittén tagit fasta på en definition av kultur som kan betona såväl beständighet som förändring.

Utifrån detta har valet gjorts att skapa två expertgrupper: en för konstarter inom områdena litteratur, musik, bild och form, film och

scenkonst samt lärdom och sakprosa, där experterna fick uppdraget att välja verk av hög kvalitet som har gjort bestående intryck och blivit viktiga referenspunkter i svensk kultur och tradition, samt en för samhälle, inom områdena religion, lag och rätt, ekonomi, uppfinningar och offentlighet där experterna fick välja ut dokument, platser, produkter, enskilda händelser eller motsvarande som satt varaktig prägel på det svenska samhället och blivit viktiga referenspunkter i svensk offentlighet och självförståelse. För att framhäva kriteriet rörande varaktighet och beständighet valde kommittén dessutom att verken som valdes skulle vara minst 50 år gamla.

I linje med sitt uppdrag har kommittén också skapat möjlighet för allmänheten att lämna förslag till inslag i kulturkanon. På den nätportal – Folkets kanon – där förslagen kunnat lämnas har det inte ställts samma begränsande krav vad gäller tidpunkter och genrer som på expertgruppernas urval utan det har varit möjligt att nominera helt fritt. Många förslag har också rört områden utöver de tio som kommittén valt ut, t.ex. matkultur, traditioner, sedvänjor, spel och sport ingår. Intresset har varit stort och förslagen har gjorts tillgängliga för expertgrupperna allt eftersom de lämnats.

Bildning, gemenskap och inkludering

I direktivet ingår också tre ledord beträffande syftet med en kulturkanon: *bildning*, *gemenskap* och *inkludering*. Kommitténs tolkning är att frågan om *gemenskap* i dag är aktuell då oron är stor rörande splittring, segregering, bristande social sammanhållning, misslyckad integration av invandrare, upplevd otrygghet och systemhotande kriminalitet. Frågan om ett gemensamt ”vi” uppfattas som alltmer angelägen. Vad gäller *bildning* är vår samtid präglad av en oro rörande skolans kapacitet att erbjuda alla unga lika tillgång till läskunnighet, kunskap, bildning och tillgång till vårt gemensamma kulturella kapital.

I dessa två fall syns begreppen relativt klara och tydliga. Det gäller dock inte det tredje begreppet – *inkludering*. Detta kan ses som ett begrepp som signalerar ”mångfald”, det vill säga vikten av att erkänna och positivt betrakta den mångkultur som kännetecknar dagens Sverige, och som normativt uttrycks i det ideologiskt laddade honörsordet ”multikulturalism”. Det kan, å andra sidan, också uppfattas

mer prosaiskt i termer av en process där individer upptas in i en delad gemenskap.

Kommittén har landat i den senare tolkningen vilken kan sammanfattas som att de tre ledorden, sammankopplade, betyder följande: att genom bildning inkludera alla i en delad gemenskap. Denna tolkning har i sin tur bäring på valet av kommitténs kulturbegreppsdefinition. Genom att välja det bredare kulturbegreppet blir det möjligt att fånga såväl de beständiga, varaktiga element som kännetecknar vad vi kan kalla ”basen”: de lagar och institutioner som utgör de ”sega” strukturer i samhället som är gemensamma och inte är föremål för valfrihet eller snabb förändring, såväl som den pluralism, öppenhet, förändring och valfrihet som utgör kulturella uttryck i det frivilliga samhället – ibland kallat civilsamhället – där inte minst konsterna ingår som centrala element.

Kanon kontra fönster och referenspunkter

Givet denna komplexitet – eller ambivalens – har kommittén även beslutat att förstå kanon mindre som ett slutgiltigt och avstängt rättesnöre, för att i stället anamma de kompletterande och nyanseerande metaforerna ”fönster” och ”referenspunkter”. Här har vi bland annat blivit inspirerade av den nederländska kulturkanonen (som vi diskuterar mer utförligt i följande kapitelns jämförande utblick). Tanken är att de verk som expertgrupperna väljer inte ska ses som ultimativa eller uteslutande utan som fönster som öppnar upp: kanon som en avgångshall snarare än en slutstation.

1.3 Kommitténs arbete

Kommitténs arbete har genomförts i tre faser. I den första fasen, våren och hösten 2024, samlade kommittén in information om andra kanoninitiativ och en modell för Sveriges kulturkanon utvecklades. Arbetet byggde huvudsakligen på genomgångar av undersökningar, rapporter och annan referenslitteratur inom området.

Under den andra arbetsfasen, hösten 2024, förberedde tillsättandet av expertgrupperna: kompetensprofiler för experterna utarbetades uppdragsbeskrivningar togs fram och kriterier för urval av verk mejslades ut.

Den tredje och sista arbetsfasen inleddes i februari 2025. De två expertgrupperna utsågs och genomförde sedan arbetet med att välja vilka verk och händelser som ska ingå i Sveriges kulturkanon. Expertgruppernas urval av verk skedde helt självständigt och utan påverkan från kommittén. Däremot samrådde de båda grupperna med varandra. Parallellt med detta lanserades hemsidan Folkets kanon, där svenska folket fick möjlighet att lämna förslag. I den tredje fasen av arbetet har också ingått att sammanställa kommitténs bedömningar och förslag och att producera själva betänkandet.

1.4 Samråd och samtalspartners

Kommittén har genomfört ett antal möten med enskilda samt med organisationer, myndigheter och andra aktörer. Kommittén har bl.a. träffat Riksantikvarieämbetet, Statens skolverk, Statens fastighetsverk, Bildkonst Sverige, Riksförbundet Sveriges museer, Sveriges arkitekter, Länsmuseumernas samarbetsråd, Kulturskolan Stockholm och Gastronomiska akademien. Kommitténs ordförande har därutöver fört samtal med bl.a. David Ek, Lennart Rohdin, Yvonne Rock, Johan Wennström, Eva Bergquist, Joel Halldorff, Pratik Vithlani, Agneta Dreber, Navid Modiri, Magnus Lindgren, Payam Moula, Lawen Redar, Petra Kahn, Nathalie Rothschild, Linn Mårdstam, Etienne de Gonneville, Katerina Doytchinov, Denis Ravaille, Inger Enkvist, Patrik Ribe, Victor Johansson, Peter Ollén, Emil Mönster, Anders Bäckström, Måns Lönnroth, Magnus Persson, Jonas Qvarsebo, Per Selle, Daniel Sävborg, Claes Brunius, Maciej Zaremba, Lars Åberg, Carl Jan Granqvist, Carsten von Otter, Lars Strannegård, Eva Seilitz, Daniel Sundberg, Cecilia Wikström, Henrik Pålsson-Edgren, Magnus Henrekson och Bengt Sandin.

För att inhämta information från andra länder har flera internationella kontakter tagits. Under hösten 2024 genomfördes en studieresa till Nederländerna. I Nederländerna träffade kommittén Frits van Oostrom, Hubert Slings och James Kennedy. Uppföljande kommunikation genomfördes via mejl med Frits van Oostrom, Hubert Slings och James Kennedy. Kommittén har också fört samtal med Jakob Hoffman på Børne- og Undervisningsministeriet i Danmark och med med Fabrice Blanchard, Maryvonne de Saint Pulgent, Bruno Henri-Rousseau, Alexandra Kowalski, Didier Leschi och Pap Ndiaye

i Frankrike. I samband med ett besök i USA träffade kommitténs ordförande Lisa Tiersten och Roosevelt Montás vid Columbia University.

Kommittén har också fört samtal med utredningen En förbättrad samhällsorientering för nyanlända (A2023:06).

Under hösten 2024 genomfördes rundabordssamtal med representanter från Svenska Tornedalingars Riksförbund, Met Nuoret, Romer International Sverigefinländarnas delegation, Svenska kyrkan, Stockholms stift, Paideia folkhögskola, Trajosko Drom, Riksorganisationen Romer i Sverige, Sverigefinländska ungdomsförbundet, Sverigefinländarnas Arkiv, V-akka, Finlandssvenskarnas riksförbund, Sveriges Jiddischförbund, Judiska ungdomsförbundet, Judiska Centralrådet/Judiska församlingen i Stockholm, Judisk kultur i Sverige och Judiska museet. Flera samiska organisationer blev också inbjudna till rundabordssamtalet. Ingen av dessa deltog i mötet.

Kommitténs ordförande träffade även Erling Fredriksson och Lena Engqvist Forslund från Tornedalsteatern, samt med Anders Bäckström, Helena Lindström, Peter Waara, Bengt Bucht och Eva Hellman från Tornedalssällskapet i Uppsala.

Utöver de aktörer som nämns ovan har kommitténs ordförande bjudits in till och deltagit vid ett stort antal konferenser, föreläsningar och seminarier. Vid dessa evenemang träffade ordföranden representanter från organisationer och myndigheter, men även ett mycket stort antal enskilda medborgare, som på olika sätt bidragit med perspektiv och fört utredningsarbetet framåt.

1.5 Betänkandets disposition

Betänkandet är indelat i sju kapitel. Kapitel 2 består av en historisk utblick som dels fördjupar förståelsen av sambandet mellan kultur och samhällsgemenskap, dels beskriver hur ett nationellt kulturarv och en informell kanon etablerades under andra halvan av 1800-talet men under de senaste decennierna har kommit att försvagas. Kapitlet utgör en del av den centrala problemställningen på vilken utredningen vilar. I kapitel 3 redogör vi för kontexten, utformningen och användandet av officiella kanon i andra länder, med fokus främst på Danmark och Nederländerna.

Kapitel 4 behandlar Folkets kanon, den webbplats kommittén tagit fram för att möjliggöra för allmänheten att lämna förslag på verk,

personer, uttryck eller motsvarande som de anser ha särskild betydelse för svensk kultur. Webbplatsen har också syftat till att bjuda in till och skapa en plattform för svensk vardagskultur, dess mångfald och variation från olika delar av landet.

I kapitel 5 presenteras de 100 verken som utgör Sveriges kulturkanon och motiveringarna för dessa. Kapitlet innehåller också definitioner, principer och vägval som kommittén beslutat om och som utgjort förutsättningar för expertgruppernas arbete med att välja ut verken. Vi beskriver även förfarandet bakom valen av de sakkunniga experterna.

I kapitel 6 redogörs för kommitténs överväganden och förslag om hur kulturkanon långsiktigt ska förvaltas och tillgängliggöras. Förslagets konsekvenser beskrivs i kapitel 7.

2 Historisk utblick

2.1 En kulturkanon för Sverige: Varför? Varför nu? Och hur var det förr?

Vi lever i tuffa tider. Världen tycks vara i gungning på ett sätt som få nu levande människor födda i Sverige har upplevt. Men vi har varit där förr. Låt oss gå tillbaka till 1935. Även detta var en tid präglad av kriser och hot, med ekonomisk depression, fascism i Italien och Hitler vid makten i Tyskland. Ingen visste säkert, men många fruktade att ett nytt krig stod för dörren. Och att demokratin var hotad.

I dag är det få som känner till att man i Sverige då valde att organisera ett stort firande av den svenska riksdagens 500-årsjubileum. Firandet avsåg riksmötet i Arboga 1435 då Engelbrekt Engelbrektsson utsågs till befälhavare över Sveriges väpnade styrkor. Det ansågs vara det första riksmötet där även bönder var med. Modern historieforskning är av annan uppfattning. Men det viktiga var att man, i detta politiskt prekära läge, valde att tillsammans med de övriga nordiska länderna genomföra en stor manifestation, där svensk och nordisk identitet kopplades till demokrati och frihet. Firandet pågick i flera dagar, i såväl Stockholm som i Arboga, och förutom kungen och statsministern deltog representanter för alla nordiska parlament tillsammans med medlemmar av hundratals folkrörelseorganisationer.¹

Evenemanget kan ses som ett svar på Hitlers förhoppning om en grandios nordisk rasgemenskap under tyskt ledarskap. Mot detta nazistiska ideal ställdes vid firandet en helt annan berättelse, byggd på Erik Gustaf Geijers inflytelserika historia om Sverige, där demokrati och folkfrihet stod i centrum. Geijers berättelse skulle efter publiceringen komma att påverka inte minst Socialdemokraternas partiledare Per-Albin Hansson.

¹ Karl Hildebrand och Eric Hallin, *Riksdagens Minnesfest 1935*. P.A. Norstedts & Söner. Stockholm, 1936.

I dag är det lätt att avfärda dessa utsagor som nationalromantisk fiktion, som berättelser utan täckning i historiska, vetenskapliga fakta. Så blev det också ganska snart efter andra världskrigets slut då historiker som Erik Lönnroth och stridbara publicister som Herbert Tingsten kritiserade såväl Geijers kreativa förhållningssätt till källor och källkritik som Socialdemokraternas entusiasm för vad som nu anklagades för att vara nationalistiskt självförhärligande.

Problemet med denna kritik var att barnet kastades ut med badvattnet. En berättelse om nationell identitet som bygger på en föreställning om ett kulturarv där frihet och lagbunden ordning är centrala komponenter är i sig viktig. Att i en iver att kritisera enskilda detaljer överge varje försök att formulera en historiskt förankrad berättelse om Sverige riskerar att landa i både historielöshet och en tämligen förvirrad syn på vilka vi har varit, blivit och kan komma att bli.

I viss mån är detta just vad som har skett. Ett sätt att förstå den nuvarande regeringens tillsättande av en kommitté för att iscensätta ”en kulturkanon för Sverige” är att se det som ett försök att komma till rätta med denna förvirring genom att (åter)skapa en berättelse om vilka vi är, vad som ”håller oss samman”, det vill säga vad som gör att vi är just ett ”samhälle” snarare än en geografisk plätt bebott av ett antal människor med olika föreställningar om historia, kultur, identitet och värderingar.

Redan detta har visat sig kontroversiellt. Beslutet att skapa en kulturkanon mötte ett omedelbart motstånd, inte på empirisk grund (någon kanon att kritisera fanns ju inte än) utan rent principiella skäl. Kritiken bottnade i vad vi kan kalla de nya ”överideologier” som har kommit att bli centrala för svensk nationell identitet efter det andra världskriget. Det blev tydligt i den debatt som florerade 2006 i samband med att den folktoppartistiska riksdagsledamoten Cecilia Wikström, tillika ledamot i kulturutskottet, lade fram ett förslag om en litterär kanon.² I den hetsiga debatt som följde ställdes kanonidén mot ideal om mångkultur, internationalism och modernism.³ Sverige sågs av kritikerna som postnationellt. Inte bara nationalismen ansågs förkastlig, utan även nationalstat och nationell demokrati uppfattades

² Cecilia Wikström, ”Skapa svensk litteraturkanon” i *Sydsvenskan*, 22 juli 2006.

³ Stefan Jonsson menade, till exempel, i sin kritik av Wikström att ”närlöst en politisk grupp har använt kulturen för att ena sin befolkning till ett folk med ett gemensamt mål, har resultatet blivit det motsatta, intolerans, rasism, lynchningar, upplopp, död”. ”Världen bortom folkpartiet” i *Dagens Nyheter*, 2006-08-26.

stundtals som ett förlegat och chauvinistiskt tankegods i en tid av globalisering, migration och multikulturalism.

Dagens debatt påminner delvis om den som utspelade sig 2006. Men läget är annorlunda i dag. Vad är det då som står på spel? 2006 tycktes nationalstaten för en del debattörer vara på väg ner i historiens papperskorg.⁴ Politiker från såväl höger som vänster pläderade för mer eller mindre öppna gränser och fri global rörlighet. Till höger fanns visioner om en global marknadsekonomi utan statligt regelkrångel och höga skatter; från vänster förhoppningar om en värld utan gränser där mänskliga rättigheter trumfades det nationella, exkluderande medborgarskapet. Så sent som 2014 kunde den moderate statsministern Fredrik Reinfeldt pläderna för ”öppna hjärtan” och sommaren efter deklarerade hans socialdemokratiska efterträdare, Stefan Löfven, att ”mitt Europa bygger inga murar”. Efter flyktingkrisen 2015 och de konsekvenser som följt i kölvattnet av stor invandring och misslyckad integration är sådana positioner i dag svårare att inta, för att uttrycka det försiktigt.

Den optimistiska och aningslösa postnationella ideologin har överväldigats av vad som ibland kallas för ”det svenska tillståndet”. I dag har vi ett splittrat Sverige där variationen vad gäller fundamentala sociala värden som tillit, trygghet och framtidstro är enorm. På Södermalm i Stockholm är otryggheten låg och tilliten hög. Närmare 80 procent av tillfrågade personer säger sig lita på andra. Att därifrån cykla till Rågsved, en annan stadsdel i Stockholm, tar 40 minuter. Det innebär också att man rör sig 40 procentenheter neråt på tillitsskalan. Och skulle man resa ännu längre söderöver – till stadsdelarna Navestad och Hageby i Norrköping – så är vi nere på under 20 procent som litar på andra.⁵

Inte så konstigt, då, att många i dag ställer frågor om vilka vi är, om vad som kan hålla oss samman. Hela frågan om ”samhälle” har blivit akut. Såväl regeringen som den socialdemokratiska oppositionen har återupplivat tankefiguren ”gemenskap” mot bakgrund av allt fler bevis på splittring, otrygghet och brottslighet, inte minst

⁴ Magnus Persson, t.ex. noterar i ett kapitel om kanon-striden 2006, att läget numera är annorlunda än på slutet av 1800-talet. ”Då bevittnade man etableringen av nationalstaten. Idag bevittnar vi dess avveckling.” *Den goda boken: samtida föreställningar om litteratur och läsning*, 91. Studentlitteratur, 2012.

⁵ Tillitsbarometern 2020, <https://www.mchs.se/arkiv/projekt/ccf/tillitsbarometern.html> (senast kontrollerad den 30 juni 2025) och Gemenskapsbarometern 2024, <https://www.dagenssamhalle.se/styrning-och-beslut/demokrati/nya-siffror-enormaskillnader-i-tillit-och-framtidstro-i-kommunerna/> (senast kontrollerad den 30 juni 2025).

vad gäller samhällskontraktets kärna, det vill säga den systemhotande välfärdsbrottsligheten.⁶ Skolans roll och dess nuvarande kris debatteras också flitigt, inklusive dess kapacitet att erbjuda såväl kunskap och bildning som att utgöra en kompass för värderingar där de plikter och rättigheter som utgör samhällskontraktet står i balans med varandra. Tillit och gemenskap bottnar i ömsesidighetens logik. Det räcker inte med välutänkta lagar och icke-korrupta institutioner; det krävs också att medborgarna är bildade och pålitliga och att de har internaliserat lagen i form av normer.

2.1.1 En gång hade vi en kanon (1809–1962)

Efter slaget vid Poltava följde närmre 100 år av geopolitiskt förfall som slutade med förlusten av den östra rikshalvan till Ryssland. I detta läge – 1809 – stod Sverige inför risken att dela Polens öde: att utraderas från Europas karta som självständig stat. Ryssen attackerade från norr, dansken från söder.

Men i stället kom denna existentiella kris att leda till att en ny föreställning om Sverige. Denna växte fram under en tid där nya idéer om nation, medborgarskap och demokrati kom att dominera politiken runt om i Europa. Inte minst kom de franska och amerikanska revolutionerna att inspirera dessa rörelser, förknippade med den liberala nationalism som nådde en höjdpunkt med 1848 års revolutioner runt om i Europa.

Sverige var inget undantag; även här sammanföll kampen för nationell suveränitet med demokratiska mål. En viktig grupp utgjordes av Götiska förbundets medlemmar och då i synnerhet historikern Erik Gustav Geijer, som nämnts redan i inledningen till detta kapitel. Geijer var influerad av den franska revolutionen och kom med tiden – i synnerhet efter det berömda ”avfallet” 1838 – att röra sig från en konservativ hållning till en mer liberal position. Den individuella frihetens framsteg, skrev Geijer, ”är historiens egen rörelse”.⁷

Geijers centrala bidrag var att som historiker skriva fram en berättelse om Sverige som kopplade samman forntid med samtid, och romantisk fiktion med handfasta historiska fakta. Hans narrativa ryggrad var föreställningen om den lagbundna ordningens djupa

⁶ Se till exempel *Tiden* nr 3/2023.

⁷ Citerad i Henrik Berggren och Lars Trägårdh, *Är svensken människa*, Norstedts, 2015, s. 95.

rötter i Sverige – tanken om att ”land ska med lag byggas”. Denna var i sin tur kopplad till frihetsbegäret, synligt inte minst i hans hyllning till Odalbonden och Tinget. Slutligen betonade han alliansen mellan kungarna som stod för det nationella allmänintresset och bönderna som representerade allmoge och folk. Som senare historiker har noterat kan man visserligen debattera den faktiska frihetsgraden för många bönder, men att feodalism och livegenskap plågade svensk allmoge i lägre grad än i nästan alla andra europeiska länder kvarstår som fundamentalt faktum.

Geijer mötte redan under sin levnadstid skarp kritik från Anders Fryxell, som i sina skrifter om Geijers ”aristokratifördömande” anklagade Geijer för att ha underskattat adelns viktiga roll. Senare skulle Geijers narrativ om Sverige, svenskar och svensk kultur även komma att kritiseras av historikern Erik Lönnroth, som utifrån sin källkritiska forskning menade att Geijer stundtals skrev mer som nationalromantiker än som modern forskare. Detta gällde inte minst tolkningen av Engelbrekt som bondeledare och förkämpe för såväl böndernas frihet som Sveriges nationella suveränitet.

Geijers svenska historia kom att få ett enormt genomslag, inte bara inom akademien utan kanske främst genom den litteratur och de läroböcker som kom att användas i folkskolan. Ett standardverk var C.T. Odhners *Lärobok i fäderneslandets historia: bearbetad för folkskolan* från 1877 där böndernas kamp mot herrarna hyllades.⁸ Enligt Odhner gav Engelbrekt ”den svenska allmogen sin frihet och självständighet åter” och enade den svenska nationen.⁹ Även Erik Lönnroth tvingades medge att ”Geijers historieuppfattning, präglad av djup originalitet, har gått in i eftervärldens medvetande”.¹⁰

Lönnroths observation bekräftas av den socialdemokratiska statsministern Per Albin Hansson när han på 1930-talet skriver att: ”Hur bristfällig den officiella uppfostran än var i tider som vi kunna kalla gamla, även om de icke äro långt avlägsna, nog lärde vi oss beundran för de män som höjde upprorsfanan och ledde frihetskampen mot utländska och inhemska fogdar och folkförtryckare”.¹¹

Denna berättelse om Sverige påverkade på djupet andra böcker i folkskolan, inte minst *Läsebok för folkskolan* som gavs ut i många

⁸ Se även Georg Brandell, *Sveriges Historia: Berättad för folkskolans barn*. A.V. Carlsons Bokförlag-Aktiebolag, Stockholm, 1904, andra upplagan 2006.

⁹ C.T. Odhner, *Lärobok i fäderneslandets historia: bearbetad för folkskolan*. 1902, s. 97.

¹⁰ Erik Lönnroth, ”Den svenska riksdagens uppkomst”, i *Scandia* 15, 1943, s. 1.

¹¹ Per Albin Hansson, ”Demokrati, tal och uppsatser”, Stockholm, *Tiden*, 1935, s. 132–133.

upplagor och med en rad kompendier mellan 1868 och 1951.¹² Denna läsebok var i hög grad upplagd just som en kanonantologi, med ett stort urval av texter, såväl litterära som sakprosa och lag-texter, av tongivande tänkare och författare genom tiderna. Även om fokus låg på Sverige omfattade denna serie av läseböcker även imponerande kompendier av översättningar av texter från hela världen.¹³ Det nationella perspektivet var med andra ord inte främmande för det internationella och universella.

Men det var inte bara de nationella och patriotiska historiska perspektiven som förmedlades i folkskola och i folkbildning utan med tiden kom även det modernare begreppet ”medborgarskap” att få en alltmer central plats. Ett sådant exempel var den synnerligen ambitiösa och omfattande serie böcker som gick under samlingsnamnet *Medborgarens bok* och som kom ut i sju delar och en mängd upplagor mellan 1884 och 1952.¹⁴ Författaren var Gustaf A. Aldén, och han var som föreståndare för Folkhögskolan i södra Vi djupt rotad i den svenska folkbildningstraditionen.

I samma anda lanserade Värner Rydén, den förste socialdemokratiska ecklesiastikministern, boken *Medborgarkunskap*, en dåtida bestseller som gavs ut i en mängd upplagor mellan 1923 och 1959. Boken var en modern, demokratisk och sekulär ersättare av katekesen, som kombinerade många av de element som ingick i Odhner, i *Läsebok för folkskolan* och *Medborgarens bok*, det vill säga såväl svensk historia som konkret information om hur svensk demokrati fungerar, lokalt och nationellt, och vad det i praktiken innebär att vara en svensk medborgare. En modern variant av *Bondepraktikan*, ämnad för en allmoge på väg in i det nya demokratiska tidevarvet.¹⁵ Symptomatiskt för den tidens bildningstradition utövades denna bildning i medborgarskap sålunda båda underifrån – via den frivilliga folkbildningen – och ovanifrån – via den obligatoriska folkskolan.

¹² Henrik Edgren, *En kungsådra för nationens samhörighet: Läsebok för folkskolan i det sena 1800-talet och tidiga 1900-talets skola och samhälle*, Lund, Nordic Academic Press, 2024. Se även *Läs om ditt samhälle* (Folkskolans läsebok) av Arvid Rosén och Oscar Jonsson, P.A. Norstedt & Söner 1949, 1954.

¹³ *Läsebok för folkskolan*, Särskild parallellupplaga till tionde upplagan, femte avdelningen. Stockholm: P.A. Norstedts & Söner, 1922.

¹⁴ Gustaf A. Aldén. *Medborgarens bok:Handledning för menige man*, i sju delar, från 1884. Lars Hökerbergs förlag.

¹⁵ Boken kom senare att kritiseras för de inledande avsnitten där det refererades till ”den nordiska rasen”, men i huvudsak bestod boken dels av ett historiskt avsnitt, dels av en genomgång av hur svensk demokrati fungerar i praktiken.

Som det tidigare citatet från Per Albin Hansson visade, kom denna kanoniska och historiska bildningstradition, som tillgängliggjordes såväl ovanifrån via folkskolan som underifrån via folkbildning och folkhögskolor, att påverka synen på svensk nationell identitet. Av speciell vikt var att denna föreställning påverkade den svenska socialdemokratins utveckling från en marxism präglad av anti-nationell internationalism, klasskamp och kritik av den "borgerliga" demokratin till ett omfamnande av nationell demokrati som kom att få sitt främsta retoriska uttryck i begreppet "folkhem".

Socialdemokratins nationella vändning kom till pregnant uttryck i en valaffisch från 1930-talet där valspråket, mot bakgrund av socialismens röda och svenska flaggans blågula färger, löd: "Svenska folkets väg är folkfrihetens och demokratins väg". Den Geijerska berättelsen kommer till uttryck i en historisk trappa där Torgny lagman står på första steget och Engelbrekt på det andra. De representerade dels principen "land ska med lag byggas", dels vad Erik Gustaf Geijer beskriver som de två svenska friheterna, dvs böndernas frihet från livegenskap och adligt förtryck samt Sveriges frihet från dansk överhöghet.

Figur 2.1 Valaffisch för Socialdemokratiska arbetapartiet från 1934

Källa: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Detta närmande mellan socialistisk internationalism och en demokratisk nationalism hade även sina rötter i en folkbildningstradition som var inspirerad av den danske grundaren av den nordiska folkhögskoletraditionen, prästen och folkbildaren N.S.F. Grundtvig. Inspirerad av den tyske filosofen Johann Gottlieb Fichte – inte minst hans verk *Reden an die Deutsche Nation* (1806), Grundtvig kom att förfolkliga den tyska *Bildungs* traditionen i syfte att göra den tillgänglig inte bara för borgerskapet utan för hela folket – och då i synnerhet bönderna.

På danska kom begreppet att bli *dannelse*, en översättning av *Bildung* med dess betoning på att utveckla personligheten genom tämligen sträng självuppfostran baserad på läsning och disciplin. Det var en syn på karaktärsdanning som kombinerade den liberala

självhjälpstraditionen med en nationalromantisk syn på folket som nationens kärna.¹⁶

Detta var en folkrörelsetradition som spred sig till de andra nordiska länderna, inklusive Sverige, och som kom att utgöra ett speciellt bidrag till den nordiska demokratiseringen underifrån; med fokus på bönder och (senare) arbetare, och i Sverige även med kopplingar till såväl frikyrkorörelser som nykterhetsrörelser.

Centralt för dessa rörelser var tämligen stränga moraliska ideal som var ämnade att undvika formerandet av ett trasproletariat. Målet var att lyfta fattiga bönder och arbetare ur mörker och elände via bildning. Denna ambition var kopplad till dygder som skötsamhet och arbetsetik. Ett av de klassiska historiska verken som fångar denna moraliska logik är Ronny Ambjörnssons studie, *Den skötsamme arbetaren*.

Denna moral- och dygdelära kopplades i sin tur till arbetar- och folkrörelsernas negativa syn på välgörenhet. Vad man pläderade för var rätten och plikten att arbeta, betala skatt och förtjäna sociala rättigheter. Denna logik kom också att bli det svenska samhällskontraktets hårda kärna allt eftersom den folkhemiska välfärdsstaten tog form.

2.1.2 Uppbrottet från den historiska kanonen (1962–2025)

I kapitlets första del låg fokus på det som en gång fanns. Detta för att uppmärksamma att vi i Sverige för inte så länge sedan de facto hade en historisk kulturkanon med stark betoning på medborgarkunskap. ”Kanon” må inte ha varit termen för dagen, men inte minst *Folkskolans läsebok* byggde på en rad texter av kanonisk art.

I detta avsnitt vänder vi oss mot uppbrottet som sker efter andra världskriget. Vi kommer att kort beskriva hur nya föreställningar om såväl skola, bildning, medborgarskap och fostran tar plats inom

¹⁶ Folket i kontrast till den borgerliga medel- och överklassen; ibland benämnt som ”småfolket”. Även begreppet ”folklig” uppfattades på detta sätt. Inom arbetarrörelsen kom folket i denna tappning – mer som demos än ethnos – att ta över rollen som det primära, ideologiska ledordet. Man kan se en rörelse från ”klass” till ”folk” med början på tidigt nittonhundratalet och med en höjdpunkt under 1930-talet då folkhems ideologin kom att dominera inom Socialdemokratien under Per Albin Hansson. Studerar man Socialdemokraternas partiprogram mellan 1902 och 1949, ser man hur begreppet arbetare gradvis ersätt av begreppet folk i takt med att partiet rör sig från att vara ett klasskampsparti till att bli ett folkparthemsparti. Se Lars Trägårdh, ”Varieties of Volkish Ideologies” in *Language and the Construction of Class Identities*, Bo Stråth (ed), Gothenburg: Gothenburg University Press, 1990.

ramen för en rad nya överideologier med konsekvenser för synen på svensk nationell identitet. Dessa innebar att blicken vändes bort från svensk historia och kultur. Vi inleder med att diskutera de nya överideologierna för att sedan fokusera på skolan.

Modernism

Tendenser i skolreformerna gick hand i hand med modernismens genombrott som en överideologi i Sverige. Sverige blev med tiden känt som "världens modernaste land" som till och med blev titeln för ett populärt TV-program om svenskhet och svensk mentalitet, med Fredrik Lindström som programledare och historikern Peter Englund som bisittare. Programserien visades under 2006 och 2007, men tankefiguren har en betydligt längre historia än så. Den kan härledas inte minst till Stockholmsutställningen 1930, men också till den starka ställning som äktenskapet mellan ingenjörskap och entreprenörskap fick i Sverige under den 100-årsperiod av rekordstor ekonomisk tillväxt som kännetecknade Sverige mellan 1870 och 1970. Fokus kom att ligga på uppfinningar, ingenjörskap och entreprenörskap, på en symbios mellan industri och demokrati, välstånd och välfärd.

Sverige kom sålunda redan på 1930-talet att uppfattas som en "modell" skriven i modernitetens tecken. I detta avseende stack Sverige tidigt ut ur ett bredare europeiskt perspektiv. Tillsammans med USA var det ett av de få länder som inte hängav sig åt anti-modernism och en nostalgisk, tillbakablickande föreställning om förlust, nedgång och förfall – i synnerhet under mellankrigstidens Europa. En radikal och orädd modernism blev en bärande del i svensk nationell identitet. Bara ett par år efter Stockholmsutställningen kunde sålunda en socialdemokratisk valaffisch från 1936 deklarerat att svenskarna var "Framtidsfolket".

Figur 2.2 Valaffisch för Socialdemokratiska arbetarpartiet från 1936

Källa: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Detta var en tankefigur som även gick på export med stor framgång, i synnerhet under 1960-talets rusiga guldår. I böcker som David Jenkins *The Progress Machine* (1969) och Richard F. Tomassons *The Prototypical Modern Society* (1970) kom tanken om Sverige som världens mest moderna land att togröas, oftast med entusiasm och även viss avundsjuka. Alla var dock inte frälsta: under samma tid kom den brittiske journalisten Roland Huntford ut med boken *The New Totalitarians* (1971) där Sverige beskrevs som ett förverkligande av Huxleys dystopiska saga om den ”sköna nya världen”; ett land av lydiga robotar som dyrkade staten och en själsdödande samhällsordning.

Förvisso fanns det även i Sverige intellektuella som intog en mer kritisk hållning gentemot den moderna välfärdsstaten, men Huntford imponerade inte på de svenska politiker och journalister som ofta med hull och hår anslöt sig till tesen om Sverige som den progressiva modernismens hemort i världen. 1984 kom detta till uttryck i

ett specialnummer om Sverige i den ledande amerikanska tidskriften *Dædalus*. Sverige presenterades av Arne Ruth, dåvarande chefredaktör och chef för kulturredaktionen på *Dagens Nyheter*, som ”The Second New Nation” – det vill säga precis bakom den ”första” moderna nationen: USA.¹⁷

Volvo kom sålunda att ersätta Engelbrekt; modernitet puffade bort historia; betoningen på tämligen sträng uppfostran fick ge vika för idealisering av ungdom, frihet och framtid. Vinsterna med denna utveckling och dessa ideal var stora. Sverige gick mellan 1870 och 1970 ifrån att vara ett av Europas fattigaste länder till att bli ett av världens rikaste länder; unga människor kunde undfly patriarkala och hierarkiska sociala strukturer, inte minst i familjen som blev allt mer individualiserad.

Samtidigt innebar modernismen att blicken vändes bort från de historiska rötterna, från banden som kopplade ihop generationer. I denna situation tog man de sammanhållande krafterna för givna, vilket inte var helt obegripligt mot bakgrund av att de som ännu ledde samhället hade fostrats i en annan tid, utifrån de gamla bildningsidealen i en skola där kunskap premierades – och då inte bara teknisk kunskap utan även humanistiska ideal och idéer.

Internationalism

Den modernistiska överideologin kom också att kompletteras med en internationalism som blev ytterligare en grundbult i efterkrigstidens formande av svensk nationell identitet. Med tiden kom allt fler frågor att ställas om hur Sverige hade agerat under kriget. Den eftergiftspolitik som räddade Sverige från kriget framstod som moraliskt belastad: järnhandel med Hitler-Tyskland, transiteringar av tyska trupper till det ockuperade Norge, en njugg behandling av judiska flyktingar. Bilden var inte entydig – när vinden vände kom Sverige att agera i en mer pro-allierad riktning. Men även det kunde kritiseras som opportunism i själviska syften.

I detta läge erbjöd FN:s andre generalsekreterare, Dag Hammarskjöld, en väg ut. Som djupt troende såg han det som självklart att alla människor hade samma värde inför Gud, en tanke som i sekula-

¹⁷ Arne Ruth, ”The Second New Nation: The Mythology of Moderns Sweden”, *Dædalus*, 113, nr 2.

riserad form kom att uttryckas i termer av mänskliga rättigheter. Han var en naturlig kosmopolit som pekade ut en väg för Sverige som aktör på den globala scenen. Sverige skulle axla ett större ansvar för fattiga länder i den tredje världen som ofta ännu var kolonier utan nationell frihet.

Detta arv axlades av kommande svenska ledare. Inte minst kom Olof Palme att stå för de ideal som med tiden innebar att Sverige i sympatiserande kretsar blev känt som en moralisk stormakt. Biståndspolitik, enprocentsmålet, SIDA, allt detta blev till något som var konkret i det materiella och ansågs utgöra ett moraliskt bevis för Sveriges internationalism och förmåga till global solidaritet. Palme själv var visserligen i grunden en svensk patriot med en vision som var mindre präglad av utopiskt kosmopolitiska tänkande än av förhoppningen om en ny, bättre, postkolonial värld av demokratiska folkhem utifrån svensk mall. Men fröet var sått för en mer radikal internationalism som kom att bli ännu mer tongivande efter Berlinmurens fall, socialismens kollaps som den ungdomliga idealismens hörnsten, och framväxten av den nya utopism som gjorde den postnationella tanken om mänskliga rättigheter till sitt nyckelbegrepp efter 1990.

Likt modernismen blev denna överideologi en viktig del av svensk nationell identitet, både på hemmaplan och i världens ögon. Den kunde också uppfattas som varande i samklang med andra delar av svenska anspråk på att vara en godhetsregim, med ideal som jämställdhet, barns rättigheter, jämlikhet och en utvecklad välfärdsstat.

Samtidigt var det en föreställning som likt modernismen vände blicken bort från historia och det specifika i den svenska kulturen. Betonandet av modernitet och internationalism samverkade till en ny förståelse av Sverige som radikalt post-nationellt och i grunden ett uttryck för universella ideal som undflydde partikulära och nationella traditioner och begränsningar. Först på senare år kom forskning som *World Values Survey* att visa att Sverige i själva verket var allt annat än normalt (i betydelsen genomsnittligt), med ett samhällskontrakt som var extremt på flera sätt, från en radikal individualism till extremt hög social tillit.

Multikulturalism

Den tredje överideologin kom sist: multikulturalismen. Den var kopplad till invandring och i viss mån erkännandet av nationella minoriteter. Men den måste förstås mot bakgrund av den medborgaruniversalism som var en stor styrka för det svenska samhällskontraktet. Denna logik kännetecknade länge invandringspolitiken i Sverige, inte minst under efterkrigstiden fram till 1970-talet. Då var regeln arbetskraftsinvandring, där assimilering i termer av språk och kultur var en given förutsättning. Kopplingen mellan arbete och invandring var också helt central och inte för inte låg politiken under AMS, Arbetsmarknadsstyrelsen. I det stora hela var detta en framgångsrik politik som skapade förutsättningar för integration, gemenskap och inkludering.

Denna era tog slut när reglerna för arbetskraftsinvandring skärptes vid 1960-talets slut¹⁸ och definitivt i samband med den ekonomiska nedgång som följde efter oljekrisen 1973. Med tiden kom i stället en ny typ av invandring att bli legio: flyktinginvandring på humanitära grunder. Denna var också högst kompatibel med den internationalistiska överideologin och den framväxande idealism som byggde på idéer som mänskliga rättigheter och gränslöshet, i synnerhet efter Berlinmurens fall 1989.

Denna nya överideologi innebar också att assimilering blev ett skällsord och att politiken i stället kom att betona kulturell mångfald, rätten till hemspråksundervisning samt tolerans för olika värderingar och religioner.

Men åter riktades blicken bort från svensk kultur och historia. Dessutom kom frågor om kulturella skillnader och hur man i verkligheten skulle kunna integrera det stora antal människor som kom till Sverige från länder med väldigt annorlunda kultur att präglas av en stor portion av aningslöshet. Anti-nationalismen ledde till en blindhet rörande såväl svensk kultur som andra länders.

¹⁸ Kungl. Maj:ts proposition nr 142 år 1968 (prop. 1968:142 – höst).

2.1.3 Skolreformerna: Från folkskola till grundskola (1962–2025)

Redan under och direkt efter andra världskriget sätts viktiga utredningar rörande skolan. Till en början, i 1940 års skolutredning, betonades behovet av en skola i samhällets intresse, där den fostrande tanken var ett huvudspår, med målet att skapa nationellt sinnade medborgare. Efter andra världskriget kom dessa ideal gradvis, med en början i 1946 års skolkommision, att ersättas av pedagogiska ideal som premierade kritiskt tänkande mot bakgrund av det auktoritära tänkande som kännetecknat inte minst Nazi-Tyskland.

Ett offer för denna kritik av tysk bildnings-tradition blev de klassiska bildningsideal som var centrala för tysk *Bildung* och som via tyska filosofer och pedagoger, inte minst Johann Friedrich Herbart och Tuiskon Ziller, kommit att genomsyra även svensk pedagogik under den tid mellan 1860 och fram till reformerna efter andra världskriget vilket nationalekonomen Magnus Henrekson och statsvetaren Johan Wennström utpekar som central för den svenska skolans styrka.¹⁹

Detta var en styrka som, nota bene, även byggde på ett ännu djupare historiskt arv, som inte minst hängde ihop med en jämförande hög läskunnighet i Sverige. Denna var kopplad till det svensk-lutherska betonandet av att alla medborgare skulle kunna läsa och förstå bibeln – eller i vart fall katekesen och psalmboken – och där även husförhören och prästernas roll vad gäller folkbokföring för att inte tala om såväl formell som informell social kontroll i socken och lokalsamhälle spelade en stor roll.

Enligt nationalekonomen och skolforskaren Gabriel Heller Sahlgren och Johan Wennström kom man efter andra världskriget att i Sverige missförstå kopplingarna – eller snarare skillnaderna – mellan *Bildung* och den tyska skolan som den utvecklades under Nazismen.²⁰ För nazisterna var *Bildung* ett hot då den hade som syfte att fostra bildade och potentiellt kritiska och fritänkande medborgare. Som Johan Östling visar i sin avhandling, var detta en insikt som närmst var självklar i Tyskland efter kriget där man också

¹⁹ Magnus Henrekson och Johan Wennström, *Dumbing Down – The Crisis of Quality and Equity in a Once-Great School System and How to Reverse the Trend*. Palgrave Macmillan, 2022.

²⁰ Johan Wennström och Gabriel Heller Sahlgren (2022). "När barnen fick makten i den nazistiska skolan". *Kvartal*, 4 maj; Gabriel Heller Sahlgren och Johan Wennström. "The Fatal Conceit: Swedish Education after Nazism." *Journal of Controversial Ideas* 2022.

fick se en renässans för de klassiska, humanistiska bildningsidealen från tiden före Hitler. Detta var en tradition, skriver Östling, som man såg som ”ett värn” mot inte bara absurda rasteorier utan även en ”tekniskt-mekanisk världsbild” som underminerade den humanistiska synen på individ och samhälle.²¹

I Sverige, däremot, kom man i stället att förknippa ”tysk” pedagogik med katederdisciplin och den typ av auktoritära lärare som bl.a. kom skildrades i den för skoldebatten inflytelserika filmen *Hets*, från 1944, med Alf Sjöberg som regissör och Ingmar Bergman som manusförfattare. I stället kom en mer ”progressiv” pedagogik, inte minst inspirerad av amerikanen John Dewey, men med inspiration även från Ellen Key, att hamna i centrum.²²

Denna vändning kopplades till ett större fokus på den framväxande socialvetenskapen, mer influerad av vetenskapliga ideal som befrämjade en mer teknisk och framtidsorienterad syn på samhället än den som satte nationell gemenskap, bildning och historia i högsätet.²³ Detta ledde i sin tur till att historieämnet förlorade mark samtidigt som det nya, mer moderna ämnet samhällskunskap kom att ta mer plats.

Bland de ledande gestalterna i introduktionen av den nya reformpedagogiken fanns inte minst Socialdemokraterna Alva Myrdal och Stellan Arvidsson. Centrala tankar inkluderade ”fri fostran” – en idé som uttrycktes redan i 1946 års skolkommission. Denna pedagogik premierade ideal som eleven i centrum, kritiskt tänkande samt en syn på skolan som en demokratisk arena där elever och lärare ingick i en mer jämlik relation, med läraren som ”coach” till elever som var självgående och självlärande. Med detta följde även att den klassiska katederundervisningen sattes under kritisk lupp och idén om läraren som auktoritet på sina ämnen blev föremål för växande kritik.²⁴

Inte minst efter den politiska turbulensen 1968 kom med tiden kravet på bildning och kunskap, historia och nationell identitet, att

²¹ Johan Östling, *Nazismens sensmoral: Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm: Atlantis, 2008.

²² Magnus Henrekson (red), *Kunskapssynen och pedagogiken*. Dialogos, 2017; Inger Enkvist, *De svenska skolreformerna 1962–1985 och personerna bakom dem*. Gidlunds förlag, 2016. Inger Enkvist, *Kunskap i kris: ideologier i svensk skola på 2020-talet*, Gidlunds förlag, 2023.

²³ Herbert Tingsten, *Gud och fosterlandet: Studier i hundra års skolpropaganda*, P.A. Norstedts & Söner, 1969. Thom Axelsson och Jonas Qvarsebo, *Skola och medborgaruppfostan – mellan pedagogik, vetenskap och moral*. Studentlitteratur 2022. Pontus Larsson, *Skola, historia och fostran*. Linköpings universitet, 2025. Ingmarie Danielsson Malmros, *Det var en gång ett land: Berättelser om svenskehet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Agerins bokförlag, 2012.

²⁴ Bengt Sandin och Maria Sundkvist, *Barn barndom och samhälle*. Gleerups, 2014. Hans Albin Larsson, *Mot bättre vetande: En svensk skolhistoria*. SNS förlag, Stockholm. 2011.

ersättas av ett fokus på kritiskt tänkande, anti-auktoritära klassrum, och med jämlikhet som det övergripande målet. Det var en ansats som kom på bekostnad av en mer traditionell betoning på kunskap och bildning, inklusive det kanoniska kunskapsstoff som kännetecknade folkskolan och dess läromedel.

Den pragmatiska förståelsen av att elever har olika förutsättningar gällande begåvning och talang, som hade kännetecknat den gamla skolan med dess mångfald av skoltyper – från folkskola till läroverk, med yrkesutbildning och flickskolor – kom att ses som omodern och diskriminerande. I stället blev målet en skola för alla, en ”enhets-skola” som sedan mynnade ut i grundskolan och i ett reformerat gymnasium som inte längre var samma exklusiva bildningsskola som förr. Även lärarens status devalverades, även detta i jämlikheten och universalismens tecken.

Efter 1975 blev inte gemensamma läromedel längre obligatoriska och med tiden kom skolor och lärare att få allt större frihet att forma sina egen undervisning. De gamla bildningsidealen kom att framstå som gammalmodiga, auktoritära och nationalistiska, med för stort fokus på klassiska texter i en tid av modernism, snabb förändring, invandring och ökad etnisk mångfald som med tiden kom att forma de normativa överideologier som diskuterats ovan. Samhällskunskap blev det nya modeämnet; historia tappade delvis sin position.

Devalveringen av lärarledd undervisning, med kunskap, fostran och bildning som skolans främsta uppdrag, fick dock inte omedelbar effekt. Lärare som var skolade i den gamla pedagogiken och de klassiska kunskapsidealen utgjorde bromsklossar. Denna tröghet var man redan tidigt var medveten om. I en apokryfisk formulering (som ibland, på oklara grunder, hänförs till Alva Myrdal) konstaterades att det ambitiösa reformprogrammet inte kunde få fullt genomslag förrän den nuvarande kadern av lärare hade gått i pension.

Effekterna på svenska elevers kunskap skulle också bli synliga först kring 1990-talets ingång och än mer efter 2000 i takt med att alarmerande resultat från de storskaliga och jämförande undersökningar som numera genomförs (TIMSS sedan 1995, PISA från 2000). Svaga svenska resultat i framför allt Pisamätningarna gav sent om sidor upphov till en intensiv debatt om skolan, där inte minst den konstruktivistiska synen har blivit ifrågasatt. Samtidigt, och delvis överlappande, diskuteras vad reformer som kommunalisering, fritt skolval och skolpeng har inneburit. Modernismens ytterst enhetliga

skolsystem, där de fristående skolorna utgjorde en försvinnande liten del, har ersatts av ett system med ett mycket stort antal skolor, huvudmän, kommunala och privata. Till detta ska läggas att andelen elever med utländsk bakgrund har ökat kraftigt. Resultatet är ett betydligt mer heterogent skolsystem med klart färre gemensamma nämnare.²⁵

Även medborgarskapsidealet kom att utmanas. Den handfasta undervisningen i medborgarkunskap som utmärkte tiden från folkskolans införande till efterkrigstidens reformer kom med tiden att överflyglas inte bara av den nya reformpedagogiken utan även av den negativa synen på nationalism och betoningen på svensk kultur och historia. Idéer om mänskliga rättigheter och multikulturalism blev efter Berlinmurens fall 1989 centrala, normativa begrepp och grunden för en idealism som attraherade inte minst många ungdomar.

Dessa idéer ansågs centrala för demokratin, framför allt för de som förespråkade den ”liberala demokratin”, ett tankegodt där begränsningar av majoritetsdemokratin genom maktindelning, minoritetsskydd och rättigheter var centrala principer. Men jämfört den handfasta presentation av demokrati som en medborgerlig praktik som kom till uttryck i de tidigare nämnda *Medborgarens bok* och *Medborgarkunskap*, framstår det liberala demokratibegreppet som mer abstrakt än konkret. I den offentliga debatten talas gärna om ”demokratins kris” samtidigt som kunskapen om hur demokrati fungerar konkret ofta saknas eller syns förvirrad.

Till exempel kunde Stiftelsen Rättsfonden (2022) publicera resultaten från en undersökning av vad svenska gymnasister visste om rättsstatens roll i en demokrati.²⁶ Man började med att fråga vad fyra ofta använda läroböcker i samhällskunskap hade att förmedla om demokrati och kom fram till att ”eleverna förväntas föra teoretiska resonemang om demokratin, men det ställs inga krav på konkreta insikter om områden som det ska resoneras om”. Enkäten visade i sin tur att de flesta gymnasister inte ens vet vad en ”rättsstat” betyder. Man noterar att många aldrig har hört ordet – därav skriftens dramatiska titel: ”Aldrig hört ordet ... – vaddå rättsstat?”.

Detta ledde inte bara Rättsfonden men även andra aktörer i bl.a. folkbildningsvärlden att plädera för ett återupprättande av medbor-

²⁵ Magnus Henrekson och Johan Wennström, *Dumbing Down – The Crisis of Quality and Equity in a Once-Great School System and How to Reverse the Trend*. Palgrave Macmillan, 2022.

²⁶ Rättsfonden. ”Aldrig hört ordet ... – vaddå rättsstat?” Vad vet svenska gymnasister om rättsstatens roll i en demokrati? Rättsfondens skriftserie nr 44, 2022.

garkunskap som ett ämne där unga och vuxna får konkret utbildning i hur demokrati faktiskt utövas. Detta var en gång Sverige och de andra nordiska ländernas paradgren, med folkrörelserna kända som ”demokratiskolor” som arbetade underifrån samtidigt som folkskolan, speciellt efter början av 1900-talet, inkluderade samma ämne i sin undervisning.²⁷

2.2 Konsekvenserna och behovet av en kulturkanon för Sverige

Så kom vi då hit: Till ett Sverige präglad av splittring, separatism och en tillits- och trygghetskris.

I vilken mån kan en ny kulturkanon för Sverige vara ett svar på denna kris? Ledorden i regeringens direktiv är: Bildning – Gemenskap – Inkludering. Som vi antyder ovan vore det naivt att tro att en kulturkanon, hur raffinerat konstruerad den än må vara, i sig skulle bota den svenska sjukan. Och precis som var fallet med de nederländska och danska kanonprojekten står dess betydelse och faller med frågan om hur den används. Skolan är helt central, likaså den bildning som erbjuds nyanlända. Även folkbildningen måste ges en viktig roll, så även kulturarvsaktörer.

En förhoppning är dock att ett grundligt nytänkande rörande svensk historia och kultur, och då inte minst de sega, grundläggande rättsliga, politiska, ekonomiska, religiösa, vetenskapliga institutioner, lagar och regler som har format Sverige under lång tid, ska kunna utgöra en karta och kompass som erbjuds alla barn och nyanlända. Som en väg till att bli delaktig i det gemensamma kulturella kapitalet: en nyckel till att kunna leva och söka sin lycka och frihet i ett land som på många sätt har unikt goda förutsättningar för detta.

²⁷ Betoningen av folkbildningens roll för bildning och dess funktion som demokratiskola har återkommande uppmärksammats även under senare tid, se t.ex. Kenneth Abrahamsson, Per-Ola Jansson och Torvald Åkesson (red), *Demokratin som bildningsväg*. Carlsson, 2022; Sara Johansson (red), *Sällskapet för folkundervisningens befrämjande 1822–2022*, Förlaget näringslivshistoria, 2022; Kenneth Abrahamsson, *Medborgaren i samhällsdialogen*, Publica, 1993. Lene Rachel Andersen och Thomas Björkman, *The Nordic Secret*. Fri Tanke. 2017.

3 Internationell utblick

Viljan att i en kanon fånga nationell identitet och kultur är inte unik för Sverige. I detta kapitel beskrivs och diskuteras liknande projekt i andra länder. Gemensamt för dessa är dels att sådana försök tenderar att skapa debatt, dels att de har sina ursprung i behovet av – och svårigheten i – att skapa en balans mellan två delvis motstridiga ideal: gemenskap och mångfald.

Detta gäller inte minst de danska och nederländska kanonprojekten vilka är av speciell relevans för Sverige. Likt Sverige var dessa två länder kända för att ha hög social tillit, stark nationell gemenskap och utvecklade välfärdsstater baserade på inkluderande samhällskontrakt där nyckelord som tolerans, jämlikhet och jämställdhet var centrala.

I båda fallen var bakgrunden till kanoninitiativen den växande sociala och politiska spänningen under 2000-talet i kölvattnet av ökad invandring kombinerad med misslyckad integration. Att kunna forma ett gemensamt ”vi” som inkluderar unga och nyanlända i ett individualistiskt och hypermodernt samhälle framstod inte längre som självklart. Frågan hur detta skulle kunna åstadkommas landade i ambitionen att via kanonprojekt skapa en gemensam kulturell referensram som kunde utgöra ett enande kitt i samhällen där separatism och segregering började framstå som pluralismen och multikulturalismens baksida.

Vi börjar med Danmark och Nederländerna för att sedan göra kortare, kompletterande nedslag i Frankrike, England och USA, tre länder där man på olika sätt har hanterat frågor rörande kanonisering, tillgång till det gemensamma kulturarvet och befrämjandet av en gemensam nationell identitet.¹

¹ Andra exempel är den regionala flamländska historiekanon som togs fram 2023 (Canon van Vlaanderen 2023) samt Lettlands kulturkanon från 2008 (National Library of Latvia, 2024).

3.1 Danmark

I Danmark tog man under mitten av 2000-talet fram flera officiella kanoner. Nedan tecknas i korthet de olika varianterna. Den kulturkanon som togs fram av kulturdepartementet 2006 var den mest ambitiösa satsningen i termer av process och slutprodukt. Dock förvaltas och tillgängliggörs den inte längre. De kanoner som i dag är i bruk är litteraturkanonen från 2004 och historiekanonen från 2006. Båda dessa togs fram på uppdrag av det danska utbildningsdepartementet och har funktionen att ange obligatoriska element inom respektive skolämne.

Under 2025 har den danska S-regeringen dessutom bestämt att revidera litteraturkanon under den socialdemokratiska barn- och utbildningsminister Mattias Tesfayes ledning. I det nya geopolitiska läget har kanon uppfattats som en motvikt till de nya hoten från omvärlden som ytterligare har förstärkt den redan existerande oron gällande den sociala sammanhållningen inom landet. I detta läge har frågan ställts om den ”inre försvarslinjen” och behovet av en ”andlig upprustning”.

3.1.1 Litteraturkanon 2004, 2014 och 2025

Det danska utbildningsdepartementet tog 2004 fram en obligatorisk litteraturkanon för grundskola och gymnasium. Redan under 1990-talet hade dåvarande utbildningsminister Bertel Haarder (Venstre) tillsatt en kanonkommitté vars uppdrag var att undersöka litteraturundervisningen i skolan. Kommitténs arbete resulterade i en rapport som främst argumenterade för vikten av att eleverna skulle få stifta bekantskap med klassisk litteratur av hög kvalitet. Ledamöterna argumenterade för litteraturens egenvärde och underströk att själva diskussionen om kanon var viktigare än fastställandet av en.² Rapporten utmynnade således inte i några konkreta förslag till skolväsendet utan var snarare ett inlägg i debatten om litteraturens och danskundervisningens villkor.

I början av 2000-talet återupplivades diskussionen om kanon. Ytterligare en kommitté tillsattes, denna gång under utbildningsminister Ulla Tørnæs (Venstre) med syfte att bygga vidare på rap-

² Epinion 2020, ”Undersoegelse af laerernes brug af kanonlisterne i dansk og historie”, s. 7.

porten från 1994, men med det tydliga uppdraget att ta fram en obligatorisk litteraturkanon till grundskolan och gymnasiet.³ Kommittén bestod av 13 experter med kompetens inom utbildningsväsendet, förlagsbranschen samt språk- och litteratur-området. Ordförande var Jørn Lund (som sedermera även blev ordförande för arbetet med Kulturkanon). Arbetet resulterade i en obligatorisk lista på 14 författare för grundskola och gymnasium samt vägledande icke-obligatoriska litteraturlistor. Elever ska under sin skolgång ha läst minst en text av varje författare. Angående undervisning kring kanon betonade kommittén vikten av att framhäva författarskapens bredare betydelse och inverkan på det danska samhället, men också att detta gemensamma litterära arv inte är enhetligt eller kan betraktas som uttryck för en nationell identitet.⁴

Urvalet väckte omedelbart kritik på grund av den skeva könsrepresentationen: 13 manliga och en kvinnlig författare.⁵ Kritiken på denna punkt har varit återkommande och är i skrivande ögonblick även ett argument i samband med den revidering som utförs 2025.

Redan under 2014 skedde en mindre revidering för grundskolan.⁶ Den omarbetning som nu – 2025 – genomförs rör gymnasiet.

3.1.2 Historiekanon 2006

Under 2006 lanserades en historiekanon i Danmark.⁷ Urvalet gjordes av en kommitté ledd av historieprofessorn Knut J.V. Jespersen. Att ta fram en historiekanon var bara en del av kommitténs uppdrag. Den övergripande uppgiften var att ge förslag på hur historieundervisningen skulle stärkas i allmänhet. Det som valts ut att ingå i kanon gavs inga motiveringar eller presentationer i rapporten.

Syftet med en historiekanon var att hjälpa elever att få en kronologisk överblick över särskilt viktiga händelser och brytpunkter i historien. Kanonlistan rymmer allt från Tutanchamon till Kalmarunionen, reformationen och 11 september. Inriktningen var således inte att förmedla enbart dansk historia.

³ Undervisningsministeriet 2004, "Danske litteraturs kanon. Rapport fra Kanonudvalget", s. 7, 14.

⁴ Undervisningsministeriet 2004, s. 23.

⁵ Politiken 2004.11.22, "Kvinderne mangler i den litterære kanon".

⁶ Epinion 2020, s. 7.

⁷ Undervisningsministeriet 2006, "Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen".

Arbetet har reviderats två gånger och består i dag av 30 händelser eller personer. Den senaste revideringen gjordes 2022 då Förintelsen tillkom, liksom punkten ”Nordatlanten og rigsfællesskabet”.⁸

Läroplanen för historieämnet anger att elever ska ha gått igenom samtliga punkter på listan när de avslutar årskurs 9. Däremot finns inget krav på att lärarna måste undervisa om kanonpunkterna i kronologisk ordning. Kanonpunkterna kan i undervisningen täckas in under behandlingen av andra problemställningar och teman snarare än vara styrande för historieundervisningens upplägg.⁹

Till skillnad från litteraturkanon från 2004 och kulturkanon 2006 är inte historiekanon begränsad till att täcka enbart dansk historia och kultur. Den principiella debatten kring historiekanon handlade i högre grad om olika pedagogiska ideal och ambitioner inom historieämnet. Kommitténs uppdrag motiverades av en önskan att ändra historieundervisningen i riktning mot att förmedla grundkunskaper och etablera en kronologisk historie-uppfattning. Detta i kontrast till den då rådande kursplanen från 1995, vars huvudsakliga syftesformulering angav att historie-undervisningen ska ”styrke elevernes historiebevidsthed og identitet og øge deres lyst til og motivation for aktiv deltagelse i et demokratisk samfund”. Inriktningen på kommitténs arbete och rekommendationer var att åter betona mer direkta historiekunskaper, vilka beskrevs som en förutsättning för att utveckla genuin historiemedvetenhet.¹⁰

3.1.3 Kulturkanon 2006

Den mest ambitiösa satsningen på en kanon var paradoxalt nog den som med tiden visat sig röna minst framgång, nämligen den kulturkanon som lanserades 2006.¹¹ Arbetet sjösattes av dåvarande kulturminister Brian Mikkelsen, Det Konservative Folkeparti, år 2004.

Den danska kulturkanonen skulle rymma och presentera ”de største og vigtigste værker i den danske kulturarv”, och syftet var att fungera som en vägvisare i en lång och komplex dansk kulturhistoria. Det fanns en önskan om att bidra till en levande debatt om

⁸ Børne- og Undervisningsministeriet 2022, ”Kommissorium for kanonudvalg vedrørende tilføjeles af Holocaust til kanonpunktet Augustoprøret og jødeaktionen 1943 i historiekanon”.

⁹ Børne- og Undervisningsministeriet 2023, ”Historie. Læseplan 2019”, s. 27.

¹⁰ Undervisningsministeriet 2006, s. 8, 14.

¹¹ Kulturministeriet 2006, ”Kulturkanon” (Særnummer av Kulturkontakten).

dansk konst och kultur, samt att inspirera medborgarna till bildning och fördjupning. Kulturkanon skulle även bidra till att stärka gemenskapen genom att lyfta fram det gemensamma historiska arvet och belysa hur det format danskarna.¹²

Kulturministeriet tillsatte under 2005 sju kommittéer för respektive konst- och kulturområde. Varje kommitté bestod av fem ledamöter, varav en ordförande. Ledamöterna var utövande konstnärer eller andra ämnesexperter. Uppdraget var att välja ut tolv verk¹³ som förutom att de i särskilt hög grad kunde ge konstnärliga upplevelser också kunde anses ha varit betydelsefulla för en tidigare generation och likväl vara relevanta för kommande generationer. Verken skulle inte bara hålla hög konstnärlig kvalitet utan också illustrera hur dansk konst och kultur utvecklats i växelverkan med europeiska och internationella strömningar.

De sju kommittéordförandena höll gemensamma möten under arbetets gång, detta för att säkerställa att det inte uppstod överlappningar mellan verken i respektive grupp, samt för att garantera att den slutgiltiga kanonen framstod som enhetlig. Språkforskaren Jørn Lund hade rollen som ”överformand”, en huvudordförande för det övergripande arbetet.

I januari 2006 publicerades urvalet och kontextualiserade texter om varje verk, samt en kortfattad beskrivning av kommittéernas arbete och hur de nått fram till det slutgiltiga urvalet. Kanonen bestod av 108 verk, indelade i åtta kategorier: arkitektur, bildkonst, formgivning och konsthantverk, film, litteratur, musik, scenkonst samt en separat kanon för barnkultur. Den sistnämnda kategorin tillkom under arbetets gång med att välja ut verk till de sju förutbestämda områdena.

Rapportens texter om verken bearbetades ytterligare inför en boksatsning. Boken *Kulturkanon* gavs ut på Politikens förlag, genomillustrerad i fyrfärg med en tillhörande DVD.¹⁴ Syftet med att tillgängliggöra kanon i bokform var att presentera verken på ett inspirerande sätt med förhoppningen att kunna bidra till ytterligare fördjupning. Boken gavs ut hösten 2006 i samband med skolstart, och delades ut i gratis klassuppsättningar till grundskolan, gymnasiet, yrkeshögskolor samt vuxenutbildning. Den såldes också i bokhandeln till ett

¹² Kulturministeriet 2006, s. 4–5.

¹³ Med undantag för musikområdet där kommittén totalt valde ut 24 verk: tolv verk inom populärmusik och tolv inom konstmusik.

¹⁴ Kulturministeriet & Hammershøj et al. 2006, *Kulturkanon*.

subventionerat pris. Utöver den tryckta boken lanserades även en särskild kanonhemsida som administrerades av kulturministeriet. Syftet med hemsidan var att nå ut bredare och mer långsiktigt och att utnyttja de digitala mediernas möjlighet till interaktivitet.

Kulturkanons hemsida lades ner redan 2009 på grund av att kostnader för bild- och filmrättigheter blev för omfattande när det tre-åriga avtalet hade löpt ut. Beslutet att inte förhandla fram ett nytt avtal avspeglar förmodligen en bedömning att intresset och genomslaget blivit mindre än man från regeringen hade hoppats på.¹⁵

3.1.4 Demokratikanon 2008

År 2008 lanserades en demokratikanon som bestod av ett urval av händelser, filosofiska strömningar och politiska texter som alla haft betydelse för utvecklingen av det danska statsskicket.¹⁶ Kommittén som tog fram demokratikanonen leddes av samma person som lett arbetet med historiekanonen, professor Knud J.V. Jespersen.

I förordet skrev dåvarande statsminister Anders Fogh Rasmussen (Venstre) om syftet med en demokratikanon: ”Vi må indse, at opslutningen om folkestyret og respekten for de grundlæggende frihedsrettigheder ikke er en selvfølge. Friheden skal vindes, udvikles og forsvares i hver ny generation. Regeringen ønsker derfor at styrke kendskabet til de principper om frihed og folkestyre, som det danske samfund bygger på”.¹⁷

Innehållet, bestående av 35 punkter, är inte begränsat till danska händelser och texter, utan innehåller även flera av upplysningens internationella tänkare och händelser som t.ex. westfaliska freden, franska revolutionen, och Berlinmurens fall. Kanonrapporten rymmer en inledande text som skiljer mellan å ena sidan demokratis idéer kring jämlikhet, frihet, och tolerans, och å andra sidan demokrati som styrelseform.¹⁸

Syftet var att fungera som inspiration, med syfte att väcka debatt och förståelse för förutsättningarna för den moderna danska demokratin. Här finner man också ekon från Grundtvigs tankar om *dan-*

¹⁵ Politiken 2009.05.12, ”Kulturkanon på nette lukker”. Lektor Niels D. Lund vid Danmarks Biblioteksskole: Se även Politiken 2016.01.28, ”Den gamle kulturkanon endte som en fuser”.

¹⁶ Undervisningsministeriet 2008, ”Demokratikanon. Udvalget til udarbejdelse af en demokratikanon”.

¹⁷ Undervisningsministeriet 2008, s. 5.

¹⁸ Undervisningsministeriet 2008, s. 89.

nelse, det vill säga den danska tolkningen av det tyska begreppet *Bildung*, där tonvikten ligger på att fostra och forma individer genom bildning i historia och kultur med syftet att skapa allmänbildade, demokratiskt sinnade medborgare. Ett samtida uttryck för detta finner man hos Søren Peter Hansen, direktør, Tænk tanken Prospekt, när han skriver i texten *Grundlovens sjæl – dannelse og folkeoplysning i et demokratisk samfund*:

Dannelse og folkeoplysning er afgørende for et velfungerende demokrati. Og det handler om mere end viden – det er en livslang proces, hvor individet lærer at forstå sig selv som en del af historiske, kulturelle og sociale fællesskaber. Den enkelte borger må ikke blot udvikle sig personligt men også evne at indgå i det fælles. Demokratiet, som Grundloven bygger på, forudsætter oplyste og ansvarlige borgere. Det er ikke nok med valg og strukturer. Demokratiet kræver en befolkning med dømmekraft, historisk bevidsthed og vilje til dialog. Derfor er dannelse og folkeoplysning ikke luksus men nødvendigheder.¹⁹

Demokratikanonen är inte obligatorisk i skolsystemet men kommittén föreslog att pedagogiskt material kring demokratikanonen skulle tas fram med sikte på skolan och som en hjälp i skolans redan befintliga uppdrag att undervisa om demokratin.²⁰

3.1.5 Nuläge

Ett flertal olika kanonprojekt genomfördes således under en kort period under 2000-talet. Under 2010-talet togs enbart ett sådant initiativ, och det blev kortvarigt. Vad som i stället karakteriserar 2010-talet är att de icke-obligatoriska kanoner som tagits fram inte gavs fortsatt politiskt stöd utan avvecklades. Detta gäller som vi såg ovan inte minst det ambitiösa projektet från 2006 med en ”kulturkanon” vars ambition var att etablera en kanon som omfattade konstarterna i stort.

De obligatoriska kanonerna i skolsystemet tycks däremot vara väl etablerade. I dagsläget är det främst de kanoner som tagits fram av utbildningsdepartementet och riktar sig till skolorna som fortfarande är aktuella, dvs. litteraturkanon från 2004 och historiekanon

¹⁹ <https://www.taenketankenprospekt.dk/2025/06/05/grundlovens-sjael-dannelse-og-folkeoplysning-i-et-demokratisk-samfund/> (hämtad 2025-06-05).

²⁰ Undervisningsministeriet 2008, s. 84–86.

från 2006. Under socialdemokraten Mette Fredriksens första regering slöts ett blocköverskridande avtal om skolpolitiken, och som en del i detta arbete gjordes en studie och utvärdering av kanonlistornas användning i skolorna och lärarnas syn på dem. Syftet var att undersökningen skulle fungera som underlag för avtalsparterna i de fortsatta diskussionerna om kanonlistornas roll i skolan och ett eventuellt behov av revidering.²¹ Utvärderingen visar att respektive kanon påverkar undervisningen, och att lärarnas åsikter på det stora hela är positiva. Rapporten sammanfattar lärarnas uppfattningar på följande vis:

Dansklærerne udtrykker tilfredshed med, at der findes en fælles kanonliste for eleverne. De betragter en fælles kanonliste som en god tilgang til at skabe en fælles bevidsthed om landets værdier og kulturarv formidlet gennem litteraturen. Historielærerne betragter indsigt i egen kultur og historie, som en måde at øge elevernes bevidsthed om, hvorfor ens samfund og levevilkår ser ud, som de gør i dag. Ideen om et kulturfællesskab er lærerne derfor positivt stemt over for. Historielærerne udtrykker derudover, at de er glade for, at der er en fælles kanonliste, der er ens for alle elever uanset, hvor i landet børnene vokser op og går i skole. Undervisningen på baggrund af kanonlisterne kan imidlertid medføre en række udfordringer i praksis, men lærerne har sædvanligvis en holdning til, hvordan disse udfordringer bør/kan håndteres.²²

Många lärare inom både danska och historia uttrycker att innehållet i de obligatoriska kanonlistorna är i stort sett sådant som de ändå skulle ha undervisat om även om det inte hade fastslagits i en kanon. Samtidigt upplevs själva styrningen som negativ. Urvalet av litteratur anses generellt bra, men många lärare anser att flera författarskap är för svåra för eleverna, eller för otidsenliga och svåra att engagera eleverna i. Det finns därför en rädsla att "eleverne mister deres læselyst og interesse, i det kanonforfatterne sprogligt opleves som for krævende".²³

Vissa lärare använder kanonpunkterna som utgångspunkt för sin undervisningsplanering, medan vissa knappt skänker kanonlistan en tanke. Vanligast är dock ett mellanting, där kanonlistan exempelvis används som en checklista för att kontrollera att alla kanonpunkter täcks in – en "eftertjek af årsplanen". Att kanonlistan kan ha en relativt undanskymd roll i undervisningsplaneringen möjliggörs inte minst av att de flesta läromedel har anpassats för att täcka innehållet

²¹ Epinion 2020, s. 3.

²² Epinion 2020, s. 5.

²³ Epinion 2020, s. 10–11.

i kanonerna. Framför allt historielärarna bedömer att ”så længe man anvender forlagsmateriale eller fagportaler, så vil kanonlisten af sig selv indgå”.²⁴

Även det politiska stödet för de obligatoriska kanonerna ämnade för undervisning i skolan tycks vara brett. Ett tecken på detta är den tidigare nämnda revidering av litteraturkanon som pågår 2025, denna gång under ledning av den socialdemokratiska ministern Mattias Tesfaye. Även den kritik som tidigare funnits från bl.a. Danskläraryöreningen och Danska akademien har minskat och Danskläraryöreningen driver inte längre avskaffande av kanon. Stöd finns, som noterats, inte bara bland de borgerliga partierna utan även inom S. Sammantaget kan man dra slutsatsen att det finns ett stabilt stöd för kanonlistornas fortsatta existens, men att det också existerar ett tryck på återkommande revideringar, i synnerhet vad gäller litteraturkanon.

3.2 Nederländerna

Under mitten av 2000-talet togs även en kanon fram i Nederländerna.²⁵ Den nederländska kanon, *Canon van Nederland*, är en historiekanon som består av en tidslinje med 50 ”fönster” som skildrar historiska händelser, personer eller fenomen som har haft stor betydelse för Nederländernas historia och moderna utveckling. Kanon utformades med sikte på användning i grundskolans senare årskurser eller de första årskurserna i gymnasieskolan, men ambitionen var också att nå ut bredare än så och bli ett redskap för bildning och historisk kunskap för alla och envar i Nederländerna.

Nederländernas kanon arbetades fram under 2005 under ledning av professor Frits van Oostrom. Resultatet presenterades ett år senare i form av en rapport och med en hemsida. Arbetet reviderades under 2019 under ledning av professor James Kennedy.

²⁴ Epinion 2020, s. 25. Se även s. 5–6.

²⁵ OCW 2007, ”A key to Dutch history. Report by the committee for the development of the Dutch canon”.

3.2.1 Bakgrund

Under 2005 publicerades en rapport av det nederländska utbildningsrådet som uttryckte oro över dåvarande utbildnings-system och unga människors kunskapsluckor vad gällde nederländsk historia.²⁶ Man tog särskilt fasta på utmaningarna som rörde integration och ansåg att införandet av en kanon skulle kunna bidra till ökad förståelse för det gemensamma kulturarvet.

Rapporten togs i huvudsak emot väl och markerade därmed ett skifte i uppfattningen om kanon. År 1989 hade en kommitté tagit fram förslag på läslistor med klassiker att använda i skolundervisningen. Förslaget hade mötts av stora protester och implementerades aldrig i skolan. Även 2005 fanns skepsis, med det rådde stor enighet i parlamentet om att följa utbildningsrådets rekommendation.

Den politiska kontexten i Nederländerna dessa år präglades av mordet på politikern Pim Fortyn (2002) och filmregissören Theo van Gogh (2004). Frågor om migration, integrationsproblem och nationell identitet stod i fokus.

Ministern för departementet för utbildning, kultur och vetenskap (OCW), Maria J.A. van der Hoeven (Kristdemokraterna, regeringen Balkenende II), formulerade i maj 2005 uppdraget att ta fram ett utkast på en historiekanon för Nederländerna.²⁷ Uppdraget motiverades med att den sociala utvecklingen hade gett frågan om nederländsk identitet ny aktualitet. Kanon skulle bidra till gemensam kunskap om Nederländernas kultur och samhälle, och fokusera på ”värdefulla delar av vår historia som vi vill föra vidare till nya generationer”. Detta kunde innefatta både positiva och negativa historiska händelser och erfarenheter – det viktiga skulle vara vad som har format den nederländska kulturen. Särskilt fokus skulle även ges till internationella sammanhang och till samspelet med andra kulturer.

3.2.2 Uppdrag och tillvägagångssätt

Kommittén fick ett år på sig för att utarbeta en historiekanon. Kommittén skulle också ge förslag på hur den skulle användas i skolan. Dessutom skulle kulturinstitutionernas roll i kanonfrågan ses över

²⁶ Onderwijsraad (the Education Council of the Netherlands) 2005, ”De stand van educatief Nederland”.

²⁷ OCW, 2005. ”Taakopdracht voor de commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon”.

och ett förslag läggas fram om hur kanon skulle kunna leva vidare och revideras i framtiden.

Kommittén bestod av åtta ledamöter och en sekreterare under ledning av litteratur- och humanioraprofessor Frits van Oostrom. De flesta ledamöterna var verksamma akademiker inom bland annat historia, filosofi och ämnesdidaktik, men kommittén rymde även en politiker och en person verksam inom skolvärlden.

Under året hölls 14 kommittémöten, samt ytterligare möten i mindre grupper med representanter från bland annat lärarkåren. Kommittén inledde sitt arbete genom att lansera en särskild kanon-hemsida. Webbsidan blev senare en plattform för den färdiga kanon, men fungerade initialt som ”work in progress” med ett diskussionsforum och möjlighet för allmänheten att lämna synpunkter på det pågående arbetet. Allmänheten gavs exempelvis tillfälle att betyg-sätta olika händelser utifrån kanonisk kvalitet. På hemsidan fanns information om alla ledamöter, mötesschema och en översikt av kommande aktiviteter. Webbsidan besöktes över 50 000 gånger under arbetet med framtagandet av kanon, med mer än 15 000 unika besökare.

3.2.3 Resultat och tillgängliggörande

Rapporten som publicerades år 2006 bestod av två delar. I den första delen beskrevs arbetet med framtagandet av kanon, dess syfte och kommitténs slutsats. Där ingick bland annat ett trettio-tal punkter med konkreta förslag på hur skolan skulle kunna implementera kanon i undervisningen. Den andra delen bestod av själva kanon: en tidslinje med femtio ”fönster”, dvs. de händelser, personer och förete-elser som valts ut som ingångar till Nederländernas historia. Den pedagogiska tanken med ”fönster” innebär att det bakomliggande sammanhanget är minst lika centralt som det konkreta fenomen som valts som ingång till ämnet. Idén har ordförande van Oostrom beskrivit som ett sätt att navigera mellan starka önskemål om ”listor” och samtidigt den starka kritiken mot kanon som just en definitiv lista.²⁸

²⁸ Tre intervjuer genomfördes den 15 och 16 oktober 2024 med Frits van Oostrom, James Kennedy samt Hubert Slings.

Efter sex månader publicerades ytterligare en delrapport som samlade den respons som inkommit och presenterade kommitténs svar och några mindre förändringar som dessa föranlett.

För att utveckla och förvalta kanon skapades en stiftelse som gavs namn efter hemsidan: Stichting entoen.nu. Bland de pedagogiska produkter som togs fram fanns en informationsplansch för klassrummen och förslaget att lärarna skulle arbeta med ”dagens” eller ”veckans fönster”. Men det främsta verktyget för att tillgängliggöra kanon har varit genom en hemsida.

Hemsidan öppnade möjligheter att koppla annan information till de enskilda händelserna, allt ifrån lästips till förslag på platser att besöka för ytterligare fördjupning. Kommitténs rapport ger ett exempel på hur fönstret för Rembrandts Nattvakten skulle kunna användas, beroende på elevernas ålder och förkunskaper och hur referenserna på hemsidan kan hjälpa lärare att leda vidare eleverna inte bara i Rembrandts och 1600-talets måleri, utan också till andra konstnärer och tidsepoker.²⁹

På hemsidan har fönstren grupperats utifrån olika teman, men det primära presentationssättet är en rak kronologisk presentation av de 50.

Lanseringen fick ett varmt mottagande i media och allmänhet. En stor tidning hade som rubrik på sin förstasida: ”En kanon som inte vill vara en lag”. Det speglar en medveten strategi från ordförande van Oostroom: kommittén valde att lägga störst fokus på behovet av historiekunskaper i befolkningen i stort, och tona ned frågor om nationell identitet. Även den pedagogiska idén om ”fönster” hade en avväpnande funktion genom att de syftade till att behandla många olika historiska teman, och tilläts ge en mångfacetterad bild av landets historia och behandla även mörka och svåra ämnen.

3.2.4 Revidering

Rekommendationen i den ursprungliga rapporten var att utvärdering och eventuell revidering skulle ske efter fem år. Detta betraktades senare som en för kort tid, eftersom kanonen knappt hade hunnit implementeras i skolorna. Revidering dröjde till 2019–2020 och då på initiativ av minister Ingrid van Engelshoven (från socialliberala

²⁹ OCW 2007, s. 43–44.

partiet D66 och regeringen Rutte III). En central motivering för revideringen var bristande representation av kvinnor i kanon.³⁰ Detta var en viktigare fråga än kanonens hantering av det koloniala arvet. De koloniala frågorna hade behandlats i den ursprungliga kanon men kom att få större roll i den reviderade versionen.

Historieprofessor James Kennedy fick uppdraget att leda revideringen. Kommittén hade fria händer att göra om kanon från grunden, men valde att sätta en gräns att maximalt byta ut 20 procent av fönstren.

Resultatet presenterades i juni 2020.³¹ Kanon består fortsatt av totalt 50 fönster i kronologisk ordning, varav tio bytts ut. Texterna till återstående 40 fönster har dessutom uppdaterats och fler hänvisningar och referenser har lagts till. Dessutom reducerades antalet teman som används på hemsidan för att gruppera fönstren (från 14 till 7). Kommittén beslutade också att hemsidan skulle byta namn till canonvannederland.nl.

Bland de tio händelser och personer som tagits bort från kanon återfinns bland andra greve Floris V av Holland, Amsterdams kanaler, multikulturalism och konströrelsen De Stijl. De borttagna fönstren finns fortfarande lättillgängliga under webbplatsens arkiv och går att fortsatt ta del av eller användas i undervisningen. Bland de som lagts till finns exempelvis Maria av Burgund, nationalfärgen orange och migranternas historia.

Kommittén hade även i uppdrag att rekommendera ett intervall för när kanon bör revideras i framtiden. Kommitténs slutsats blev 10 år.³²

3.2.5 Nuläge

Det ursprungliga direktivet angav att kanon skulle utvecklas med syfte att komma till användning inom både grundskola och gymnasium. Av allt att döma har kanon i dag en väletablerad status inom skolsystemet.

Det dröjde till 2009/2010 innan kanon togs in bland de nationella utbildningsmålen. Förslaget att integrera kanon var ursprungligen

³⁰ Det var ursprungligen bara i tre av fönstren som kvinnor var huvudpersoner. Efter revideringen är det sju fönster där kvinnor är huvudpersoner.

³¹ Stichtung entoen.nu 2020, "Open vensters voor onze tijd. De Canon van Nederland herijkt"; Canonvannederland.nl 2020, "The canon of the Netherlands has been renewed!".

³² Stichtung entoen.nu 2020, s. 37–38.

mer ambitiöst, men reviderades längs vägen för att bli mindre detaljerat och ge lärare större självständighet. Nederländerna har av tradition starkt oberoende för skolorna och deras huvudmän att bestämma över undervisningen. Att kanon blivit en del av läroplanen innebär därför inte att det material som tagits fram (hemsidans texter och filmer) är obligatoriskt. Undervisning om kanonpunkterna kan utgå från vanliga textböcker, vilka nuförtiden ofta rymmer eget material om kanon.

Kommittén 2006 valde att inrikta sig på att göra kanon och textmaterialet lämpligt för de äldre årskurserna i grundskolan. Skälet var framför allt att det är den skolform som alla genomgår. Revideringskommittén valde att i högre grad skapa material som passade gymnasieskolan.

Av den senaste mer omfattande utvärderingen framgår att ungefär 60 procent av lärarna på både grundskolan och gymnasiet i någon mån använder sig av kanon och dess pedagogiska material. Dess position och roll bedömdes dock vara starkare i grundskolan än på gymnasienivå.³³

Sedan 2017 finns en ambitiös historisk utställning baserad på kanon vid det nationella Openluchtmuseum i Arnhem, som även har tagit över driften av hemsidan. Hemsidan har cirka en miljon besökare om året. Av allt att döma finns brett politiskt stöd för kanons fortsatta existens.

3.3 Frankrike, Storbritannien och USA

3.3.1 Frankrike

Under besök i Frankrike genomfördes intervjuer³⁴ för att få en uppfattning om hur fransk kultur, historia och kultur delges till unga i skolor, nyanlända som söker medborgarskap, samt tillgängliggörs allmänheten i stort.

Bland andra intervjuades den före utbildningsministern Pap Ndiaye, numera fransk ambassadör (Conseil de l'Europe i Strasbourg) om

³³ Stichting entoen.nu/Oberon 2019, "De Canon van Nederland. Vervolgonderzoek 2018/19", s. 44–45, 47.

³⁴ Intervjuerna genomfördes början av juni 2024 i Paris och Strasbourg. Den 5 juni med Didier Leschi och Fabrice Blanchard, båda chefer vid OFII (Office Français de l'Immigration et de l'Intégration); den 6 juni med Maryvonne de Saint Pulgent; och den 7 juni med Pap Ndiaye (i Strasbourg). Intervjun med Bruno Henri-Rousseau genomfördes den 11 april 2025.

undervisning i franska skolor rörande fransk kultur och historia; Maryvonne de Saint Pulgent, en framträdande aktör i franskt kulturliv, speciellt rörande kulturarvet; Alexandra Kowalski, sociolog vid Central European University i Wien som forskar om kulturarvsfrågor; Bruno Henri-Rousseau, entreprenör som länge arbetat med kommersiellt tillgängliggörande av kulturarv i Frankrike för Culturespace och numera vid Caumont Centre d'art; Didier Leschi och Fabrice Blanchard, båda chefer vid OFII (Office Français de l'Immigration et de l'Intégration); samt individer som nyligen gått igenom processen att söka franskt medborgarskap.

Skolan

På ett övergripande plan kan man säga att det i Frankrike inte finns en egentlig kanondebatt med avseende på skolundervisning. Det ses som självklart att fransk kultur och civilisation "finns" samt att alla elever i franska skolor ska undervisas därefter.

Samtidigt är denna betoning på det "franska" inbäddat i en föreställning om att den franska kulturen, eller civilisationen, också har universella anspråk. Frankrike har sedan den franska revolutionen betonat vad som kallas en civil, eller medborgerlig, nationalism i motsats till den etniska nationalism som till exempel har utmärkt Tyskland – och många andra länder – där etnicitet och "kultur" i en mer avgränsad, nationell, mening är avgörande.³⁵

I detta avseende ingår Frankrike i en mindre grupp länder, äldre statsbildningar, där institutioner och lagar har varit speciellt formativa. Till dessa kan man, i Europa, räkna även England, Nederländerna, Danmark och Sverige.

Frankrike utmärker sig också med sin centralism, inte minst vad gäller skolan. Betoningen ligger på den gemensamma kulturen, något som blivit ännu viktigare i en tid då den etniska mångfalden har ökat på grund av invandring från inte minst forna franska kolonier i Afrika. Enligt det franska utbildningsdepartementet har denna betoning på en gemensam fransk kultur i ämnen som historia, filosofi och historia under de senaste hundra åren möjliggjort integrationen av barn från Italien, Polen, Afrika och Portugal.

³⁵ Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, 1992.

Centralismen kommer även till uttryck när det gäller läroplaner och läromedel även om det existerar valfrihet mellan ett visst antal offentligt godkända läromedel. Privata skolor finns, likaså hemskolning, men i båda fallen måste undervisning följa den statliga läroplanen.

Denna stränga betoning på det fransk-universella har på senare tid lett till en kritik från dem som pläderar för större respekt för kulturell mångfald, inklusive acceptans av pluralism avseende religion. Tanken att skolan ska vara sekulär är dock fortsatt stark, och existerande förbud vad gäller uttryck för religiositet, till exempel slöjor, kan ses som uttryck för att den franska principen rörande strikt separation mellan religion och stat – *laïcité* – främst betonar frihet *från* religion i offentliga institutioner och platser, inklusive, och med speciell emphasis, skolan.³⁶

Medborgarskap och integration

En liknande ansats gäller den process och de krav som ställs på invandrare. Jämförelsen med USA är här betecknande.

I USA finns det formellt krav på att en invandrare som vill bli medborgare måste besitta vissa kunskaper om USA, dess historia, dess konstitution, etc. Det finns även ett medborgarprov och den ansökande måste besvara en rad frågor rörande sin hälsa, politiska åsikter, och även bevisa att personen inte har ett brottsregister.

Även om vi i detta nu – 2025 – ser tecken på att man i USA vill skärpa kraven och göra det svårare att bli medborgare, har processen historiskt lika mycket handlat om en välkomnande process där man efter att ha svurit sin ed på att respektera konstitutionen välkomnats till ett land där invandring har setts som central för såväl den nationella identiteten som det faktiska samhällslivet.

I Frankrike, där toleransens för religion, religiös pluralism och kulturell mångfald är mer begränsad, mot bakgrunden av principen om *laïcité*, framstår processen rörande naturalisering (medborgarskap), inklusive de kurser, prov, säkerhetsrutiner och intervjuer som ingår betydligt mer krävande.³⁷

En av dem vi intervjuade var en nyligen naturaliserad amerikansk kvinna som berättade om vad hon menade var en plågsam och ut-

³⁶ Intervju med Pap Ndiaye den 7 juni 2024.

³⁷ Se t.ex. Livret du Citoyen, Février 2022, Ministère de L'Intérieur, <https://www.immigration.interieur.gouv.fr>.

dragen process som tog flera år och var präglad mer av misstänksamhet än av välkomnande. Detta trots att hon var vit, välutbildad och talade flytande franska.³⁸

Hennes kritiska perspektiv speglade den kritiska hållning som bland andra sociologen Alexandra Kowalski gav uttryck för. Enligt henne är fransk invandrings- och integrationspolitik ofta diskriminerande, inte minst gentemot muslimer och afrikaner.

Under intervjun på OFII fick vi, å andra sidan, höra att man i dag måste betona vikten av inte bara integration och assimilering, men även säkerhetsfrågor. De senare har sedan den våg av terroristattacker som har drabbat Frankrike, inte minst under 2015 (Charlie Hebdo, nattklubben Bataclan, med flera) kommit att bli alltmer centrala för OFII:s rutiner.³⁹

Kulturarv

Den franske historikern och ledamoten av Franska akademien, Pierre Nora, myntade på 1980-talet begreppet "lieux de mémoire" – minnesplatser – som blev väl känt tack vare hans inflytelserika trilogi med samma namn.⁴⁰ För historiker kom begreppet att bli ett viktigt redskap i analyserna av hur historiker och politiker har kommit att tänka kring och ibland politisera det kollektiva minnet i konkret, fysisk form. För Nora var platserna viktiga ankare för det kollektiva minnet utan vilket en upplevd gemenskap inte är möjlig. Det franska landskapet, med alla dess ruiner, borgar, slott, och monument, utgjorde en mosaik som förde samman levd historia med det samtida samhället på ett påtagligt sätt.

I Frankrike och många andra krigsdrabbade länder kom inte minst slagfälten att bli föremål för minnesskapande, men minnenas landskap spände över mycket mer än så. Inte bara slott, herresäten och krigsmonument, utan även dammar, broar, fabriker och mycket mer har kommit att levandegöra minnen, inspirera forskning och utgöra platser för folklig turism.

³⁸ Intervju den 5 juni 2024. Anonym.

³⁹ Didier Leschi, *Ce Grand Déangement: L'Immigration en Face*. Nouvelle Édition, Septembre 2023, Tract Gallimard, Paris.

⁴⁰ Denna serie av böcker publicerades på franska av förlaget Gallimard och kom senare ut på engelska på University of Chicago Press i fyra volymer. Det utgjorde ett samarbete mellan Nora och andra franska historiker. Fokus låg på såväl nationen som på platser och Frankrike i pluralis, dvs med uppmärksamhet riktad mot regioner och lokala platser.

Frankrike var tidigt ute med att systematisera och tillgängliggöra dessa minnesplatser. Som Maryvonne de Saint Pulgent noterade när vi talade med henne är dessa minnesplatser mer populära än museer.⁴¹ Ett skäl till detta, menar hon, är att de upplevs som ”verkliga” och autentiska på ett sätt som inte är möjligt i ett museum där upplevelsen kan kännas distanserad och förmedlad: inlåst i en välorganiserad men ibland steril promenad från rum till rum av upphängda och utplacerade föremål utan naturlig fysisk kontext.

De tidiga franska initiativen att levandegöra historiska händelser och platser i Frankrike kom att inspirera internationella initiativ inom ramen för FN:s föregångare, Nationernas förbund (NF). 1922 etablerades the International Committee on Intellectual Cooperation (ICIC) där berömda kultur- och vetenskapspersoner som Henri Bergson, Albert Einstein och Marie Curie ingick. Ett par år senare, 1924, skapades The International Institute for Intellectual Cooperation (IIIC) med sitt säte i Paris.

Efter andra världskriget, när FN ersatte NF, skapades sedan 1946 UNESCO som blev redskapet för att internationalisera den franska traditionen att bevara, utveckla och tillgängliggöra kulturellt viktiga minnesplatser – världsarv – runt om i världen samt inspirera lokala och nationella åthävor i samma anda.

Med tiden har dessa aktiviteter i Frankrike även kommit att inspirera samarbeten mellan den franska staten och företag som arbetar med kulturarv. Ett exempel på detta är Culturespace, ett vinstdrivande företag som sedan starten har utvecklat ett antal kulturarv, som från företagets grundande 1991, har lockat totalt cirka fem miljoner besökare. Upplägget har byggts på avtal där staten äger och har ansvar för underhåll medan Culturespace investerar i utveckling av och drift av projekten. Man etablerar även en formel för att dela på vinster på ett sådant sätt att vid en viss vinstnivå staten erhåller medel för underhåll.

⁴¹ Intervju den 6 juni 2024.

3.3.2 Storbritannien

Statens Fastighetsverk bjöd hösten 2024⁴² in såväl en representant från Culturespace – Bruno Henri-Rousseau⁴³ – som två från den engelska National Trust till en konferens på Svartsjö slott utanför Stockholm där även representanter från den svenska kultur- och kulturarvssektorn fanns på plats.

National Trust (NT) representerar likt Culturespace en organisationsform som är fristående från staten – i detta fall den brittiska. Skapat 1895 som en fristående stiftelse, har NT i dag mer än 5 miljoner medlemmar, 10 000 anställda och tusentals volontärer. NT är i dag Europas största stiftelse med syftet att bevara natur och kultur, inklusive mer än 250 000 hektar jordbruksland, mer än 1 200 kilometer kustremsa och mer än 500 historiska fastigheter, trädgårdar och naturreservat.

National Trust och Culturespace representerar något tämligen osvenskt avseende kulturpolitik och tillgängliggörande av vårt gemensamma kulturarv och historia, då de som privata aktörer finansierar investering, utveckling och tillgängliggörande av kulturarvet, inte sällan i samarbete med statliga och offentliga aktörer. Vi återkommer till detta tema i slutkapitlet.

3.3.3 USA

I USA har debatten om vikten av en kulturkanon stundtals varit intensiv, inte minst provocerad av litteraturvetaren Harold Bloom vars mest kända bok är *The Western Canon: The Books and School of the Ages* (1994). Bloom var motståndare till den multikulturalism som kommit att bli allt mer vanligt förekommande i den amerikanska akademien mot slutet av 1900-talet. Ett berömt citat som tillskrivs Bloom är att han ska ha sagt om multikulturalismen att "it means fifth-rate work by people full of resentment".

Men det finns en annan sida av denna sak, nämligen en lång och ännu existerande tradition av att undervisa amerikanska collegestudenter i läsning av klassiker. Det främsta exemplet är Columbia Universitys "core curriculum", en obligatorisk kurs för alla studenter. Den är en form av kanonkurs med betoning på västerländska klas-

⁴² Konferensen ägde rum på Svartsjö slott den 22 november, 2024.

⁴³ Intervjuad dels i samband med konferensen på Svartsjö slott, dels separat den 11 april 2025.

siker som spänner över ett brett fält – från filosofi och vetenskap till litteratur och konst. Dess rötter går tillbaka till år 1919 och första världskriget då en kurs skapades för att undervisa amerikanska soldater om de institutioner, värderingar och den kultur som de förväntades slåss och möjligen dö för. I detta låg, som vi såg i den danska betoningen på *dannelse*, en föreställning om en koppling mellan bildning, gemenskap, frihet och fostran av demokratiska medborgare.

Snart kom kursen att bli obligatorisk för alla studenter vid Columbia inom ramen för ett klassiskt bildningsideal där tanken var att samtliga, oavsett senare specialisering, skulle besitta en djup och gedigen allmänbildning. Likt dansk *dannelse*, och svensk folkbildning kom inspirationen från den tyska *Bildungs*-traditionen som i USA kom att bli känd som *liberal arts*. I grunden fanns medborgaridealet och idén om att ett fritt samhälle var beroende av att läkare, företagare, ingenjörer, vetenskapsmän, advokater och andra specialister, för att inte tala om politiker, bottnade i en bred bildning som omfattade kunskap från de gamla grekerna till dagens stora tänkare.

Det ska betonas att kursen aldrig har varit snävt fokuserat på amerikansk kultur utan snarare har en bredare ansats som på engelska kallas "Western civilization". I detta avseende påminns vi av den franska ansatsen, där det nationella uppfattas som ett uttryck för – eller del av – det universella om än i bemärkelsen det västerländska. Kopplat till detta är att man i USA, likt i Frankrike, omfattar en nationell identitet som är intimt kopplad till demokratiska, frihetliga institutioner snarare än en avgränsad, inåtvänd, exkluderande, etnisk, religiös eller rasbaserad nationell identitet.

Med tiden kom denna kurs, i olika versioner, att spridas till andra amerikanska universitet. Bortom kursen i sig kom även tanken om vikten av en bred allmänbildning – *liberal arts* – att genomsyra amerikansk akademisk grundutbildning.

I motsats till Europa, där man numera redan från början av universitetsundervisningen specialiserar sig, måste amerikanska studenter följa ett "general education requirement". Man väljer visserligen ett fokus – en major – inom ett visst område för sin examen, men man måste dessutom utifrån en väl specificerad formel ta ett antal kurser inom alla tre huvudområdena, det vill säga humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap.

Under senare decennier har dock den klassiska core curriculum-kursen kommit att kritiserats för sitt betonande av västerländsk kultur. Den gemensamma, obligatoriska kursen har på många andra universitetet ofta övergetts till förmån för större valfrihet inom ramen för "general education requirement" där obligatoriet på en gemensam bildningsbas har försvagats, eller, som på Columbia, har man reformerat kursen, åtminstone på marginalen, för att inkludera mer icke-västerländskt material.

För att fördjupa vår förståelse av denna utveckling intervjuade vi under våren 2025 professor Roosevelt Montás i New York.⁴⁴ Montás ledde under tio år the core curriculum. Montás kom till USA som 12-åring med sina föräldrar som invandrade från Dominikanska Republiken.

Som invandrare från den globala södern argumenterar Montás med lidelse för klassikerkursen stora betydelse; inte trots men just på grund av att han själv inte var född i USA. I sin bok *Rescuing Socrates: How the Great Books Changed My Life and Why They Matter for a New Generation*⁴⁵ berättar han hur han av en serie tillfälligheter började läsa klassiker och senare antogs till Columbia där han tog core curriculum-kursen och sedan läste vidare på avancerad nivå för att till slut ta jobbet att leda undervisningen av hela detta kurspaket.

Montás understryker framför allt vikten av *liberal arts* och en undervisning som ämnar till att skapa bildade medborgare som kan bära idealen om demokrati och frihet och tanken om det universella medborgarskapet in i framtiden. Hösten 2025 kommer Montás att lämna Columbia för att vidareutveckla sin ansats vid den kända liberal arts skolan Bard College utanför New York som Professor in Liberal Education and Civic Life.

I vårt samtal gav han uttryck för stor oro i en tid då denna idé-tradition i USA utsätts för stort tryck från både woke-vänstern och Trumphögern. Montás menar att båda läger har en djup oförståelse för vad bildning är liksom för att vi behöver unga människor som kan tänka kritiskt och ändå samtala med varandra på basis av en gedigen och gemensam bildning.

Roosevelt Montás pläderar för att de belägrade humanisterna måste återvända till sina rötter i en tradition av bildning och kritiskt tänkande

⁴⁴ Intervjun ägde rum på Columbia University den 8 april 2025.

⁴⁵ Roosevelt Montás, *Rescuing Socrates: How the Great Books Changed My Life and Why They Matter for a New Generation*. Princeton University Press, 2021.

och bekämpa den ideologiproduktion som är aktivistisk, men saknar en bas där kritiskt tänkande bottnar i klassisk bildning. Han är också skeptisk till den trend som under de senaste 50 åren har lett till att undervisning får allt lägre status inom akademien jämfört med forskning.

För humanister bör målet vara att i första hand guida och fostra blivande specialister i den klassiska allmänbildningens anda. Inte att själva bli ”specialister utan ande”, som Max Weber varnade för och dessutom inom ramen för en snart när oläsbar postmodern forskning som har mer med ideologisk tro och mindre med kunskap att göra.⁴⁶

3.4 Sammanfattning och slutsatser

Ett par slutsatser som kan dras utifrån denna jämförande genomgång är att en kulturkanon, för att bli verksam och ett instrument för jämlik och rättvis tillgång till ett gemensamt kulturkapital och bildningstradition, bör vara direkt kopplad till skola och utbildning. Detta kan inrättas på rekommenderad, men ändå frivillig, basis som i Nederländerna. I detta fall fanns ingen möjlighet att välja ett obligatorium då den nederländska författningen inte tillät detta, men Frits van Oostrom menade⁴⁷ att hade det varit möjligt skulle det ha varit en bättre, mer rättvis och inkluderande, väg att gå för att nå ut till alla elever i skolan.

Att en kanon kan ingå som ett obligatoriskt moment i läroplaner och läromedel, ser vi i flera av de danska kanonerna samt även som ett lokalt påbud i exemplet från Columbia University. Detta just för att kunna bidra kraftfullt till principerna om bildning, gemenskap och inkludering. Andra typer av kanonprojekt, som bara har en vag förankring i skolan, tycks få ganska kort livslängd, som exemplet med den danska kulturkanonen från 2006 ger vid handen. Enligt representanter för det danska utbildningsdepartementet som vi talade med,

⁴⁶ Max Weber, *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos, 1985, s. 86.

⁴⁷ I mejlväxling 27 april 2025 skriver van Oostrom: ”I would have preferred an obligatory status for the canon in our primary schools, and judging from the developments since then, I am even more in favor of such an approach, considering the strangeness of the paradox that our canon was widely embraced, and even praised as a rare example of positive and effective educational policy – and on the other hand is living in limbo with just a gentle recommendation and left to the will (and whims) of the schools”.

tenderade frivilliga inslag i kanoner i allmänhet att falla bort emedan de obligatoriska överlevde.⁴⁸

Det finns, å andra sidan, också möjligheter att på basis av frivillighet, pluralism och mångfald satsa på tillgängliggörande av kulturarvet i bred bemärkelse. Här ser vi hur olika former av samarbeten mellan offentliga och privata aktörer kan befrämja såväl en finansiell resurspluralism som en kreativitet i utförande och iscensättande.

Som exemplen från Frankrike och England visar kan ett sådant kulturellt entreprenörskap involvera såväl icke-vinstdrivande organisationer och stiftelser, likt National Trust i England, som vinstdrivande företag, likt Culturespace i Frankrike. Dessa företag och organisationer kan, ofta i samarbeten med offentliga institutioner och myndigheter, investera i, utveckla och tillgängliggöra det gemensamma kulturarvet.

Slutligen är det viktigt att betona de grundläggande skillnaderna mellan individens relationer till stat kontra civilsamhälle som också har bäring för hur vi tänker kring obligatorium kontra frivillighet. I individens relation till staten – som i grundskolan och i invandrades integration via SFI och kurser i samhälls- och medborgarkunskap – kan det ställas krav på obligatoriskt inhämtande av kunskap, som främjar den enskildes möjligheter att fullt ut ta del i samhällslivet och att ta ansvar som samhällsmedlem och medborgare. Detta är den arena som kännetecknas av lagbunden ordning och medborgaruniversalism snarare än valfrihet och pluralism.

Där det, å andra sidan, handlar om individens plats, relationer och agerande i den arena vi kallar civilsamhället – det frivilliga samhället – är den styrande logiken snarare den motsatta. Detta är den arena i stället kännetecknas av frivillighet, egenmakt, självförvaltning, entreprenörskap, pluralism och mångfald.

⁴⁸ Intervju den 9 april 2025 med Jakob Daugbjerg Hoffmann, Chefkonsulent som arbetar för Mattias Tesfaye på det danska utbildningsdepartementet.

4 Folkets kanon

4.1 En kulturkanon ska vara en angelägenhet för alla

Kommittédirektivet innehåller en spänning mellan två aspekter av uppdraget: den ena omfattar en instruktion att skapa expertgrupper som ska utarbeta en officiell kanon grundad såväl i djup ämneskunskap som i en bred allmänbildning; den andra en uppmaning att skapa möjlighet för allmänheten att bidra.

I detta kapitel fokuserar vi på allmänhetens medverkan. Intresset för utredningen har varit stort, vilket har kommit till uttryck dels i en bred offentlig mediedebatt, dels i en rad intervjuer med kommitténs ordförande. Kanonprojektet har även diskuterats i såväl tv och radio som i poddar med betydande räckvidd.

Ur ett medborgarperspektiv har den stora mängden offentliga föreläsningar och samtal som har iscensatts under utredningens gång varit ännu viktigare. Kommitténs ordförande har inbjudits till ett fentiototal fora av denna karaktär, och mötena har varit betydelsefulla för framväxten av detta betänkande. Sammantaget talar vi om tusentals personer, såväl representanter för organisationer som enskilda medborgare, som på detta sätt har bidragit till utredningsprocessen. Detta gäller i synnerhet folkbildnings-Sverige, som både historiskt och i samtiden har spelat och fortsätter att spela en helt central roll för den folkliga och frivilliga bildningen och det aktiva medborgarskapet.

Dessutom har utredningen skapat en digital plattform för kulturkanon – benämnd Folkets kanon – som beskrivs närmare nedan. Tillsammans med kommunikation via brev, vykort, epost, sms, och telefonsamtal har utredningen på detta sätt kunnat ta emot och beakta en stor mängd förslag och tankar som ytterligare har breddat perspektiven på svensk kultur och historia.

4.2 Arbetet med Folkets kanon

Enligt direktiven har kommittén i uppdrag att under utredningsperioden skapa en öppen och inkluderande process där allmänheten ges möjlighet att komma med förslag till vad som ska ingå i en kulturkanon för Sverige. Som en del i detta valde kommittén att ta fram en webbplats där allmänheten gavs möjlighet att lämna förslag på verk, personer eller uttryck som de ansåg haft särskild betydelse för svensk kultur och samhälle. Webbplatsen syftade till att stimulera eftertanke och en bredare diskussion om vad som satt sin prägel på det svenska samhället. Här kunde också vardags- och populärkultur, regional och lokal kultur och andra uttryck, vid sidan om de kategorier och områden som kommittén valt ut, lyftas fram. Centralt för webbplatsen var också att visa upp mångfald och variation från olika delar av landet. Sammantaget har det bildats en ”folkets kanon”.

Expertgrupperna, som arbetade med att ta fram en kulturkanon för Sverige, bereddes möjlighet att i den mån deras deadline medgav ta del av samtliga inskickade förslag.

Om webbplatsen Folkets kanon

Webbplatsen Folkets kanon (www.kulturkanon.se) lanserades den 27 januari 2025 och var öppen fram till dess att utredningen avslutades den 31 augusti. Den var utformad på ett lekfullt sätt med tillgänglighet och användarvänlighet i fokus. Besökare kunde lämna egna förslag samt motivera varför det föreslagna borde ingå i en kulturkanon för Sverige.

En av webbplatsens huvudfunktioner var ett formulär som kunde fyllas i med förslag på verk, upphovsperson samt motivering. Vad man ville föreslå var helt fritt: böcker, dikter, visor, konstverk, händelser, traditioner, verksamheter etc. Förslagen publicerades inte automatiskt på webbplatsen, utan granskades av kommittén och lades upp manuellt allteftersom. Avsikten var att så många förslag som möjligt skulle publiceras.

Webbplatsen hade en sökfunktion som gjorde det möjligt att navigera bland de publicerade förslagen. Samtliga förslag sorterades också in under olika tematiska områden för att underlätta sökning. De tematiska områdena utgjordes till en början av de kategorier och områden som kommittén valt ut att ingå i den officiella kultur-

kanonen, dvs. litteratur, bild och form, lärdom och sakprosa, musik samt film och scenkonst, lag och rätt, religion, offentlighet, ekonomi och uppfinningar. Efterhand tillkom ett antal områden utifrån de förslag som skickades in från allmänheten, vilket beskrivs närmare nedan.

Till skillnad från de kriterier, uppsatta av kommittén som expertgrupperna hade att förhålla sig till, fanns inga angivna begränsningar för ämnen till Folkets kanon. Här fanns heller inte samma tidsbegränsning som för expertgrupperna, vilka slutrapporterade i maj 2025. Allmänheten hade möjlighet att skicka in förslag fram till sensommaren 2025 då betänkandet redovisades. Under hela utredningsperioden publicerades inkomna förslag på webbplatsen, vilken resulterade i en omfattande kulturbank fylld av allt från matkultur, spel- och idrottskultur och uppfinningar till litteratur, musik och samhällsliga företeelser.

4.3 Förslagen från svenska folket

Från den 27 januari 2025, då webbplatsen lanserades, fram till dess att den stängdes den 31 augusti hade allmänheten möjlighet att skicka in förslag. Under den första veckan kom det in cirka 5 000 förslag och under hela perioden inkom det över 9 000 förslag.

Kommittén tog även emot hela kanonlistor som tagits fram av organisationer och privatpersoner, däribland en kanon för bräd- och rollspel och en barn- och ungdomslitteraturkanon, vilket ytterligare bidrog till mångfalden bland förslagen. I följande avsnitt redogörs för några av de vanligast förekommande förslagen som skickades in till webbplatsen och därefter presenteras ett antal av de tematiska kanonlistor som antingen har publicerats på webbplatsen Folkets kanon, i detta betänkande eller på annan plats.

Förslag inom konstarterna

Av de förslag som skickades in inom kategorin konstarter föll de allra flesta in under området litteratur. Återkommande förslag var bland annat klassiker som Stad-serien av Per Anders Fogelströms, *Röda rummet* av August Strindberg och *Kvinnor och äppelträd* av Moa Martinson. Även verk av Esaias Tegnér, Carl Jonas Love Almqvist och Karin Boye föreslogs många gånger. En stor del av de litterära

förslagen bestod av barn- och ungdomslitteratur. Överlägset flest förslag fick Astrid Lindgrens bokserier som kretsar kring karaktärerna Emil i Lönneberga, Pippi Långstrump, Ronja Rövardotter med flera. Förslag om barnbokskaraktärerna Alfons Åberg, Bamse och Pettson och Findus förekom också i hög utsträckning.

Inom samtliga konstarter inkom förslag på både äldre och samtida verk, klassiska och populärkulturella. Inom musik föreslogs allt från Drottningholmsmusiken komponerad av Johan Helmich Roman och Fredmans Epistlar av Carl Michael Bellman till Monica Zetterlund, Nationalteatern, ABBA, The Latin Kings, Avicii och Bathory. Inom de övriga konstartsområdena återkom bl.a. förslag på konstverk av Anders Zorn, Hilma af Klint och Carl Johan de Geer samt filmer av Ingmar Bergman och Lukas Moodysson.

Förslag inom samhälle

De flesta förslagen från allmänheten inom samhällskategorin var kopplade till lag och rätt samt religion. Inom lag och rätt förekom bl.a. yttrandefrihetsgrundlagen, tryckfrihetsförordningen och strandskyddet många gånger. Inom religion föreslogs bibeln, lilla katekesen och koranen flera gånger.

Det inkom även många förslag med olika typer av politisk och civilsamhällelig natur, t.ex. var Saltsjöbadsavtalet, folkhemmet, folkbildning och folkrörelserna återkommande förslag. Många förslag var också kopplade till tidigare statsministern Olof Palme, såsom Palmeutredningen.

Det skickades också in många förslag på betydelsefulla enskilda händelser, däribland Almstriden, Göteborgskravallerna och Folkhälsomyndighetens presskonferenser under coronapandemin. Därutöver föreslogs vid upprepade tillfällen samhällsfunktioner såsom kommunala kulturskolan och Systembolaget.

Utöver detta kom det in många förslag på olika typer av svenska uppfinningar, såsom Spotify, skiftnyckeln och en hel kanonlista med svenska tekniska landvinningar, där bland annat det automatiska telefonväxelsystemet AXE inkluderades.

Förslag inom vardagskultur

Tanken med webbplatsen var, som nämnts, att skapa ett forum där olika sorters kultur fick ta plats utan begränsningar. Många av dessa fria förslag handlade om svenska traditioner, sedvänjor och aktiviteter som är vanligt förekommande inslag i svensk vardag. Det fanns också förslag på företeelser inom mat, spel, kulturarv samt tv och radio. Med utgångspunkt i dessa formulerades ytterligare sju tematiska områden på webbplatsen: matkultur, idrottskultur, spelkultur, natur, vetenskap, kulturarv och kulturmiljö samt tv och radio. Totalt fanns det 17 tematiska områden.

Inom matkultur var förslagen ofta kopplade till en specifik stad eller region, såsom pitepalt, svartsoppa och spettekaka. Kanelbullen, semlan och företeelsen att fika föreslogs många gånger. Spelkultur och idrottskultur var också populära. Spelen *Minecraft* och *Drakar och demoner* förekom ofta. Inom idrott föreslogs GAIS och Elitloppet upprepade gånger. Även Friskis & Svettis, Simborgarmärket och Friluftsrämjandets Skogsmulle förekom flera gånger. Inom tv och radio föreslogs bland annat barnprogrammet Fem myror är fler än fyra elefanter ett stort antal gånger, liksom tv-programmen Rederiet och Adventskalendern.

Utöver detta kom det in många förslag med koppling till svenska kulturella sedvänjor och traditioner, bl.a. midsommarfirande, raggar-kulturen och påskägg med godis. Även lekar och ramsor som Bro bro breja, hoppa hage och brännboll föreslogs flera gånger. Det kom även in många förslag kopplade till den samiska kulturen, exempelvis den samiska konsthantverkstraditionen duodji, jojk samt samernas ren-näring.

Tematiska kanonlistor

Som nämnt har intresset och engagemanget för utredningen och frågan om kulturkanon varit stort, detta har bland annat visat sig i den rad olika kanonlistor som tagits fram av oberoende parter under utredningsperioden. Det har handlat om allt från regionala kanoner till spelkanoner. En del av listorna har skickats in till kommittén, medan andra har publicerats på annat sätt. Nedan presenteras ett urval av de listor som tagits fram.

Spelkanon

Under Almedalsveckan 2024 överlämnades en spelkanon till ordföranden Lars Trägårdh, initierad av Dataspelsbranschen, branschorganisationen för Sveriges dataspel. Listan ska enligt initiativtagarna spegla det svenska spelundret och rymmer en bredd över genrer, tid och spelplattformar. Följande spel ingår i listan:¹

Stugan

Utvecklat av: Kimmo Eriksson, Viggo Kann & Olle E Johansson, 1978/1986.

Ett av Sveriges tidiga spel för PC där spelaren i textform utforskar en mystisk och överraskande småländsk stuga. Spelet utvecklades av tre tonåringar med tillgång till en stordator. Det har inspirerat många och är fortfarande en källa till glädje med sina humoristiska texter.

BackPacker

Utvecklat av: Tati Mixedia, 1995.

BackPacker förkroppsligar vågen som gjorde dataspel till en folklig angelägenhet i Sverige på 1990-talet. Alla kunde förstå och uppskatta konceptet med att resa jorden runt med frågesport längs med destinationerna. BackPacker blev starten på något stort med nyblivna spelare och en växande inhemsk bransch.

Europa Universalis

Utvecklat av: Paradox Interactive, 2000.

Paradox Interactives historiska strategispel som täcker renässansen till upplysningen bjuder på ett stort djup som kräver mycket av spelaren. Genom att våga göra ett så avancerat spel definierade de subgenren Grand Strategy. Det goda mottagandet ledde till flera uppföljare och andra framgångsrika serier från Paradox som Hearts of Iron och Victoria.

¹ "Listan över Sveriges spelkulturskatt är här", tillgänglig på dataspelsbranschen.se (senast kontrollerad den 16 juni 2025).

Ground Control

Utvecklat av: Massive Entertainment, 2000.

Massive Entertainment var en pionjär med deras ambitiösa 3D realtidsstrategispel som satte mer fokus på taktiska strider än resurshantering, i en blek framtid där mega-företag strider över koloniserade planeter. Ground Control stakade ut kartan för Massive som senare skapade spel som World in Conflict och The Division.

Battlefield 1942

Utvecklat av: DICE, (Digital Illusions CE) 2002.

Redan 1992 kom DICE första spel Pinball Dreams och visade hur levande flipperspel kunde bli på en dator och satte grunden för det som skulle bli en av landets mest framgångsrika spelstudior. Med Battlefield 1942 fick världen upp ögonen på Sverige som spelnation, och spelserien har varit älskad sedan dess.

Amnesia – The Dark Descent

Utvecklat av: Frictional Games, 2010.

Ett välgjort skräckspel med smart spelmekanik och omtalat manus. Spelet håller hög nivå av bild och ljud och använde sig skickligt av hela spelmediet och omhuldade fasor och känslor på ett sätt som naglade sig fast hos alla som vågade sig på att spela.

Minecraft

Utvecklat av: Mojang, 2011.

Ursprungligen utvecklat av en enda spelutvecklare, Markus Persson, och revolutionerade spelvärlden med sitt öppna sandlådespel, fokuserat på kreativitet och samarbetsbyggande i stor skala. I dag vittnar spelet om hur stort avtryck Sverige gjort i spelbranschen, och är en föregångare i svenska innovativa och globalt betydelsefulla spel.

Toca Tea Party

Utvecklat av: Toca Boca, 2011.

Med sin lekfulla design för surfplattor och mobil visade Toca Boca på nya möjligheter att skapa spel för de allra minsta. Toca Tea Party bröt ny mark för hur barnspel kunde se ut. Därefter har en lång serie innovativa spel och appar från utvecklaren älskats av nya barnkullar, nu samlades i Toca Boca World.

Candy Crush Saga

Utvecklat av: King, 2012.

Candy Crush Saga fick en hel värld att matcha godisar och levla upp. Spelet tog sig an nya målgrupper som annars inte såg sig som spelare, och har med sitt enorma genomslag inspirerat ett otal efterföljare, stärkt pusselspel som en genre att räkna med inom branschen, och varit en viktig byggsten för att etablera de svenska mobilspelen.

Star Stable Online

Utvecklat av: Star Stable Entertainment, 2012.

Star Stable Online gav entusiastiska hästtjejer ett alldeles eget MMORPG byggt på gemenskap och väldesignade äventyr. Genom att lyssna in sin målgrupp och släppa nytt innehåll varje vecka har man skapat ett älskat spel som håller hög kvalitet i innehåll och över tid.

Goat Simulator

Utvecklat av: Coffee Stain Studios, 2014.

Ett humoristiskt spel som blev ett framgångskvitto för spelindustrin i Skövde och gjorde avtryck i världen. Goat Simulator utmanar spelnormer, underhåller spelaren och tog tidigt fasta på att det också kan vara roligt att titta på när andra spelar knasiga spel.

The Battle of Polytopia

Utvecklat av: Midjiwan, 2016.

The Battle of Polytopias strategiska djup och tillgänglighet har gett spelet dedikerade fans över hela världen. Spelet engagerar vare sig man spelar själv eller i grupp, och det faktum att det till och med hamnat förinstallerat i vissa bilar pekar på den innovativa attraktionskraft som kommit med spelet.

Budget Cuts

Utvecklat av: Neat Corporation, 2018.

För sin unika mekanik för att förflytta sig genom världen, samt till fullo använda VR motion controllers för maximal ”funfactor” när spelaren interagerar med objekt omkring sig. Budget Cuts bröt ny mark i VR när det kom, och sporrade en generation av spelmakare att ge sig in i detta nya medium för spel.

Sayonara Wild Hearts

Utvecklat av: Simogo, 2019.

En kondenserad spelupplevelse som lever upp till beskrivningen av att vara ett pop-album i spelform. Med Malmö-flörtar som falfelhak har det vunnit ett kulturellt erkännande på hemmaplan, samtidigt som spelupplevelsen med sin fart och rytm gått hem hos publiken globalt.

It Takes Two

Utvecklat av: Hazelight, 2021.

Skilsmässoparet i centrum har väckt spelkärleken till liv hos annars spelskeptiska familjer. Med fantastisk detaljnivå och känsla i allt från minispel till berättande är det ett modernt spel som vill berätta en historia genom att sätta fokus på samarbete spelare emellan.

Bordsspels- och rollspelskanon

I december 2024 överlämnades en Bordsspels- och rollspelskanon till Lars Trägårdh, vilken initierats av ION Game Design och Sverok Spelkulturförbundet. Enligt initiativtagarna ska listan representera spel som har en bredd över genrer, upphovspersoner och spelsystem. Följande bords- och rollspel ingår i listan:

Hnefatafl (Tafl-spel, 700-talet)

Hnefatafl får stå som representant för en hel familj av Tafl-spel. Troligen det närmaste vi har som vi kan se som ett ursprungligt svenskt spel. De moderna regler som spelet nu spelas efter är nedskrivna från Samisk tradition, där spelformen verkar ha varit stor. På detta sätt är spelet ett gott exempel på hur spelkultur traderas och kan vara både ursvensk och multikulturell på samma gång.

Svenskt bräde (1300-tal)

Bräde berättar en historia om kulturellt utbyte redan under medeltiden, vilket har skapat framstående spel såväl i Europa som i västra Asien och norra Afrika. Som en del i detta fanns, och finns, en levande kultur runt vad som på svenska kallas Bräde, och internationellt kallas Swedish Tables. Ett spel som varit ett av de historiskt helt avgörande, men som höll på att gå förlorat, tills traditionen återuppväcktes efter ett fynd i samband med bärgningen av Vasa.

Tjuv och polis (Alga, 1944)

Algas första egna spel, som dessutom fortfarande är i utgivning! Uppfinnaren är okänd, men första utgåvan är av Alga. Detta är både ett spel som många spelat och har ett förhållande till, och ett portalspel för Alga, Sveriges utan tvekan viktigaste bordsspels-utgivare hittills.

Bondespelet (Sagokonst, 1951)

Ett riktigt klassiskt svenskt spel som hittats i var och varannan sommarstuga och vart och vartannat uppehållsrum sedan 1970-talet och framåt. Upphovspersonens identitet verkar förlorad i historien men det gavs ut för första gången 1950 och kom därmed att bli en stilbildare för spel under 1950-, 60- och 70-talen under den era då Alga var mer eller mindre allena rådgivande som brädspelspublicist i Sverige.

Jägersro (Alga, 1956)

Många spel från den nya stil av brädspel som kom efter andra världskriget återanvänder mekaniker som liknar varandra, ofta med någon alternativ presentation. Jägersro är en tidig klassiker som hade fler innovativa och för sin tid ovanliga designval än kanske något annat spel från Algas katalog. Den varierbara spellängden. De många alternativen vägar till vinst. Och inte minst att man som spelare kan köpa delar av spelsystemet och tjäna på sina motståndares användning av det.

Travspelet med V65 (Alga, 1982)

Ett av de nydesignade spel som kom under 1980-talet som fick mest genomslag innan rollspelen tog över marknaden. Det bygger på en simulering av travtävlingar och har en rik flora av olika delar och moment. Förflyttningen är tärningsbaserad men berikas av både en bana där förflyttningar kan utföras på ett kreativt sätt och av en kombination av modifieringstärning och vanlig tärning. Ett spel som gått under radarn för många, men som var både välspritt i landet och mångfacetterat för sin tid.

Drakborgen (Alga & Brio, 1985)

En klassiker har fått många att spendera timmar med att dö många, många gånger i de mörka och oförlåtande labyrinterna kring en drakes håla. Ett nytänkande designarbete med karaktärsbaserad mekanik, brickbaserad spelplan, stor återspelbarhet, oförlåtande regler och stora svårighetsgrad som gav de spelare minnen för livet. En klassiker

som kombinerar rollspel med brädspel i ett spelsystem som gör varje val spännande där det gäller att balansera strategi, tur och mod.

Svea Rike (Target Games/Casper, 1996)

Svea Rike innehåller både intressanta spelmekaniska moment som gick bortom vad som var vanligt av ett familjespel vid tiden för dess publicering. Dess innehåll hjälpte dessutom till att lära ut svensk historia. Svea Rike var modernt för sin tid och har haft stor påverkan på hur svensk brädspelsdesignkultur utvecklats.

Terraforming Mars (FryxGames, 2016)

För de som har spel som intresse är Terraforming Mars en internationell superstjärna! Det första svenska spelet som legat på en topp 10-placering på den inofficiella världsranking som tillhandahålls av webbplatsen boardgamegeek. Med en frikostig kortbaserad "engine builder"-mekanik och ett tema, som titeln antyder, som ligger rätt i tiden har spelet charmat många.

Pax Viking (ION Game Design, 2021)

Ett spel rikt på innehåll med högt återspelsvärde om det för svensk del intressanta vikingaresorna i österled. Det kombinerar på ett elegant sätt många mekaniker som återfinns i modernare brädspel och erbjuder variabla vinstkriterier som med ett unikt handikappsystem om spelarna har olika erfarenhetsnivå. En annan del av spelet som sticker ut är hur det kombinerar "engine builder" med närvaro och strategi på en karta. Spelet har rönt internationell framgång. En blivande klassiker.

Drakar och Demoner (Äventyrsspel/Target Games, 1982)

Spelet som ofta presenteras som synonymt med rollspel i Sverige. Det formade en generation och kom att göra rollspel till något som alla i Sverige under 1980-talet visste vad det var, antingen som spelare eller som oroliga tvivlare. Både regler och världsbeskrivning formades

till något som har hjälpt många, framför allt ungdomar, att bygga sina fantasivärldar. Och i stort sett alla seniora entreprenörer som har byggt det svenska digitala spelundret spelade Drakar och Demoner under sin ungdom.

Mutant (Äventyrsspel/Target Games, 1984)

Det första svenska rollspel som på riktigt skapade något helt nytt och eget, med en helt ursprunglig värld som gett upphov till en hel genre av nordiskt humoristiskt, men ändå allvarligt, postapokalyptiskt berättande. Sci-fi rollspelet utspelar sig i ett framtida Sverige efter den stora katastrofen. Ett rollspel som många spelat och minns och som faktiskt utspelade sig i ett framtida Sverige.

Kult (Äventyrsspel, 1991)

På samma sätt som Drakar och Demoner lyckades göra rollspel till något som de flesta kände till så gjorde Kult rollspel till något som många oroade sig över. Kult är också det första större svenska exemplet på att göra rollspel, och egentligen spel över huvud taget, till något som medvetet i designen riktades till en äldre och mognare målgrupp, där mörkare och allvarligare ämnen kan avhandlas. Det har varit bidragande till en stor del av den moderna uppfattningen av vad ett spel kan vara, framför allt i Sverige, men delvis även internationellt.

Eon (Neogames och Helmgast, 1996)

Den svenska rollspelskulturen har gått i vågor och i den kanske största dalen tog Eon fanan och höll intresset vid liv. Eon bidrog med många nytänkande designval i en spelgenre som höll på att fastna i gamla hjulspår, och var avgörande i att bredda antalet svenska utgivare. Utan Eon är risken att den i dag så levande svenska rollspelskulturen hade varit betydligt mindre.

Nordiska väsen (Fria Ligan, 2020)

Nordiska väsen är det mest uppmärksammade moderna svenska rollspelet, som också utspelar sig i den svenska folktron. Ett vackert undantag i svensk speldesign som ofta saknar koppling till svenskt kulturarv. Spelsystemet är uppdaterat och mer nedbantat i regel-
detaljer med ett ökat fokus på upplevelsen och det gemensamma berättandet, i linje med vad som är brukligt numera i rollspelssammanhang.²

Uppsävjaskolans litteraturkanon

Kommittén har fått ta del av en litteraturkanon framtagna under höstterminen 2024 av elever vid Uppsävjaskolan i Uppsala från förskoleklass upp till årskurs 5. Listan har temat ”Böcker vi gillat bäst att läsa 23/24” och innehåller uppåt 100 olika titlar, allt från *Ronja Rövardotter*, *Handbok för superhjältar* och *Lasse-Majas detektivbyrå* till Harry Potter-böckerna, *Häxorna* och *Historien om Bodri*. Samtliga böcker på listan har även en medföljande motivering skriven av eleverna.³

En kulturkanon för Västmanland

Det har även tagits fram ett antal regionala kulturkanoner, däribland en för Västmanland, en för Hälsingland samt ett initiativ till en sydöstskånsk kanon. Den västmanländska kulturkanonen publicerades i *Västmanlands Läns Tidning* i april 2024 och togs fram av dess tidigare kulturredaktör Erik Jersenius. Enligt upphovspersonen ska de utvalda verken ha som ambition att spegla historiska skeenden i Västmanland, som även gärna i förlängningen får återspegla Sveriges historia. Följande verk ingår i listan:

² Listan översändes till kommitténs ordförande Lars Trägårdh och har publicerats på kulturkanon.se. När webbplatsen stängs ner i augusti 2025 kommer allt publicerat material arkiveras och finnas hos Riksarkivet.

³ Listan översändes till kommittén och har publicerats på kulturkanon.se. När webbplatsen stängs ner i augusti 2025 kommer allt publicerat material arkiveras och finnas hos Riksarkivet.

- **Odendisastenen**, cirka 1050 av Rödballe (Fläckebo, Sala)
- **En lustig comedia vid namn Tisbe**, 1610 av Magnus Olai Asteropheros (Arboga)
- **Atlantica**, 1677–1702 av Olof Rudbeck (Västerås)
- **Svenska psalmboken**, 1819, **Den blomstertid nu kommer** av Johan Olof Wallin (Västerås)
- **Du gamla du fria**, 1844 av Richard Dybeck (Odensvi, Köping)
- **Markurells i Wadköping**, 1919 av Hjalmar Bergman (”Wadköping”/Västerås)
- **Vardag: Dikter**, 1926, **Slut på sommarlovet** av Gunnar Mascoll Silfverstolpe (Rytterne, Västerås)
- **Uppror i Järnbäraland**, 1945 av Maj Hirdman (Norberg)
- **Kraket Spektakel och Kusin Vitamin**, 1952 av Lennart Hellsing (Västanfors, Fagersta)
- **Klockorna**, 1960 av Bo Setterlind
- **Ja, då ä då!**, 1969, **Små lätta moln**, av Torbjörn ”Pugh” Rogefeldt (Västerås)
- **Yllet**, 1973 av Lars Gustafsson (Västerås)
- **För levande och döda**, 1989, **Näktergalen i Badelunda**, Tomas Tranströmer (Västerås)
- **Mig äger ingen**, 2007 av Åsa Linderborg (Västerås)
- **Cirkeln**, 2011 av Mats Strandberg och Sara Bergmark Elfgren (Västanfors, Fagersta)
- **Västmanland**, 2015 av Sven Olov Karlsson (Norberg)
- **Händelsehorisonten**, 2018 av Balsam Karam (Skinskatteberg)⁴

⁴ Västmanlands kulturkanon publicerades i artikeln *Lista: Här är länets kulturkanon – håller du med?* Och finns tillgänglig på VLT.se (senast kontrollerad den 16 juni 2025).

En kulturkanon för Hälsingland

Under Hälsinglands bokmässan i maj 2025 presenterade Hälsinge Akademi en kulturkanon för Hälsingland. Kulturkanonen är framtagen av Akademiens ledamöter och innehåller ”konstnärliga verk och föremål som har gjort bestående intryck och blivit viktiga referenspunkter i landskapets kultur och tradition samt företeelser och personer som satt varaktig prägel på Hälsingland och blivit viktiga för självförståelsen”. Hälsinglands kulturkanon består av totalt 75 verk och föremål inom områdena litteratur, film, fotografi, folkmusik, låtarv, klassisk/modern/jazz/populärmusik, konst, sakral konst, kulturhistoriska objekt, evenemang/händelser, maträtter, byggnader, scenartister, platser och personligheter. I listan finner man bland annat Hälsingelagen, filmen *Lång-Lasse i Delsbo*, Hilding Mickelssons hälsingebilder, Snickar-Erskes efterlämnade låtarv och maträtten kolbullar.⁵

En kulturkanon för sydöstra Skåne

I samband med att hemsidan lanserades i februari 2025 uppmärksammade *Ystads Allehanda* förslag med koppling till sydöstra Skåne som inkommit till hemsidan. Bland förslagen fanns rockbandet Bob Hund, duon Hasse & Tage, Filmerna *Bröderna Lejonhjärta* och *Den enfaldige mördaren* samt Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Artikelns avslutades med uppmaningen ”Nu skapar YA en egen sydöstkånsk kulturkanon. Vilka verk bör vara med på listan? Vilka verk sitter i vår folksjäl – eller bör bli en del av den?”.⁶ Nedan listas de svar som kom in till tidningen:

- ”I en sydöstkånsk kulturkanon bör Tomelilla Konstsamling, Sveriges första konstmuseum på landsbygden, med devisen ”Konsten åt landsbygdens folk”, vara en självklar komponent. 1927 skrev storstadspresen ”nu har kulturen flyttat 60 mil söderut” (Simon Grate). Yngve Andrén & Co’s innovativa, framsynta och ideella arbete gav kulturen på Österlen en rivstart och man behöver bara läsa Gunilla Blombergs jubileumsbok

⁵ ”EN KANON FÖR HÄLSINGLAND, signerad Hälsinge Akademi”, tillgänglig på halsingeakademi.se (senast kontrollerad den 3 juni).

⁶ Publicerades i artikeln *Vad ska ingå i en kulturkanon för Sverige? Här är förslagen från sydost* och finns tillgänglig på ystadsallehanda.se (senast kontrollerad den 16 juni 2025).

”Tomelilla Konstsamling 1924–2024” för att förstå vilken betydelse Konstsamlingen har haft för kulturen ända fram till våra dagar.”

- ”Självklart bör Wallander och den kulturvandring man kan gå i Ystad ingå i en sydostskånsk kulturkanon!”
- ”Det allra viktigaste kulturen från sydöstra Skåne är självklart Piraten, och det eftermäle han lämnade. Ska man verkligen bli skånsk kan man inte missa ”Bombibitt och jag”.”
- ”Den skånska dialekten, med alla dess olika märkliga ord. Det tycker jag är skånsk kulturkanon i sitt esse: Fubbick, Nimt, och Rullebör.”

Gastronomi – en kulturyttring

Om det är något vi människor har gemensamt i hela våra liv är det mat. Därför var det inte förvånande att bland de som först och sedan kontinuerligt tog kontakt med kommittén återfanns representanter för de akademier i Sverige som är hängivna den svenska gastronomiska kulturen. Nedan återfinns vi, efter en kort inledning, deras gemensamma förslag uppdelade i olika avdelningar: rätter, måltidstraditioner, gastronomisk litteratur, och konstnärliga verk med gastronomiusla inslag.

Det enskilt viktigaste argumentet för att gastronomi ska ingå i en svensk kulturkanon är att kost, dryck och måltider är bärare av kollektiv identitet och ett centralt element i det svenska kulturarvet. Det unika med gastronomin är att den återspeglar svensk nationell och regional kultur och fungerar som en allestädes närvarande, levande och dynamisk kulturyttring.

I samarbete med Gastronomiska Akademien och Måltidsakademien har Aptitum Akademi åtagit sig att samla några av de mest framträdande gastronomiska ”verken”. Dessa har valts ut från skilda gastronomiska kulturyttringar. De förenas av den betydelse de har haft och fortfarande har för att föra vidare svensk kulturhistoria mellan generationer tack vare sin breda förankring och inkluderande natur.⁷

⁷ Listan över de gastronomiska ”verken” är framtagen av Aptitum Akademi i samarbete med Gastronomiska Akademien och Måltidsakademien. Översändes till kommitténs ordförande i juni 2025.

Alla dessa verk visar hur gastronomi används som ett kraftfullt verktyg för att utforska teman som identitet, sociala strukturer, glädje, sorg, nostalgi och mänskliga relationer inom svensk konst och kultur.

Rätter

Akademierna har utgått från svensk husmanskost när det gäller urvalet av måltidsrätter. Begreppet husmanskost härstammar från ordet husman, ett äldre ord för bonde/husbonde och syftar på den kost som bonden serverade till sin familj och tjänstefolket som helt eller delvis fick sin lön i form av kost och logi. Liknande ord finns i tyskan, men i övriga Europa saknar de flesta språk jämförbara ord. Husmanskosten karaktäriserades av att den lagades varje dag, den lagades från grunden, var näringsrik och mättande, anpassad för människor med kroppsarbete och baserades på lokala råvaror som kunde lagras över året med dåtidens konserveringstekniker. Husmanskostens ursprung och internationella särart ska förstås utifrån att Norden enbart hade en årlig skörd, som stundom slog fel, och därtill en lång vinter. Råvaror måste hanteras och lagras på ett sätt som möjliggjorde användande under minst ett år. Fermentering, gravning, saltning och torkning används i dag för att skapa de unika smaker som nordbor har lärt sig älska, men ursprunget är överlevnad i en del av världen där de flesta råvaror producerades under en mycket begränsad del av året.

Husmanskost är något som många människor regelbundet möter. Det gör den tillgänglig och relevant för en bredare allmänhet och skapar gemensamma referensramar för medborgarna. Svensk måltidskultur har djupa rötter och en lång historia som sträcker sig tillbaka till medeltiden. Traditionella rätter som sill, köttbullar, gravlax och ärtsoppa är bärare av kulturarv och historia. De har överlevt generationer och berättar om svenskarnas livsstil, tillgång på råvaror, och sociala sammanhang genom tiderna.

Dessa rätter har akademierna valt ut som representativa för flera av de råvaror och konserveringstekniker som spelat stor roll under den svenska husmanskostens framväxt. I det slutliga urvalet har också beaktats hur vanligt förekommande rätterna är i olika sammanhang där husmanskosten illustreras med specifika rätter. Här har tagits hänsyn till hovtraktören Tore Wretmans urval i boken *Svensk Husmanskost*.

Ärtsoppa och pannkakor (1200-talet, 1800-talet)

Ärtsoppa har serverats i Sverige så tidigt som på 1200-talet. Att rätten framför allt serveras på torsdagar tros ha sitt ursprung i en katolsk tradition att inte äta kött på fredagar vilket innebar att de som kunde gärna åt rejält på torsdagen, som kompensation för fredagens avhållsamhet. Ärtsoppans huvudingredienser är gula ärter och rimmat fläsk. Den innehåller ofta lök, kryddas med mejram och/eller timjan, ibland ingefära och äts ofta med senap. Ärtsoppa har tillagats av olika sorters ärter, med det gemensamt att de blötläggs innan kokning.

Pannkakor som efterrätt tillkom på 1800-talet och då till en början på restauranger. Få rätter har behållit sin status under så lång tid som ärtsoppa. Traditionen med ärtsoppa och pannkakor på torsdagar har varit central inom stora delar av den offentliga matlagningen. Ärtsoppa har de senaste århundradet intagits till lunch inom militären, i skolan och på lunchrestaurangerna än till middag i hemmen.

Sill och strömming (Medeltiden)

Sill (eller strömming som den kallas på ostkusten norr om Kalmar-sund) har varit en av de viktigaste proteinkällorna i Sverige i århundraden. Tillgången har historiskt sett också varit mycket god. För att lagra fisken och även exportera den lärde man sig redan på medeltiden att lägga in den i salt. Från 1700-talet blev det allt vanligare att lägga in sillen i lag med ättika, socker och kryddor. Detta ökade hållbarheten och gav också sillen en mer varierad smak. Även rökning, torkning och fermentering (surströmming) har historiskt använts för att konservera sillen. Under århundraden har husmanskosten berikats med flera olika sillrätter: Sill och potatis, Stekt strömming med potatismos och Sillpudding är några av de mest betydande. Sill i olika former är också en självklar del av ett svenskt smörgåsbord, julbord eller påskbord.

Gravad lax med hovmästarsås (Medeltiden)

Att grava fisk är en gammal nordisk konserveringsteknik som går tillbaka till medeltiden. Genom att gnida in och låta fisken ligga i en blandning av salt och socker genomgår fisken en autolysprocess där

kroppsegna enzymer bryter ner vävnaden och låter socker och salt tränga in och konservera fisken. Samtidigt verkar de mjölksyrebakterier som finns naturligt i fiskens skinn och i den omgivande miljön till att fermentera sockret som då får en förstärkt konserverande effekt. De bidrar också till den speciella gravade smaken. Metoden blev ett populärt alternativ till saltningen som krävde mycket större volymer av det dyra saltet. Lax var vanligast att grava, dels för att tillgången var mycket god ända fram till 1900-talet, dels för att dess feta karaktär gjorde gravningen extra lämplig som konserveringsmetod. Alla feta fiskar lämpar sig bra för gravning och genom historien har det därför varit vanligt att även grava sik, röding och makrill. Att servera hovmästarsås till gravad lax blev populärt på 1700-talet. Såsens söta och syrliga smak kompletterar den milda, feta smaken av gravad lax mycket väl. Namnet kommer av att den ofta tillreddes direkt vid bordet av hovmästaren.

Raggmunk med fläsk och lingon (1700-talet)

Rätten uppstod på 1700-talet när potatisen blev en del av det svenska hushållet. Raggmunk gjordes på det som fanns till hands på bondgårdarna: potatis, mjöl och mjölk. Även fläsk och lingon var råvaror som de flesta gårdar hade tillgång till under större delen av året. Potatis var relativt enkel att vinterlagra i en vanlig jordkällare som gav mörker och rätt temperatur. Fläsk var det vanligaste köttet. Grisar var enkla att föda upp då de kunde äta det mesta. Köttet bevarades genom att saltas och ibland även rökas. Lingon konserverades genom att läggas in i socker. Samma ingredienser förekommer i kroppkakor som har sitt regionala ursprung i Småland och på Öland.

Köttbullar med potatismos och lingon (1700-talet)

Köttbullar började dyka upp i Sverige under 1700-talet, med inspiration från liknande malda köttprodukter i andra länder. De blev snabbt populära som husmanskost eftersom de uppfyllde kraven på enkelhet och högt näringsinnehåll. Man kunde använda olika typer av kött, beroende på vad gården hade tillgång till. Potatismos eller kokt potatis blev ett naturligt tillbehör, liksom de sockerkonserverade lingonen och senare också inlagd gurka (pressgurka). Köttbullar är

i sitt ursprung egentligen den minst svenska av våra exempel på husmanskost. Att de samtidigt har blivit den mest svenska rätten i ett internationellt perspektiv beror på flera faktorer: a) Tore Wretman hade stor betydelse för att lyfta den svenska husmanskosten i allmänhet, men kanske köttbullarna i synnerhet. b) Ikea lanserade ”Swedish meatballs” på alla sina varuhus. c) Köttbullar är en huvudkomponent på det internationellt kända svenska smörgåsbordet. Allra viktigast kanske ändå är kombination av smaker. Den salta köttbullen, det krämiga potatismoset, den söta lingonsylten och den syrliga gurkan skapar en smakupplevelse som tilltalar i princip alla som möter svensk husmanskost.

Andra typiska rätter som bygger på samma traditionella ingredienser

Råvaror som lax, sill, potatis, fläsk, lingon och lök går igen i ännu fler klassiska svenska rätter. Några exempel är; Fläsk med löksås, Pyttipanna, Fläskpannkaka med lingon, Rotmos med fläsklägg, Sillbullar med potatis, Laxpudding, inkokt lax, blodpudding med lingon. Palt med stekt fläsk och lingon. Bruna bönor med fläsk. Janssons frestelse.

Måltidstraditioner

Få kulturyttringar är så spridda, välkända och älskade som våra gemensamma måltidstraditioner. Vi vill lyfta fram några traditioner som över generationer har förenat svenskar från alla landsändar. Precis som alla andra urval i en kulturkanon är det mycket vi har tvingats att välja bort. Kräftskivan, surströmmingsskivan och gåsmiddagen är exempel på traditionella svenska festmåltider som hade kunnat vara med.

Akademierna har valt ut fem måltidstraditioner med ursprung i helt olika sociala och kulturella sammanhang, men som över tiden blivit självklara i de flesta svenskars medvetande. Samtliga dessa ”verk” är också helt unika i ett internationellt perspektiv och globalt förknippade med Sverige.

Smörgårdsbordet (1500-talet)

Smörgåsbordet har sina rötter i 1500-talets brännvinsbord och utvecklades under 1800-talet till en omfattande buffémåltid. Ursprungligen var det en förrätt med tilltugg till snapsen, men det blev snabbt en populär måltid på järnvägsstationer och vid festliga tillfällen i hemmen. Smörgåsbordet blev internationellt känt vid OS i Stockholm 1912 och världsutställningarna i New York 1939 och 1964. Det är en symbol för svensk matkultur och gästfrihet, med ett stort och varierat utbud av kalla och varma rätter. Typiska rätter inkluderar sill, gravlax, köttbullar, prinskorv, Janssons frestelse, ost, bröd och snaps. Smörgåsbordet är ursprunget till julbordet, påskbordet och midsommarbuffén och gör oss världsunika i det att måltiderna vid de tre största högtiderna i Sverige i princip saknar enskilda signaturrätter utan i stället bygger på en mångfald av traditionella rätter pakerade som ett smörgårsbord.

Snapsvisan (1800-talet)

Snapsvisorerna har sitt ursprung i borgerliga och akademiska miljöer under andra hälften av 1800-talet och blev folkliga när sprittransonering och motboken infördes för cirka 100 år sedan. Snapsvisor är korta, humoristiska sånger som sjungs vid festliga tillfällen när man dricker snaps, t ex jul, påsk, midsommar och kräftskivan. Snapsvisan är unik för det svenska språkområdet (Sverige och Finland). Den skiljer sig från dryckesvisan (som finns i ett flertal kulturer) på flera sätt: Snapsvisan kan i princip handla om vad som helst medan dryckesvisan enbart besjunger själva drycken. Snapsvisan är en skålvisa som beledsagar skålen medan dryckesvisan inte nödvändigtvis behöver följas av att man skålar eller ens sitter till bords.

Fika (1910)

Traditionen har sina rötter i kaffets intåg i Sverige på 1700-talet, men ordet "Fika" började användas först runt 1910. Den vanligaste förklaringen till själva ordet fika är att det är så kallad backslang av det gamla svenska ordet för kaffe, *kaffi*, som med omkastade stavelsor blir fika. Fikat har delvis ett ursprung i hemmen där det blev

en folkets dryck och särskilt kvinnornas. Kaffe var det som serverades när någon kom på besök och det skulle alltid vara något till, ofta en bulle, en mjuk kaka och minst två sorters småkakor. Fika har dock också ett ursprung i det hårda arbetet inom jordbruket och på fabrikerna, där kaffepausen blev en stund för återhämtning. På fabrikerna hade kaffe införts vid klockan elva på förmiddagen och tre på eftermiddagen som en åtgärd för att minska det stora antalet olyckor vid just dessa tidpunkter. 11-kaffe och 3-kaffe lever kvar som en slags kulturell norm även om vi av praktiska skäl nu lägger våra kaffe- eller fikapauser vid andra tider.

Nobelfesten (1901)

”Festernas fest” är världens mest kända måltid, åtminstone sett till hur många människor som varje år har möjlighet att följa den i direktsändning. Den första Nobelmiddagen hölls i Spegelsalen på Grand Hôtel i Stockholm den 10 december 1901, med 113 gäster var den mindre än dagens storslagna bankett. År 1934 flyttades festen till Blå Hallen i Stockholms Stadshus och nu ryms 1 300 inbjudna gäster. Ur ett gastronomiskt perspektiv har måltiden stor betydelse genom att de rätter som serveras är moderna tolkningar av svenska kulinariska traditioner och råvaror. Nobelfesten är inte bara en hyllning till vetenskapliga och litterära framsteg, utan också en möjlighet att visa upp svensk kultur och gästfrihet, något som bidrar till en positiv Sverigebild. För oss svenskar är det ett tillfälle att samla släkt och vänner för att laga och avnjuta den egna Nobelmiddagen medan man följer TV-sändningen. Nobelmiddagen är ett tillfälle för alla att ta del av traditionell svensk ”vett och etikett” för en festligare middag med bordsplacering, serveringsregler, tal och skålar.

Skolmåltiden (1945, 1973)

Skolmåltider började erbjudas till fattiga barn redan under andra halvan av 1800-talet. Staten började ge bidrag till skolluncher på 1930-talet, och 1945 utformades riktlinjer för näringsriktig skolmat. 1973 blev gratis skolmat obligatoriskt för alla elever i grundskolan och detta fastställdes 1997 även i skollagen. Sedan 2011 ställs krav på att måltiderna ska vara näringsriktiga och följa Livsmedels-

verkets rekommendationer. Skolmåltiden är en viktig del av utbildningen och har stor betydelse för elevernas hälsa, trivsel och lärande. Sverige har ett världsunikt system för skolmåltider, där synen har förändrats från att enbart handla om att mätta elever till att se måltiden som ett verktyg för att främja hälsosam och hållbar livsmedelskonsumtion. Än i dag är det bara ett fåtal länder i världen som har en obligatorisk, kostnadsfri skolmåltid för samtliga skolbarn.

Gastronomisk litteratur

Sverige anses som ledande i måltidslitteratur av internationella experter, både vad gäller böckernas kvalitet och antalet utgivna böcker per capita. Kokböckerna har haft en särställning i de svenska hemmen under flera århundranden. Dels i utbildande syfte, och dels genom den roll de haft i att föra vidare traditionella svenska rätter mellan generationer. Kokböckerna har också bidragit till att ständigt förnya den svenska gastronomin. Under de senaste decennierna har kokböcker blivit vanliga som coffee table books. Flera av dem kan anses ha en framträdande roll i det svenska kulturarvet. Några av dem tillhör också de mest sålda svenska böckerna alla kategorier.

Hjelpreda i hushållningen för unga fruentimber, Cajsa Warg (1755)

Boken anses vara den första riktigt inflytelserika kokboken i Sverige. Den blev snabbt en grundläggande resurs för hushållning och matlagning under 1700-talet och långt in på 1800-talet. Cajsa Warg, som egentligen hette Anna Christina Warg, arbetade som husföreståndarinna i förmögna Stockholmsfamiljer och använde sin omfattande erfarenhet för att skapa en kokbok som kombinerade praktiska råd med detaljerade recept. Många av recepten börjar med uttrycket ”man tager, om man så hafva kan”. Detta uttryck har senare blivit känt som ”man tager vad man haver”. Boken har haft en bestående påverkan på svensk kokkonst och hushållning. Cajsa Warg har blivit en ikon inom svensk matlagningshistoria.

Kokkonsten som vetenskap och konst, Charles Emil Hagdahl (1879)

Hagdahl, som var läkare, kombinerade sin medicinska kunskap med sitt intresse för gastronomi, lantbruk och odling. Boken innehåller närmare 3 000 recept, varav många är provlagade i hans eget kök vid Hötorget i Stockholm. Boken ger en omfattande historik över kokkonstens utveckling och kombinerar vetenskapliga principer med matlagningens konst. Därtill erbjuder den roande läsning med intressanta kulturhistoriska uppgifter. Den betonar vikten av kunskap om födoämnen för människans hälsa och välbefinnande. Hagdahl samlade, systematiserade och provade recept från olika länder, särskilt Frankrike, och experimenterade med olika tekniker och ingredienser. Boken beskriver inte bara hur rätterna bör tillagas, utan innehåller även näringslära, vett och etikett, samt råd om hur husmodern bör hantera tjänstefolk och vad som ansågs vara lämpliga kvaliteter för en god husmor. Kokkonsten gjorde succé, fick stor spridning och ökade därmed intresset för gastronomi.

Prinsessornas kokbok, Jenny Åkerström (1929)

Titeln syftar på prinsessorna Margaretha, Märtha och Astrid som var döttrar till prins Carl och prinsessan Ingeborg. Jenny Åkerström undervisade dem vid sin hushållsskola i Stockholm och tillägnade dem boken. Den är känd för sina recept och koppling till svenska kungligheter. Boken har haft stor påverkan på svensk matlagning och introducerade bl.a. Prinsesstårten. Den innehåller recept på både husmanskost och festmat, med kommentarer om vad prinsessorna tyckte om de olika rätterna.

Sju sorters kakor, ICA-förlaget (1945)

Boken har sålts i 3,8 miljoner exemplar och är med det inte bara Sveriges mest sålda bakbok och kokbok, utan också en av Sveriges mest sålda böcker alla kategorier. Den har haft stor påverkan på svensk bakning och blivit en symbol för svensk fikakultur. Förutom cirka 300 recept innehåller boken en historik över kakkakandet genom tiderna, information om ingredienser, tillagning och förvaring.

Vår kokbok, KF Provkök (1951)

Boken skapades med syftet att vara en pedagogisk och lättanvänd resurs för svenska hushåll. Den har blivit norm för senare kokböcker, bl.a. genom införandet av exakta mått, tider och temperaturer i recepten, vilket gjorde det möjligt för alla, oavsett erfarenhet, att lyckas i köket. Boken har ständigt förnyats och alltid speglat sin samtid och anpassats efter samhällsförändringar och nya trender. Från traditionell husmanskost till invandrade maträtter har den kontinuerligt uppdaterats för att möta behoven hos svenska hushåll. Den har också tagit hänsyn till medicinska rön, teknisk utveckling och förändrade familjestrukturer. Boken har sålts i över 2 miljoner exemplar.

Svensk Husmanskost, Tore Wretman (1967)

Under 1960-talets stigande välbefinnande och framåtanda kände många inom gastronomin av en sorts ”teknikpessimism” som återspeglas i Tore Wretmans förord till sin blivande klassiker. Den utveckling som styrts av samhällsingenjörer mot stordrift och effektivitet, där tid blivit en bristvara, såg Wretman som ett hot mot husmanskosten i svenska hem, eftersom dessa rätter måste lagas från grunden och kräver mycket tid, omsorg och engagemang.

”Gemensamt för alla dessa rätter är att de härstammar ur självhushållningens nödvändighet att ta vara på allt och att de speciellt älskas av herrar. Särskilt män som blivit lite uttjatade på fest- och representationsmat.”

Wretman såg sin bok som ett sätt att bevara detta kulturarv, från aladåb till ölsupa. De utförliga recepten som varvas med förklaringar och personliga kommentarer utgör tillsammans med Slas illustrationer ett referensverk som tryckts om i flera upplagor och ständigt sålt slut. Husmanskosten som under 1800-talet vuxit fram i bondska kök och borgarhem var en produkt av sin tid, och precis som skedde då har rätter försvunnit och ersatts av nya, präglade av vårt mer utåtriktade samhälle. Men i dag är det många unga med nyväckt intresse som tar sig an de gamla recepten.

Konstnärliga verk med gastronomiska inslag

I den svenska skönlitteraturen finns tusentals exempel på hur gastronomi använts för att illustrera sociala, kulturella, geografiska och historiska sammanhang. Här nöjer vi oss med tre, samt några exempel från film, teater, opera och bildkonst.

Litteratur

Utvandrarna av Vilhelm Moberg

Moberg skildrar ofta torftigheten och enkelheten i den svenska bondens kost, men också de fåtaliga festmåltiderna och de nya, främmande matupplevelserna i Amerika. Festerna i Småland före utvandringen, den knappa provianten under resan över Atlanten och mötet med amerikansk mat som viltfågel och majsbröd är framträdande. Maten gestaltar klasskillnader, kampen för överlevnad, hemkänsla och förlust av tradition. Den symboliserar umbäranden men också hopp om ett bättre liv och en anpassning till en ny kultur.

Pippi Långstrump av Astrid Lindgren

Pippi är känd för sin okonventionella matlagning och sina färgstarka måltider. Våfflor på golvet, ”krumelurpillur”, pannkaksskalas och Pippis förmåga att äta enorma mängder godis. Maten är ett uttryck för frihet, fantasi, lekfullhet och att bryta mot normer. Det understryker Pippis karaktär som en antiauktoritär figur som skapar sin egen värld.

Hemsöborna av August Strindberg

Mat och dryck är centrala i skildringen av livet på Hemsö. Klassiska exempel är den rika och ibland vilda maten vid fester, såsom kräftskivor, fiskmåltider, punch och brännvin. Måltiderna är ofta robusta och jordnära, med fokus på vad skärgården kan erbjuda. Scenen där drängen Carlsson blir bjuden på stora mängder är också minnesvärd. Maten används här för att skildra livskraft, sensualitet, social status och maktförhållanden. De rikliga måltiderna markerar fest och överflöd, men också en viss råhet och en koppling till naturen. Alkoholen

bidrar till konflikter och avslöjar karaktärernas sanna natur, samtidigt som den är en del av gemenskapen. Måltiderna blir också en scen för dramat, där spänningar och relationer utspelas.

Film

Fanny och Alexander av Ingmar Bergman

Julmiddagsscenen är en av filmens mest ikoniska. Det överdådiga julbordet med alla klassiska rätter, drycker och den festliga stämningen är central. Senare finns även den mer spartanska maten i bängelgården. Maten skildrar överflöd, trygghet, familj, tradition och sensualitet. Kontrasten till den stränga och torftiga maten i biskopshemmet förstärker temat om frihet kontra förtryck, och den förlorade oskulden.

Sällsкаpsresan av Lasse Åberg

Den klassiska scenen där Stig-Helmer kämpar med den frysta flygplansmaten, eller när han försöker förstå den lokala matkulturen på Gran Canaria. Bufféerna på charterhotellet är också en del av skildringen. Maten används för humoristisk effekt, för att skildra kulturkrockar och turismens absurditeter. Den symboliserar längtan efter det exotiska kontra den trygga men ack så tråkiga svenska maten.

Teater

Markurells i Wadköping av Hjalmar Bergman

Den berömda frukostscenen där Markurell äter sin rikliga frukost med aptit, som en viktig del av hans karaktär och morgonrutin. Han är känd för att vara en storätare och maten är en del av hans pondus och livskraft. Maten skildrar karaktär, makt, rutin och en viss jordnära sensualitet. Den förstärker Markurells starka personlighet och hans roll i den lilla staden.

Opera

Aniara av Harry Martinson

Även om det är en futuristisk och existentiell rymdopera, finns det subtila referenser till mat i form av ransonering och den brist på naturliga födoämnen som uppstår när Aniara kommer ur kurs. Bristen på riktig mat och minnena av den förstärker tragedin. Maten symboliserar förlust, brist, längtan efter det jordbundna och mänsklighetens sårbarhet i rymdens oändlighet.

Konst

Carl Larssons akvareller, t.ex. Lisbeth fiskar eller scener från Ett hem

Larsson skildrar ofta idylliska familjemåltider, sommarfester med mat i trädgården, fisketurer och skördeaktiviteter. Maten och dukningen är en central del av de harmoniska hemmiljöerna han avbildar. Maten symboliserar hemkänsla, familjens värme, svensk sommaridyll, enkelhet och glädjen i det vardagliga livet. Den bidrar till Larssons bild av ett idealiserat Sverige.

Anders Zorns målningar, t.ex. Midsommardans eller porträtt med mat

Zorn avbildar ofta folkliga fester och sammankomster där mat och dryck är en naturlig del av festligheterna. Exempelvis i dansscener kan man ana maten vid sidan om, och hans porträtt kan ibland inkludera symboliska element relaterade till mat eller dryck. Även hans skildringar av dalkullor och deras liv kan antyda matkulturen. Maten (och drycken) bidrar till att skapa en känsla av folklighet, gemenskap, fest och en vitalitet som var typisk för hans skildringar av det svenska folklivet. Den förstärker känslan av autenticitet och tradition.

Ohistoriekanon

Under många århundraden var Sveriges historia betydligt mer omfattande än i dag och sträckte sig vida längre tillbaka i tiden. Forntiden och vikingatiden var fulla av mäktiga och minnesvärda händelser, detaljer och individer som fånglade och påverkade människor. Alla

kände till dem – Ane den gamle som offrade sina barn för att få evigt liv, Ingjald illråde som enade riket genom svek och våld, slaget på Bråvallarna som var så väldigt att himmel och jord tycktes störta samman och mycket annat. De gällde för verklig historia men mötte inte enbart i de akademiska historieverken. Man läste om dem i skolan, konstnärer skildrade dem på monumentalmålningar och i skulpturer, författare skrev dikter, pjäser och romaner om dem. De knöts till verkliga platser i landskapet och tillhörde allmänbildningen, den gemensamma kunskapen.⁸

Det senaste århundradet har historikerna omvärderat dessa berättelser och avfärdat dem som sagor. Det har lett till att berättelserna glömts bort. Men det är inte en självklar konsekvens av historikernas utmönstring – ingen har på länge trott att Odysseus, Teseus eller Romulus och Remus funnits i verkligheten, ändå lever berättelserna om dem och fortsätter att fascinera och väcka tankar. På samma sätt levde länge de svenska fornhistorierna genom sin kraft att låta människor känna igen sig i berättelsernas personer, deras handlingar och öden, och därigenom bättre förstå sig själva och sin omvärld. Berättelserna skänkte tröst och väckte engagemang, de verkade inspirerande och avskräckande, de var gripande, spännande och underhållande, de gav precis som de antika sagorna och bibliska berättelserna en möjlighet att tolka det man upplevde i sitt eget liv och det man erfor om rikets eller världens stora skeenden. Många verkliga platser runtom i landet var laddade med mening och eggande mystik.

En central förutsättning var att de svenska fornhistorierna var en gemensam kunskap som delades av alla svenskar. Historierna skapade därmed en gemensam referensram som man kunde alludera på och räkna med att bli förstådd. Som delar av bilden av Sveriges någotsånär verkliga förflutna gav detaljerna och individerna hållpunkter som gjorde det möjligt att bättre förstå det förflutna och även den fysiska miljö man hade omkring sig. Just som berättelser åskådliggjorde fornhistorierna det förflutna och skapade känslan av ett gemensamt arv för alla svenskar.

Till följd av rollen som en gemensam kunskap levde fornhistorierna kvar i det allmänna medvetandet även långt efter att de alltmer vetenskapligt medvetna historikerna avfärdat dem. De fortfor att

⁸ Ohistoriekanonen är framtagen av Daniel Sävborg och översändes till Lars Trägårdh i juni 2025. Se även Daniel Sävborg, *Händelser ur Sveriges ohistoria: En försvunnen tid*, Dialogos förlag, Stockholm, 2025.

återges i konsten och litteraturen långt in på 1900-talet och förblev en gemensam kunskap lika länge. I dag har mycket av detta förlorat sin status som gemensam kunskap. Skolreformatorer och modernitetsivrare har i missriktat nit sett till att historierna inte längre hör den gemensamma kunskapen till. Men forntidsberättelsernas värde hänger inte på deras historiska status, och inte heller utgör kunskapen om dem ett uttryck för exkluderande nationalism. Historierna tillhör kulturarvet och kunskapen om dem berikar förståelsen och gemenskapen hos alla som lever i Sverige med dess litteratur, konst och fornminnen som så ofta har koppling till dessa historier. Och kunskapen knyter samman vår tid och oss själva med tidigare perioder och generationer.

De historier som omtalas i det följande är ett urval, mycket begränsat, gällande sådana händelser och gestalter som länge bar på stor mening för de flesta i Sverige.

Domalde.

Domalde var enligt den isländske historieskrivaren Snorre Sturlassons Ynglingasaga från 1200-talet en sveakung som skulle ha offrats till gudarna för att folket skulle få god årsväxt och slippa svält. Han placerades i den allra äldsta tiden, bland de närmaste avkomlingarna till gudarna. Han fascinerade en romantisk diktare som Erik Johan Stagnelius och även andra 1800-talsdramatiker. I svensk historieskrivning tolkades med tiden hans död som ett självoffer – kungen valde att frivilligt dö för blotkniven för folkets skull. Den rollen som den osjälviske härskaren och tragiske hjälten har han på Carl Larssons monumentalmålning Midvinterblot i Nationalmuseums trapphall, ett konstverk som de flesta svenskar än i dag har sett, på plats eller på bild. Hos Larsson representerar han både den mörka hedendomen med dess blodighet och den förebildlige svenske härskaren som sätter sitt folk främst.

Ane den gamle.

Sveakungen Ane den gamle får en av de utförligaste biografierna i Snorre Sturlassons Ynglingasaga från 1200-talet. Han lider ständiga nederlag mot angripande fiender och tvingas gång på gång i landsflykt.

Han vill inte dö och offrar en efter en av sina söner till guden Odin för att få leva vidare. Men fastän han till slut är tvåhundra år gammal åldras han kroppsligen och blir allt svagare och skröpligare. Till sist kan han varken komma ur sängen eller äta själv, utan tvingas dia från en hornpip som ett spädbarn. Han vill offra sitt sista barn också, men då sätter folket stopp, sonen räddas och kung Ane dör. Denne sveakung blev i historieskrivning och diktning en bild både för den åldrige härskarens visdom och för den onde fadern som offrar sina barn, både för fredsälskaren och den misslyckade härföraren, han var både den ynklige egoisten och representanten för människans längtan efter evigt liv. Uttolkare från de mest skilda utgångspunkter kunde läsa in sina tankar och rädslor i honom. Skolböcker och populärhistoriska verk uppmärksammade honom, författarna älskade honom under både 1800- och 1900-tal; diktare som August Strindberg och Verner von Heidenstam lät hans öde uttrycka deras ideologi och världsbild. Han var känd av alla genom skolornas uppmärksamhet och genom sitt fascinerande öde. Under en stor del av 1900-talet kom han att knytas till Uppsala högar i en djärv tolkning som förutsatte hans existens som en historisk regent under 400-talet och som laddade Gamla Uppsala med ytterligare mytisk och suggestiv kraft. I dag är det få som förfäktar hans historiska status, men den tragiska och kusliga berättelsen om hans öde fortfar att fascinera.

Ingjald illråde.

Den fornisländska historieskrivningen ger Ingjald mer utrymme än någon annan sveakung i forntiden. Han får en fullständig biografi som börjar med misslyckanden i barndomen som leder till revanschism och härsklystnad. Med tiden blir han den onde kung Ingjald illråde som sviker och bränner inne alla sina konkurrenter om makten, småkungarna i det nuvarande Sverige. I äldre svensk historieskrivning, diktning och konst fick han en komplex roll: han hyllades som riksbyggare – skapare av ett enat Sverige – och likaså som lagstiftare – han skulle enligt då gällande historieskrivning ha gett svenskarna en gemensam lag under den vise lagmannen Viger spa, som nämns i Upplandslagen. Samtidigt var han genom sitt våldsamma handlande en varning för hänsynslöshet och lömskhet. Från 1700-talet till 2000-talet har han engagerat fler författare än någon forntida sveakung.

Den lysande berättelse Snorre Sturlasson skriver om honom i sin Ynglingasaga, och som återberättades i skolböcker och populärhistoriska verk, gjorde hans livssaga till en både skrämmande och tragisk historia som alla i Sverige mindes och kände till. Historikerna daterade honom till 600-talet, men under 1900-talet uttryckte disciplinens företrädare allt starkare skepsis mot berättelsernas trovärdighet.

Slaget på Bråvallarna.

Striden mellan danskarna under kung Harald Hildetand och sveakungen Ring gällde under medeltiden för det största av alla slag i Nordens historia. Det skildras i källorna som en strid där himmel och jord tycktes braka samman, där urtidens kaos återvänt och där gudarna själv deltog i kampen. De kvinnliga krigarnas centrala insatser i striden blev en utgångspunkt för myterna om den nordiska forntidens sköldmör, en romantisering som fortfarande påverkar konstverk och populäruppfattningar och där olika tider läst in sina egna ideal eller fördomar. I svensk historieskrivning kom slaget att få en central nationell roll. Det var en händelse där svearna segrade och därmed visade sin överlägsenhet, och det skedde i en koalition med götar och norrmän. Därtill visade sveakungen Ring ädelmod och respekt mot den besegrade fiendekungen, vilket stämde väl med den nationella självbilden. Slaget resulterade i sveakungens status som överhärskare över hela Norden, och även det passade väl in i den storsvenska självbilden. Men härutöver blev Bråvallaslaget en av de viktigaste startpunkterna för svensk arkeologi och historieturism: under 1600-talet grävde man fram en mängd genuina forntida föremål, man försökte tolka forntida monument som skeppssättning, gravhögar och ristningar, man slog samman lösa folkliga traditioner om specifika platser med berättelserna om slaget och man besökte de platser som laddats med dess minnen och lät sig inspireras och fascineras. Från 1500-talet till 1800-talet var Bråvallaslaget ett omtyckt motiv bland svenska och danska konstnärer och under 1800- och 1900-tal ett lika omtyckt motiv för författarna, som däri kunde läsa in sina egna ideal och ideologier. August Malmströms monumentalmålning Bråvalla slag, som ännu möter på framträdande plats i Stockholms stadshus, var tidens mest hyllade svenska konstverk, och i en novell av August Strindberg blev Bråvallaslaget höjdpunkten.

Än i dag engagerar det populärhistoriker och hembygdsentusiaster. Så länge det ansågs höra historien till fördes det till 700-talet.

Hjalmar och Ingeborg.

Historien om Hjalmar och Ingeborg och striden på Samsö kombinerade två av de mest hyllade idealen och de mest omhuldade konstnärliga motiven under århundraden i Sverige: den ädle svenske hjälten som går i strid mot onda våldsmän, som kämpar hederligt mot den ohederlige motståndarens svarta magi, som besegrar sin fiende mot alla odds men som ändå efteråt dör en tragisk död av sina sår. Dessutom var den en äkta kärlekshistoria – den egentligen enda under forntiden. Den våldsamma striden gäller kvinnan, Ingeborg, den döende Hjalmars sista tankar går till henne och hon dör som följd av hans död. Som kärlekshistoria exploaterades berättelsen av otaliga diktare och konstnärer från 1500-tal till 1900-tal; under 1800-talet var denna historia ett av de allra mest populära motiven i dikt och konst. Flera av konstverken kan fortfarande beskådas, inte minst Mårten Eskil Winges och August Malmströms målningar, men har blivit svårförståeliga för en publik utan kunskap om berättelsen. Källorna till historien var som så ofta fornländska dikter och sagor från 1100- och 1200-talen, men från och med renässansen blev det även en del av den officiella svenska historien. Som enda fornnordiska berättelse inkluderades den i Läsebok för folkskolan redan i dess första upplaga på 1860-talet och blev kvar där till den sista på 1960-talet. Härigenom fick den representera den fornnordiska traditionen och andan för de flesta svenskar och utgjorde mer än det mesta en genuint gemensam kunskap för alla svenskar oavsett bakgrund och profession.

Erik väderhatt.

Erik väderhatt presenterades i 1300-talets svenska historieskrivning som en kung på Ragnar lodbroks tid, alltså 800-talet. Hans tillnamn förklarades där av att han fick hednagudarna att ge honom den vind han ville genom att vrida på sin hatt. Medeltidens och renässansens historiker fängslades av hans koppling till forntida trolldom, och han fick mestadels tjäna som avskräckande exempel på svartkonst och

vidskepelse. Senare identifierades han med en kung Erik Emundsson som Snorre Sturlasson skildrar i sina kungasagor – denne har enat Sveariket och företagit framgångsrika erövringståg i österled. Tillnamnet väderhatt gjorde att han knöts till Kungshatt, den fantasi-eggande Mälaren med sin imponerande höjd och sina branta stup. Under 1800-talet skildrades hans djärva språng från Kungshattkippan undan fienderna i praktfulla dikter och målningar. Erik väderhatt fick därmed rollen som både svensk riksenare och som hjältarnas hjälte. Han hyllades i konstverk, diktverk, böcker och tidningar, och man planerade ett ståtligt tusenårsjubileum 1882. Han var en av få fornkungar som alla svenskar mötte genom Läsebok för folkskolan, där hans roll som superhjälte fanns kvar intill sista upplagan på 1960-talet. Hans koppling till Kungshatt nära Stockholm gör denna plats laddad med mystik, och där lever hans minne fortfarande kvar.

Slaget på Fyrisvallarna.

I slaget på Fyrisvallarna utanför Uppsala skulle enligt de fornnordiska källorna sveakungen Erik segersäll ha besegrat sin brorson Styrbjörn, som krävt att få ta över kungatiteln efter sin döde far. Slaget på Fyrisvallarna är den händelse under svensk vikingatid som skildras ojämförligt utförligast av de norröna sagorna och det fick därigenom en framträdande roll i svensk historieskrivning och historiebild. Med tiden kom slaget att tolkas som en nationell kamp för Sverige mot en utländsk inkräktare – antingen Danmark eller allmänt rovgiriga våldsmän. Den rollen har slaget i de flesta av de dramer, romaner och noveller som skrevs under 1800-talet och det tidigare 1900-talet, liksom i Mårten Eskil Winges monumentalmålning, som fick andra pris i tävlingen om utsmyckning av Nationalmuseums trapphall. Vid sidan av denna nationella roll hade slaget på Fyrisvallarna en mer komplex roll som en skildring av en tragisk ung hjälte som är storlagen på de flesta vis men som för sin heders skull går i strid mot sitt eget fosterland och därmed stupar, ännu inte vuxen. Både slaget och dess huvudpersoner – Styrbjörn och Erik Segersäll – fortsatte att fascinera författarna under 1900-talet och blev ämne för författare som Verner von Heidenstam, Frans G. Bengtsson och Åke Ohlmarks. Erik Segersäll nämnd i nära samtida dokument som sveakung under slutet av 900-talet, medan Styrbjörns historiska existens har ifråga-

satts. En sannolik historisk grund till sagornas skildring av slaget finns dock. En strid vid Uppsala vid den aktuella tiden nämns på ett antal runstenar i Skåne och Östergötland. Det gör det till ett av få fall då samtida svenska källor och senare norröna sagor behandlar samma ämne. Härigenom gör såväl runstenarna som den än i dag existerande platsen, Föret utanför Uppsala, ett antal platser i Sverige laddade med myter och en stämning av forntid, tragik och dikt.

Sigrid storråda.

Sigrid storråda var enligt medeltida nordisk historieskrivning Erik Segersälls hustru och därmed drottning av Sverige i slutet av 900-talet. Som änka uppvaktades hon av åtskilliga kungar och gifte sig till sist med Sven tveskägg av Danmark. Bilden av den kraftfulla och stolta, men också hänsynslösa och skrämmande, svenska drottningen inspirerade konstnärer och författare under lång tid och spelade en framträdande roll även i historieskrivningen. Hennes värdiga reaktion sedan hennes tilltänkte Olav Tryggvason slagit henne i ansiktet och avfärdat henne som hundhedning väckte beundran, liksom hennes framgångsrika hämnd för detta – Olav stupade vid Svolder och Norge erövrades av Sigrids son och make. Hennes val att bränna inne sina friare, med hänvisning till att de som småkungar var alltför lågbördiga för att vara värdiga henne, väckte både respekt och negativ moralisering av kommentatorerna. Hennes val att hålla fast vid hedendomen i samband med kung Olavs frieri gjorde henne till en komplex gestalt som olika konstnärer och bedömare kunde läsa in olika moraliska kvaliteter i – i Selma Lagerlöfs novell om henne är hon primärt, på gott och ont, den gamla hedendomens representant och därmed samtidigt det stora hoppet för alla inhemska naturväsen som tvingats gömma sig och fly undan kristendomen; för andra uttolkare är hon den stolta bevararen av de gamla traditionerna. Stoltheten framhävs också i konsten, där bland andra Mårten Eskil Winge avbildade henne i en storslagen målning. Bilden av henne hos Snorre Sturlasson spelade en viktig roll i den framväxande romantiseringen av vikingatiden och dess förkristna, påstått friare och mer jämlikare kvinnoroll. I vår tid är hon ofta den moderna kvinnan som inte viker sig för våldet från en man. Bröderna Weibull ägnade Sigrid storråda stort intresse

och deras avfärdande av henne som en historisk gestalt har varit ett slags typexempel på deras källkritiska metod.

Blot-Sven och det sista hedniska motståndet i Sverige.

Maktkampen mellan den kristne kung Inge d.ä. och Sveriges sista hedniska kung, Blot-Sven var länge central i historieskrivningen. Händelsen har ofta beskrivits som den sista striden mellan heden- dom och kristendom, där kristendomen en sista gång slås tillbaka – men ändå segrar till sist, och då oåterkalleligt. Isländska sagor från och med 1100-talets slut skildrar en dramatisk konfrontation på tinget, där den kristne kung Inge vägrar förrätta det hedniska offret, fördrivs och ersätts av stormannen Sven, som återinför de hedniska offerfesterna; efter en kort tid som kung dödas Blot-Sven av Inge som återtar tronen, varvid kristendomen slutligen segrar i Sverige. I svenska kungalängder från 1200-talet kallas han ”Sven avguda- dyrkaren” och ”Sven blodkarl”, och i en svenska Eskillegenden sägs han ha kallats Blod-Sven och tvingat folket dricka offerdjurens blod. Händelserna tillskrevs en avgörande roll i det svenska kristnandet, och därtill var den en oerhört dramatisk historia som fascinerat historieskrivare och författare under lång tid, från dramer från det tidiga 1800-talet till en roman utgiven 2024 (Kalle Dixelius, Den som märker stenar). Det råder delade meningar inom forskningen om Blot-Svens existens men hans roll i den etablerade bilden av det förflutna är stor.

Den helige Sigfrid.

Missionsbiskopen Sigfrid omtalas i samtida källor och spelade en viss roll i det svenska och norska kristnandet under 1000-talet. Men under århundradena som följer växer berättelsen om honom. I Norge slås han samman med andra personer och förvandlas till kungarna Olav Tryggvasons och Olav den heliges närmaste man. I Sverige sägs han ha varit biskop av Växjö och Skara, och i en 1200-talskrönika sågs han vara den som förde kristendomen till Sverige och omvände landet. Senare under samma århundrade uppges han ha döpt Olof skötkonung, Sveriges förste kristne kung, som i verkligheten fram- hävt sig som kristen redan flera decennier före Sigfrids ankomst till

Norden. Vid seklets slut tillkommer en utförlig Sigfridslegend som ännu starkare understryker hans roll som Sveriges kristnare. I legenden har ett helt nytt motiv tillkommit, hans samarbete med sina systersöner Unaman, Sunaman och Vinaman, som mördas av hedningarna; deras avhuggna huvuden återfinns sjungande i ett kar. Med kung Olofs hjälp kristnar Sigfrid framgångsrikt Varend och Sverige. I legenden är Sigfrid ett helgon, och han förblir under medeltiden ett av de mest uppskattade svenska helgonen med talrika bilder i kyrkorna. Att han skulle ha döpt Olof skötkonung är en uppgift som fortfarande möter i framställningar för allmänheten. Karet med de halshuggna systersönerna blir under senmedeltiden huvudmotivet i historien om Sigfrid och återges ännu på Växjö stifts vapen.

Finland i Sveriges kulturkanon

Efter utnämmandet av ordförande till kanonutredningen dröjde det bara några dagar innan förfrågningar från media. Den första kom från YLE i Finland. Man var nyfiken på om Finland på något sätt skulle inkluderas i en kulturkanon för Sverige. Frågan var helt rimlig. Som ordföranden, med rötter i Skåne, kunde notera var ju Skånes gemensamma historia med Sverige ganska kort jämfört med den tid – kring minst 600 år och mer än så om vi inkluderar de nära banden även efter 1809 – då Finland var en del av det svenska riket.

Intresset för Finlands plats i en svensk kulturkanon mattades inte heller av under utredningens gång, utan kontakterna snarare fördjupades. Ett flertal intervjuer med finländsk media genomfördes och kommitténs ordförande var även inbjuden till Finska Akademien i Stockholm.⁹ Under denna period var ordförande även i kontakt med Stefan Nygård, historiker knuten till Helsingfors universitet, ett samarbete som ledde till en inbjudan till Hanaholmen, ett välkänt och betydelsefullt samarbets- och kulturcentrum för Sverige och Finland, där ett seminarium ägde rum i juni 2025 med målet att sammanställa verk, händelser, personer som fångade ”Finland i Sveriges kulturkanon”. De som deltog i seminariet och vars arbete resulterade i listan nedan, var följande personer: Ainur Elmgren, Patricia Berg, Johan Strang, Anu Lahtinen, Anna Baijars, Peter

⁹ <https://www.finskaakademien.se/>.

Stadius, Mikko Majander, Eeva-Liisa Bastman, Stefan Nygård, Janne Wikström och Ina Lindberg.

Sankt Henrikslegenden

Sankt Henrikslegenden är en helgonberättelse som berättar om Finlands skyddshelgon, biskop Henrik, om kristendomens etablering i Finland och om det svenska rikets expansion österut. Den hör till Finlands äldsta litterära texter och speglar en tid av stora politiska, ideologiska och kulturella omvälvningar.

Balladtraditionen

Ballader, dvs. folkliga visor av medeltida ursprung, sjöngs överallt i Europa, men speciellt i Norden var balladkulturen stark och enhetlig. Via den svenskspråkiga befolkningen i Finland har dessa sånger också förmedlats till den finska kulturen, där sångerna ofta omarbetades till runometer. Tack vare en stark muntlig tradition bevarades de svenskspråkiga balladerna länge i Svenskfinland.

Kvinnofreden i Karelen 1316

Den första oktober 1316 utfärdade kung Birger Magnusson ett skyddsbrev för kvinnorna i Karelen som gav kvinnorna där, liksom i resten av Sverige, rätt till skydd och kvinnofrid samt fastslog att den som bröt mot detta kunde straffas.

Mikael Agricolas finska översättning av Nya Testamentet 1548

Oerhört viktigt verk för utvecklingen av det finska skriftspråket och ett pionjärbete som lade grunden för finskspråkig religiös litteratur som användes i det svenska riket ända fram till 1880-talet, då en assimileringspolitik inleddes. En rätt betydande del (10–20 procent) av gudstjänsterna i det svenska riket fram till 1809 hölls på finska.

Ortnamn

Ortnamn (såsom bebyggelsenamn och naturnamn) på samiska, finska och meänkieli tillhör kulturarvet i Sverige. Svenskan har lånat in många ortnamn från de samiska språken. Norrbottens län är rikt på ortnamn med ursprung i meänkieli. Många av de inlånade ortnamnen har försvenskats i uttal eller stavning. Ortnamn i de så kallade finnskogarna, främst i Värmland längs norska gränsen, återspeglar inflyttningen av svedjebrukande finnar från Savolax under 1500- och 1600-talen. Av cirka 7 000 dokumenterade finska ortnamn i Värmland används över hälften i levande tradition. Ortnamnen är det regionala och nationella kulturarvets levande monument och vittnar om flerspråkighetens djupa rötter i Sveriges historia.

Anders Mickelsson Keksi (1622 i Övertorneå – 1705)

Den förste allmogepoet på meänkieli vars namn finns bevarad i historiska källor. Han diktade på runomått, även känt som Kalevalamått, ett karakteristiskt versmått för den episka folkdiktningen i den östersjöfinska kulturkretsen (ett orimmat, allittererande versmått, oftast med fyra trokéer per rad). Därmed är Keksi även den förste vid namn kände runosångaren i Norden. Eftersom meänkieli och besläktade dialekter talas på båda sidor om Torne älv, är Keksis bevarade verk – en dikt om islossningen i Torne älv 1677 och en smädedikt – milstolpar i Finlands och Sveriges delade folkliga kulturarv.

Den karolinska psalmboken (1695) och dess systerverk, den finska psalmboken (1701)

De tidiga psalmböckerna är folkböcker som påverkade poesi, litteratur, andlighet, läsvanor och musik i nästa två århundraden och introducerade poesi- och sångklassiker som ”Den blomstertid nu kommer” i den svenska och den finska kulturen. Den karolinska psalmboken var i användning mellan åren 1695–1819 i Sverige och 1701 års finska psalmbok ända till år 1886.

Frederna i Nystad 1721, Åbo 1743, Fredrikshamn 1809

Samtliga slutna på orter som i dag ligger i Finland. Fredrikshamn (namngivet efter den svenska kungen Fredrik I) låg i Ryssland från tiden efter hattarnas krig 1743. Dessa årtal och fredsavtal, slutna efter krigsförluster mot Ryssland är en central del av Sveriges historiska kanon. De är fortfarande aktuella som en historisk bakgrund till dagens geopolitiska läge.

Sveaborg

Sjöfästningen utanför Helsingfors representerar svensk ingenjörskonst och förkroppsligar Sveriges sista stora försvar av den östra rikshalvan. Byggt som ett ”Nordens Gibraltar” var fästningen ett uttryck för svensk militär ambition, men dess kapitulation 1808 var ett led i Sveriges övergång från stormakt till småstat.

Anders Chydenius, Den nationale winsten (1765)

En betydande skrift inom svensk upplysningstradition kring ekonomiska frågor och marknadens inre mekanismer, som anses föregå många av de idéer som Adam Smith lanserade i *The Wealth of Nations* (1776). Chydenius hade också en betydande roll i samband med författandet av den första tryckfrihetslagen 1766.

Carl Axel Gottlund (1796–1875)

Författare och forskare från Finland som samlade folkdiktning och allmogetraditioner bland skogsfinnarna i Dalarna och Värmland. Gottlunds ambition var att bilda en finsk ”härad” och en finsk församling i finnskogarna, med andra ord, tillerkänna den finstalande befolkningen större sociala och politiska rättigheter och ett institutionellt stöd för bevarandet av sin kultur. Han grundade den första finska föreningen i Sverige i modern tid, *Föreningen Stockholms Finnkår* (Tukhulmin Suomalaiskunta), med syfte att befrämja det finska språket och litteraturen i Sverige. Gottlunds livsverk visar hur den tidiga finska nationalismen påverkade Sverige långsiktigt. Gottlunds födelsedag, 24 februari, firas som sverigefinnarnas dag i Sverige

sedan 2011 och Gottlund inspirerade etableringen av Förvaltningsområdet för finska i Sverige (sedan 2000). Förvaltningsområdets uppgift är att tillgodose den finstalande minoritetens språkliga rättigheter och är ett konkret resultat av Sveriges unika historiska och kulturella relation till det finska språket.

J. L. Runeberg, Fänrik Ståls sägner (1848)

Ett av de centrala verken inom nordisk patriotisk diktning under mitten av 1800-talet, som fick stor genomslagskraft i Sverige. Trots Runebergs ställning som finsk nationalskald har detta verk även varit en del av Sveriges litterära kanon under en lång tid.

Zacharias Topelius, Fältskärens berättelser

Topelius magnum opus var i hundra år den mest spridda och lästa historiska romanen i både Finland och Sverige. Den har format generationers uppfattning om Sveriges och Finlands händelserika gemensamma historia under 1600- och 1700-talet och kombinerar underhållning med lättillgänglig historisk kunskap. Romanen trycktes först som följetong 1851–1866 och i bokupplaga i fem cykler, eller delar, 1853–1867. (fotnot: texten från SLS hemsida för Topelius samlade skrifter)

De finska folksagorna

Finska folksagor (tolkade av Katri Vala och Henry Peter Matthis, Kooperativa Förbundet 1944) introducerade den finska sagotraditionen till en rikssvensk publik under andra världskriget. Året innan utkom finlandssvenske Erik Thermans *Finska folksagor* på Söderströms förlag. Båda böckerna öste ur sagosamlingen *Suomen kansan satuja ja tarinoita* (1–4, Finska Litteratursällskapet 1852–1866), utgiven i urval på svenska redan 1864. Översättaren Therman använde sagorna som evidens för den finska kulturens öppenhet västerut. Poeten Vala och skandinavisten Matthis valde sagor som skulle tala en vuxen publik för att återintroducera kulturarvet till dess ursprungliga målgrupp. Katri Vala (Karin Wadenström, 1901–1944)

var en finsk poet med svenska rötter på fädernet och tornedalska rötter på modernet, som har hyllats som den finskspråkiga modernismens pionjär och vars livsverk medvetet har överbryggat språkliga och nationella gränser.

Zacharias Topelius, Läsning för barn (1865–1896)

Topelius mångsidiga produktion för barn hade en avgörande betydelse för synen på barn, barndom, barnuppfostran och barnlitteratur i Norden under 1800- och det tidiga 1900-talet.

Dan Andersson (1888–1920)

Poet och författare med skogsfinska och vallonska rötter. Hans dikt genomsyras av ett brinnande patos för de utsatta och förtryckta och en intensiv, andlig längtan bortom den organiserade religionens normer. Dan Andersson har inspirerat tonsättare som Thorstein Bergman, Gunde Johansson, Gunnar Turesson, Ragnar Ågren och Sven Lind. Hans melankoliska poesi tillhör Finlands och Sveriges gemensamma kulturarv, och hans verser har förbehållslöst anammats i Finland via översättningar och coverinspelningar av finska artister. I Anderssons dikt, ofta tonsatt i moll, ekar ett ursvenskt vemod som i dag hotas av kulturell glömska väster om Östersjön.

Den finlandssvenska modernismen

Finlandssvenska poeter som Edith Södergran, Elmer Diktonius, Rabbe Enckell, Gunnar Björling och Henry Parland introducerade modernistiska idéer och uttrycksformer i den svenskspråkiga litteraturen under 1910- och 1920-talen. De bröt med den traditionella poesen och förmedlade impulser från europeiska strömningar som symbolism, expressionism och futurism till Norden.

Ålandsfrågan (1917–1921)

Att den infekterade Ålandsfrågan mellan Sverige och Finland löstes på fredlig väg genom Nationerna förbund pekade mot svenska kärnvärden under det långa 1900-talet: demokratisk konfliktlösning, internationell rätt och folkrättsliga precedenser för självbestämmande.

Finnkampen (Sverigekampen i Finland)

Landskampen i friidrott mellan Sverige och Finland har arrangerats sedan 1925 (paus 1932–1939). Det är en unik landskampsinstitution även i internationell jämförelse och vittnar om det nära och långvariga förhållandet mellan länderna. Landskampsinstitutionen har varit ett återkommande möte som innehållit dramatik och tvister, men även utgjort ett forum för att manifesteras det svenska och det finska i förhållande till varandra.

Finlandskommittén 1939–1940

Kommittén som koordinerade den svenska frivilligrörelsen under vinterkriget utgjorde den organisatoriska grunden för svenska frivilligkåren. Dess slagord ”Finlands sak är vår” symboliserar Sveriges moraliska dilemma mellan neutralitet och broderskap. 8 000 svenska frivilliga, massivt materiellt stöd och Finlandshjälpen var uttryck för grannlandssolidaritet, medan landets ställning utanför kriget skapade skuld känslor. Episoden definierar Sveriges ställning som en humanitär stormakt som balanserar pragmatisk realpolitik med moraliska imperativ.

Riksförbundet Finska Föreningar i Sverige

Den 1957 grundade föreningen visar på Sveriges och Finlands gemensamma arv av folkrörelseverksamhet och föreningsliv på gräsrotsnivå. Dess äldsta ännu existerande medlemsorganisation, Finska föreningen i Stockholm, grundades år 1894. SFRF var initiativtagare till bildandet av Sverigefinländarnas delegation (registrerad 2001) som har till uppgift att bevaka sverigefinländarnas språkliga, kulturella, samhälleliga och sociala intressen. Riksförbundets uppdrag är att

främja sverigefinnarnas gemensamma sociala och kulturella strävanden och att främja sverigefinnarnas aktiva deltagande i det svenska samhället och det nordiska samarbetet. SFRF ger ut nyhetstidningen *Ruotsin Suomalainen* sedan 1964.

Tornedalica

Bokförlaget etablerades 1962 på initiativ av Erik Weinz, Albert Pekkari, Edvin Mäkitalo och Göran Widmark. Sedan dess har förlaget publicerat 67 boktitlar från Nordkalotten och Tornedalen, och förlaget har påbörjat digitalisering av äldre titlar för att göra dem tillgängliga till allmänheten. Tornedalica är en ideell förening som ansvarar för och värnar om publikationer med ett kulturhistoriskt värde med anknytning till Nordkalottområdet, de nationella minoriteterna och Tornedalen. Bokförlaget Tornedalica gör med små medel en värdefull insats i bevarandet och förmedlingen av det lokala och regionala kulturarvet.

Projekt Älvdal (1974–2003)

Ett flerspråkigt projekt som startades 1974 av Bengt Andersson vid Norrbottens Bildningsförbund för att inventera folkmusikens immateriella kulturarv i Norrbotten. Folkmusiktraditionen dokumenterades genom att intervjua och spela in äldre människors framföranden. Resultatet blev notsamlingen *Folkmusik i Pite älvdal* (1978) och *Folkmusik i Kalix älvdal* (1980) samt nya inspelningar bland annat med musikgruppen *Norrlåtar*. År 2003 kom Hasse Alatalos bok *Nurmen lintu – Ängens fågel* ut, med noter, texter, svenska översättningar samt dokumentation om visorna och de människor som sjungit dem. Projekt Älvdal har i decennier bidragit till bevarandet och revitaliseringen av ett unikt regionalt kulturarv över språkgränserna.

Finska språknämnden i Sverige

Språknämnden grundades 1975 i anknytning till Svenska språknämnden i Stockholm och i nära samarbete med Svenska språkvårdsnämnden i Finland och dess finska motsvarighet Kielitoimisto. Samarbetet

över språkgränserna var givet i och med de gemensamma utmaningarna för finskan i Sverige och svenskan i Finland: Man ville utveckla en likvärdig terminologi inför framtiden inom förvaltning och samhälle på båda språken och därmed bevara ett unikt historiskt arv som förenar svenskan och finskan. Finska språknämnden i Sverige ingår nu i Isof, Institutet för språk och folkminnen, en statlig myndighet med syftet att bygga upp och sprida kunskap om språk och kultur i Sverige. De nationella minoriteternas språk och kultur är en del av det svenska kulturarvet som Isof har som uppgift att förvalta och vårda.

Märta Tikkanen, Män kan inte våldtas (1975)

Ett centralt verk och modern klassiker inom den nya feministiska litteraturen på 1970-talet. Tikkanens genombrottsroman kom ut mitt under en svensk våldtäktsdebatt. De svenska kritikerna var inledningsvis försiktigt positiva, i motsats till den rätt nedgörande kritik Tikkanen möttes av i sitt hemland Finland. Boken etablerad sig som en viktig partsinlaga i svensk offentlig debatt och var startskottet till att Tikkanen blev en av förgrundsgestalterna för kvinnörelsen i hela Norden.

Antti Jalava, Asfaltblomman (1980)

Romanen blev en central sverigefinsk symbol genom den autentiska skildringen av finska arbetares vardag i svenska förorter, med kulturkrockar och den dubbla tillhörigheten mellan två länder. Boken påminner om den finska arbetskraftsinvandringen, som banade väg för Sveriges omvandling från emigrationsland till mångkulturellt välfärdssamhälle. Över en halv miljon emigrerade finnar etablerade Sveriges första stora språkminoritet efter andra världskriget. Det finsk-svensk kulturmötet blev en modell för senare invandring och var avgörande för förståelsen av modern svensk identitet och mångfald.

Folkets kanon och expertgruppernas utvalda verk

I arbetet med att ta fram en kulturkanon för Sverige har två expertgrupper, en för konstarter och en för samhälle, valt ut totalt 100 verk och företeelser som de anser ha en särskild betydelse för svensk kultur och samhällsutveckling. Samtidigt har allmänheten genom Folkets kanon haft möjlighet att bidra med sina egna förslag. Trots olika förutsättningar och perspektiv har det funnits många överensstämmelser mellan experternas val och de förslag som kommit från allmänheten. Detta belyser en till viss del gemensam förståelse av vilka verk och företeelser som varit avgörande för svensk kultur och samhälle.

Av de verk som expertgruppen valde inom kategorin konstarter återfinns 51 verk¹⁰ bland de förslag som inkommit till Folkets kanon. Bland annat har Astrid Lindgrens *Pippi Långstrump* och Katarina Taikons *Katitzi* föreslagits över 30 respektive 20 gånger, dessutom har *Katitzi* valts ut särskilt av en hel skolklass som skickade in ett förslag de tyckte skulle ingå i kulturkanon. Därutöver har musikalbumet *Jazz på svenska* av Jan Johansson föreslagits över 40 gånger och Karin och Carl Larssons konstnärshem Lilla Hyttväg i Sundborn cirka 50 gånger. Av de dokument, platser, produkter eller enskilda händelser inom samhällskategorin som valts ut av expertgruppen, återfinns 25 bland de förslag som inkommit till Folkets kanon. Flera av de förslag som inkommit från allmänheten inom denna kategori kan även kopplas till företeelser som expertgruppen har valt ut, även om skilda saker valts ut för att symbolisera dem. Till exempel har expertgruppen valt ut Per Albin Hanssons folkhemstal, samtidigt som det till Folkets kanon inkommit över 50 förslag kopplade till folkhemmet. På liknande sätt har expertgruppernas val av Brunnsviks folkhögskola kopplingar till över 80 förslag i Folkets kanon relaterade till folkhögskolor, folkbildning och folkrörelser.

Många förslag har, som tidigare framkommit, rört företeelser utanför expertgruppernas områden: vardags- och populärkultur, regional och lokal kultur med mera. Sammantaget ger de en bred och variationsrik bild av vad människor i Sverige anser vara viktigt att bevara som delar av Sveriges kulturella arv. Att åskådliggöra

¹⁰ Expertgruppen för konstarter hade i uppgift att välja ut tio verk inom varje område, förutom inom litteratur, där nio verk skulle vara prosa och det tionde en "antologi" med tio dikter ur den svenska lyriken. Konststartgruppen valde därför ut totalt 59 verk, inklusive dikterna.

denna bredd, att visa hur mycket som hålls för betydelsefullt, har varit en av de bärande tankarna bakom Folkets kanon.

Reflektioner och lärdomar

Det stora gensvaret visar att det finns ett starkt engagemang och intresse bland allmänheten för kanonarbetet. Webbplatsen Folkets kanon har inte bara fungerat som ett insamlingsverktyg, utan också som ett forum för samtal och reflektion kring kulturens betydelse.

Webbplatsen har även genererat ringar på vattnet, bl.a. SJ:s sommarkampanj 2025 ”Semestra bland förslagen till Sveriges kulturkanon!”. Kampanjen tog avstamp i Folkets kanon och visade hur man via SJ:s transportmedel kunde uppleva några av de förslag som skickats in till webbplatsen. Totalt listades 25 förslag på SJ:s hemsida och bland förslagen fanns t.ex. Göteborgsvitsen, *Visa från Utanmyra*, *Doktor Glas* och Malmöfalafeln.

Andra exempel bidrar de skolklasser med, som byggt upp projekt runt Folkets kanon och skickat in det eleverna röstat fram som viktigt för en kulturkanon för Sverige.

Folkets kanon har utgjort en brygga mellan expertis och allmänhet. För framtida satsningar av liknande karaktär rekommenderar vi att formerna för digital medverkan vidareutvecklas och att kommunikation och tillgänglighet prioriteras högt.

Hemsidan finns arkiverad på Riksarkivet tillsammans med övrigt material från denna utredning. Domännamnet www.kulturkanon.se har förts över till Regeringskansliet och kan användas för en kommande satsning på en digital plattform för kulturkanonen, motsvarande förslaget vi lämnar i avsnitt 6.2.3. I framtiden kan det material som Folkets kanon genererat bland annat ses som en ögonblicksbild av 2020-talets kulturella strömningar och synen på kultur.

5 En kulturkanon för Sverige – omfattning och innehåll

I detta kapitel presenteras de verk, företeelser och uttryck som kan betraktas som centrala kulturella referenspunkter i det svenska samhället och som ingår i en kulturkanon för Sverige. Dessa benämns nedan som verken.

Kapitlet inleds med en redovisning av kommitténs arbete med att utse expertgrupper samt vilka kriterier och avgränsningar som kommittén beslutat om för arbetet med att välja ut verken. Därefter följer ett avsnitt där expertgrupperna beskriver hur de har tillämpat kommitténs kriterier, hur verken har valts ut och utgångspunkterna för detta arbete. I ett förord ges sedan en introduktion till verken som har valts ut. Slutligen presenteras varje verk och motiveringarna för dessa. Motiveringarna är skrivna av expertgrupperna. Som tidigare har nämnts har arbetet med att välja ut verken skett självständigt av expertgrupperna utan inblandning från kommittén.

5.1 Arbetet med att ta fram en kanon

5.1.1 Kulturkanonens uppbyggnad – konstarter och samhälle

I kommitténs uppdrag har det ingått att utse vilka konst- och kulturområden som ska ingå i en kulturkanon. En utgångspunkt för kommittén har, som vi tidigare har beskrivit, varit att ta fram en bred kulturkanon som präglas av ett holistiskt perspektiv. Den kanon som i det följande kommer att presenteras består därför av två olika kategorier: konstarter respektive samhälle. Inom dessa kategorier har kommittén utsett sammanlagt tio områden, fem för konstarter och fem för samhälle. I kategorin konstarter ingår följande områden: litteratur, bild och form, musik, film och scenkonst samt lärdom och

sakprosa. Dessa områden speglar både det gemensamma och den mångfald samt kritiska ådra som har präglat svensk kultur över tid. I kategorin samhälle ingår områdena lag och rätt, religion, ekonomi, uppfinningar samt offentlighet. Dessa områden representerar aspekter av svensk kultur och samhällsutveckling som utgör dess institutionella och materiella bas, i en historisk rörelse där förändring och kontinuitet är centrala beståndsdelar.

5.1.2 Expertgrupperna

Av uppdraget till kommittén framgår att arbetet med att välja ut de verk som ska ingå i en kulturkanon ska bedrivas inom grupper av personer med expertis inom de konst- och kulturområden som ska ingå. Enligt direktiven ska grupperna, nedan kallade expertgrupperna, utses av kommittén och bestå av det antal personer som kommittén bestämmer. En person ska inom varje grupp utses att vara sammankallande. Vidare framgår att principen om armlängds avstånd ska gälla vid framtagandet av en kulturkanon. Expertgrupperna ska därför arbeta självständigt, utan inblandning från vare sig kommittén eller regeringen, enligt de kriterier som kommittén fastställt. De verk som väljs ut av expertgrupperna ska sammanställas av kommittén till en kulturkanon.

Två expertgrupper knöts till kommittén: en med inriktning mot konstarter och en med fokus på samhällskategorin. Med två större grupper i stället för flera mindre skapades bättre möjligheter att balansera urvalen i tid och rum och undvika såväl dubbleringar som stora vita fält. Varje expertgrupp bestod av sex ledamöter, varav en utsågs till sammankallande inom gruppen. Följande personer utsågs att ingå i konststartgruppen: professorn Svante Nordin, professorn och författaren Torsten Pettersson, professorn Mattias Lundberg, skribenten och tidigare förläggaren Björn Linnell, professorn Karin Helander samt docenten och museichefen Karin Sidén, som också var sammankallande i gruppen.

När det gäller samhällsgruppen utsågs: professorn Hans-Gunnar Axberger, docenten Katarina Barrling, författaren Henrik Berggren, professorn Bengt Kristensson Uggla, ämbetsmannen Inga-Britt Ahlenius samt professorn Daniel Waldenström, som inom gruppen utsågs till sammankallande.

5.1.3 Kriterier för urval av verk

I enlighet med direktivet har kommittén fastställt vilka kriterier som skulle gälla vid valet av verk. Kriterierna utformades på ett sådant sätt att de sakkunniga experterna fick stor frihet att forma sitt eget arbete. Inom ramen för kriterierna har experterna själva kunnat fatta beslut om avgränsningar och eventuella ytterligare urvalskriterier för arbetet med att välja ut verken. Kriterierna beskrevs i en uppdragsbeskrivning som överlämnades till expertgrupperna.

Expertgrupperna fick i uppdrag att välja ut sammanlagt 100 verk som tillsammans ska utgöra Sveriges kulturkanon. Kriterierna formulerades som följer:

- Expertgruppen för konstarterna ska för vart och ett av de fem områdena välja ut tio verk av hög kvalitet som har gjort bestående intryck och blivit viktiga referenspunkter i svensk kultur och tradition.
- På området litteratur ska nio verk vara prosa och det tionde en ”antologi” med tio dikter ur den svenska lyriken.
- Expertgruppen för samhälle ska för vart och ett av de fem områdena välja ut tio dokument, platser, produkter, enskilda händelser eller motsvarande som satt varaktig prägel på det svenska samhället och blivit viktiga referenspunkter i svensk offentlighet och självförståelse.
- Det som väljs ska vara konkret och påtagligt: någonting som förvisso kan symbolisera ett värde eller en föreställning men som samtidigt ska gå att läsa, lyssna till eller besöka etc. En enskild persons verk kan vara en post, men inte den enskilda personen själv.
- De utvalda verken ska vara minst 50 år gamla.
- De utvalda verken ska utgöra en tidslinje.
- Av kommittédirektiven framgår att verk av både kvinnor och män ska ingå.

När det gäller tidsgränsen att verken ska vara minst 50 år gamla, dvs. vara tillkomna senast 1975, var en utgångspunkt att en viss tid bör ha gått sedan verket tillkom eller händelsen ägde rum för att man ska kunna hävda att ett verk, en händelse eller motsvarande är beständigt.

Med 50-årsgränsen ville kommittén även undvika att överskatta samtiden.

Avsikten med kriteriet att verken ska utgöra en tidslinje var att undvika att verken blir koncentrerade till en viss epok. Kommittén har genom detta kriterium också försökt säkerställa att de av experterna utvalda verken skapar förutsättningar för att utveckla fönster mot Sveriges historia och en bredare bildningsresa.

I syfte att sätta verken i ett sammanhang har expertgrupperna haft i uppdrag att redovisa inte bara listor med verk utan även motiveringar till verken och varför de ska ingå i en kulturkanon.

För att säkerställa en enhetlig redovisning innehöll uppdragsbeskrivningen även instruktioner om begränsningar i antal tecken och en mall för hur varje verk skulle redovisas. Den övergripande redovisningen av expertgruppernas arbete skulle omfatta högst 5 000 tecken, medan motiveringarna till verken skulle omfatta högst 1 500 tecken.

Expertgrupperna redovisade sitt uppdrag till kommittén den 7 maj 2025.

5.1.4 Hur har expertgrupperna arbetat och vilka avgränsningar har de gjort?

Som beskrivits ovan har expertgrupperna haft stor frihet att, inom ramarna för kriterierna som kommittén har fastställt, göra egna avgränsningar och avvägningar. I det följande beskriver respektive expertgrupp med egna ord hur de har arbetat, vilka avgränsningar och tolkningar de har gjort under urvalsprocessen samt skälen för dessa.

Expertgruppen för konstarterna

Expertgruppen för konstarterna har arbetat självständigt men inom ramar bestämda av kommittén för ”En kulturkanon för Sverige”. Till dem hör direktiven: fem kategorier (litteratur, musik, scenkonst och film, bild och form samt lärdom och sakprosa); tio verk per kategori; och en tidsgräns dragen vid år 1975.

Vid ett flertal möten har gruppen diskuterat tolkningar, tillämpningar och kritik av kanonbegreppet i forskning och kulturdebatt. Det angivna antalet konstarter och verk har i vissa kategorier upplevts som en svår begränsning och gruppen hade gärna arbetat med något

annat begrepp. Med den givna termen har den dock särskilt fastnat för det i Nederländerna tillämpade kanonbegreppet där verken betraktats som referenspunkter, eller ”fönster”, för vidare kunskap om verk, konstnärskap och relevanta kontexter. Eftersom barnkultur saknas som kategori har därtill barnkulturella perspektiv integrerats i samtliga verklistor.

Regeringsdirektivet för utredningen talar dels om ”kanon”, dels om inkludering och tillgängliggörande. Det innebär ett dubbelt perspektiv, rentav en partiell – och välkommen – omdefinition av begreppet ”kanon”, där två slags kriterier bör beaktas: etablerat konstnärligt värde och relevans för en bredare allmänhet i dagens Sverige.

De betydelsefulla kulturella referenspunkter som har gjort bestående intryck över tid är främst valda i sin egen rätt, men ibland även som representanter för en genre; många av dem har haft såväl nationell som internationell betydelse. I olika grad ges kontextuella beskrivningar som placerar dem i ett kulturellt sammanhang. För vissa verk har gruppen därtill koordinerat kategoriseringen, t.ex. av Karl-Birger Blomdahls opera *Aniara* under musiken, med text av Erik Lindegren efter Harry Martinsons versepos. Samtal har även förts med Expertgruppen för samhälle, som har upptagit vissa verk, t.ex. psalmdiktningen.

För litteraturens del lyder direktivet: ”nio prosaverk” och, som en tionde post, en miniantologi med ”tio dikter”. Urvalet består då dels av etablerade verk av synnerligen högt konstnärligt värde, dels av verk som är av god litterär kvalitet men lika mycket väljs för att de för 2020-talets icke-professionella läsare kan kännas relevanta och relaterbara. Det betyder bl.a. att en traditionell höglitterär kanon har kompletterats med barn- och populärlitteratur. Därutöver markeras att svensk kultur även före år 1975 var diversifierad bortom huvudfåran, i detta fall av ett verk med ett samiskt och ett verk med ett romskt perspektiv.

I behandlingen av musikaliska verk har konstnärlig höjd, historisk betydelse och faktiskt genomslag bedömts sida vid sida. Ingen av dessa ger i sig tillräcklig grund för att lyfta fram ett verk. Receptionen är deskriptivt avgörbar, medan konstnärlig höjd och historisk betydelse bedömts värderande. Uppdragets avgränsning innebär att vissa aktörer med stort genomslag, såsom ABBA, fallit utanför ramen då deras mest bestående insatser tillkommit efter 1975. De till ”folkets kanon” insända förslagen visar också tydligt att behovet av folkbild-

ning och framlyftande är mindre efter 1975, då musiken i fråga lever starkt i nutida kultur och medvetande.

Scenkonst och film har placerats inom samma område. Scenkonsten har betydligt äldre traditioner än den nyare filmkonsten. Därför finns fler kulturella referenspunkter från scenkonsten än från filmen. Eftersom scenkonst och film placerats tillsammans påvisas också kopplingar vad gäller överföringar av kulturella referenspunkter mellan dessa konstarter. Den levande scenkonsten är ögonblickets konst och går inte att återuppleva i efterhand. Därför måste de scenkonstnärliga verken fungera symboliskt eller relatera till en specifik del av, eller på annat sätt påminna om, scenkonstverket.

Med bild och form avses i urvalet bildkonst, skulptur, konsthantverk, design och i viss mån även arkitektur. För att kunna vidga och fördjupa urvalet har i flera fall specifika byggnader valts som rymmer både bild i vid bemärkelse och form, ibland från flera sekler. I urvalet av bild och form har kanonbegreppet betraktats som referenspunkter för olika former av kulturell relevans, såsom inomkonstnärlig relevans, verk med betydelse som uttryck för olika föreställningar, uppfattningar och synsätt i en viss tid, samt verk som haft relevans över tid och rum för en konstnärlig genre, för andra konstarter samt i samhälls- och konstdebatt.

I urvalet för sakprosa och lärdomshistoriskt viktiga verk har kanonbegreppet tolkats historiskt, det vill säga att det som valts haft störst betydelse, men inte nödvändigtvis det som borde ha haft det. Härvid frångås tre traditionellt förekommande nyanser av begreppet kanon, d.v.s. kanon som rättesnöre eller direktiv, kanon som en lista av mästerverk respektive kanon som haft en stark direkt inverkan.

Verken förtecknas kronologiskt inom de fem kategorierna, med särskild betoning på de längre motiveringar (bestämda till högst 1 500 tecken) som klargör verkens betydelse som kulturella referenspunkter.

Expertgruppen för samhälle

Samhällsgruppen bildades i februari 2025 och har haft sex möten. Efter inledande diskussioner kring uppdragets förutsättningar fördelades ämnesområdena inom gruppen. Utarbetade förslag har sedan

processats. Visst samråd har skett med företrädare för konststartsgruppen.

Gruppens experter har under begränsad tid utfört uppdraget vid sidan av ordinarie åtaganden. Någon sekreterare eller sekretariat har inte funnits att tillgå. En bedömning av våra val och motiveringar bör göras med beaktande av dessa förutsättningar.

De områden inom vilka urvalen skett är givna i uppdraget. Hur områdena ska definieras har föranlett ingående diskussioner. Övervägandena kring detta redovisas inte särskilt men framgår i viss mån indirekt genom urvalen.

Kanonkommittén har vidarebefordrat förslag från allmänheten ("folkets kanon"). Det har rört sig om ett stort och vittomfattande material som inspirerat men inom givna ramar inte varit möjligt att direkt beakta. I kommitténs uppdrag till gruppen ingår heller inte att detta ska ske.

Urvalen ska avse dokument, platser, produkter, enskilda händelser eller motsvarande. I stället för verk har gruppen föreställt sig fönster, vilka öppnar perspektiv på nutid och dåtid.

Urvalen ska ha satt varaktig prägel på det svenska samhället och blivit viktiga referenspunkter i svensk offentlighet och självförståelse. Gruppen har uppfattat detta så, att urvalen ska kunna tjäna till ledning för den som önskar orientera sig i vårt samhälle och kunna bidra till förståelse av dagens Sverige. Att i det sammanhanget tillämpa kanonbegreppet är svårt. En traditionell kanon torde syfta till att lyfta fram förebilder. Våra urval innefattar inga normativa ställningstaganden av det slaget.

Urvalen får inte gälla enskilda personer. De får avse något som en viss person har skapat eller åstadkommit men inte personen själv. I vissa fall skulle det ha tett sig naturligt att låta inflytelserika individer och deras livsgärningar stå som referenspunkter men detta har uppdragsramen alltså inte medgett. Ett exempel på hur detta påverkat är att i stället för Carl von Linné har dennes epokgörande *Systema Naturae* från 1735 tagits med. I andra fall har det inte varit möjligt att finna lösningar av det slaget.

Valda urvalsposter ska vara konkreta och påtagliga samt gå att läsa, lyssna till eller besöka etc. Det bör alltså inte vara exempelvis ideologier, ismer eller principer. Gruppen har så långt möjligt försökt tillgodose detta men i några fall tänjt på denna del av uppdragsbeskrivningen.

En viktig avgränsning är att urvalen ska vara daterade före 1975. Gruppen har i och för sig förståelse för detta. Samtidigt har Sverige under det senaste halvsekle oåterkalleligen förändrats. Begränsningen har medfört att åtskilligt som därvid varit uppe till diskussion fått utgå. Det slutliga urvalet innefattar därmed inte senare referenspunkter av stor betydelse för nutida svensk offentlighet och självförståelse. Vi har försökt kompensera detta genom att styra urval och motiveringar mot sådant som förebådar utvecklingen efter 1975.

Vi noterade tidigt avsaknaden av förlaga; någon tidigare svensk ”samhällskulturell kanon” verkar inte existera. Våra urval och motiveringar återspeglar med nödvändighet subjektiva bedömningar. Att resultatet kan göras till föremål för diskussion och kritik är därvid lika självklart som angeläget.

Det har för gruppen inte framstått som tydligt hur resultatet av dess arbete ska användas. Enligt kommitténs direktiv ska denna sammanställa de urval som gjorts. Där framgår även att dessa ingår i en utvecklingsprocess där de kommer att ses över och justeras. Det urval gruppen gjort kan därmed ses som det första steget i en process, snarare än som en slutlig ”lista”.

Trots de vedermödor som varit förenade med arbetet vill vi framhålla att uppdraget varit meningsfullt och för oss själva givande.

5.2 En kulturkanon för Sverige – hundra verk och referenspunkter som format Sveriges kultur och historia

Nedan presenteras de 100 verk som har valts ut av expertgrupperna att ingå i en kulturkanon för Sverige. I ett inledande förord ger Karin Sidén (sammankallande i gruppen för konstarter) och Daniel Waldenström (sammankallande i gruppen för samhälle) en introduktion till listorna med utvalda verk. Därefter följer en presentation av verken och motiveringarna till deras urval, ordnade kronologiskt inom respektive kategori.

Först redovisas verken inom konstarterna i följande ordning: litteratur, bild och form, musik, film och scenkonst samt lärdom och sakprosa. Därefter följer verken inom kategorin samhälle fördelade på: lag och rätt, religion, ekonomi, uppfinningar samt offentlighet.

En förteckning över de utvalda verken finns i bilaga 2.

Förord av Karin Sidén och Daniel Waldenström, 21 maj 2025

De listor som här följer är resultatet av två expertgruppers arbete inom de direktiv som angetts av kommittén för En kulturkanon för Sverige. Expertgrupperna för konstarterna respektive samhälle har haft i uppdrag att identifiera verk, företeelser och uttryck som kan betraktas som centrala kulturella referenspunkter i det svenska samhället, historiskt och i dag. Arbetet har utgått från ett antal fastställda ramar från kommittén för En kulturkanon för Sverige: fem konstarter respektive fem samhällsområden, tio poster per kategori samt en kronologisk avgränsning före år 1975.

Valen speglar både etablerade kulturella värden och en fortsatt relevans för en bredare allmänhet. Det innebär att traditionella urvalskriterier i vissa fall kompletterats med andra perspektiv, såsom representativitet, igenkänning och samhällsbärande betydelse. I synnerhet har ambitionen varit att synliggöra ett kulturellt och samhälleligt arv som är mångfasetterat, levande och tolkningsbart ur flera synvinklar.

I stället för att utgöra en slutlig och auktoritativ kanon, syftar listorna till att erbjuda orienteringspunkter för vidare reflektion och kunskap. De fungerar som ”fönster” in i svensk kultur och samhällsutveckling — med blicken riktad både mot historien och samtiden. I linje med uppdraget har expertgrupperna gjort avvägningar som förenar förståelse med urvalets konkretion: det som har valts kan läsas, ses, höras eller besökas, och i sig bära betydelse både som verk och som del av ett större sammanhang.

Detta förord markerar övergången från principiella överväganden till det faktiska urvalet. Listorna presenteras kronologiskt inom respektive kategori, åtföljda av motiveringar som placerar varje verk eller företeelse i sin kulturella eller samhälleliga kontext. De utgör början på en process där diskussion, användning och eventuell revidering ingår som naturliga nästa steg.

5.3 Litteratur 1: nio prosaverk

Det går an (Carl Jonas Love Almqvist, 1839)

Spirande kärlek skildras finstämt engagerande. Stor potential för framtiden har den kvinnliga partens frimodiga omsorg om en jämställd relation.

Om verket

En ofta omtryckt samtidsroman av Carl Jonas Love Almqvist (1793–1866) om mäns och kvinnors samlevnad.

Motivering

Som en tidig svensk roman uppfyller *Det går an* elegant genreförväntningar om osmyckat språk, vardagsrealism och detaljerad karaktärsteckning. Insiktsfullt och fullt igenkännligt för vår tid skildras den spirande parrelationens psykologiska avläsningsförsök och försiktiga framstötter under en lång resa genom Mellansverige.

I sin egen tid var romanen en hårt kritiserad skandalsuccé och har förblivit en ständigt omtryckt klassiker. Orsaken är framför allt glashantverkaren Sara Videbecks övertygelse att hennes och sergeanten Alberts framväxande kärlek inte ska undergrävas av en juridisk formalisering. Det som går an för henne är en fri relation baserad på fortsatt tycke och ömsesidig respekt, inte på äktenskapet som ett obrytbart juridiskt-religiöst tvång. Viktigt för henne är därtill ekonomisk jämlikhet som en oundgänglig del av en jämställd relation.

Detta pekar framåt mot senare jämställdhetssträvanden men har även djupa rötter i de bibliska jämlikhetsideal som kristna kyrkor ofta har åsidosatt. Det är nämligen Saras övertygelse att människor kan förbli kloka och jämlika ”om de får leva i sitt liv, som Gud skapat dem” och inte fastnar i en ömsesidigt förgiftande relation. På så sätt gestaltar *Det går an* även kontinuiteten mellan moderna jämlikhetsideal och den demokratiska kristendom som i Bibeln formulerades av Paulus i Galaterbrevet 3:28: ”Nu är ingen längre jude eller grek, slav eller fri, man eller kvinna. Alla är ni ett i Kristus Jesus”.

Giftas. Äktenskapshistorier 1–2 (August Strindberg, 1884 och 1886)

Noveller som kretsar kring tidens stora frågor om äktenskap, män och kvinnor, på ett sätt som än i dag är tankeväckande och provocativt.

Om verket

Två novellsamlingar av August Strindberg (1849–1912) som bl.a. omfattar ”Ett dockhem” och ”Dygdens lön”.

Motivering

Med dessa två verk gjorde August Strindberg sig omöjlig i sin samtids Sverige. Redan länge hade han irriterat de etablerade samhällsskikten, och nu såg de sin chans att näpsa den uppstudsige. Strindberg ställdes inför rätta, anklagad för att ha drivit gäck med religionen. Han frigavs, men uppståndelsen drev honom i exil.

Novellerna retade dock inte bara de gamla vanliga fienderna, utan även tidigare vänner som menade att Strindberg hade valt fel i den stora frågan om kvinnlig emancipation. I den radikala 1880-talsströmningen ”Det moderna genombrottet” var Strindberg en central gestalt – fram till nu. Med Giftasnovellerna inleds hans s.k. ”avfall” från stora delar av det som sågs som tidens progressiva krafter, olika former av tidiga socialdemokrater och socialliberaler.

I flera av novellerna angrep Strindberg vad han uppfattade som sin tids avart: överklassens ”kulturkvinna” som – liksom Nora i norrmannen Henrik Ibsens pjäs *Ett dockhem* – vill frigöra sig från mannen och äktenskapet. I de gamla vännernas ögon var Strindberg nu reaktionär. I ett företal till den första samlingen, som utgörs av en fignerad intervju med författaren, får intervjuaren utbrista: ”Herrn som är frisinnad gudbevars, har tillåtit sig att gyckla med kvinnofrågan. Hur vågar herrn det?” Och författaren svarar: ”Jag medger att det fordras större mod att gyckla med det fåniga på modet, än att låta sig bäras av en konjunkturström!”.

Sådan var Strindberg ständigt: svårbehandlad, motspänstig.

Gösta Berlings saga (Selma Lagerlöf, 1891)

Överdådigt skildras en förlorad värld i form av en döende herrgårds-kultur som hotas av ansvarslös livsglädje och kapitalistiska spekulationer.

Om verket

En roman av Selma Lagerlöf (1858–1940) om herrgårdskulturens nedgång och fall i 1800-talets Värmland.

Motivering

”Äntligen stod prästen i predikstolen.” Med den klassiska inledningen till Gösta Berling hävdar den svenska provinsen och den fabulerande sagan sin rätt i svensk litteratur. Här skildras mäktiga, mörka krafter i de värmländska skogarna. I stormens öga står den avsuttne, försupne prästen Gösta Berling, en härjad romantisk hjälte vars vackra yttre döljer en sargad själ. Han och hans snyltande kamrater, kavaljererna, drar festande från herrgård till herrgård och för med sig oro och förödelse med sin ohämmade livsglädje.

Romanen återspeglar en förändringens tid i det slutande 1800-talets Sverige. Den industriella revolutionen och det nya finanskapitalet har påbörjat omvandlingen av ett äldre bonde- och brukssamhälle till ett modernt jordbruk och en modern industri. Då växer det fram en rörelse som vill bevara minnet av det samhälle som håller på att försvinna. Som ett monument över denna strävan föds Skansen, den snart förlorade svenska bondekulturens friluftsmuseum.

I litteraturen framhävs då landsbygden och det förflutna av ”nittio-talismen” – bl.a. av framstående poeter som Verner von Heidenstam, Gustaf Fröding och Erik Axel Karlfeldt – och även Gösta Berling blir en färgstark påminnelse om vad som måste överges då Sverige omfunktioneras.

Frågan återkom hos Selma Lagerlöf då hon kritiserade framstegs-tankens brist på andlighet i *Antikrists mirakler* (1897) men även då hon lät landet knytas samman på ett modernitetsfrämjande sätt i *Nils Holgersson underbara resa* (1906–1907).

Muittalus sámid birra. En bok om lapparnas liv (Johan Turi, 1917)

Ett grundläggande verk i samisk litteratur som underfundigt varvar folk-livsskildring med magiska berättelser framvuxna ur muntligt berättande.

Om verket

Den svenska översättningen av en bok som år 1910 hade givits ut på den samiska Kautokeinodialekten med en dansk översättning av Emilie Demant Hatt efter muntlig och skriftlig framställning av Johan Turi (1854–1936), översatt till svenska av Sven Karlén och K.B. Wiklund år 1917.

Motivering

Den muntliga samiska berättarkonsten har varit lätt att nonchalera i en skriftorienterad kultur som den svenska. Därför var det av stor vikt att renskötaren och jägaren Johan Turi år 1908 förmedlade sin minnesskatt både muntligt och skriftligt till den danska etnografen Emilie Demant Hatt. Hon gav sedan ut texten i original år 1910 och i svensk översättning år 1917.

Som ”muittalus” (ung. ”minnesberättelse”) förmedlar Turi egna erfarenheter, men än mer ett kollektivt traderat stoff: sedvänjor vid renskötsel och jakt, folklig sjukvård och begravningar – och även vid umgänget med andar och vålnader. Detta kan han beteckna som ”skrock”, men oftast framför han spökberättelserna sakligt och respektfullt. Inledningsvis skriver han dock att det inte är ”säkert, om de äro alldeles riktiga, eftersom de inte ha varit uppskrivna”. Det är en brasklapp, men även en ironisk nick åt en självtillräcklig skriftkultur och rationalism. Så uppstår en mångbottnad helhet bortom den skarpa västerländska gränsen mellan realism och magi.

I den samiska litteraturen har Turis bok gjort avtryck långt fram i tiden. I olika konstellationer av muntlig tradition och självbiografiskt färgad fiktion möter renskötarlivet i romaner som Andreas Labbas *Anta* (1969) och *Anta och Mari* (1971) samt Per Idivuomas *Rövarvind* (1973) och *Sunnanvind* (1974). Särskilt tydligt återkommer Turis episodiska och fritt halvdokumentära berättande i Sara Ranta-Rönnlunds *Nådevalpar* (1971) och *Nåjder* (1972).

Kallocain (Karin Boye, 1940)

I en framtid som i mycket blivit nutid visas med stor kraft hur individens frihetsvilja kan krocka med Statens maktutövning för det gemensamma bästa.

Om verket

En dystopisk framtidsroman av Karin Boye (1900–1941) om modernitetens och det moderna samhället skrämmande utveckling.

Motivering

I skuggan av ett världskrig skriver Karin Boye den skrämmande framtidsskildringen *Kallocain*. Romanen är tillkommen under krigets första år och utkommer hösten 1940. Dessa upplevelser och framväxten av de två diktaturerna, nazisternas Tyskland och det kommunistiska Sovjetunionen, kastar sin mörka skugga över skildringen. Men det gäller också olika teorier och terapier som menar sig kunna bemästra det mänskliga psyket.

1900-talet blev dystopiernas århundrade, i stark kontrast till tidigare sekler, inte minst 1800-talet, där drömmar och utopier om en bättre, lyckligare framtid var många och fantasieggande.

Första världskriget (1914–1918) var det första moderna kriget, med sin maskinella krigföring och i dess kölvatten framväxten av den moderna storstaden med sina stora industriområden, ja hela städer byggda kring enorma industrikomplex, såväl i det kapitalistiska väst som det kommunistiska Sovjetunionen. Människan kan och ska styras som arbetskraft och som samhällsvarelse. Över dystopier som ryssen Evgenji Zamjatin's *Vi* (1924), Aldous Huxleys *Du sköna nya värld* (1932) och George Orwells *1984* (1949) kastar, liksom hos Karin Boye, moderniteten och den maskinella teknokratin sin djupa slagskugga. Världen tornar upp sig som människofientlig i sin rationalitet. Frihet är ett tillstånd att stilla bedja om i ett samhälle där Leo Kalls sanningsserum bidrar till kontroll och förtryck.

Pippi Långstrump (Astrid Lindgren, 1945)

Den klassiska svenska barnbokens mest ikoniska verk, debuten för ett uppburet författarskap och början på en högkonjunktur för svensk barnkultur.

Om verket

Den första i en serie barnböcker av Astrid Lindgren (1907–2002) med illustrationer av Ingrid Vang Nyman (1916–1959) om Pippi Långstrump och hennes vänner, apan herr Nilsson, hästen Lilla Gubben, samt skoleleverna Tommy och Annika.

Motivering

I slutet av andra världskriget (1939–1945) rider ett upproriskt och oberoende barn, Pippilotta Viktualia Rullgardina Krusmynta Efraimdotter Långstrump, in i svensk barnlitteratur på sin häst Lilla Gubben och med sin apa Herr Nilsson. Det gör hon till äldre förläggares och skrämda föräldrars förtrytelse – och därmed förändras bilden av vad barn kan och bör vara. Samma år gav också Lennart Hellsing ut sin första barnbok och Tove Jansson sin första Muminbok.

Pippi Långstrump var ett av många fenomen som bidrog till det moderna Sverige. Ungefär samtidigt grundades t.ex. kvällstidningen Expressen. Pippi är liksom den, med dess blandning av sensationsjournalistik och liberala idéer, kritisk mot förlegade normer och tänkesätt. Sverige ska nu bli världens modernaste land, och i det ingår att göra städerna barnvänliga. Men också livets mörka sidor, såsom döden, möter hos Astrid Lindgren. Redan hos Pippi i form av den döda mamman i himlen, senare som huvudmotiv inte minst i *Bröderna Lejonhjärta* (1973).

Med Pippi föds också den moderna svenska barnboken, där Astrid Lindgren som redaktör och förläggare skulle hjälpa fram författare som har revolutionerat synen på barn och läsning samt placerat Sverige i barnkulturens framkant, bl.a. med Pippi-översättningar till 80 språk. På denna stam har det vuxit många barn- och ungdomsförfattare men även annan barnkultur, t.ex. teaterscenen Unga Klara

och filmer som Kay Pollaks *Elvis!Elvis!* (1977) baserad på böcker av Maria Gripe.

Utvandrarna (Vilhelm Moberg, 1949)

Med nyanserad och engagerande inlevelse skildras en grupp människor som år 1850 utvandrar till Amerika, bort från fattigdom och överhetsförtryck.

Om verket

Det första verket av fyra i en romanserie av Vilhelm Moberg (1898–1973) om den svenska utvandringen till USA.

Motivering

Under åren 1830–1930 utvandrade en miljon svenskar till USA, ofta för att de som i *Utvandrarna* såg ”sina (jord)lotter förminskade men sina barnkullar förökade”. Moberg skildrar sålunda Karl-Oskar och Kristina Nilssons flykt från fattigdom och svält men även ”åkianernas” flykt undan religionsförföljelser. Sällsynt starkt levandegör han dem alla, bl.a. genom att återskapa deras ålderdomliga språk och självklara religiositet. Guds vilja är en ständig referenspunkt, men särskilt för Karl-Oskar gäller även människans egen strävsamhet. Och hos åkianerna möter vi samma bibliska jämlikhetsideal som i Almqvists *Det går an*: alla är ”jämlikar som syskon i Guds barnakull”.

Utvandrarna inledde en fyrdelad romanserie (1949–1959) som blev en folkkär höjdpunkt i den svenska arbetarlitteraturen, även företrädd av Moa Martinson, Ivar Lo-Johansson, Eyvind Johnson och Harry Martinson (födda mellan 1890 och 1904). Samtidigt pekade den framåt mot betydande romanprojekt som skildrade det moderna Sveriges framväxt genom enskilda individers upplevelser: Per Anders Fogelströms *Stad*-serie från Stockholm (1960–1968), Sven Delblancs *Hedebysvit* (1970–1976), Kerstin Ekmans *Katrineholmsvit* (1974–1983) och Sara Lidmans *Jernbanesvit* från Norrland (1977–1999).

Romansvitens både konstnärliga och folkliga genomslagskraft bekräftas av dess omvandling till Jan Troells förnämliga filmer

Utvandrarna (1971) och *Nybyggarna* (1972) samt den populära musikalen *Kristina från Duvemåla* (1995) med musik av Benny Andersson.

Katitzi (Katarina Taikon, 1969)

Verket inleder en banbrytande barnboksserie om en ung romsk flickas kamp mot diskriminering och socialt tryck i 1930- och 1940-talets Sverige.

Om verket

Första delen i en barnboksserie av Katarina Taikon (1932–1995) om den romska flickan Katitzi.

Motivering

Med Katarina Taikons tretton barnböcker om Katitzi (smeknamn för Katarina), delvis byggda på hennes egna erfarenheter, tar den romska erfarenheten plats i barnlitteraturen.

I första delen får vi följa den sjuåriga Katitzis liv på ett barnhem, hennes möte med livet i ett romskt läger och erfarenhet av diskriminering såsom förvägrad rätt att gå i skola. I de följande böckerna går hennes liv vidare fram till att hon som ung vuxen, i romanen *Uppbrott* (1980), bryter sig loss ur sitt påtvingade äktenskap, börjar tjäna pengar och skapar sig ett eget liv.

När *Katitzi* kom ut var Katarina Taikon välkänd som aktivist och debattör i romska frågor. Bl.a. hade hon polemiserat mot författaren Ivar Lo-Johansson som hon angrep för vad hon såg som hans romaniserande syn på "zigenarliv". Där han förespråkade att romerna skulle få "leva i enlighet med sin livsstil" krävde Katarina Taikon tillgång till det moderna välfärdssamhällets alla faciliteter. Mot det som Johansson hyllade, det pittoreska i det fria kringflyttande livet i läger och på vägarna, satte hon rinnande varmt och kallt vatten och moderna lägenheter.

I böckerna om Katitzi gestaltas en klyvnad mellan de två livsformerna: en solidarisk skildring av romsk vardag och verklighet, men även en dröm om att bryta sig loss, leva ett eget liv utanför klanens

krav och regler. Med viktiga romska förtecken är det 1900-talets karakteristiska konflikt mellan tradition och modernitet, invanda livsmönster och individuell frigörelse.

Den vedervärdige mannen från Säffle (Maj Sjöwall och Per Wahlöö, 1971)

En av författarnas starka brottsromaner som inledde ”det svenska deckarundret” genom chockverkan och en kärv bild av ett hårdnande samhällsklimat.

Om verket

En polisroman, den sjunde i en serie om tio verk utgivna åren 1965–1975 av Maj Sjöwall (1935–2020) och Per Wahlöö (1926–1975).

Motivering

I tio ”romaner om ett brott” skapade författarparet en ny och inflytelserik helhet av pusseldeckarens fyndiga intrigbygge (tydligt i *Den skrattande polisen*, 1968); Ed McBains råa amerikanska storstadsskildring; samt den svenska arbetarlitteraturens och 1960-talsradikalismens samhällskritik från vänster. *Den vedervärdige* inleds stilenligt med ett gåtfullt bajonettmord men sedan får intrikat intrigföring vika för Stockholmsskildring och en kritik av polisväsendet. Det framställs som godtyckligt brutalt mot enskilda medborgare och politiska demonstrationer samt präglad av en kåranda som blockerar allt ansvarsutkrävande. Då den däröver förbittrade mördaren skjuter poliser från ett hustak är både kommissarie Beck och en kraschande polishelikopter dessutom så ineffektiva att mördaren oskadliggörs av en byggnadsarbetare, tidsenligt heroiserad i den socialistiska realismens anda.

Den konspiratoriska bilden av ledande samhällsskikt går tydligast igen i Stieg Larssons Millennium-trilogi (2005–2007). Också annars är det Sjöwall och Wahlöö som – tillsammans med Palmemordets avidyllisering av den svenska självbilden år 1986 – lägger grunden till ”det svenska deckarundret” med internationellt framgångsrika författare som Leif G.W. Persson, Henning Mankell, Håkan Nesser,

Åsa Larsson och Camilla Läckberg. Författarparets genomslag syns även i *Mannen på taket* (1976), Bo Widerbergs starka filmatisering av *Den vedervärdige*, och i över femtio ”Beckfilmer” ända fram till sommaren 2025.

5.4 Litteratur 2: tio dikter

”Skulle jag sörja, då vore jag tokot”, ur *Helicons Blomster* (Lasse Lucidor, 1688)

Med ett gott humör som uttrycksfullt talar genom seklerna gestaltar dikten såväl olyckans växlingar som en grundläggande livsbejakelse.

Om verket

En engagerande dikt av Lasse Lucidor, pseudonym för Lars Johansson (1638–1674), om livets vedermödor och glädjeämnen.

Motivering

Av 1600-talets författare hyllas Georg Stiernhielm (1598–1672) som ”den svenska skaldekonstens fader”. Hans elaborerade skapelser kräver dock större möda av läsaren än de visor som skrevs av pseudonymen Lasse Lucidor. I sin konstfulla enkelhet är de i dag mer tillgängliga.

Med sina studier i Tyskland återspeglade Lucidor livet i det stormaktstidens Sverige som var utbrett till Finland, Baltikum, Polen och norra Tyskland. Därmed var det mer kosmopolitiskt och mångspråkigt än vid någon annan tidpunkt.

Lucidor har ägnats många anekdotiska skildringar där han framställs som en stolt och egensinnig rumlare. ”Skulle jag sörja” betraktades av äldre forskare som nedtecknad när han satt i fängelse anklagad för att ha förtalat ett adligt brudpar. I dikten dyker hans namn upp, som något av en signatur. Som en följd av det har diktens jag ofta likställts med författaren – men det hör till senare tiders syn på dikt och liv. Tanken att diktaren i varje dikt gav utlopp åt privata känslor var främmande för 1600-talet. Då ansågs en diktare snarare skriva in sig i en tradition där varje diktform, varje genre, hade klara

regler för vad som skulle ingå. Diktaren skulle inte blotta sitt privata jag i lyriska utsvävningar utan vara en bärare av traditionens krav, i bästa fall – som i denna dikt – uppfylla med energi och virtuositet. Det gör dikten levande också för dagens läsare: med gott humör beskriver den olyckans växlingar men även en grundläggande livsbejakelse.

”Drick ur ditt glas, se Döden på dig väntar”, Fredmans epistel nr 30, ur Fredmans epistlar (Carl Michael Bellman, 1790)

Ett av de mest kända av de många Bellmanverk som i ord och toner lever vidare i dag, starkare än kanske något annat från det svenska 1700-talet.

Om verket

En kombination av dikt och musik som står i Carl Michael Bellmans (1740–1795) viktigaste verk, utgivet på Åhlströms nottryckeri.

Motivering

Dikten ingår i *Fredmans epistlar*, en samling visor bestående av såväl text som musik. Redan titeln, med dess anspelning på aposteln Paulus ”epistlar” i Nya testamentet, vittnar om en värld av lekfull bibelparodi och upp och ner vända värden. Vi möter ”aposteln” Fredman där han tumlar runt med sina dryckesbröder och väninnor bland krogar och syltor: här finns fader Movitz och fader Berg, korpral Mollberg och – inte minst – sångmön Ulla Winblad, ”nymf och prästinna i Bacchi tempel”.

Med mycken möda har man tidvis försökt hitta faktiska förebilder till Bellmans gestalter och därmed blandat samman honom själv med hans figurer. I dag betraktas hans diktade värld snarare som just upp-diktad, en andra värld där dryckesguden Bacchus och kärleksguden Venus härskar. Där heter templet krogen och himmelriket sängen.

I denna dikt möter vi stackars Movitz där han lungsjuk och eländig inväntar döden – ett tillstånd som skildras med brutal påtaglighet. Dock, mörkret från dödsskuggans dal skingras av fader Fredmans

glada budskap: Drick! Sjung om livets vår! I en så kallad karnevalisk tradition ställer Bellman det sinnliga – mat, dryck och älskog – som ett slags utopisk motpol mot död och förgängelse.

Bellmans diktade värld lever genom att sjungas. Och genom åren har olika sätt att uppfatta och framföra hans sånger växlat, från 1800-talets pryda akademiska körsång till utlevande tolkningar av framstående Bellmantrubadurer som Cornelis Wreesvijk och Fred Åkerström.

"Några ord till min k. dotter, i fall jag hade någon, 1–33" (1798), ur Skalde försök (Anna Maria Lenngren, 1819)

En konstnärligt komplex dikt som med många bottnar av försätlig ironi och satir problematiserar kvinnans ställning i 1700-talets svenska samhälle.

Om verket

En lång dikt av Anna Maria Lenngren (1754–1817) där diktjaget ger en antagen kvinnlig mottagare råd om nyttiga livsstrategier.

Motivering

Sveriges unika tryckfrihetsförordning av år 1766 stimulerade utgivningen av tidningar och journaler. Det är för att tillfredsställa behovet av nöje och tankeställare hos den därigenom framväxande publiken som Anna Maria Lenngrens författarskap utvecklas, med bidrag i tidningar och tidskrifter fram till den inflytelserika *Stockholms-Posten* (grundad 1778). Hennes medel blev den lätta humoristiska satirens, med små säkert fångade vardagsbilder och lätt parodierande idyller. Alla hennes texter publicerades anonymt och kom ut i urval först efter hennes död som *Skalde försök* (1819), en självvald (ironiskt?) anspråkslös titel.

Lenngrens lätta samtalston kan dölja satirens klo, bl.a. i dikten "Pojkarne" (1797). I likartad stil utgör "Några ord" (tryckt i *Stockholms-Posten* 1798) ett mångbottnat ironiskt "försvar" för kvinnlig anpasslighet. Frågan om kvinnors uppfostran och samhällsställning hade då aktualiserats av den engelska kvinnorrättskampen Mary

Wollstonecrafts inflytelserika *Till försvar för kvinnans rättigheter* (1792) och tidigare av Hedvig Charlotta Nordenflychts ”Fruentimrets försvar” (1761).

I sitt ämnesval och sin gestaltning förebådar ”Några ord” en litterär realism samtidigt som Lenngrens dikter är förankrade i den samtida klassicismens genrekrav. När försök görs att i titelns ”i fall jag hade någon” se ett uttryck för Lenngrens egen livsbesvikelse över sin barnlöshet sker en intimisering som leder bort från hennes karakteristiska retande dubbeltydighet.

”Vän! I förödelsens stund” (Erik Johan Stagnelius, odaterad)

I en av romantikens mest citerade och mest gripande dikter söker sig tanken från förtvivlan till det skapelseord som låter ordning födas ur kaos.

Om verket

En dikt som efter Erik Johan Stagnelius (1793–1823) död gavs ut i den av Lorenzo Hammarsköld ombesörjda utgåvan av hans samlade arbeten (1824–1826).

Motivering

Tämligen okänd under sin livstid, med endast ett fåtal utgivna verk, har Stagnelius av eftervärlden hälsats som en av 1800-talets mest spännande poeter. Ofta har hans öde legat till grund för bilden av det romantiska geniet som ensam, ung och fattig lämnar efter sig mästerverk, upptäckta efter hans död. Det är en senare ifrågasatt bild som bygger inte minst på anekdotiska skildringar av hans nära samtid.

Stagnelius diktning är full av lärda litterära och filosofiska referenser, hämtade från såväl antik mytologi som kristendom och gnostiskt världsförakt, där människan anses vara fjättrad vid materien i en ständig strävan mot ljus och ande. Den kräver stundtals kommentarer för att i dag förstås. Men ordens klangfärger och bildernas skimmer förmedlar också en berörande vilja att visa en väg ut ur existensens ödemark.

Dikten börjar i förtvivlan, ett dystert ”avgrundsdjup”. Men så ställs frågan ”Säg, vem räddar dig då?”, följd av tankstreck och början på ett svar. Och räddaren är en vänlig ängel, ”det heliga Ord” som skapade världarna. Så blir just skapelseordet – som kan vara dikten själv – den ”Vän! I förödelsens stund” som diktaren åkallar. Motsatserna upphävs. Mörkret består men är samtidigt ljusets förutsättning, ordning föds ur oordning: ”Natten är dagens mor, Kaos är granne med Gud”.

De två delarna av denna berömda slutrad har också använts som titlar för dramatikern Lars Noréns klassiska självbiografiska genom-brottspjäser, samlade i volymen *Två pjäser* (1983).

”Triumf att finnas till ...”, ur Septemberlyran (Edith Södergran, 1918)

Hämningslöst uttrycker dikten en kvinnlig självkänsla men även en allmänmänskligt berörande livsglädje och tacksamhet för livets gåva.

Om verket

En dikt ur Edith Södergrans (1892–1923) andra diktsamling.

Motivering

En särställning i svenskspråkig litteratur intar de finlandssvenska lyriska modernister som redan från år 1916 anknöt till de modernistiska strömningar i Europa som först senare skulle få genomslag i Sverige. Till dem hör, förutom pionjären Edith Södergran, den språksprängande Gunnar Björling (1887–1960), den kärve Elmer Diktonius (1896–1961) och den känsligt livsgrubblande Kerstin Söderholm (1897–1944).

Även i Sverige har Edith Södergran blivit en självklar klassiker och en favoritlyriker för många läsare. Ovanligt tydligt företräder hon det ideal som Elsa Grave formulerade i dikten ”Poesi är farligt” (i hennes *Avfall. Till och från*, 1974): ”Poesin är farlig / för alla begripligheters / fyrkantiga solar / som vill förbränna oss”.

Edith Södergran kan skriva skarpt avslöjande om mannens inställning till kvinnan (”Dagen svalnar”, 1–4) eller mot slutet av sitt

liv melankoliskt om livets väg mot Gud ("Det finns ingen som har tid i världen") eller mot intighet ("Ingenting"). Men hon är också känd för en livsberusning och en hämningslös kvinnlig självkänsla som i den valda dikten famnar kosmos: "Jag går på sol, jag står på sol, / jag vet av ingenting annat än sol". Så är det "Triumf att leva, triumf att andas, triumf att finnas till!".

Den entusiasmen skulle falna i dödens närhet men även då, i dikten "Ingenting", kvarstod tacksamheten för livets gåva: "Vi böra älska livets långa timmar av sjukdom / och trånga år av längtan / såsom de korta ögonblick då öknen blommar".

"Det är vackrast när det skymmer", ur Kaos (Pär Lagerkvist, 1919)

Med stark aftonstämning fångar dikten en förhöjd känsla av trygghet i tillvaron – och av obönhörligt annalkande förgänglighet.

Om verket

En ofta omtryckt dikt ur en diktsamling av Pär Lagerkvist (1891–1974).

Motivering

Pär Lagerkvist, nobelpristagare av år 1951, producerade sig i många litterära genrer. Bland hans romaner framträder särskilt *Dvärgen* (1944), en studie i ondska förlagd till renässansen men med adress i samtiden, och *Barabbas* (1950).

Denna religionsgrubblande roman om mannen som fick leva i stället för Jesus återspeglar en tros- och livsåskådningskamp som går igenom hela Lagerkvists författarskap. Hållningen kan då vara desperat. En gång var himlen gudomlig, men nu under det sekulariserade 1900-talet står en känslig människa under dess "förkrympta valv" och kan bara utropa: "Ångest, ångest är min arvedel" (i *Ångest*, 1916). Och detta då i bitter rytmimiterande kontrast mot de nationellt trygga som med Verner von Heidenstams ord och Wilhelm Stenhammars toner sjunger i kör: "Sverige, Sverige, Sverige, fosterland" ("Sverige", 1905).

Men stämningen hos Lagerkvist kan också svänga mot det mer rofyllda: ”Det är vackrast när det skymmer. / All den kärlek jorden rymmer / ligger samlad i ett dunkelt ljus”. Rymden är alltså fylld av omsorg och ”Herren själv utplånar fjärran stränder”. Men så mycket förtröstan kvarstår inte i 1900-talet att detta vore en garanti för ett liv efter döden. Pendeln svänger till en resignation mellan ångest och förtröstan: ”Allt är mitt, och allt skall tagas från mig”, ”Jag skall vandra – / ensam, utan spår”.

”Stjärnorna kvittar det lika”, ur En döddansares visor (Nils Ferlin, 1930)

Med bitande ironi kontrasteras människornas lidande mot en äldre uppfattning om ett medlidande inbyggt i en välmenande gudomlig världsordning.

Om verket

En dikt ur Nils Ferlins (1898–1961) debutsamling.

Motivering

Till arbetarförfattarna räknas vanligen de prosaister som nämndes ovan i samband med Mobergs *Utvandrarna*, men av dem var Harry Martinson även en arbetarpoet liksom bl.a. Dan Andersson (1880–1920) och Erik Lindorm (1889–1941). I miljöval och ibland i vardagligt språk anslöt de sig till Gustaf Frödings (1860–1911) folklighet, i kontrast mot bildningsbakgrunden hos poeter som Hjalmar Gullberg (1898–1961) och Karin Boye (1900–1941).

Hos Ferlin framträder också en vis- och gycklartradition inledd av Lasse Lucidor. I ”En valsmelodi” möter vi diktens jag som ”slåss med en smäktande vals, / och jag är ganska mager om bena, / tillika om armar och hals –”. Även ”Stjärnorna kvittar det lika” knyter an till musiken, men nu med en sardonisk kontrast i stil med Lagerkvists gentemot Heidenstam. En psalm av Lina Sandell (1832–1903) börjar nämligen ”Jag kan inte räkna dem alla, / de prov på Guds godhet jag rönt” – men hos Ferlin vrids det till: ”Man kan inte räkna dem

alla / sägner och sånt man hör ... / Det säjs att en stjärna ska falla /
var gång när en människa dör –”. Men i en kall värld av änkor och
hungrande barn är detta bara ett bittert minne av äldre gudsförtröstan:
”– Stjärnorna kvittar det lika / om någon är född eller död”.

Så blir dikten ett starkt uttryck för 1900-talets sekularisering. Den
kristna tron är betvivlad eller förlorad, vägen till himlen stängd. För
dödsgrubblen hos Ferlin, gudskampen hos Lagerkvist, finns ingen
bot, men väl ett uttryck: dikten.

”Eufori”, ur Färjesång (Gunnar Ekelöf, 1941)

*En sommarkväll öppnar sig hisnande perspektiv av naturgemenskap
då ”allt är i allt” och ”allt som var ousägligt och fjärran är ousägligt
och nära”.*

Om verket

Den avslutande dikten i Gunnar Ekelöfs (1907–1968) femte dikt-
samling.

Motivering

I den svenska 1900-talspoesin står Gunnar Ekelöf som den store
ensamme, samtida med Erik Lindegren (1910–1968) och Karl Vennberg
(1910–1995), men inte som de inordnad som modernistisk ”fyrtio-
talist”. Boktiteln *Non serviam* (1945) betygar diktarens vägran att
tjäna någon kollektiv ideologi och en dikt i *Färjesång* börjar: ”Jag
tror på den ensamma människan”. Ändå finns det, när allt tillfälligt
har skalats bort, ett band till andra människor: ”Det som är botten
i dig är botten också i andra”.

Den föreningen smyger sig genom ”Eufori”. ”Du sitter i trädgår-
den”, börjar den, men växlar till ett opersonligt pronomen: ”man kan
sitta och känna de fjärran ländernas närhet”. Och sedan, medan natten
skriker och hundlokorna skummar, tar den mänskliga grundsubstan-
sen formen av ett jag: ”Ja, vara ett med natten, ett med mig själv”.

Så är det botten i oss alla, utbytbara i det djupast mänskliga, som
tar emot den grönskande sommarnaturen – den som viskar, den som

lyssnar till det som ”jag” inte kan säga. ”Det är som om blommorna trängde sig närmre” och den gemensamma mänskliga livsupplevelsen blir till slut: ”allt som var utsägligt och fjärran är utsägligt och nära”.

Det är en mystik, men inte en som sträcker sig bortom horisonten mot fjärran anade världar. Det mystiska, det utsägliga men förnimbara, är här och nu. Det gömmer sig och det visar sig i träden och blommorna – i en vanlig svensk trädgård där en människa en sommarnatt sitter vid ett stearinljus med sin smörgås.

”Den halvfärdiga himlen”, ur *Den halvfärdiga himlen* (Tomas Tranströmer, 1962)

Omisskännligt gestaltar bildspråkets mästare hur en modlös social stämning öppnar sig mot en samhörighet och en uppenbarande blick på naturen.

Om verket

En dikt ur den svenske nobelpristagaren Tomas Tranströmers (1931–2015) tredje diktsamling.

Motivering

Tomas Tranströmer är Sveriges internationellt mest kände poet och nobelpristagare av år 2011. Hans dikter utspelar sig ofta i en lätt igenkännlig vardagsmiljö – men hans värld är större än så och dimensionen bortom det självklara markeras tydligt i hans boktitlar. Det finns *Hemligheter på vägen* (1958), det finns *Klanger och spår* (1966); kanske kräver de ett *Mörkerseende* (1970) för att bli uppdagade, där de ligger bortom det som vi uppfattar som den ogenomträngliga *Sanningsbarriären* (1978).

I den valda dikten råder först ”Modlösheten” och ”Ångesten”, men det sker en öppning: ”Allting börjar se sig omkring. / Vi går i solen hundratals”. Och gemenskapen är djupare än så: ”Var människa en halvöppen dörr / som leder till ett rum för alla”. De orden betonar bandet mellan individ och samhälle och kan även tillämpas som ett motto för litteraturläsning: författaren öppnar en dörr på glänt,

läsarens andel är att skjuta upp den och gå in, för att i ett större sammanhang finna sig själv och bli mer fullständig som människa.

Till slut öppnar sig dikten ytterligare och går bortom människornas värld: ”Den oändliga marken under oss. // Vattnet lyser mellan träden. // Insjön är ett fönster mot jorden”. Det är Tomas Tranströmers särskilda signum: det överrumplande, uppenbarande bildspråket som sträcker ett känslspröt mot en vidare verklighet.

”Äktenskapsfrågan I–II”, ur Husfrid (Sonja Åkesson, 1963)

En dubbeldikt som drastiskt framställer ett ojämlikt äktenskap som ett kolonialistiskt slaveri för kvinnan och en källa till missnöje för mannen.

Om verket

En dikt i två delar av Sonja Åkesson (1926–1976) som problematiserar äktenskapet som samlevnadsform.

Motivering

Med titeln ”Äktenskapsfrågan” anger Sonja Åkesson två anknytningar för sina spegelvända dikter: dels till ett debattämne som framträdde då det svenska 1960-talet problematiserade förhållandet mellan könen; dels till en dikt av Gustaf Fröding i samlingen *Guitarr och dragharmonika* (1891). Den handlar om paret Erk och Maja som i gott samförstånd planerar äktenskap men också bekymrar sig för sin utkomst. I skarp kontrast mot det står läget på 1960-talet: problemet är inte livsuppehållet utan slitningen mellan kvinnor och män med markant olika uppfattningar om samlivet.

I den första dikten kommer kvinnan till tals med en drastisk och bevingad beskrivning av sig själv som en motsvarighet till undersåtarna i koloniserade länder: ”Komma krypa knäna / tigga / vara Vit Mans slav”. Till bilden hör själsdödande hushållsarbete, mannens lynnighet och tillfälliga gester av jämställdhet. I den andra, mindre kända men lika talande dikten visar sig även mannen vara otillfredsställd: han känner sig nonchalerad av barnen och plågad av misstanken att hust-

run aldrig har brytt sig om honom som människa, ”hon som väl tog en för att bli försörjd”.

Så framställer dikten med litterära medel och med drabbande kraft samma poäng som feminismen både på 1960-talet och senare: i ett samhälle med en i grunden ojämlik köns- och äktenskapsstruktur far både kvinnor och män illa.

5.5 Bild och form

Kalkmåleri i Härkeberga kyrka (Albertus Pictor, 1480-tal)

Albertus Pictor, Sveriges mest kända medeltida konstnär, har i Härkeberga kyrka skapat en rik och fascinerande bildvärld av hög konstnärlig nivå som inspirerat över sekler.

Om verket

Kalkmåleri av Albertus Pictor (cirka 1440–1509) på väggar och valv i Härkeberga kyrka, Uppland, med religiösa motiv samt skildringar relaterade till tidens livsregler och folktro.

Motivering

Albertus Pictor (född cirka 1440–1445 i Tyskland, död i Stockholm 1509) var verksam som målare och pärlstickare och hade viss tid egen verkstad i Stockholm med många medarbetare. Särskilt under 1480-talet utförde han och verkstaden ett flertal muralmålningar till vilka hör de i Härkeberga kyrka, Härnevi kyrka och Täby kyrka men också de i Lid och Floda kyrkor samt i kyrkorna Dingtuna och Kumla. Hans figurstil är kraftfull, utförd i klara färger och med en omväxlande ornamentik som är anpassad efter valvarkitekturen. Bilderna, som användes i predikningar under en bildfattig tid, är didaktiska men ger samtidigt uttryck för berättarglädje och ibland burlesk humor. Bildprogrammet i Härkeberga kyrka tillkom under Sveriges katolska tid och återger framför allt motiv från Gamla och Nya Testamentet med förebilder hämtade från *Biblia Pauperum* (”fattigmansbibeln”), men också skildringar av tidens moraliska livsregler och folktro. Albertus Pictor och verkstadens arbeten i medeltida kyrkor på olika

håll i Sverige håller en hög konstnärlig nivå, sett även ur ett europeiskt perspektiv, och ger en unik inblick i medeltidens föreställningsvärld.

Bildprogrammet i Härkeberga kyrka får här representera det rika och välbevarade medeltida kulturarv som ännu finns kvar i ett flertal kyrkor runt om i landet, bland annat i form av kalkmåleri, triumfkrucifix, träskulptur, altartavlor, dopfuntar och textilier. Till tidens framstående konstnärer hörde även bl.a. målaren och skulptören Haaken Gulleeson verksam särskilt i Hälsingland och den tyskfödde Bernt Notke, som tillskrivits den kända skulpturgruppen Sant Göran och draken i Storkyrkan i Stockholm. Den bildvärld som Albertus Pictor företräder har bland annat inspirerat Ingmar Bergman i arbetet med filmen *Det sjunde inseglet* (1957).

Gripsholms slott (Henrik von Cöllen och Fredrik Nussdorffer, 1537) med statens porträttsamling (1822)

Ett av Sveriges mest välbevarade Vasaslott med världens äldsta nationella porträttsamling om cirka 5 000 verk, avbildande kända svenska personer från sent 1400-tal till i dag.

Om verket

Vasaslott med bildkonst, skulptur, möbler och konsthantverk från och med 1500-talet samt med statens porträttsamling med verk från sent 1400-tal till i dag. Byggmästarna var Henrik von Cöllen och Fredrik Nussdorffer på uppdrag av Gustav Vasa.

Motivering

Gripsholms slott började uppföras som försvarsborg på 1530-talet på Gustav Vasas initiativ och var då en del av det nationella försvarssystemet. Hertig Karls kammare på Gripsholm är i dag en av Sveriges mest välbevarade inredningar från 1500-talet. Även den så kallade Rikssalen med helfigursporträtt av Gustav Vasa och hans samtida europeiska regenter, minner i sina delar om slottets ursprungliga miljö. Gripsholm kom att genomgå betydande omdaningar under

änkedrottning Hedvig Eleonoras tid då bl.a. Drottningflygeln byggdes. Gustaf III lät uppföra en slottsteater med invigning 1782, ritad av Erik Palmstedt, i ett av slottets runda renässanstorn; Gripsholms-teatern är en av Europas mest välbevarade 1700-talsteatrar. På sent 1800-tal ägde flera omdiskuterade renoveringar rum under ledning av arkitekten Fredrik Lilljekvist. Renoveringen, som tillkom under en tid av starka nationella strömningar och då intresset var stort för äldre historiska stilar, förkastades av vissa samtida kritiker som historieförfälskning, däribland av Verner von Heidenstam i dennes artikel ”Gripsholm som fornminne” i skriften *Modern barbarism* (1894).

På Gripsholm finns sedan 1822 statens porträttsamling, världens äldsta nationella porträttsamling, som i dag omfattar cirka 5 000 porträtt i olika tekniker avbildande kända svenska personer från sent 1400-tal till i dag, alltifrån Willem Boys porträtt av Gustav Vasa som renässansfurste från 1550-talet till Marja Helanders fotografiska hedersporträtt från 2022 avbildande konstnären Britta Marakatt-Labba, internationellt känd i dag för sina verk med förankring i samisk kultur.

Självporträtt med allegorier (David Klöcker Ehrenstrahl, 1691)

Ett betydande självporträtt av stormaktstidens mest kända konstnär. Ehrenstrahl förnyade den inhemska konsten med verk förankrade i sin tid, som inspirerat över århundraden.

Om verket

Självporträtt med allegorier av David Klöcker Ehrenstrahl (1628–1698) är en oljemålning på duk som tillhör samlingarna på Nationalmuseum.

Motivering

I *Självporträtt med allegorier* från 1691 framställer David Klöcker Ehrenstrahl sig själv i rollen som uppburen hovmålare, som en svensk motsvarighet till Rubens, i allongeperuk och invid en personifikation av *Pictura* (målarkonsten) och *Inventio* (Fantasin eller Inbillningskraften). Självporträttet av den internationellt skolade Ehrenstrahl, framhåller inte bara hantverkets och fantasins betydelse för konst-

skapandet utan också uppgiften att ”måla överhetens odödliga beröm”. Ehrenstrahl, bördig från Hamburg, hörde till stormakts-tidens många invandrade konstnärer, från Tyskland, Nederländerna, Frankrike och England, och kom som hovmålare att bli tongivande som konstnär under det karolinska enväldet. Med porträtt, genre-måleri, djur- och naturmåleri samt med sina religiösa och allegoriska framställningar, förnyade Ehrenstrahl den inhemska konsten och gav uttryck för stormaktstidens föreställningar om människan, kungamakten, sociala hierarkier och om liv och död. Flera av eleverna i hans ateljé i Gamla Stan förde hans porträttstil vidare och blev uppmärksammade konstnärer i Sverige och utomlands, däribland Michael Dahl och David von Krafft. Hit hörde även dottern, konstnären Anna Maria Ehrenstrahl som anlitades flitigt i hemlandet i sin tid och var en av de första kvinnliga målarna i Sverige.

David Klöcker Ehrenstrahl hade en betydande ställning i det stormaktstida konstlivet och har ibland kallats för ”Den svenska målar-konstens fader”. Carl Larsson framhöll hans betydelse i en av freskerna i Nationalmusei trapphall medan John-Erik Franzén inspirerades av Ehrenstrahls karolinska kungaporträtt inför sitt omdiskuterade grupp-porträtt från 1985 av den nuvarande kungafamiljen.

Kungliga slottet (Nicodemus Tessin d.y. och Carl Hårleman, 1771)

Med praktfulla inredningar och museer ger Kungliga Slottet, ett av Europas största och mest besökta kungliga slott, en unik inblick i den svenska monarkins rika kulturarv.

Om verket

Kungliga Slottet i Stockholm, ritat av Nicodemus Tessin d.y. (1654–1728) och Carl Hårleman (1700–1753), har interiörer med konst, möbler och konsthantverk från företrädesvis 1700- och 1800-talen, samt ett antal museer.

Motivering

Efter att den ursprungligen medeltida slottsanläggningen Tre Kronor brunnit ner 1697, påbörjades byggandet av Kungliga Slottet efter ritningar av Nicodemus Tessin d.y. i italiensk barockstil. På grund av det Stora nordiska kriget avstannade byggnadsarbetena 1709 för att återupptas igen först 1727. Efter Tessins död året därpå, övertogs bygget av Carl Hårleman som kom att rita flera av slottets rokokointeriörer. Slottet togs i bruk 1754 av Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, men invändiga arbeten fortgick till 1770-talet under ledning av Carl Johan Cronstedt och Carl Gustaf Tessin.

För utsmyckningen av Kungliga slottet, ett av Europas största kungliga slott, inkallades under 1700-talet ett flertal skulptörer och hantverkare från Frankrike. I slottets många och skiftande interiörer finns betydande konstverk, möbler och konsthantverksföremål av såväl framstående utländska som svenska konstnärer, formgivare och konsthantverkare. Till de senare hör bl.a. skulpturer av 1700-talets mest kända svenska skulptör Johan Tobias Sergel, målningar av konstnärer som Alexander Roslin och Gustaf Lundberg från 1700-talet, möbler av Georg Haupt från samma århundrade och porträtt av Anders Zorn.

I Kungliga Slottet finns även de intresseväckande museerna Gustav III:s antikmuseum, Skattkammaren med riksregalierna, Livrustkammaren och Museum Tre Kronor. Kungliga Slottet används för representation av den nuvarande kungafamiljen och är i dag ett av Sveriges mest kända och besökta turistmål.

Nordisk sommarkväll (Richard Berg, 1899–1900)

Nordisk sommarkväll är ett betydande exempel på tidens nationalromantiska stämningsmåleri, som än i dag verkar inspirerande och uppmärksammas stort internationellt.

Om verket

Nordisk sommarkväll av Richard Bergh (1858–1919) är en oljemålning på duk som tillhör Göteborgs konstmuseum.

Motivering

Nordisk sommarkväll är ett betydande exempel på det svenska nationalromantiska stämningsmåleriet från sekelskiftet 1900. I målningen utgör den nordiska naturen och skymningsljuset klangbottnar för stämningar och korrespondenser i sig och för de avbildade personernas känslolägen. Målningen tillkom under en tid då nationella strömningar var starka inom svensk konst, litteratur och musik och då den svenska naturen skildrades av många målare. Hit hör bl.a. Anders Zorns *Midsommardans*, prins Eugens *Molnet*, Otto Hesselboms *Vårt land* och verk av Charlotte Wahlström och Karl Nordström. *Nordisk sommarkväll* tillkom vid Ekholmsnäs gård på Lidingö. Som modell för kvinnan på altanen stod sångerskan Karin Pyk och för mannen författaren Per Hallström, som så småningom blev ersatt av konstnärsvännen prins Eugen. Richard Bergh kom tidigt att ge uttryck för en konstsyn som ytterst bottnade i symbolismen som idéströmning, och i en uppsats 1887 skrev han: ”En tavla skall ej ge naturen sådan den är, utan sådan den verkar under en viss känslöstämning hos betraktaren”. Han menade vidare att ”målaren måste vara skald”. Tanken på konstarnas samverkan var utbredd vid tiden men också reaktionen mot industrialisering och städernas expansion. Landsbygden och dess natur blev nu en källa för konstnärlig inspiration.

Richard Bergh var tongivande som konstnär, konstteoretiker och konstpolitiker i Sverige kring sekelskiftet 1900. Hans *Nordisk sommarkväll* inköptes av konstsamlaren Pontus Fürstenberg 1901, som året därpå skänkte målningen till Göteborgs konstmuseum. Verket är ett av de mest kända exemplen på nordisk sekelskifteskunst, ibland benämnt ”Northern Light”, och har visats på ett flertal utställningar runtom i Europa och USA alltsedan 1980-talet.

Lilla Hyttnäs, Sundborn (Karin och Carl Larsson, 1889–1912)

Sveriges mest kända konstnärshem och främsta exemplet på ett inflytande från Arts & Crafts i svensk heminredning. Har inspirerat design och inredning fram till i dag, däribland Ikea.

Om verket

Lilla Hyttnäs i Sundborn, Dalarna, även kallat Carl Larsson-gården, är ett konstnärshem som skapades av Karin (1859–1928) och Carl Larsson (1853–1919).

Motivering

Konstnärsparet Karin och Carl Larsson kom 1889 till 1912 att bygga upp sitt konstnärshem Lilla Hyttnäs i Sundborn, Dalarna, som ett allkonstverk där arkitektur, konst, möbler, konsthantverk och trädgård samverkar i en helhet. Inspiration hämtades från den brittiska Arts & Crafts-rörelsen som framhöll allkonstverkstanken, hantverkets betydelse, återanvändning av historiska möbler och betydelsen av ett personligt skapat hem. Lilla Hyttnäs, som hade skänkts av Karin Larssons far Adolf Bergöö till paret Larsson 1888, var ursprungligen en enkel stuga som byggdes om till bostad och ateljé och omvandlades till ett konstnärshem. Byggnadsetapperna kan avläsas på husets fasader där olika stilar möts, som fasader med stående panel, delar av en faluröd stockstuga och putsad fasad, allt sammanhållet i ett färgackord av vitt, rött och grönt. Karin Larsson formgav egna möbler och vävde tyger och gobelänger till hemmet, medan äldre allmogemöbler återanvändes och målades om för att passa in i rummen. Vid tiden uppfattades Dalarna som nationens hjärta och flera konstnärshem uppfördes där, däribland Zorngården i Mora och Alfvéngården i Tällberg. År 1899 utkom författaren och reformpedagogen Ellen Key med sin skrift *Skönhet för alla* som pläderade för äkta hantverk och ett personligt och funktionellt hem, som kontrast till tidens massproduktion och tunga, belamrade inredningar.

I en serie akvareller och i bilderboken *Ett hem* (1899) av Carl Larsson, spreds parets Larssons heminredningsideal. Boken som gavs ut i många upplagor fick stor spridning utomlands och har med sina motiv från Lilla Hyttnäs bidragit till att påverka synen på svensk design, modern inredning, mode, populärkultur och återbruk, både nationellt och internationellt fram till i dag.

Målningarna till templet (Hilma af Klint, 1906–1915)

Hilma af Klints mest kända verk är en fascinerande bildvärld som väckt internationell sensation och debatt, samt lett till en omvärdering av den abstrakta konstens framväxt.

Om verket

Målningarna till templet av Hilma af Klint (1862–1944) består av 193 verk, tillkomna mellan 1906 och 1915. Tillhör Hilma af Klint Foundation, Moderna Museet.

Motivering

Hilma af Klint var en svensk målare, teosof och pionjär inom abstrakt måleri. Hon studerade 1882–1887 vid Fruntimmersafdelningen på Konstakademien i Stockholm och ägnade sig initialt åt landskapsmåleri. Intresset för teosofi och andra esoteriska strömningar delade hon med flera andra kvinnliga konstnärer, däribland Anna Cassel som hon viss tid samverkade med. Hilma af Klint bildade 1896 gruppen *De fem*, som anordnade regelbundna andliga sammankomster. 1906 påbörjade hon *Målningarna till templet*, som består av 193 målningar i olika format. Hon ansåg sig i arbetet med målningssviten vara ledd av en andlig dimension, och skapade rika bildvärldar fyllda med symboler, bokstäver och ord. I verken förmedlade hon olika budskap som hon emottagit för att belysa existensens stora frågor. I sin skrift ”Symboler, Bokstäver och Ord” försökte hon själv tolka de olika tecknens komplexa betydelser. De abstrakta målningarna visades mycket sällan under hennes livstid, och hon angav i sina anteckningsböcker att hon önskade att de skulle visas först 20 år efter hennes död. I samband med en stor utställning om det spiritistiska i konsten, i Los Angeles 1986, fick hennes abstrakta verk ett internationellt genombrott.

I dag räknas af Klint till en av de viktigaste pionjärerna för den abstrakta konsten, vars *Målningarna till templet* påbörjades före den abstrakta konstens genombrott i Ryssland och Europa. Det har lett till en diskussion om abstrakt konst och en revidering av beskrivningen av den tidiga abstrakta konstens framväxt. På senare år har ett stort antal utställningar arrangerats runt om i världen, och populärkultur,

däribland film, har ägnats hennes konstnärskap. Uppmärksamheten har lett till en debatt om konstnärlig upphovsrätt och om kommersialisering av konstnärskap.

Tomtebobarnen (Elsa Beskow, 1910)

Elsa Beskow var en pionjär inom barnbokskonsten, däribland med Tomtebobarnen (1910) som blev en stor internationell framgång och som lästs av generationer av barn i världen.

Om verket

Tomtebobarnen är en bilderbok av Elsa Beskow (1874–1953) som handlar om fyra tomtebobarn i en besjälad natur.

Motivering

Elsa Beskow föddes i Stockholm 1874 och gick på Tekniska skolan (nuvarande Konstfack). 1897 gav hon ut sin första bilderbok *Sagan om den lilla lilla gumman*. Genombrottet kom 1901 med *Puttes äventyr i blåbärsskogen*, *Tomtebobarnen* utkom 1910 och 1917 påbörjades utgivningen av de populära bilderböckerna om Tant Brun, Tant Grön och Tant Gredelin. Hon illustrerade även Alice Tegnér's sångbok *Nu ska vi sjunga* och läseböcker i serien *Nu ska vi läsa*. Beskow gav ut ett fyrtiotal bilderböcker och ett stort antal sagor.

Tomtebobarnen, som blev hennes internationella genombrott, handlar om fyra tomtebobarn som följer sina föräldrars strävanden i en besjälad natur fylld av magi. ”Min avsikt med denna bok är ju att rycka barnen med mig till skogen, att få dem att älska dess moss, bark och stenar”, skrev Elsa Beskow om sin hyllade bilderbok. Beskow var en pionjär på barnbokens område med sina fantasifulla skildringar av natur, berättelser och stämningar.

Tidigare århundradens bildfattiga, moraliskt präglade barnböcker efterföljdes kring sekelskiftet 1900 av Elsa Beskow och andra illustratörer som bl.a. Ottilia Adelborg, Jenny Nyström, Carl Larsson och John Bauer som skapade bilderböcker där illustrationerna var bärande, estetiskt uttrycksfulla och uppmuntrade till barns inlevelse

och fantasi. År 1900 publicerades Ellens Keys *Barnets århundrade*, *Sagabibliotekets* illustrerade böcker började att ges ut (1899–1954), John Bauer bidrog med illustrationer i *Bland tomtar och troll* (1907–1915) och flera tidningar för barn utgavs. Beskows fantasifulla bilderböcker, där vardag, magi och poesi samsas, har getts ut på många språk, de läses än i dag och har inspirerat generationer av barnboks-konstnärer, däribland Tove Jansson och Ilon Wikland.

Stockholms stadshus (Ragnar Östberg, 1923)

En av Sveriges mest kända byggnader som bl.a. är berömd för den årliga Nobelbanketten. Innehåller betydande verk av framstående svenska konstnärer, formgivare och hantverkare.

Om verket

Stockholms stadshus uppfördes 1911–1923 efter ritningar av Ragnar Östberg (1866–1945) och rymmer interiörer med konst, möbler och konsthantverk från 1900-talet.

Motivering

Stockholms stadshus var sin tids prestigebygge och ett av den nationalromantiska stilens viktigaste byggnadsverk. Arkitekturen i rött tegel minner om Stockholms och Sveriges historia, samtidigt som influenser även hämtats från italiensk renässansarkitektur, nordisk gotik och islamisk konst. Stadshusets påkostade inredningar med konst, möbler, textilier och konsthantverk, utfördes av ett antal av tidens tongivande svenska konstnärer och formgivare. Till dessa hörde bl. a. prins Eugen med fresken *Staden vid vattnet* och Einar Forseth med guldmosaiken i Gyllene salen, Axel Törnemans fresker, skulpturer av Christian Eriksson och Carl Eldh, möbleman av Carl Malmsten och Erik Spolén samt textilkonst av Maja Sjöström. Stockholm Konst tillför i dag byggnaden modern och samtida konst och design.

Stadshuset invigdes 23 juni 1923, på dagen 400 år efter att Gustav Vasa gjorde sitt intåg i Stockholm som nyvald kung, med dåvarande

statsministern Hjalmar Branting som talare på Borggården. Sedan dess har byggnaden använts både för politiska och ceremoniella ändamål samt för visningar och olika evenemang. I Stockholms stadshus hålls på nationaldagen en ceremoni för att välkomna nya stockholmare som fått svenskt medborgarskap under senaste året. Här arrangeras sedan 1930 även den årliga Nobelbanketten, vilket har gjort stads- huset berömt och till ett av Sveriges mest besökta turistmål.

Även om huset byggdes för Stockholms stadsfullmäktige och styret av staden, har stadshuset blivit en symbol för hela landet. Stockholms stadshus är också ett exempel på en betydande arkitektur i landet, för vilken Sverige gjort sig internationellt känt. Hit hör bl.a. även Skogskyrkogården och Stockholms stadsbibliotek, båda ritade av Gunnar Asplund.

Sitting ... Six months later, Version A (Öyvind Fahlström, 1962)

Ett verk från 1960-talet av Öyvind Fahlström, en av våra internationellt mest kända konstnärer, som tillhörde popkonstens avantgarde och ägnade sig åt konststartsoverskridande uttryck.

Om verket

Öyvind Fahlströms (1928–1976) *Sitting ... Six months later* (Version A) är en målning från 1962 i blandteknik som tillhör Moderna Museet.

Motivering

Öyvind Fahlström, som föddes i Sao Paulo i Brasilien, var verksam som tecknare, målare, grafiker, poet, författare, filmskapare, ljudkompositör och performancekonstnär. Fahlström arbetade även med installationer, kritik, manifest, radio, teater och tv. Han var länge verksam utomlands där han blev internationellt känd för bland annat sin informella konst, popkonst och konkreta musik. På 1960-talet hörde han till avantgardet i New York och umgicks där med konstnärer som bl.a. Robert Rauschenberg och Jasper Johns, och med tonsättaren John Cage. I sin konst undersökte Fahlström bland annat ekonomiska, politiska och sociala sammanhang, ofta uttryckt med

en kritisk udd. Fahlström var även viktig för avantgardeteatern och för teatrala happenings, bland annat på Pistolteatern i Stockholm. Öyvind Fahlström hade sin första separatutställning 1953, åren 1956–1959 bodde han i Paris och började då inkludera serietidningsklipp i sin konst. På 1950-talet ägnade han sig även åt informell konst och konkret poesi, samt i New York på 1960-talet skapade han sina verk av kartor och spel, men också happenings och performances. På Moderna museet i Stockholm, under Pontus Hulténs chefskap, kom Fahlström att delta med flera uppmärksammade happenings. De sista tio åren av sitt liv arbetade han även med film.

Öyvind Fahlström får med sitt verk *Sitting ... Six months later* (Version A) i tempera på duk med fotocollage, träpärlor och tråd samt med rörliga delar av målad kartong, metall och vinyl representera 1960-talets experimentella, ifrågasättande konst och utvidgade konceptbegrepp. Han är en av Sveriges mest kända konstnärer internationellt och en viktig inspiratör för konstnärer i dag.

5.6 Musik

Drottningholmsmusiken (Johan Helmich Roman, 1744)

Inget musikaliskt verk från svensk tid före 1800-talet har fått större historiskt genomslag än Drottningholmsmusiken.

Om verket

24 kortare orkestersatser av Johan Helmich Roman (1694–1758), framförda i samband med bröllopet mellan kronprinsen Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika av Preussen 1744.

Motivering

Den frihetstide hovkapellmästaren Johan Helmich Romans musik till det kungliga biläget i samband med kronprins Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas bröllop i augusti 1744 innehåller många stycken som blivit kända och uppskattade i breda lager, däribland den inledande satsen, samt den menuetmelodi som Bellman lånade till Fredmans epistel nr 9, ”Käraste bröder, systrar och vänner”.

Roman är den tidigaste musikaliske gestalten i svensk musikhistoria som kontinuerligt har uppmärksammats och värdesatts efter sin död, utan att behöva ”återupptäckas”. Hans tid som kapellmästare präglades av en professionalisering, internationalisering och modernisering av hovkapellet och det svenska musiklivet. Romans flera längre resor i Europa ledde till viktiga kontakter och erfarenheter som kom det svenska musiklivet till gagn. I ett äreminne över Roman nästan tio år efter dennes död skriver man: ”Vår Roman reste ut såsom stor Musicus och kom större hem igen”. I en tid då orkester- och kammarmusik tidigare främst varit en angelägenhet för hovet genomförde Roman på 1730-talet vad som sannolikt var de första offentliga konserterna i Sverige.

Drottningholmsmusiken har genom modern notutgivning, skivinspelningar samt radio och tv fått en mycket stark närvaro i moderna föreställningar och uppfattningar om det svenska 1700-talet.

Sjung med oss mamma, första häftet (Alice Tegnér, 1892)

Sångerna har alltsedan publiceringen sjungits av miljoner barn och vuxna – spontant, i skolan, i vardag och efter årstidens växlingar.

Om verket

Sånger för barn, familj och skola. Vissa är skrivna av Alice Tegnér (1864–1943) själv, andra är hennes bearbetningar av äldre visor.

Motivering

Det första häftet i samlingen innehåller såväl egna visor som bearbetningar av befintliga melodier. I den senare kategorin finns exempelvis ”Goder afton, goder afton, både herre och fru” och ”Borgmästar Munthe”. Bland Tegnér’s originalmelodier har ”Ekorr’n satt i granen”, ”Bä, bä, vita lamm” och ”Dansa, min docka” blivit speciellt älskade. Texterna har ett enkelt och vardagsnära tilltal som stått sig i mer än ett sekel. *Sjung med oss mamma* är en pionjärinsats för svensk barnmusik, som följts upp av Knut Brodin, Gullan Bornemark, Georg Riedel och Georg ”Joje” Wadenius. Visorna sprids ännu i skolor,

barnverksamheter, muntligen över generationsgränserna och från barn till barn. I häftet ingår även psalmer, såsom Johan Olof Wallins ”Din klara sol går åter opp”.

Det första häftet utkom i många upplagor under hela 1900-talet, och följdes av åtta andra under fyrtio års tid, med Tegnér's originalkompositioner ”Sockerbagaren”, ”Blåsippa ute i backarna står”, ”Sov du lilla vide ung”, ”Tre pepparkaksgubbar” och många andra. Dessa har haft ett ojämförligt starkt genomslag och fått sådan klassikerstatus att de i dag ofta antas vara ”traditionella visor”. Häftena översattes bland annat i Tyskland och England. Tegnér tog initiativ till sångboken *Nu ska vi sjunga*, en sångbok för småskolan som sedan 1943 utkommit i många upplagor, illustrerade av Elsa Beskow. Här utgavs de visor som skolbarn vid insamlade önskemål själva önskade sjunga, vilket speglar ett för tiden ovanligt receptivt barnperspektiv. Tegnér har även komponerat solosånger, körverk och kammarmusik.

Midsommarvaka, Svensk Rapsodi nr 1 för stor orkester, op. 19 (Hugo Alfvén, 1903)

Verket är en av de mest spridda, kända och uppskattade svenska kompositionerna över huvud taget, både inom Norden och i större internationellt sammanhang.

Om verket

Rapsodi för orkester av Hugo Alfvén (1872–1960), programmatiskt föreställande ett svenskt midsommarfirande, med citat och referenser till svenska folkmelodier. Uruppförd 1904.

Motivering

Hugo Alfvén representerade många sidor av svenskt musikliv runt 1900, såväl nationalromantikens idealiserade bild av landsbygd och folklig kultur, som det akademiska musiklivet och den gryende amatörkörs-rörelsen, där han gjort viktiga bidrag med ”Jungfrun hon går i ringen”, ”Uti vår hage” och ”Glädjens blomster”. *Midsommarvaka* är en klingande gestaltning av ett midsommarfirande i det fria, inte

olikt det sätt som helgen fortfarande firas av många. Alfvén följde sin tids aktiva insamling och dokumentation av folklig kultur. *Midsommarvaka* spelades inom bara några år på många håll i Europa, Nordamerika, Afrika och Asien och gavs som balett i Paris (av Svenska baletten) och i London 1920. 1954 gjordes en skivinspelning med Alfvén själv som dirigent. Denna kom att få stor betydelse för styckets spridning och uppskattning i bredare kretsar. Inledningstemat har förekommit i filmer som ”Hon dansade en sommar” (1951) och har under titeln ”Swedish rhapsody” dykt upp i så olika sammanhang som hos countrygitarristen Chet Atkins, som signatur i Radio Sorong på Nya Guinea, hos det brittiska hårdrocksbandet Deep Purple, och i Piero Umilianis ”Mah-nà mah-nà” bland annat i ”The Muppet Show”.

Alfvén var känd för sin mästerliga instrumenteringskonst även i den symfoniska dikten *En skärgårdssägen* samma år (1904). Sitt stora genombrott som tonsättare fick han med sin andra symfoni 1899. Här är det en annan Alfvén som symfoniskt tecknar liv och död i absoluta termer. Hans mångsidighet framgår av hans stora framgång med körverk baserade på folkmelodier och på svensk lyrik, samt hans schlager ”Roslagsvår” till text av Alf Henrikson, 1954.

Tre inspelade låtar med spelmannen Hjort Anders Olsson

Inom svensk spelmanstradition förtjänar Hjort Anders Olsson att framhållas både som individuell spelman och som särskilt viktig förmedlare av äldre traditioner. Han samspelade med dokumentationsarbetet av folklåtar under det tidiga 1900-talet och har varit impulsgivare till många folkmusiker i yngre generationer.

Om verket

Tre exempel på Hjort Ander Olssons (1865–1952) musicerande: en polska, en vispolska och en gånglåt.

Motivering

Hjort Anders Olsson är en av de mest omtalade personerna i svensk spelmanstradition. Genom sitt kringflyttande liv har hans låtrepertoar traditionsrötter såväl i uppväxtbygderna Bingsjö, Rättviks finnmark, som utmed Hälsingekusten och i Uppland, där han kom att bosätta sig. Hjort Anders samverkade med nya minnesinstitutioner som Nordiska museet och Skansen samt med den organiserade spelmansrörelsen, dess spelmanstävlingar och turnéer ute i landet.

Även om Hjort Anders tidigt och noggrant dokumenterats genom notuppteckningar och utgivna inspelningar har vi för tillgänglighetens skull här valt att framhålla tre utgivna exempel på hans eget spel. Låtarna tjänar som ingång till Hjort Anders individuella skapande och plats i traditionen. Den första är en polska efter Pekkos Per från Bingsjö (1808–1877) av vilkens låtar Hjort Anders anses vara en viktig förmedlare. ”Den börjar i dur och slutar i moll” enligt Hjort Anders och har fått stor spridning under namnet ”Polska i dur och i moll”. Den andra är en vispolska av Hjort Anders själv. Bägge finns utgivna på Vax Records/Naxos.

1950 registrerades Hjort Anders som upphovsperson till den välkända ”Gärdebylåten”, i samband med att radiomannen Matts Arnberg gav ut den i sättning för flera fioler. Melodin har traderats långt tidigare i Dalarna och Hälsingland, och även givits ut på skiva med Rättviks spelmanslag 1944. Just Hjort Anders version kom att bli speciellt inflytelserik och är den som spelats av många tusen fiolspelare genom åren. Inspelningen tillsammans med Nils Agenmark och Ole Hjort 1952 (utgiven på Philips) utgör det tredje exemplet på Hjort Anders betydelse.

Flyttningssång (Lars Sikku) och Till kåtan och hemmet (Frida Johansson)

Inspelningarna är en unik klingande dokumentation av en levande sångtradition hos norra Sveriges samiska befolkning.

Om verket

Två samiska jojkar från tidigt 1900-tal, inspelade av Karl Tirén i Talma Sameby respektive Semisjaur-Njarg sameby 1914–1915.

Motivering

Järnvägstjänstemannen Karl Tiréns inspelningar av samisk jojk är en stor källa till kunskap om samiskt liv och kultur vid tidpunkten. Tanken med projektet var att bevara muntliga traditioner för framtiden. Indirekt fanns också tanken på att skapa bredare intresse för jojk och att inympa denna sångkultur i annan musikodling, vilket också skedde, dels hos tonsättare som Wilhelm Peterson-Berger och Erland von Koch, och senare hos många nutida samiska jojkare som hämtar inspiration från Sikku, Johansson och många av de andra som dokumenterades under 1910-talet. Numera ådrar sig inspelningarna från en tid då den samiska jojken lät mycket annorlunda än i dag både lokalt intresse i Sverige och Sapmi, och ett betydande internationellt engagemang. Unesco utsåg 2025 samlingen till ett världsminne.

Tirén hade under sin uppväxt i Jämtland tidig vänskap med samer och en inblick i samiskt liv, men hörde aldrig jojk, då detta hörde till den privata sfären. Under sitt arbete som järnvägstjänsteman kom han i kontakt med denna sångtradition i samband med spelmantävlingar. Eftersom Tirén tidigt använde fonografens teknologi, har vi i dag en unik möjlighet att höra drygt sekelgammal jojk (skivetiketten Caprice). Sikkus och Johanssons jojkar representerar olika perspektiv på nomadiskt liv i norra Sverige runt 1900. De relaterar till spänningen mellan å ena sidan ett nomadiskt och cykliskt återkommande liv över stora områden, och enskilda platser som ett särskilt hem.

"Calle Schewens vals" och "Möte i monsunen" (Evert Taube, 1931 och 1935)

Evert Taubes visor hör till det som både litterärt och musikaliskt fått spridning i breda samhällslager och som fortfarande traderas muntligt i allsång, referenser, citat och melodilån.

Om verket

Två sånger som representerar olika sidor av vispoeten Evert Taube (1890–1976).

Motivering

Evert Taube förenade i sin visdiktning det högst lokala – Bohuslän, Roslagen eller Stockholm – med den globala sjömansromantiken. ”Calle Schewens vals” och ”Möte i monsunen” exemplifierar de två tendenserna i älskade visor som senare tolkats av många andra. De har vunnit en självklar plats i den svenska allsången, i vilken man kan förväntas att instämma. I efterföljd av sångpoeter som Carl Michael Bellman, Gunnar Wennerberg och Birger Sjöberg håller sig Taube delvis med ett återkommande persongalleri. Han var en viktig förmedlare mellan traditionen från dessa diktare och yngre trubadurer som Olle Adolphson och Cornelis Vreeswijk.

”Calle Schewens vals” tillkom i ett sammanhang där den svenska idyllen genomgick moderniserande förändringar. Ett musikaliskt arv från Bellmans viskonst är den kontrasterade passagen i molltonart, innan huvudmelodin återkommer. Valsen kan höras framförd av Taube själv 1936 (skivetiketten Columbia).

”Möte i monsunen” skildrar ett kosmopolitiskt sjömansliv, som Taube delvis upplevt själv, delvis fått berättat av sin far. Här figurerar karaktären Fritiof Andersson i en resa som sträcker sig från Sydafrika, Shanghai, Singapore, Siam (Thailand), Ceylon och Hamburg.

Taubes visor har överlevt tidens glömska och många senare vistraditioner genom större spridning i vidare folklager. Taube och Birger Sjöberg slog bägge igenom på 1920-talet med en tillbakablickande, delvis idyllisk bild av svenskt samhälle och kultur. När Sjöberg skildrade småstadslivet med dess vardag och strävanden, tecknade Taube det heroiska och starkt idealiserade, ett slags koncentrat av den ensamma individens drömmar om sin egen väg i livet.

Förklädd gud, op. 24 (Lars-Erik Larsson, 1940)

Ett verk som kom att få stor betydelse för Sverige under andra världskriget och som därefter fått klassikerstatus genom tusentals framföranden runt om i landet och utomlands.

Om verket

Lyrisk svit för orkester, kör, solister och recitator. Musik av Lars-Erik Larsson (1908–1986), text av Hjalmar Gullberg.

Motivering

Under en orolig tid i Europa beställdes ett radiospel av de två skåningarna Lars-Erik Larsson och Hjalmar Gullberg, bägge anställda vid Radiotjänst. Mediet möjliggjorde ett samkonstverk med körsatser, solopassager och reciterade verser. Verket hör sedan dess till de oftast framförda svenska kör- och orkesterverken. Texten har via internationellt intresse översatts till flera språk.

Förklädd gud uruppfördes i direktsändning i radio 1940 dirigerat av tonsättaren. Uruppförandet under brinnande världskrig kom att präglavallvaret i hur helheten mottogs och tolkades, i synnerhet Gullbergs sent tilldiktade ord ”ej för de starka i världen, med de svaga – ej för krigare, men bönder som plöjt sin jordlott utan att klaga, spelar en gud på flöjt”. Sviten blev ett protestverk av betydande sprängkraft, där Apollon sammansmälts med Kristusgestalten i naturreligiösa föreställningar. Sensmoralen är att vi aldrig kan veta vem ibland oss som möjligen går omkring som en gud förklädd till medmänniska.

Förklädd gud är stilmässigt lättillgängligt i kontrast till 1940-talets gryende musikaliska modernism. Trots att modernister kom att dominera under efterkrigstiden har Larssons lyriska svit kommit att stå sig som det oftast framförda större verket i Sverige. I samverkan med den framväxande rörelsen av blandade amatörkörar i hela landet har *Förklädd gud* kommit att framföras regelbundet och beröra många lyssnare. På detta sätt är verket också en representant för 1900-talets körutveckling i Sverige, där i dag 540 000 svenskar, drygt 5 procent av befolkningen, sjunger i kör.

Aniara (Karl-Birger Blomdahl, 1958)

Aniara är den första science fiction-operan helt byggd på sin tids modernistiska tonspråk. I samverkan med de nya radio- och tv-medierna har verket haft ett genomslag långt bortom den mesta musik som skapats under 1900-talet.

Om verket

En opera ("Revy om människan i tid och rum") av Karl-Birger Blomdahl (1916–1968) i två akter där samtidens främsta aktörer inom alla konstarter samlades för att realisera en futuristisk föreställning om människans agerande i det moderna och framtida samhället. Uruppförd på Kungl. Operan, 1959 och sänd i tv-version 1960.

Motivering

Rymdoperan *Aniara* i sju tablåer samlade sin tids tongivande kreatörer i ett samarbete över konstarterna. Harry Martinsons redan berömda versepos (1956) gjordes till libretto av poeten Erik Lindegren, med unikt ambitiösa insatser från Sveriges främsta inom regi (Göran Gentele), koreografi (Birgit Åkesson), dekor (Sven X:et Erixson), kostym (Börje Edh) och musikalisk interpretation (dirigent Sixten Ehrling). Temat med ett rymdskepp som kommer ur kurs och vad mänskligheten tar sig för när hoppet bedöms vara ute har visat sig genklinga i många moderna livs- och samhällssituationer. Förutom film- och radioversioner baserade på Blomdahls *Aniara*, har Martinsons rymdepos avsatt film, teater, radioföljetonger och tv-serier världen över.

Den forne ingenjörstudenten Blomdahl odlade vid sidan av sin ledande ställning inom musikalisk modernism sedan ungdomsåren ett starkt intresse för astronomi, teknik och naturvetenskaper, vilket låg i tiden för det sena 1950-talets skärningspunkt av neurotisk svartsyn på existentiellt plan och framtidsoptimism vad gäller välfärd, teknologi och samhällsplanering. Allt detta sammanstrålade i tonsättningen av *Aniara*. Operan blev många människors första kontakt med tolvtonsteknik, elektronmusik och operaroller som uttrycktes helt genom dans (som piloten Isagel). Utöver den modernistiska stramheten finns utblickar till svensk romantik, jazzmusik och andra

referenser till ett jordiskt liv i det rymdsammanhang där operan utspelar sig.

Jazz på svenska (Jan Johansson, 1964)

Skivan har genom sitt sammanförande av olika musikaliska fält spelat en mycket stor roll i svenskt musikkiv.

Om verket

Svenska folklåtar tolkade inom jazzidiomet av Jan Johansson (1931–1968) (piano) och Georg Riedel (bas).

Motivering

Detta album har nått långt utanför både jazzens och den moderna folkmusikens sfärer. *Jazz på svenska* är Sveriges genom tiderna mest sålda jazzskiva och erkänns klassikerstatus inom jazzvärlden. För många har den också blivit den första kontaktytan till svensk traditionsmusik. Det mest i många sammanhang spridda spåret är ”Visa från Utanmyra”, baserat på en uppteckning av Reser Anna Larssons framförande av Olof von Dalins ”O tysta ensamhet”. Detta spår sammanknyter därmed inte bara jazz och svensk folkmusik, utan även 1700-talets poesi med senare tiders systematiska folkmusikinsamling. Genom Georg Riedels emblematiske basspel, framfört helt utan tidigare erfarenhet av svensk folkmusik, blickar inspelningen även framåt till Riedels och Johanssons musik till filmatiseringar av Astrid Lindgrens barnböcker.

Redan före Johansson hade bland andra Lars Gullin och Bengt-Arne Wallin sammangift den afro-amerikanska jazzmusiken med svenska folklåtar. Ingen av dessa pionjärer fick dock samma genomslag som Johansson och Riedel med sin *Jazz på svenska*. Skivan bidrog till ett breddat intresse för jazz under en period då detta musikfält höll på att helt ebba ut i en ny kommersiell musikvärld. Frånvaron av trummor på skivan har bidragit till ett intuitivt och kontemplativt mottagande hos många lyssnare. Ljudteknikern Olle Swembel spelade en stor roll för det klingande slutresultatet genom konstnär-

ligt och tekniskt balanserande av Johanssons och Riedels intrikata samspel.

Symfoni nr 7 (Allan Pettersson, 1968)

Allan Petterssons sjunde symfoni blev tonsättarens stora genombrott och har blivit ett älskat verk världen över.

Om verket

Symfoni av Allan Pettersson (1911–1980) i en sammanhängande sats, ungefär 40 minuters speltid, uruppförd 1968.

Motivering

Hos Allan Pettersson sammanflöt två drag i svenska efterkrigssamhället, dels en individualistisk strävan efter originalitet – att inte skriva som någon tonsättare i tidens strömningar och grupper – dels en önskan till kollektiv identifikation med lyssnare i bredare lager än vad som då var vanligt i konstmusiken. Bland Petterssons symfonier har den sjunde i sitt självbiografiska mörker och skönhet blivit ett älskat verk världen över. Det har förekommit i många filmer (bland annat Roy Anderssons), omnämnts i romaner, inspirerat till bildkonst, och är det svenska konstmusikverk som haft störst skivförsäljning. Trots internationell ryktbarhet är tonsättarnamnet möjligen mindre känt bland svenska folket än exempelvis Franz Berwalds eller Wilhelm Stenhammars, vilken understryks av fotografen Gunnar Källströms ord ”Vem fan är Allan Pettersson”, som också givit namn till en TV-dokumentär (1974).

Pettersson har kallats ”en av de sista stora symfonikerna” och jämförts med Gustav Mahler och Dimitrij Sjostakovitj. Det finns internationella sällskap och tidskrifter uteslutande ägnade åt Petterssons musik. Han stod medvetet helt utanför alla strömningar av såväl nyklassicism som skolbildande modernism. Efter uruppförandet av sjunde symfonin 1968 med efterföljande succé har verket prisats och belönats. Många har vittnat om livsomvälvande upplevelser i

samband med sina första kontakter med symfonin, och radioprogram och essäer har byggts helt på sådana personliga vittnesbörd.

5.7 Film och scenkonst

Drottningholms slottsteater (Carl Fredrik Adelcrantz, 1766)

En unik 1700-talsteater, del av Världsarvet Drottningholm, och den äldsta teater som regelbundet använder originalscenmaskineri i föreställningar.

Om verket

Drottningholms Slottsteater är belägen vid Drottningholms slott, ritades av Carl Fredrik Adelcrantz (1716–1796) och uppfördes 1766 för drottning Lovisa Ulrika (1720–1782).

Motivering

Drottning Lovisa Ulrika lät bygga teatern, som ritades av Carl Fredrik Adelcrantz. Han var arkitekt även till Ulriksdals slottsteater (Confidencen, 1753), som också är i bruk i dag. Lovisa Ulrika, född i Preussen, förde med sig internationella idéer och artister till svensk teater. På slottsteatrarna spelade ett italienskt operasällskap och franska skådespelare. L. J. Desprez ritade Drottningholmsteaterns Déjeunersalong och originalkulisser. Teaterlivet på Drottningholm blomstrade sommartid under Lovisa Ulrikas son, Gustav III. Efter Gustav III:s död användes Drottningholmsteatern mycket sällan. Teatern återupptäcktes 1921 och återinvigdes året efter. I dag ges föreställningar, där publiken kan uppleva originalmaskineri och dekorväxlingar inför öppen ridå. Teatern har inspirerat regissörer, t.ex. Ingmar Bergman för Mozarts *Trollflöjten* (TV2, 1975).

Teaterlivet intensifierades under Gustav III, teatern blev ett verktyg för att manifesteras kungamakten. Han skapade de svenska nationalscenerna, genom att kombinera internationella influenser och konstnärer med det svenska språket. Kungliga Teatern (Operan) invigdes 1773 i Bollhuset med operan *Thetis och Pelée* med musik av F.A. Uttini och balett av balettmästare L. Gallodier. Gustav III

skrev själv utkast till operalibretton, bl.a. *Gustaf Wasa* (1786) med text av J. H. Kellgren, musik av J. G. Naumann och dekor av Desprez; den var länge ansedd som svensk nationalopera. Gustav III grundade Kungliga Dramatiska Teatern 1788.

Lejonets unge på Sundsvalls teater (Frida Stéenhoff, 1897)

Frida Stéenhoff är en av de kvinnliga 1800-talsdramatiker som återupptäckts. Sundsvalls teater representerar teaterlivets expansion under 1800-talet.

Om verket

Frida Stéenhoffs (1865–1945) drama, *Lejonets unge*, Nutidsskildring i fyra akter, publicerades 1896 och hade sin urpremiär på Sundsvalls teater 1897. Pjäsen är åtkomlig bl.a. på Litteraturbanken. Sundsvalls teater uppfördes 1894 efter ritningar av arkitekten Johan Erik Stenberg. Den är byggnadsminne sedan 1974.

Motivering

Rydbergsska sällskapets urpremiär på Frida Stéenhoffs (under pseudonymen Harold Gote) kontroversiella samtidspjäsa *Lejonets unge* blev en historisk skandalsuccé på Sundsvalls teater 1897. Det moderna genombrottets kvinnliga dramatiker som Alfhild Agrell, Victoria Benedictsson, Anne Charlotte Leffler och Frida Stéenhoff var flitigt spelade, både hyllade och omstridda, under 1800-talets sista decennier. Deras pjäser drev frågor om kvinnors ekonomiska, sociala, sexuella, moraliska och konstnärliga rättigheter. Stéenhoff var även samhällsdebattör och introducerade begreppet ”feminism”, i nuvarande betydelse, i föredraget *Feminismens moral* (1903). *Lejonets unge* pläderar för rätten till fri kärlek och föräldraskap utanför äktenskapet och siar om att nästa sekel blir ”Barnets århundrade” – vilket blev titeln på Ellen Keys bok (1900). Den kvinnliga 1800-talsdramatiken avfärdades senare som ”indignationsdramatik”, men återupptäcktes under 2000-talet, analyseras bl.a. utifrån feministiska perspektiv, spelas regel-

bundet och inspirerar den samtida diskussionen om könsmaktsordning, historieskrivning och kvalitetsbegrepp.

I takt med industrialiseringen växte landsortsteatern snabbt under sent 1800-tal. Teaterintresset spreds över landet, det bildades fler och större resande teatersällskap. Under 1800-talets slut byggdes många nya teaterhus i städerna. En representativ teaterbyggnad var viktig för stadens status.

Sundsvalls teater från 1894 var den första i landet med elektriskt ljus. Den är i dag byggnadsminne.

Ett drömspel (August Strindberg, 1901)

Ett drömspel intar en särställning i dramatiken, då den spelats i Sverige och internationellt i en mängd tolkningar och inspirerat till nya pjäser.

Om verket

August Strindbergs (1849–1912) drama *Ett drömspel* från 1901 publicerades 1902 och hade sin urpremiär på Svenska teatern 1907. Pjäsen är åtkomlig bl.a. på Litteraturbanken.

Motivering

I förordet ”Erinran” formulerar August Strindberg den drömspelsdramaturgi med ”drömmens osammanhängande men skenbart logiska form” där ”Allt kan ske, allt är möjligt och sannolikt”, vilket genomsyrar inte bara *Ett drömspel* (1901) utan också pjäser präglade av Strindbergs drömspelsdramaturgi, skrivna av senare dramatiker. Sedan urpremiären på Svenska teatern 1907 har Indras dotter i *Ett drömspel* fått konstatera att ”Det är synd om människorna” i ett oräkneligt antal tolkningar. På svensk scen är pjäsen iscensatt av regissörer som Mauritz Stiller (Lorensbergsteatern 2016), Olof Molander med 5 uppsättningar (1935–1963), där den första som gavs på Dramaten placerades i sekelskiftets Stockholm och skärgård, samt Ingmar Bergman med 4 uppsättningar, (1963–1986), varav den första som tv-teater. *Ett drömspel* har även iscensatts på svensk scen av världsledande, internationella gästregissörer som t.ex. Max Reinhardts expressionistiska

tolkning (Dramaten 1921) och två postmoderna uppsättningar av Robert Lepage (Dramaten 1994) och Robert Wilson (Stockholms stadsteater 1998).

Ett drömspels berömmelse bygger även på innovativa iscensättningar utomlands. Strindbergs drama har filmatiserats och inspirerat dramatiker till nya pjäser, som t.ex. Staffan Westerbergs barnpjäs *Ett litet drömspel* (1981) och till musikdramatik, som Ingvar Lidholms opera *Ett drömspel* (1992) samt till nya djärva tolkningar och ny drömspelsdramatik som suger upp tidens strömningar också från 2000-talet.

Körkarlen (Victor Sjöström, 1921)

Körkarlen, efter Selma Lagerlöfs roman (1912), är ett virtuost exempel på den konstnärliga stumfilmens guldålder med stort internationellt genomslag.

Om verket

Körkarlen är en svensk dramafilm i regi av Victor Sjöström (1879–1960) från 1921, baserad på Selma Lagerlöfs roman från 1912. I rollerna: Victor Sjöström, Hilda Borgström m.fl. Fotograf: Julius Jaenzon. Produktionsbolag: Svensk Filmindustri.

Motivering

Den tidiga svenska filmhistorien domineras av regissörerna Victor Sjöström och Mauritz Stiller. Tillsammans bildade de 1922 filmproduktionsbolaget AB Svensk Filminspelning. Båda filmatiserade Selma Lagerlöfs romaner. Victor Sjöström regisserade även bl.a. *Ingmars-sönerna* och *Karin Ingmarsdotter*, och Mauritz Stiller *Herr Arnes penningar* och *Gösta Berlings saga* (1924) med Greta Garbo. Sjöström, född 1879, och Stiller, född 1883 i Helsingfors, började båda sina karriärer som skådespelare och debuterade som filmregissörer 1912. Såväl Sjöström som Stiller har påverkat senare tiders filmskapare.

Körkarlen var den första produktionen som spelades in i SF:s nya Filmstaden-ateljéer i Råsunda. Trickfilmningar och komplicerade

dubbelexponeringar av filmfotografen Julius Jaenzon förnyade filmens bildspråk. Victor Sjöström medverkade själv i rollen som David Holm. *Körkarlen* hade en framgångsrik premiär i New York 1922, vilket ledde till att Sjöström var verksam i Hollywood under knappt ett decennium. *Körkarlen* betraktas som del av en internationell filmkanon och har på 2000-talet utsetts till den bästa svenska filmen någonsin i filmkritikeromröstningar. Regissören Ingmar Bergman har framhävt dess betydelse och Sjöström gjorde sin sista filmroll i Ingmar Bergmans *Smultronstället* (1957).

Körkarlen är en kulturell referenspunkt som också gjort avtryck på teaterscenen, t.ex. i Per Olov Enquists pjäs *Bildmakarna* (Dramaten, 1998).

Gullregn med kupletten "Den ökända hästen från Troja" **(Karl Gerhard, 1940)**

Revykungen Karl Gerhard uttryckte samhällskritik i den underhållande satirens form, bl.a. mot nazismen under Andra världskriget trots censur och polisingripande.

Om verket

Revyn Gullregn av Karl Gerhard (1891–1964) med premiär på Folkan i Stockholm 1940 innehöll den antinazistiska kupletten "Den ökända hästen från Troja". Musiken till kuplettens refräng är skriven av Isaak Dunajevskij, vers och arrangemang av Lille Bror Söderlundh.

Motivering

Revykungen Karl Gerhard var en lika tydlig som modig röst mot nazismen. Med revyn *Gullregn* och kupletten "Den ökända hästen från Troja" utmanade han det politiska etablissemangen och blev uppkallad till utrikesministern. Kupletten förbjöds genom polisingripande. Detta hindrade inte Gerhard från att med humor och fräckhet utmana censuren och fortsätta framföra kupletten. Gerhards revy och kuplett finns med i Hasse Ekmans film *Jazzgossen* (1958). Kupletten har sjungits in av bl.a. Magnus Uggla (2006).

Svensk teater intog en ambivalent hållning mot 1930-talets fascism och den tyska nazismen. Pär Lagerkvists antifascistiska pjäs *Bödeln* hyllades i Norge 1934/1935, men bemöttes negativt i Stockholm. Antinazistiskt motstånd på svensk scen fanns främst på Göteborgs stadsteater, bl.a. genom uppsättningen av Vilhelm Mobergs roman *Rid i natt*. Teaterlivet i huvudstaden var politiskt kluvet. Dramaten gjorde ett omdiskuterat gästspel i Berlin 1941 med August Strindbergs *Gustav Vasa*. På Nya Teatern gavs Taggen-revyer med antinazistiska inslag.

Karl Gerhard var under 1920-talet samtida med Ernst Rolf och hans lyxigt påkostade revyer. Revytraditionen med satirisk, politisk udd har fått arvtagare, från 1960- och 1970-talens Hasse & Tage (Hans Alfredson och Tage Danielsson) till 2000-talets Henrik Dorsin bl.a. med gruppen Grottesco, som med social medvetenhet, global omvärldsblick och stundtals normbrytande provokation både gisslat självgod svenskhet och roat den svenska publiken.

Fröken Julie (Birgit Cullberg, 1950)

Ett modernt och nu klassiskt dansdrama av den världsberömda koreografen Birgit Cullberg om klass- och könskamp efter August Strindbergs pjäs.

Om verket

Koreografen Birgit Cullbergs (1908–1999) dansdrama *Fröken Julie*, efter August Strindbergs naturalistiska drama från 1888, hade premiär på Västerås teater 1950. I rollerna: Elsa Marianne von Rosen, Julius Mengarelli och Birgit Cullberg.

Motivering

Birgit Cullberg är en portalgestalt inom svensk danskonst. 1950 är ett danshistoriskt märkesår. Då introducerades det moderna dansdramat med Cullbergs *Fröken Julie* på Västerås teater i Riksteaterns regi. Cullbergs *Fröken Julie*, efter en av August Strindbergs mest spelade pjäser (1888), väckte stor uppmärksamhet genom såväl sin blandning av klassisk balett och emotionellt laddad modern dans som

det psykologiskt intrikata och sensuellt-erotiska rörelsespråket för adelsfröken Julie och betjanten Jean. I dag är verket en modern klassiker som dansats på Kungliga teatern, av Cullbergbaletten, på många internationella scener i Europa och USA samt i tv.

Birgit Cullberg utbildades av bl.a. koreografen Kurt Jooss. Hon medverkade i Taggen-revyerna samt i Karl Gerhards revyer, bl.a. med det antinazistiska solot ”Kulturpropaganda”. Som koreograf inspirerades hon av dramatik, myter, engagemanget för fred, relationer samt privata erfarenheter. Birgit Cullberg har en lång rad av internationella framgångar med bl.a. *Mänrenen*, *Romeo och Julia* och *Rapport* samt nyskapande tv-baletter som *Den elaka drottningen* och *Rött vin i gröna glas*. Hon grundade Cullbergbaletten 1967, där hennes son dansaren Niklas Ek var en kongenial uttolkare. Kompaniet leddes 1981–1993 av Cullbergs son, dansaren och koreografen Mats Ek, vars expressiva verk i dag dansas på världens scener. Birgit Cullberg dansade Moder Afrika i hans *Soweto* 1977. Cullbergbaletten är del av Riksteatern, i dag under namnet Cullberg.

Det sjunde inseglet (Ingmar Bergman, 1957)

Det sjunde inseglet är en av Ingmar Bergmans mest betydelsefulla filmer och en referenspunkt inom både konstfilm och populärkultur.

Om verket

Ingmar Bergmans (1918–2007) dramafilm *Det sjunde inseglet* hade premiär 1957. Filmen baserades på Bergmans pjäs *Träsmålning*. I rollerna Max von Sydow, Bengt Ekerot, m.fl. Fotograf: Gunnar Fischer. Produktionsbolag: Svensk Filmindustri.

Motivering

Ingmar Bergman är en av världens mest berömda filmregissörer. Hans genombrott skedde på 1950-talet med internationellt prisbelönta filmer som *Sommarnattens leende*, *Det sjunde inseglet* och *Smultronstället*. 1952–1958 var han verksam regissör vid Malmö stadsteater och filmade på somrarna med teaterns ”Bergman-skådespelare”.

Det sjunde inseglet inspirerades bl.a. av en medeltida kyrkomålning av Albertus Pictor, i filmen gestaltad i en ikonisk scen, där Max von Sydows Riddaren spelar schack med Bengt Ekerots Döden – en återkommande referenspunkt inom kultur- och filmhistorien. Slutscenen där Döden dansar bort med sina offer är en av filmhistoriens mest berömda.

Bland Ingmar Bergmans stora framgångar märks *Jungfrukällan* (1960), *Såsom i en spegel* (1961) och *Fanny och Alexander* (1982), alla Oscars-belönade som bästa utländska film. Till Bergmans mest betydande filmer räknas också *Nattvardsgästerna* (1963), *Tystnaden* (1963), *Persona* (1966) och *Viskningar och rop* (1972).

Bergman regisserade även folkkära produktioner för tv som hans *Scener ur ett äktenskap* (1973) – ett drama om äktenskap, otrohet och svek som sågs av 3,5 milj. svenskar när den gick och som ledde till att familjerådgivningen fick ett uppsving – och Mozarts *Trollflöjten* (1975). Under 2000-talet görs nya adaptationer av Bergmans verk, både i Sverige och utomlands. Hans filmer teatraliseras och Ingmar Bergman är i dag en av Sveriges mest spelade dramatiker, *Scener ur ett äktenskap* har getts i minst ett 90-tal uppsättningar i tre världsdelar.

Dom kallar oss mods (Stefan Jarl och Jan Lindqvist, 1968)

Filmen är första delen i den omdiskuterade Modstrilogin, ett tidsdokument och en av flera kulturella och samhällskritiska referenspunkter från 1968.

Om verket

Dom kallar oss mods är en dokumentärfilm och första delen i *Modstrilogin* av regissörerna Stefan Jarl (f. 1941) och Jan Lindqvist (f. 1941). Fotograf: Jan Lindqvist. Produktionsbolag: Stiftelsen Svenska Film-institutet, Jan Lindqvist & Stefan Jarl.

Motivering

Modstrilogin *Dom kallar oss mods* (1968), *Ett anständigt liv* (1979) och *Det sociala arvet* (1993) är svensk filmhistorias kanske mest omtalade dokumentärfilmsprojekt, som påverkat samhällsdebatten i decennier. *Dom kallar oss mods* av filmskoleeleverna Stefan Jarl och Jan Lindqvist, lät de socialt marginaliserade ungdomarna Kenta och Stoffe bli centralfigurer i den autentiska skildringen av modsens tillvaro i Stockholms city. Deras dröm om frihet är en motpol till de välanpassade medborgarnas ”Svenssonliv”. Kameran följer modsens vardag tätt och nära. Intervjuer med modsen vittnar om droger, hemlöshet och bristande framtidstro. Frihetsdrömmen slutar i social misär.

Andra betydelsefulla filmer från samma år är den Guldbaggebelönade reportagefilmen *Den vita sporten* om demonstrationerna kring Davis Cup-matchen mellan Sverige och Rhodesia i Båstad 1968 av filmarkollektivet Grupp 13 med bl.a. Roy Andersson (långfilmsdebut med *En kärlekshistoria* 1970) och Bo Widerberg (som långfilmsdebuterade 1963 med *Barnvagnen* och *Kvarteret Korpen*) samt Mai Zetterlings dramafilm *Flickorna*, en uppgörelse med könsroller och fördomar som under 2000-talet betraktas som en feministisk kultfilm.

Samhällskritiska vindar blåste genom kulturlivet runt 1968. Fria teatergrupper spelade nya pjäser om samtida politiska frågor, t.ex. Narren i Stockholm samt Nationalteatern och musikgruppen Nynningen i Göteborg. Tidsandan influerade den progressiva musikämbelörelsen (”proggen”), som vände sig mot kommersiella krafter.

Fars lille påg (Franz Arnold, Ernst Bach och Nils Poppe, 1975)

Den starka lustspelstraditionen i teater och film representeras av Fars lille påg med Nils Poppe på Fredriksdalsteatern i Helsingborg 1975.

Om verket

Fars lille påg (1926) av Franz Arnold (1878–1960) och Ernst Bach (1876–1929) bearbetades för Fredriksdalsteatern 1975 med Nils Poppe (1908–2000) som teaterdirektör och på scenen. Uppsättningen tv-sändes. Reprisen 1985 finns på SVT öppet arkiv och DVD-utgåva 2012.

Motivering

Lustspelet *Fars lille Påg* med Nils Poppe var den första av en lång rad uppsättningar som tv-sändes från Fredriksdal. Skådespelaren och komikern Nils Poppes genombrott skedde med operetten *Blåjackor* på Oscarsteatern 1942. Den filmatiserades 1945 och blev en stor framgång. Poppe och moatjén Annalisa Ericson sågs som Europas svar på dansparet Fred Astaire och Ginger Rogers. Poppe var en folk-kär aktör i ett 40-tal komedifilmer med roller som Soldat Fabian Bom (7 filmer) och Sten Stensson Stéen (4 filmer). Poppes *Aktören* eller *Pengar – en tragikomisk saga* vann pris på Biennalen i Venedig 1947. Han representerades 1959 på filmkomikerfestivalen ”100 clowns” i London, som ”Sweden’s greatest clown and comedian of the classic mould” och liknades vid Chaplin och Danny Kaye.

Sommarteater har långa traditioner med folkkära verk som *Värmlänningarna* (1846) och *Himlaspelet* (1941). Nils Poppes fysiska komik, improvisationsförmåga och popularitet fick stor betydelse för lustspelstraditionen sommartid. 1966 övertog han Fredriksdalsteatern i Helsingborg fram till han som 85-åring gjorde sin sista föreställning 1993. Då spelade han mot dansösen, clownen, skådespelaren och komikern Eva Rydberg, som sedan förde Fredriksdalstraditionen vidare med komedier och lustspel, 1994–2023, bl.a. med *Fars lilla tös*, en bearbetning av *Fars lille påg*. Virtuositeten i komisk plastik och tajming har även vidareförts genom bl.a. skådespelaren Gösta Ekman (t.ex. som Papphammar).

Medeas barn på Unga Klara (Suzanne Osten och Per Lysander, 1975)

En barntragedi utifrån barnens perspektiv och en barnkulturell mil-stolpe som genomgripande påverkat barnteaterns utveckling i Sverige och världen.

Om verket

Medeas barn är en barnpjäs av Suzanne Osten (1944–2024) och Per Lysander (f. 1944) med premiär på Unga Klara, Stockholms stadsteater, 1975 i regi av Suzanne Osten. Pjäsen finns publicerad bl.a. i Suzanne Osten, *Nio pjäser på Unga Klara*, Themis förlag (2009).

Motivering

Suzanne Ostens och Per Lysanders barntragedi från 1975 bygger på Euripides antika tragedi *Medea*. I *Medeas barn* gestaltas en skilsmässa ur barnens perspektiv. Barnen bearbetar föräldrarnas konflikt och sin utsatthet genom flykt- och rymningslekar. Genom barntragedins form skildras, med insikt, humor och empati, barns maktlöshet i en vuxenstyrd värld. Osten och Lysander låter Medeas barn i pjäsen uttrycka starka känslor av sorg, ångest och försoning på samma allvar som världsdramatiken erbjudit vuxenpubliken i över två årtusenden. I *Medeas barn* kräver barnet sina rättigheter och respekt för sina känslor. Efter premiären har pjäsen spelats på många scener i Sverige och utomlands.

Regissören Suzanne Osten är unik som banbrytare för barnteaterns starka utveckling från och med sent 1960-tal till i dag, från den fria gruppen Fickteaterns samhällskritiska teater till iscensättningar om barns existentiella frågor och komplexa känslor på scenen Unga Klara (1975–2009 som del av Stockholms stadsteater och till 2014 med Osten som konstnärlig ledare). Unga Klara är i dag nationell scen för barn och unga.

Suzanne Ostens djärvt innovativa och konstnärligt explosiva scenkonst för ung publik såväl tematiskt som gestaltningmässigt, hennes definition av barnperspektiv och envetna arbete för barnets rätt till konstnärliga upplevelser redan 15 år före FN:s konvention om barnets rättigheter, har haft stort genomslag över hela världen.

5.8 Lärdom och sakprosa

Heliga Birgittas uppenbarelser (Heliga Birgitta, cirka 1370)

Birgitta var vår märkligaste medeltida personlighet och den internationellt bäst kända, ett europeiskt helgon med bestående inverkan och en häpnadsväckande skrift.

Om verket

Nedtecknade uppenbarelser av Heliga Birgitta (1303–1373), sedan utgivna, numera översatta till svenska.

Motivering

En kraft från ovan drev denna kvinna att resa till Rom för att reformera världen. Kungar, kejsare och påvar behandlade hon med barska tillsägelser. Hennes uppdrag kom från Gud själv och hade uppenbarats för henne genom syn och extas. Hon nedtecknade med bistånd av en lärd medhjälpare vad hon sett. Hennes visioner gav en skakande, skräckinjagande men samtidigt uppbygglig bild av en hinsides verklighet. Den återspeglade det som tilldrog sig på jorden så som det blev synligt för hennes tro.

Hennes inflytande kan spåras i Rom lika väl som i Vadstena. Fromma systrar har under århundradena sjungit lovsången i hennes åminnelse. Strindberg och Heidenstam har porträtterat henne som på en gång helig och maktfullkomlig. En påminnelse samtidigt om det halva årtusende när Sverige var ett romerskt katolskt land. Delar av hennes kloster revs av Gustav Vasas fogdar. Men minnet av Birgitta överlevde.

Historia om de nordiska folken (Olaus Magnus, 1555)

Det satte Sverige på kartan för en europeisk publik.

Om verket

En bok av Olaus Magnus (1490–1557) om Sveriges historia och geografi.

Motivering

Skriven av Sveriges siste katolska ärkebiskop placerade boken Sverige på kartan och lästes i hela Europa. Lika mycket geografi som historia beledsagades av en karta som blivit ikonisk. Här handlar det om folkseder och landskap, om djur och växter, om en exotisk terräng som slog Europa med häpnad och som fortfarande kan blanda svenskar med sinne för källkritik. Saga eller verklighet gav detta en ny och intim bild av det nordiska land som författaren från sin exil i Rom bara kunde se för sin inre syn.

Även om bokens beskrivningar till stor del är hämtade från fantasin snarare än från verkligheten eller kanske just därför gav de en fängslade berättelse om landet i norr. Det hela bars av en varm patriotism och kunde därför accepteras även i Sverige trots att författaren var utstött på grund av sin katolska tro och lojalitet. Svenskarnas syn på sig själva har genom århundraden påverkats av denna bok liksom av dess illustrationer.

Christinas självbiografi (Drottning Christina, 1670–1680)

En av de märkeligaste böckerna från svensk stormaktstid.

Om verket

Självbiografi, skriven på franska under Christinas (1626–1689) tid i Rom.

Motivering

Christina (d.1689) var en av stormaktstidens intressantaste figurer, liksom Heliga Birgitta med europeiskt rykte. En kättare i svenskt perspektiv men en som man aldrig glömt. En lysande bok även om

den inte når långt förbi barndomen. Unik i svensk litteraturhistoria även om den skrevs på franska.

Christina placerades i en nästan omöjlig situation som ensam kvinna i toppen på en hierarki av män. Hon flydde den lutherska ortodoxin och det kalla klimatet till Rom och den kontinentala kulturen. Ensam bland svenska monarker hade hon ett intresse för filosofi och inbjöd, med dessvärre olycklig utgång, René Descartes till Stockholm. Lika skön som Greta Garbo i filmen om henne var hon kanske inte. Men lika mycket en gåta för samtid och eftervärld.

Lappländsk resa (Carl von Linné, 1732)

Linné är en viktig figur i svensk tradition, hans landskapsskildringar är klassiska.

Om verket

Reseskildring från Lappland av Carl von Linné (1707–1778).

Motivering

Linnés reseböcker hör hemma i kanon, detta av många skäl (stil, inverkan, betydelse för att ge de olika svenska landskapen en del av deras identitet osv).

Linné är en central gestalt i svensk tradition. Han var vår mest kända naturvetenskapsman, mannen som ordnade naturen. Men han var också blomsterkungen som skickade ut generationer av svenska skolelever med portörer i handen att under sommarloven samla växter för herbariet och lära sig deras latinska namn enligt Linnés system.

Han skrev 1700-talets vackraste svenska prosa och de bilder han gav av våra landskap är oupplösliga delar av en sorts svensk landskaps-patriotism, som alltid gått djupare än den nationella patriotismen.

Att Linné var den svensk som erhöll den främsta platsen i vetenskapernas historia har garanterat hans berömmelse även i hemlandet. Hans lärjungars många botaniska forskningsresor till alla kontinenter har givit honom en plats i globaliseringens vetenskapshistoria.

Drömbok (Emanuel Swedenborg, 1743–1744)

Swedenborgs betydelse svenskt och internationellt kan knappast överdrivas.

Om verket

Emanuel Swedenborgs (1688–1772) drömmar nedtecknade.

Motivering

Swedenborg är vår mest världsberömda protestantiska religiösa personlighet, en visionär liksom Heliga Birgitta. Hans syner av den andra världen, hans hemlighetsfulla korrespondenslära har inspirerat Blake och Baudelaire, Balzac och Dostojevskij. I alla världsdelar har han fått lärjungar och kyrkor.

Kant fann honom tokig, men det fanns metod i hans galenskap. Han höll lika strikt ordning på andarna som Linné på blommorna. Naturvetenskapligt och bergstekniskt skolad var han måhända en fantast, men med förankring i sinnevärlden. Hans skrifter på latin spreds över världen. Det hemlighetsfulla och säregna i hans visioner eggade fantasin.

Var och en som går förbi Swedenborg House i centrala London påminns om den betydelse den svenske andeskådaren haft för engelskspråkig kultur.

Fädernas gudasaga (Viktor Rydberg, 1887)

Asamytologin liksom Rydbergs tolkning av den är en del av det svenska arvet.

Om verket

Verket av Viktor Rydberg (1828–1895) skildrar den fornnordiska asamytologin.

Motivering

Asasagan lever i våra ortnamn och i svensk medvetenhet, i konst och arkitektur, minne och fantasi. Den finns där på gränsen mellan förhistoria och historia, mellan fantasi och verklighet. Den inspirerade göticismen under stormaktstiden men också under den romantiska perioden vid 1800-talets början. Under seklets senare hälft fick den en återkomst, som Rydbergs verk bar vittne om.

Viktor Rydberg (d. 1895) var Sveriges viktigaste författare under senare delen av 1800-talet, romanförfattare och poet, men också religiös reformator och lärdomsforskare. En offentlig moralist av ojämförlig auktoritet i sin samtid. Hans Jubelfestkantat blev den akademiska idealismens stoltaste litterära monument. Hans Grottesång blev inspirerande för svensk arbetarrörelse.

Svenska folkets underbara öden (Carl Grimberg, 1915)

Verket blev klassiskt och normbildande för en viss syn på svensk historia. Det blev även mycket läst.

Om verket

Verket av Carl Grimberg (1875–1941) handlar i flera band om Sveriges historia.

Motivering

Den ”storsvenska” visionen av svensk historia, som gick tillbaka till Erik Gustaf Geijer och andra under 1800-talets början handlade om krig och kungar, men lika mycket om bönder och folkliga seder, om näringar och fester. Grimberg berättade för svenska folket och fick detta folk att känna stolthet över sin historia. Källkritiken har gått hårt åt delar av hans framställning.

Men historia är lika mycket sägen och fantasi som den är lärda fotnoter. Grimberg var inte främmande för fotnoterna. Men det var berättelserna han ville återge i ord, liksom det samtida historiemåleriet av bl.a. Gustaf Cederström och Carl Gustaf Hellqvist återgav det i bild och statyer av Bengt Erland Fogelberg och Johan Peter Molin

förmedlade det i sten. Historieskrivning är själv en del av det historiska förloppet. Grimbergs arbeten vittnade om det.

Grimberg hade berättarglädje som få, han skrev läroböcker och stora verk också om världshistorien, verk som lästes även i våra nordiska grannländer.

Barnets århundrade (Ellen Key, 1900)

Detta verk hade stor betydelse för samtiden och även för eftervärlden.

Om verket

Bok av Ellen Key (1849–1926) om temat barn.

Motivering

Vår mest berömda kvinnliga intellektuella som retat samtid och eftervärld men också var verksam under det sekelskifte som upptäckte barnen (Topelius, Carl Larsson Selma Lagerlöf m.fl.).

För det svenska 1890-tal som Ellen Key var en representant för var skönheten och fantasin centrala ting. Hon predikade ett kons- tens evangelium. För henne var kärleken viktigare än äktenskapet, barnen viktigare än böckerna. Profetissan byggde ett monument över sig själv genom sitt Strand (Liksom andra av hennes samtida Selma Lagerlöf, Verner von Heidenstam, Carl och Karin Larsson, Anders och Emma Zorn m.fl. gjorde något liknande).

Ellen Key översattes framför allt till tyska och blev en europeisk berömdhet.

Kris i befolkningsfrågan (Alva och Gunnar Myrdal, 1944)

Oerhört viktigt verk i sin tid, omdebatterat och ifrågasatt i efterhand.

Om verket

En debattskrift av Alva (1902–1986) och Gunnar Myrdal (1898–1987) med socialdemokratisk inriktning.

Motivering

En symbol för folkhemmet. Ett utkast till en social utopi. En skiss till en social ingenjörsvetenskap som var avsedd att lösa samhällsproblemen med förnuftets verktyg. En tanke om de vetenskapligt skolade experternas överlägsenhet. Lockande för många, förfärande för andra.

Gunnar Myrdal blev en representant för en ny riktning inom nationalekonomin. Internationellt rykte delade han med hustrun Alva som förkämpe för freds rörelsen. Denna möjligen oheliga familj kompletterades av sonen Jan som i 1968-rörelsens anda gjorde uppror mot allt föräldrarna stått för.

Vägmärken (Dag Hammarskjöld, 1963)

En intresseväckande bok av den världsberömda svenska generalsekreteraren för FN, Dag Hammarskjöld.

Om verket

Bok av Dag Hammarskjöld (1905–1961) med tankar och aforismer i högstämd ton.

Motivering

Hammarskjöld var generalsekreteraren som införde ett andaktsrum i FN-byggnaden och som företog ensamma fjällvandringar, läste Pascal och Buber och efterlämnade en bok som bar vittne om hans hemliga andliga liv. Den bar också vittne om en idealism som ter sig typiskt svensk och som bidrar till att förklara både Hammarskjölds praktiska svårigheter och hans inspirerande föredöme.

Dag Hammarskjöld blev en svensk hjälte för en ny tid, en internationalist som samtidigt var bärare av en specifikt svensk tradition.

Det religiöst färgade stämningsliv som den efterlämnade boken vittnar om förefaller ha varit relativt okänt för Hammarskjölds samtida, men har blivit bestämmande för eftervärldens bild.

5.9 Lag och rätt

Magnus Erikssons landslag (kung Magnus Eriksson, cirka 1350)

Magnus Erikssons lagverk förde samman riket under gemensam rättsordning och utgör därmed en avgörande referenspunkt för Sveriges rättsliga utveckling.

Om verket

Magnus Erikssons (1316–1374) landslag sammanförde under 1300-talet de skilda landskapslagarna. Även de få stadslagarna hör till helheten.

Motivering

Sverige var under medeltiden ett valkungadöme. I början av 1300-talet rådde interregnum. Vid Mora stenar, enligt traditionen platsen för konungaval, samlades år 1319 stormän för att välja den då treåriga Magnus Eriksson. Samtidigt undertecknades frihetsbrevet, ett dokument av konstitutionell karaktär.

Under kungens barndom utgick rikets styrelse från de kretsar som valt honom. I sin senare kungagärning verkade Magnus för rikets rättsliga enande. Landet bestod av lagsagor vilkas oskrivna normer nedtecknats i landskapslagar. Landslagen göt samman lagsagornas rättssystem till en enhet. Den började tillämpas vid 1300-talets mitt. Införlivandet i samhällena var en process av organisk natur, inte helt olik det rättsliga enande som delar av Europa genomgår i vår tid, där ökad ekonomisk och social rörlighet ensar betingelser för handel och vandel.

Ännu i början av 1400-talet fanns lagsagor där landslagen inte slagit igenom. På 1440-talet reviderades den och bar sedan Kristoffers

namn men i princip bestod den rättsordning som etablerades med Magnus Erikssons landslag i 400 år, fram till 1734 års lag.

Frihetsbrevet var ett slags avtal som förpliktade kungen att för framtiden bevara och försvara rättigheter, privilegier och sedvänjor men också åtaganden från de församlade att i gengäld vara lojala med styrelsen. Det har likheter med Magna Charta, det avtal som hundra år tidigare slöts mellan Englands konung och makteliter, och förebådar kungaeden i 1809 års regeringsform.

1734 års lag (Beslut i riksdagen och stadfäst av kungen, 1734)

1734 års lag är vårt lands första och sannolikt sista allmänna lagkodifikation. Den utgör ännu förlaga till vår inofficiella lagbok.

Om verket

Sveriges rikes lag Gillad och antagen på riksdagen år 1734, stadfäst av konungen den 23 januari 1736 ersatte det lagverk Magnus Eriksson fyra sekler tidigare lade grunden till och som i reviderad form kallades Kristoffers landslag. Den gällde både land och stad och blev därmed Sveriges första för hela riket gemensamma lag.

Motivering

Det svenska samhället hade sedan Magnus Eriksson på 1300-talet grundade sitt lagverk genomgripande förändrats, socialt, politiskt och ekonomiskt. Behovet av en anpassad lag illustreras i protokoll från riksdagen, där det noteras att rikets undersåtar varit ”likasom uti mörker stadde”. Den lag som antogs har beskrivits som slutpunkten på den svenska stormaktstidens rättsutveckling och starten på det som följer. I riksdagen välkomnades den som ”ifrån all tve tydighet och åldersmörker ränsad”.

Lagens systematik liknade landskapslagarnas med indelning i balkar: giftermåls-, ärvda-, jorda-, byggnings-, handels-, missgärnings-, straff-, utsöknings- och rättegångsbalken. Fragment är ännu gällande och strukturen bibehållen i den årligen utkommande ”lagboken”.

Nya lagverk har döpts i dess efterföljd, senast Miljöbalken och Socialförsäkringsbalken.

Byggnings- och Handelsbalken återges ännu. Under rubrikerna hittar man dock endast fragment av originalen, såsom den ofta citerade rubriken till kapitel 12 i byggningsbalken: *Om huru svin må i ollonskog släppas*. Ännu gällande är Handelsbalkens 5 kap. 1 §: *Säljer man tvem ett; gälde skadan åter, och den behålle godset, som först köpte*, där tvem alltså är dativformen av två. Bestämmelsen illustrerar tidens lagstiftningsteknik, där normen beskrivs i form av en konkret händelses konsekvens. Ärvdabalken, jordabalken, utsökningsbalken och rättegångsbalken finns kvar men inte författningarnas originalinnehåll.

1766 års tryckfrihetsförordning (Beslut i riksdagen och stadfäst av kungen, 1766)

1766 års tryckfrihetsförordning (TF) är central i Sveriges politiska historia. Dagens yttrandefrihetsgrundlagar och offentlighetsprincip följer i rakt nedstigande led.

Om verket

Kongl. Maj:ts Nådige Förordning Angående Skrif- och Tryck-friheten. Gifwen Stockholm i Råd-Kammaren then 2. Decembr, 1766. 1766 års tryckfrihetsförordning antas vara världens äldsta författning i sitt slag. Den innehöll ett vidsträckt censurförbud, ansvarsbestämmelser, anonymitetsrättigheter och bestämmelser om allmänna handlingar. Den upphävdes och ersattes successivt under följande decennier men återupplivades efter 1809.

Motivering

Förordningen tillkom under frihetstiden, då politiska grupperingar stred om inflytande. Efter ett maktskifte i början av 1760-talet tillträdde ett nytt parti, som sett sig missgynnat av censur och liknande frihetsinskränkningar. För att få bort censuren och säkerställa en rätt att sprida allmänna handlingar utarbetades förordningen, som

saknade laglig förebild, även om censuren förbjödits också på annat håll och de allmänna upplysningssidéerna från utlandet påverkade.

När frihetstiden ändade och Gustaf III genomfört sin statskupp upphävdes så småningom det mesta. Men fröet var sått och friheten återkom i tydligare grundlagsform 1809–1810. Principerna från 1766 är sedan dess rådande i vårt land.

I hägnet av dessa grundlagsfästa principer har medborgerliga anspråk på att delta i och yttra sig över allmänna angelägenheter vuxit fram. Det bejakas i vår nuvarande regeringsforms portalbestämmelse där det slås fast att den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning. Lika stor betydelse hade frihetligheten för pressens och sedermera massmediernas framväxt. Tryckfriheten möjliggjorde utvecklingen av en både politiskt och ekonomiskt central näring, tidningsindustrin, vilken i sin tur födde ett yrke: journalistiken. Detta är inte, lika lite som tryckfrihetens idé, unikt svenska företeelser men de tidiga rättsgarantier som kan härledas tillbaka till 1766 års TF gav hos oss det fria ordet en flygande start.

Offentlighetsprincipen (1766, 1809, 1937 och 1949)

Principen om att medborgarna ska ha insyn i förvaltning och rättskipning är grundläggande för svensk rättsordning och var i sin art länge världsunik.

Om verket

Offentlighetsprincipen innebär att allmänna angelägenheter ska skötas öppet och att sådant som därvid inhämtas eller framställs ska hållas allmänt tillgängligt.

Motivering

Grundsatsen om offentlighet kan spåras tillbaka till tiden då menigheten tog verksam del i avgörandet av rättstvister och andra allmänna angelägenheter vid häradsting och landsting. Det är offentlighetsprincipens ena del, som i dag tar sig uttryck i att domstolsförhand-

lingar är offentliga, liksom sammanträden i riksdagen och motsvarande möten i kommunala och regionala församlingar.

Den andra delen tillkom 1766, med rätten att trycka sådant som rörde rättskipning och förvaltning. Den återkom i 1809 års regeringsform och den vid samma tid återskapade tryckfrihetsförordningen. Under 1800-talet uppkom, med oklart upphov, offentlighetsprincipen som sammanfattande benämning. Den används dock inte i lagstiftningen, där grundbegreppet sedan 1937 är allmän handling – *Om allmänna handlingars offentlighet* är ännu rubriken i gällande tryckfrihetsförordningens andra kapitel, som innehåller detaljerade bestämmelser om utlämnade av myndigheters handlingar.

Det handlar om just en princip. Offentligheten är inte undantagslös. Rikets säkerhet och andra allmänna behov kan ges företräde, liksom privatlivets helgd och enskilda affärsintressen med mera. Men utgångspunkten är alltid offentlighet; det är undantagen som ska motiveras, inte den medborgerliga insynsrätten. I modern lagstiftning har den rätten motiverats med behoven av rättssäkerhet, möjligheten att informera sig inför allmänna val och transparensen som redskap mot korruption och ineffektivitet.

1809 års regeringsform (Beslut i riksdagen och stadfäst av kungen, 1809)

1809 års konstitutionella revolution ledde till en ny grundlag. Den gällde i över 150 år, under vilka Sveriges nutida styrelseskick tog form.

Om verket

Kongl. Maj:ts Och Riksens Ständers Faststälde Regerings-Form; Dat. Stockholm den 6 Junii 1809. 1809 års regeringsform fungerade som konstitution 1809–1974. Där stadgades att Sverige skulle vara en monarki och ett arvrike samt att kungen skulle vara av ”den rena evangeliska läran”. Han ägde rätt att allena styra riket.

Motivering

Gustaf III efterträddes av sonen, Gustaf IV Adolf, som saknade sin faders talanger. Hans regeringstids mörker slutade ett i krig där riket miste sin östra del, Finland, till Ryssland. Han avsattes därefter med våldsmakt och landsförvisades. Sådan var situationen i mars 1809. På knappa tre månader utarbetades en ny regeringsform vilken antogs den 6 juni samma år.

Val av den landsförvisades efterträdare hade under parollen *konstitution först, konung sedan* fått vänta. I enlighet med den nya regeringsformen kunde, efter att ett första val gått om intet, den franske generalen Jean Baptiste Bernadotte väljs till kronprins för att sedan bli Sveriges konung 1814 och inleda den dynasti som ännu besätter tronen.

Den nya regeringsformen hämtade viss inspiration från utlandet och upplysningssidéerna men var inhemsk och författad i riksdagens konstitutionsutskott. Utskottet åkallade nationella särdrag vilka präglade det urgamla, aldrig utplånade svenska lynnet: *stolthet utan övermod, frihetskänsla utan yra, sanningsnit utan svärmeri samt redbar verksamhet utan skryt och iver*.

Karakteristiskt är att inga rättighetskataloger motsvarande dem som under samma epok antogs i Frankrike och USA förekommer. I stället anknöt grundlagen till det slags kungaeder som funnits i landslagarna och 1319 års frihetsbrev. Enligt § 16 skulle konungen exempelvis ”vrångvisa och orätt hindra och förbjuda, ingen fördärva eller fördärva låta till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan att han lagligen förvunnen och dömd är”.

Rättegångsbalken (Sveriges riksdag, 1948)

Reglerna om tvistlösning och utkrävande av straffansvar utgör rättsordningens skelett. Där avtecknas samhällets rättskultur.

Om verket

Rättegångsbalk. Given Särö den 18 juli 1942; ikraftträdande den 1 januari 1948. Den ännu gällande rättegångsbalken från 1948 ersatte processordningen enligt 1734 års lag. Reformen hade förberetts under

decennier och innebar en genomgripande och bestående förändring av rättslivet.

Motivering

I fornsvensk tid var rättsskipningen folkets angelägenhet och utövades på s.k. ting ledda av förtroendemän. När städer framträdde formades där ett eget domstolsväsende. Med rikstanken kom konungens domsrätt. Strukturen återspeglas i 1734 års rättegångsbalk, som mer bekräftade det som varit än förebådade något nytt. Likväl bestod den gamla balken i över två sekler. Till dess många brister hörde då ofullständighet, irrelevans och ålderdomlig formalism.

1948 års balk förändrade mycket; i rättslivet benämndes den, med en under resten av seklet bestående yrvakenhet, ”nya rättegångsbalken”. Åtskilligt var i praktiken obsolet. Det gällde till exempel brottsmisstänkta ”insättande på bekännelse”, dvs. frihetsberövande i väntan på erkännande. Möjligheten kvarstod men användes inte längre.

Domarens inkvisitoriska funktion upphörde. Parterna blev ansvariga för den utredning på vilken domaren grundar sin dom. En stor förändring gällde bevisning. Äldre bevisregler var formellt och legalt utformade så att om, förenklat uttryckt, två vittnen uppgav samma sak skulle förhållandet anses bevisat. Detta ersattes med en fri prövning, där domaren får beakta och tillåta allt han eller hon finner vara av betydelse, liksom bortse från annat, hur omvittnat det än är. Som återspeglning av svensk rättskultur framträder de fria formerna, inte bara vid bevisprövningen utan även i rättegångsordningen i övrigt. Detsamma gäller nämnden, lekmän som deltar i dömandet under lagfarna domares ledning.

Europakonventionen (Europarådet, 1950)

Europakonventionen (EKMR) ger rättslig form åt mänskliga rättigheter som kan åberopas av var och en. Sedan 1995 är den en central del av den svenska rättsordningen.

Om verket

Europeiska konventionen den 4 november 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Folkrättsligt fördrag mellan ursprungligen tio europeiska stater i syfte att främja samarbete om rättsstatliga principer med demokratin som grundval.

Motivering

Europarådet skapades efter andra världskrigets slut. Sverige var ett av tio grundarländer. En av rådets första åtgärder var utarbetandet av en konvention med FN:s deklaration om mänskliga rättigheter som förebild, fast med effektiva rättsliga garantier för den enskilde. Därför anförtroddes övervakningen åt en europeisk domstol inför vilken enskilda medborgare i de anslutna staterna kunde föra talan. Allt eftersom fler länder anslutit sig till Europarådet har domstolens upptagningsområde vuxit. I dag omfattas ett femtiotal länder.

Portalbestämmelsen föreskriver de fördragsslutande staternas skyldighet att respektera konventionen och garantera var och en de fri- och rättigheter den innehåller. I rättighetskatalogen uppräknas rätten till liv, frihet och säkerhet, rättvis rättegång, skydd för privat- och familjeliv, yttrandefrihet m.m., liksom ett antal förbud, t.ex. mot tortyr, slaveri och tvångsarbete. Processen inför domstolen, som är belägen i Strasbourg, är ingående reglerad. Ett antal tilläggsprotokoll har tillförts.

Sverige ratificerade konventionen 1953. Ratificering bedömdes inte kräva inkorporering, eftersom svensk rätt redan ansågs motsvara konventionens krav. Genom att svensk grundlag saknar rättighetskatalog fick EKMR dock ökad aktualitet. När konventionen 1995 slutligen inkorporerades och även formellt blev lag i Sverige fullföljdes en utveckling som startat nästan ett halvsekel tidigare.

Brottsbalken (Sveriges riksdag, 1965)

Brottsbalken anger en yttersta gräns för vilka beteenden som tolereras. Som en av riksdagen stiftad moralkodex återspeglar den rådande rättssyn.

Om verket

Brottsbalk. Given Stockholms slott den 21 december 1962; ikraftträdande den 1 januari 1965. Brottsbalken är Sveriges allmänna strafflag. Där beskrivs vad som kan medföra brottsutredning och vilka straff eller påföljder som då kan utdömas. Den ersatte 1864 års strafflag.

Motivering

”Straffbalkar” fanns redan i landskapslagarna. Straffen kunde inte bara under medeltiden utan även senare vara drakoniska; avrättningen av kungamördaren Anckarström 1792 bär syn för sägen. Dödsstraffet avskaffades först 1921.

Vedergällningstankar var förlegade när brottsbalken stiftades. Individualprevention stod i fokus. Särskilt avseende fästes vid ”vad som finnes ägnat att främja den dömdes anpassning i samhället”. Detta skulle dock ske ”med iakttagande av vad som kräves för att upprätthålla allmän laglydnad”. Bakom detta fanns tanken att strafflagen har en moraltbildande verkan som kan förtas om brott inte får konsekvenser.

Strävan efter att låta vård och behandling ersätta straff (behandlingstanken) avsatte spår i uppdelningen mellan straff (fängelse och böter) och övriga påföljder (villkorlig dom, skyddstillsyn, m.m.). Behovet av allmänprevention har samtidigt följt som en skugga på lagstiftarens strävan att avfolka fängelserna, ett motto tillskrivet den tongivande kriminalpolitikern Karl Schlyters.

De grundläggande gränserna för vad som är straffbart bestod dock. De har under lång tid följt samhällsutvecklingen. Exempel på avkriminaliseringar är: homosexualitet (successivt från 1944); brott mot trosfrid (hädelse), pornografi/sedlighetsbrott och beljugande av myndighet (1970-tal). Exempel på nykriminaliseringar: våldtäkt inom äktenskap, barnaga, barnpornografi, dataintrång, olaga våldsskildring/videovåld, kränkande fotografering, olaga integritetsintrång, blåljussabotage.

1974 års regeringsform (Sveriges riksdag, 1974)

Regeringsformen beskriver idéer och principer på vilka nationalstaten Sverige är uppbyggd. Tillsammans med successionsordningen (SO), tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) utgör den vår konstitution.

Om verket

1974 års regeringsform, ikraftträdande den 1 januari 1975. Regeringsformen (RF) är en av Sveriges grundlagar. De övriga är successionsordningen (SO), tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL). Namnet kan förstås bokstavligt – formen för hur riket regeras. Ändring i grundlag måste bekräftas efter riksdagsval (två riksdagsbeslut med mellanliggande val).

Motivering

1809 års RF var när den ersattes obsolet. Tiden från 1920-talet och framåt har kallats ”det författningslösa halvsekle”. Det är talande att resan från kungamakt till nutida parlamentarism företogs utan rättsligt stöd. När den nya regeringsformen 1974 stadgade att ”regeringen styr riket” var detta sedan länge realitet, trots att grundlagen föreskrev att riket styrdes av konungen allena. Land har inte alltid med lag byggts.

Med den nya regeringsformen stadfästes folkstyrelsen samtidigt som monarkin avlövdades, bara ett pennstreck från att helt utraderas, som det uttrycktes av statsministern. Jean Baptiste Bernadottes sjunde arvtagare räddades kvar på tronen av den s.k. Torekovkompromissen, en överenskommelse mellan riksdagspartierna om att låta monarkin fortleva men blott som ceremoniel.

Den nya grundlagen kritiserades för att inte vara mer än en regeringsmanual. I långa stycken rör det sig också om regler för riksdagens, regeringens och myndigheternas arbete och samspel, med andra ord om regerandets former. Bakom detta finns dock principer, som i portalstadgandet: *All offentlig makt i Sverige utgår från folket*. Även bestämmelser vilka en gång avfärdades som snömos har fått patina och visat sig bära konkreta värden. Senare revideringar har bidragit.

I enlighet med under efterkrigstiden rådande svensk rättssyn fanns ingen rättighetskatalog med 1974. Steg i den riktningen togs snart och i dag är regeringsformen ett mer levande dokument än när det tillkom.

Allemansrätten (sedvänja utvecklad över tiden)

Allemansrätten är en för svensk rättssyn särskiljande sedvänja som vuxit fram under lång tid samt präglar friluftsliv och ansvar för gemensam natur.

Om verket

Allemansrätten innebär att envar har frihet att röra sig i naturen och tillgodogöra sig blommor, bär, svamp med mera så länge inte markägares rätt störs.

Motivering

En rätt att ta väg över annans ägor kan spåras långt tillbaka, möjligen som en följd av att Sverige varit ett glest befolkat land där frihet för ”alle man” att röra sig i skog och mark framstått som oproblematisht. I lagarna finns tidiga spår exempelvis i stadganden om jakt, fiske och flottning. Någon rättighet i modern mening är det inte, det handlar snarare om begränsningar av äganderätten.

Rättsligen framträder allemansrätten tydligt i 1864 års strafflag. Där straffades tagande av olovlig väg över tomt eller plantering som kunde skadas. Av detta framgick motsatsvis att det i övrigt var fritt att röra sig även över odlad mark. På samma sätt straffades den som i naturen olovligen tog växande träd eller av växande träd, ris, gren, näver, bark, löv, bast, ollon nötter eller kåda med mera. Sådant som inte uppräknades var fritt att plocka, dit hörde och hör vilda bär och blommor, svamp med mera. Bestämmelserna finns delvis ordagrant kvar i gällande brottsbalk.

När termen allemansrätt kom i bruk är oklart. I lagtext är den sällsynt, men spår finns i plan- och bygglagstiftningen och andra regleringar som rör naturlivet. Regeringsformen 2 kap. 15 § omnämner att ”alla ska ha tillgång till naturen enligt allemansrätten”,

vilket torde syfta på begreppets historiska och sedvanerättsliga innebörd. Allemansrätten förblir därmed en fragmentariskt reglerad frihet att under ansvar och hänsyn nyttja skog och mark. Som sådan är den kännetecknade för svensk rättskultur.

5.10 Religion

Husaby kyrka (1000-tal)

Sockenkyrkan: Med kristendomen kom en ny tro, men också ett nytt kulturlandskap med sockenkyrkor, ett samhällsbygge som gav oss våra kommuner.

Om verket

Husaby kyrka, som ligger sydost om Kinnekulle i Västergötland, är en av Sveriges äldsta kyrkor och platsen för Olof Skötkonungs såväl kungadöpa som kungagrav – därtill ett biskopssäte som blev en sockenkyrka.

Motivering

Husaby i Västergötland var från början ett biskopssäte som sedan blev en sockenkyrka, men vars torn också fungerat som försvarsverk. Här finns gravarna efter den förste sveakungen som lät döpa sig, Olof Skötkonung, och missionsbiskopen Unni, som vittnar om kristendomens tidiga historia i landet.

Den nya tron kom utifrån, förmedlad via engelsk och tysk mission, men den redan då tusen år gamla kyrkan med rötterna i Mellan-östern skulle snart också rent materiellt omforma kulturlandskapet genom sockenbildningen. Därmed uppstod ett lokalt spelrum för universell livsorientering där folket kunde möta idéer, konst, musik och språk från stora delar av världen. Sockenkyrkan erbjöd gudstjänster med präst, men också kyrkbacke och sockenstämma, embryot till senare tiders demokratiska offentlighet.

Kyrkan är det svenska samhälles äldsta organisation. Sockenkyrkan hade länge ansvar för skola, fattigvård, sjukvård – och var länge på många sätt samhället. Gudstjänstrummet fungerade också som konsthall och konsertsal, litteraturscen och plats för samhällsinformation. I socknen förrättades olika val och våra dagars kommuner uppstod genom att den borgliga kommunen 1862 skildes ut från den kyrkliga, men fortfarande anges ofta församlingen som födelseort.

Urbaniseringen förflyttade med tiden sockenkyrkorna från centrum till periferi och gjorde dem delvis obsoleta, men ännu ligger de kvar i kulturlandskapet som ett minne av ett dunkelt förflutet – och än i dag firar många där gudstjänst och än fler sluter upp kring högtider och förrättningar.

Vadstena kloster (Heliga Birgitta, 1384)

Ett andligt kultur- och kunskapscentrum, grundat av en kyrklig superkändis med egen orden som länge var Sveriges enda av Rom utnämnda helgon, Heliga Birgitta.

Om verket

Vadstena kloster, invigt 1384, planerades och ritades av Heliga Birgitta (1303–1373), som grundade Birgittinorden men också är känd för sina uppenbarelser. Verksamheten upphörde 1595, återvände 1935 genom Elisabeth Hesselblads försorg och klostret återupprättades 1963.

Motivering

Klosterrörelsen, som tidigt växte fram inom den kristna kyrkan, fick en stark expansion i vårt land på 1100-talet med etableringar som Alvastra, Nydala och Varnhem. Klostren var viktiga andliga centra med omfattande kontinentala nätverk som genom att förmedla studietekniker, högre bildning och sjukvård, teknologi, hantverkskunnande och odlingsmetoder, som väsentligt bidrog till samhällsbygget.

Änkan Birgitta Birgersdotter, känd för sina uppenbarelser, hade nära kontakter i hov och samhällselit, planerade och ritade klostret i Vadstena med Nordens största bibliotek och därtill landets största jordägare. Heliga Birgitta grundade en egen klosterorden för både nunnor och munkar, Birgittinorden, dog i Rom men begravdes i Vadstena, blev snart helgonförklarad och är Sveriges verkliga superkändis på kyrkans område.

Klostren var länge den viktigaste platsen för traditionsförmedling och högre bildning, bar upp såväl den andliga som kulturella infrastrukturen och bidrog på många sätt till samhällsutvecklingen. Lokalt förankrade och samtidigt integrerade i en gemensam europeisk bildningskultur med gemensam tro och latinet som gemensamt språk och kopplade till pilgrimsvandringar, vilka i vår tid fått ett nytt uppsving. I modern tid har klosterrörelsen återkommit också i Sverige, efter att successivt ha stängts ned i kölvattnen efter reformationen och till slut upphört under 1500-talets sista år, då i stället prästgården med den evangeliska prästfamiljen delvis övertog flera av klostrens samhällsbyggande funktioner.

Horologium Mirabile Lundense (Lunds domkyrka, 1423)

Tiden och kalendern: med kristendomen kom en ny tidsorientering som vi fortfarande lever med, även när den förlorat sin religiösa språksättning.

Om verket

Det astronomiska uret, *Horologium Mirabile Lundense* ("Det underbara uret i Lund") finns sedan 1423 i Sveriges mest besökta kyrka, Lunds domkyrka. Efter att ha förfallit under 1600-talet, blev det under 1800-talet nedplockat, för att sedan renoveras i början av förra århundradet och återinvigas i samband med domkyrkans 800-årsjubileum 1923. Troligen konstruerat av bland annat Rostockurmakaren Nicolaus Lilienvelds (1350/1365–1420/1435), restaurerat av Julius Bertram-Larsen (1854–1935) och Theodor Wählin (1864–1948).

Motivering

Uret i kyrkan är ingen tillfällighet. Den kristna kyrkan har alltid hållit ordning på tiden för att veta när gudstjänster och högtider ska hållas. Kyrkklockor och urtavlor har i sin tur påmint det omkringliggande samhället om vad klockan är.

Urtavlans olika visare markerar att en robust tidsuppfattning alltid måste grundas i himlakropparnas obönhörliga rörelser på himlen. Men av ”det underbara uret i Lund” framgår också att detta inte är all tid och att alla dagar inte har samma betydelse. I den roterande kalendern under urtavlan har händelser i Jesu liv som bär upp kyrkoåret skrivits in i den objektiva kosmologiska tiden och format högtider som advent, jul, påsk och pingst.

I kalendern har helgonens martyrdagar blivit våra namnsdagar. Veckan, som är en judisk-kristen uppfinning, fungerar här som ett ”litet” kyrkoår (med söndagen som påskdag) – samtidigt som bestående influenser från fornnordisk religion finns kvar i veckodagarnas namn, som t.ex. ”Tors-dag”. Tidräkningen och våra sätt att fira traditionella högtider har djupa historiska rötter, men har också influerats av och blandats upp med religiösa och sekulära traditioner från andra delar av världen. I grunden finns en tidskultur som på ett förunderligt sätt förenar årliga cykliska upprepningar med en linjär historisk tidsriktning som irreversibelt rör sig framåt. Denna tidsfilosofi, som också har djupa rötter i judisk historieteologi och islamsk astronomi, har på ett bestående sätt format det moderna organisationssamhället.

Malmöpsalmboken (Christiern Pedersen, 1528)

Psalmboken har en unik ställning i svenskt gudstjänstliv och en stark förankring i folkdjupet för livstydning i glädje och sorg från vaggan till graven.

Om verket

Ett tidigt uttryck för psalmtraditionen är *Malmöpsalmboken* (Malmöpsalmbog) från 1528, som nytrycktes av Christiern Pedersen (1480–1554) i något utvidgad och språkligt reviderad version 1533 i Malmö,

den stad där den danska reformationen inleddes i juni 1527, men som sedan länge också är en självklar del av Sverige. Minst tre psalmer i Malmöpsalmboken sägs vara ”udtagne aff thet Swenske Exemplar” och således översättningar från (i dag förkomna) svenska förlagor.

Christiern Pedersen hade varit kanik i Lund, magister i Paris och utgett en översättning av Nya testamentet till danska under sin nederländska landsflykt med danske kungen, innan han slog sig ned som boktryckare i Malmö.

Motivering

Psalmer och körmusik, orglar och andra musikinstrument, är en oundgänglig del av kyrkans liv, ett kulturarv som kyrkorna i dag i hög grad delar med det övriga samhället. Psalmtraditionen går tillbaka till judisk tradition och sången i Jerusalems tempel och Psaltaren fungerade som sångbok redan i den första kristna församlingen. Den gemensamma församlingssången fick ett uppsving i och med reformationen, då också psalmdiktningen blomstrade i fria former.

Den första nationella psalmboken i Sverige kom 1695 och spreds i hela stormakten från Delaware till Ingermanland, men redan 1583 hade den första finskspråkiga psalmboken utkommit i det svenska riket. Bland senare psalmböcker kan nämnas den ”Wallinska psalmboken” från 1819 och 1937-års psalmbok, som också inkluderade en rad läsarsånger. Den nuvarande psalmboken från 1986 är en ekumenisk innovation med de 325 första psalmerna gemensamma för många kristna samfund. Psalmer som ”Den blomstertid nu kommer” och ”Härlig är jorden” är självklara delar av ett gemensamt kulturarv.

Psalmboken är en gudstjänstbok som också innehåller böner och evangeliebok. I Svenska kyrkans psalmbok finns därtill Luthers lilla katekes (1529/1544), som är en koncentrerad framställning av den kristna tron (budorden, trons artiklar, Herrens bön, dopet och nattvarden) författad av Martin Luther för att möta sin tids andliga nöd och okunskap. Genom katekesundervisningen lades grunden till läskunnighet, skolutbildning, samhällsforstran, men också inskolning i en hierarkisk samhällsform.

Gustav Vasas bibel (Biblia på Swensko, 1541)

Ingen som vill förstå kristen tro, eller tala, skriva och läsa på svenska, kommer undan Bibeln, som källa till bildskapande och kulturell kreativitet.

Om verket

Bibeln är en av världens mest spridda böcker med ojämförligt inflytande. Vasabibeln, *Biblia, Thet är: All then Helgha Scrifft, på Swensko*, utgör den första svenska översättningen av hela Bibeln och har som första text på nysvenska också varit avgörande för det svenska språkets utveckling. Bibeln är skriven av en stor mängd författare och denna den första översättningen till svenska gjordes troligen av bl.a. Olaus Petri (1493–1552), Laurentius Andreæ (1470–1552) och Laurentius Petri (1499–1573).

Motivering

Bibeln är en av de viktigaste källorna till kulturell orientering och meningsbildning i det svenska samhället. Bibeln är egentligen ett bibliotek av normerande texter vars omfång varierat över tid och rum men som inte är kronologiskt organiserat, utan berättar en frälsningshistoria. Den kristna Bibeln delas in i Gamla testamentet (som också utgör den Hebreiska Bibeln, Tanach, dock annorlunda organiserad) respektive Nya testamentet och omfattar 39 respektive 27 böcker plus apokryfer.

Originaltexterna är skrivna på hebreiska, arameiska och grekiska av människor från några folkspillror i Mellanöstern under en tusenårig tidsperiod. Urvalet har växt fram genom en komplicerad process: de ortodoxa kyrkorna har aldrig lyckats enas, romerska-katoliker fastställde sin kanon först på 1500-talet och någon luthersk kanon har aldrig fastslagits, även om omfånget för svensk del fixerades på 1800-talet då apokryferna försvann när reformerta bibelsällskap finansierade bibelspridningen.

I och med reformationen kom Bibeln mera i fokus och samtidigt skedde en uppvärdering av folkspråken och det är ingen överdrift att påstå att Vasabibeln, som skickades ut till alla kyrkor i landet

tillsammans med en mässordning på svenska, lade grunden till nysvenskan. Själva översättningsarbetet krävde också såväl användning av fornnordiska ord som språkliga nybildningar. Språk förändras emellertid och få kan i dag utan ansträngning läsa denna översättning, vilket redan titeln signalerar: Biblia, Thet är: All then Helgha Scrifft, på Swensko.

Konventikelplakatet (Svenska staten, riksdagens ständer, 1726)

Statens försök att begränsa mötesfriheten i ett enhetssamhälle med religionsplikt vittnar om en framväxande pluralism på väg mot religionsfrihet.

Om verket

Konventikelplakatet var en förordning som röstades igenom med stöd av samtliga ständer i riksdagen den 12 januari 1726 och som syftade till att bevara "enheten i religionen" genom att förhindra samlingar av religiös karaktär utanför kyrkan.

Motivering

Konventikelplakatet tillkom efter en incident 1723 då det i Järla förekommit andliga samtal, psalmsång och fri bön i en grupp bestående av både män och kvinnor som inte var släkt med varandra. Beslutet om att begränsa mötesfriheten och klassa samlingar utanför kyrkan som lagbrott, med tunga straffålägganden i form av böter, fängelse eller landsförvisning i två år, togs enhälligt av ständerna. Staten var mån om enhetlighet och sammanhållning – vilket format synen på individ-stat. Kyrkan ville försvara läroämbetet och var rädd för villolärar men också självårdsproblem då det skapat osäkerhet om giltigheten i prästers ämbetshandlingar – resultatet blev i stället en allt starkare kyrkokritik.

Sedan religionskrigen uppfattade man påtvingad enhet i lära och religiöst liv som en nödvändig grund för den absoluta staten, i enlighet med principen om "en furste, en tro" – cuius regio, eius religio. Samtidigt växte pietism och herrnhutism fram som ställde den per-

sonliga autentiska erfarenheten framför dogmatikens rena lära med gemenskapsformer som byggde på frivilligt valda sammanslutningar av troende.

Konventikelplakatet upphävdes (eller snarare mildrades) 1858. 1860 blev det tillåtet att lämna statskyrkan till annat av staten godkänt trossamfund – först 1951 kom den egentliga religionsfrihetslagstiftningen på plats. 2000 särkopplades relationerna mellan kyrka och stat. Men innan dess hade Svenska kyrkan själv 1929 föreslagit att tillhörigheten skulle göras frivillig, men staten nekat.

Marstrands synagoga (1782)

Symbol för judisk tro och närvaro i svenskt samhälls- och kulturliv, men också en påminnelse om en historia av restriktioner för mosaiska bekvämligheter.

Om verket

Sveriges första synagoga, inrymd i det nyanlagda utanverket Fredriksborg på Marstrand 1782, efter att Gustav III givit staden frihandelsprivilegier och därmed också en religionsfrihet som övriga landet inte ägde.

Motivering

Den judiska närvaron i Sverige är en historia präglad av restriktioner, även om tillfälliga besök av judar förekommit (t ex genom kontakterna med de baltiska provinserna och holländarnas etablering av Göteborg) och judar som valt (tvingats till) assimilering genom att döpa sig och konvertera. Det ”judereglement” från 1779 som 1782 tillåtit dem att bosätta sig i enskilda städer avskaffades 1838, men först 1870 fick judar med svenskt medborgarskap likvärdiga medborgerliga rättigheter.

1782 invigdes en synagoga på Marstrand, vars frihamnsprivilegier (Porto Franco) inkluderade en viss religionsfrihet för en växande judisk koloni. Redan 1794 hade dock många flyttat från ön, då frihamnsrättigheterna drogs in. Bland judarna som då lämnade ön

fanns dess andre kantor, Gabriel Schlesinger, som ursprungligen kom från London men nu flyttade till det näraliggande Göteborg, där han fick samma uppdrag i stadens judiska församling, som redan tidigare haft två lokaler när dagens synagoga stod klar 1855.

Den förste juden som officiellt fick bosätta sig i Sverige utan att konvertera var Aaron Isaac, som kom till Stockholm från Tyskland redan 1774. I huvudstaden fanns sedan 1795 en synagoga i Gamla stan, vars verksamhet dock flyttade till Stora synagogan 1870.

Genom återkommande vågor av invandring har den judiska närvaron inom konst, kultur, vetenskap, statsförvaltning och näringsliv förstärkts och berikat landet – samtidigt som antijudiska och anti-semitiska strömningar regelbundet behövt stävjas.

"O store Gud" (Carl Boberg, 1885)

En tidig svensk musikexportsuccé från 1800-talets svenska folkväckelse, som också var en musikerörelse med stor betydelse för Sveriges demokratisering.

Om verket

Sången "O store Gud" är en av världens mest spelade andliga sånger – översatt till över hundra språk och vars engelska version, *How Great Thou Art*, sjungits av såväl Elvis Presley och Johnny Cash som Whitney Houston och vunnit Grammy – och därtill en viktig symbol för hela den svenska folkväckelsen. Bearbetning av svensk folkmelodi, text av Carl Boberg (1859–1940).

Motivering

Den folkväckelse som förändrade det andliga och kulturella landskapet i Sverige under andra halvan av 1800-talet var också en musikerörelse som spred och spreds med hjälp av nya andliga sånger, som t.ex. Lina Sandells (1832–1907) välkända "Tryggare kan ingen vara" (SvPs 248), "Blott en dag" (SvPs 249) och "Bred dina vida vingar" (SvPs 190).

Den naturromantiska psalmen ”O store Gud”, som skulle bli än mer berömd, skrevs av Carl Boberg, som tidstypiskt förenade rollerna som predikant inom Svenska Missionsförbundet, slöjdlärare, redaktör och riksdagsman. Det starka affirmativa draget i dessa texter samexisterade visserligen i repertoaren med sånger som strängt tog avstånd från ”världen”, men folkväckelsen blev Sveriges första folkrörelse vars föreningsdemokrati och aktiva samhällsengagemang inspirerade såväl nykterhetsrörelse som arbetarrörelse.

Impulsen till folkväckelsen kom från den skotske metodistpastorn Georg Scott, men marken hade förberetts av omfattande pietistisk och herrnhutisk fromhet. Det första baptistiska dopet förrättades i Vällersvik 1848 och strax därefter grundade sjömannen F. O. Nilsson (1809–1881) den första baptistförsamlingen efter anglosaxisk förebild. I väckelsens andra huvudfåra, den nyevangeliska (ett slags pietistisk folkrörelselutherdom), sökte Carl Olof Rosenius (1816–1868) i stället med EFS och genom tidskriften Pietisten hålla väckelsen inom Svenska kyrkan. Med efterträdaren Paul Peter Waldenström (1838–1917) drev utvecklingen mot konflikt.

Kyrkomötets beslut att öppna prästämbetet för både män och kvinnor (Svenska kyrkans kyrkomöte, 1958)

Den i särklass allvarligaste konflikten i Svenska kyrkan under 1900-talet, som i dag fortsätter att såväl inspirera som förvåna i Sverige och omvärlden.

Om verket

Frågan om ”kvinnliga präster” skapade den djupaste konflikten i Svenska kyrkan under 1900-talet, då politiska och teologiska ambitioner att modernisera kyrkan i sin tur gav upphov till ett organiserat motstånd som faktiskt kunde sprängt kyrkan.

Motivering

Efter att kvinnor fått rösträtt i riksdagsval 1921 och 1945 till slut fått tillträde till alla statliga tjänster, med undantag för prästtjänster, var frustrationen stor inte minst hos många kvinnor i kyrkan. När frågan varit uppe redan på 1920-talet hade de teologiska fakulteterna inte sett några teologiska hinder, men biskopsmöte och domkapitel hade avböjt.

Efter att ett kyrkomöte 1957 med två tredjedelars majoritet röstat nej hade regeringen tryckt på och riksdagen lagstiftat i frågan, därför sammankallades ett extrainsatt kyrkomöte som öppnade präst-ämbetet för både män och kvinnor. På palmsöndagen 1960 vigdes de tre första kvinnorna – Elisabeth Djurle, Ingrid Persson och Margit Sahlin – till präster i Svenska kyrkan. Det skulle dock bli många strider om den så kallade ”samvetsklausulen” som tillät undantag. Kontroversen blev djup och långvarig med motståndet organiserat i Svenska kyrkans fria synod och Missionsprovinsen.

Medan den så kallade ”exegetdeklarationen” 1951 fastslagit att vigning av kvinnor var ”oförenligt med nytestamentlig åskådning och skulle innebära ett avsteg från troheten mot den heliga Skrift” menade andra tongivande teologer att en sådan kategorisk argumentation var både oluthersk och vetenskapligt orimlig.

Efter att kyrkomötet avskaffat samvetsklausulen 1982 och 1993 fattat beslut om att kvinnoprästmotståndare inte längre kunde vigas till präster har debattens vågor stillnat och i dag är kvinnorna på väg att bli i majoritet.

Nattvardsgästerna (Ingmar Bergman, 1963)

För sin gestaltning av den lutherska religiösa sekulariseringen och dess stora genomslag i det internationella livsåskådningssamtalet.

Om verket

En filmisk gestaltning av Ingmar Bergman (1918–2007) på 89 minuter av den existentiella uppgörelsen med faderskomplexet i ett luthersk teologiskt universum där religiös tro och sekulariserad gudsövergivenhet är sammanflätade med varandra och samexisterar.

Motivering

Under 1900-talet präglades Sverige av en omfattande sekularisering i kombination med en kyrko- och kristendomskritik som med tiden tilltog. I den inhemska debatten kom filosofiprofessorn Ingemar Hedenius genom *Tro och vetande* (1949) att leverera en dräpande kritik av raden av biskopar som nyss varit teologiprofessorer. Denna attack med fokus på frågor om "Guds existens" fick en uppmärksamhet som inte har någon motsvarighet i svensk historia, men den stannade också inom landet.

En som däremot fick stor internationell uppmärksamhet var teater- och filmregissören Ingmar Bergman, som markerar ett andra spår i efterkrigstidens kristendomskritik, ett förhållande som iscensätts i *"Smultronstället"* (1957) där han gestaltar själens sensuella mörker och kroppens andligt-erotiska relationella främlingskap under ytan hos en professor på väg till jubeldoktorspromotion.

Prästsonens självbiografiska uppgörelse med faderskomplexets både hotfulla och trygghetsskapande sidor, i en värld där Gud är frånvarande men kyrkklockorna fortfarande ringer, har teologiska övertoner som frammanar en existentiell svindel inför tillvarons gränssituationer. Gudsövergivenheten hos den lidande Människosonen på väggkrucifixet bakom den likaledes gudsövergivne prästen Thomas, spelad av Gunnar Björnstrand, i *"Nattvardsgästerna"* (1963) öppnar perspektiv på luthersk andlighet bortom alternativen närvaro/frånvaro, religiöst/sekulärt i ett land där många, bokstavligt talat, är långt mer kristna än de faktiskt tror.

5.11 Ekonomi

Falu koppargruva (cirka 1400)

Gruvnäringen lade grunden till Sveriges välstånd symboliserat av malm, arbete och teknisk innovation i världsarvet Falu koppargruva.

Om verket

Gruvnäringen har sedan århundranden varit grunden för Sveriges välstånd och världsarvet Falu koppargruva var stormaktstidens ekonomiska motor.

Motivering

Gruvnäringen har i över tusen år varit en hörnsten i Sveriges ekonomiska utveckling. Med tusentals gruvor, särskilt i Bergslagen, Norrbotten och Västerbotten, har malmbrytning och metallframställning inte bara byggt välstånd, utan också bidragit till teknologisk utveckling och lagt grunden för Sveriges industrialisering och handel.

Särskilt framträdande är Falu koppargruva – ett av Sveriges viktigaste historiska industrilandskap. Gruvan var i drift i hundratal år och nådde sin höjdpunkt under stormaktstiden, då den stod för majoriteten av världens kopparproduktion. Intäkterna från kopparn blev ett ekonomiskt nav under stormaktstiden och bidrog till att finansiera Sveriges politiska och militära ambitioner.

Invandrade tekniker och köpmän, däribland valloner, lärde oss konsten att tillverka tackjärn, mässing, gjuta kanoner och pressa järnplåtar. Den främste av dessa entreprenörer var holländaren Louis De Geer, grundare av flera bergsbruk, skeppsrederier och med tiden Sveriges rikaste man.

Kring gruvorna växte ett avancerat samhälle fram bruken industriella arbetsdelning, storproduktion och teknikutveckling skapade till en ny ekonomisk och social struktur på landsbygden.

Gruvnäringen gav även upphov till annan industriell verksamhet, i form av exempelvis smältverk och mekanisk industri. Flera av dagens ledande teknikföretag har sina rötter i denna tradition.

Sverige är fortfarande EU:s största producent av järnmalm och en viktig aktör inom bas- och ädelmetaller. Arvet från gruvnäringen lever vidare i teknik, export och regional utveckling – ett arv som Falu gruva tydligt symboliserar.

Riksbanken (Sveriges riksdag, 1668)

Den finansiella sektorn är ekonomins blodomlopp och Riksbanken, världens äldsta centralbank, garanterar stabilitet i penningväsende och kreditmarknad.

Om verket

Riksbanken, grundad 1668, är världens äldsta ännu verksamma centralbank som ansvarar för penningpolitik och agerar garant för det svenska bankväsendets finansiering av företag och hushåll.

Motivering

Finanssektorn är en bärande del av Sveriges ekonomiska infrastruktur – den kanaliserar sparande till investeringar, möjliggör betalningar och hjälper hushåll, företag och offentlig sektor att hantera risker över tid.

Kärnan i detta system har sedan 1600-talet utgjorts av bankväsendet, där Sveriges riksbank intar en särskild roll. Grundad år 1668 är Riksbanken världens äldsta centralbank. Från att ha varit en institution för statens finansiering utvecklades den under 1900-talet till en modern centralbank med sedelmonopol, ansvar för penningpolitiken och uppdrag att trygga den finansiella stabiliteten.

Finanssektorns expansion under 1800-talet med sparbanker, affärsbanker och specialiserade kreditinstitut bidrog till industrialisering, jordbrukets omvandling och framväxten av ett investeringsdrivet näringsliv. Under 1900-talet har sektorn också formats av finansiella kriser. från 1920-talets deflation och Kreugerkraschen till 1990-talets bankkris, vilka lett till ökad reglering och modernisering.

Sedan 1980-talet har internationalisering och teknisk utveckling förändrat sektorn i grunden. Nya aktörer, instrument och marknader har vuxit fram, och Sverige har blivit en av Europas mest dynamiska finansmiljöer.

Att Riksbanken, med sina anor från 1600-talet, än i dag spelar en central roll visar finanssystemets långsiktiga betydelse för Sveriges ekonomiska kulturarv – som blodomloppet i en modern marknads ekonomi.

Storskiftet (1749)

Skiftesrörelsens effektivisering av jordbruket utökade livsmedelsförsörjningen, frigjorde arbetskraft och möjliggjorde Sveriges industrialisering och ekonomiska utveckling.

Om verket

Jordbrukets omvandling från medeltida självhushållning till marknadsorienterad storskalighet genomfördes under skiftesrörelsen under 1700- och 1800-talen.

Motivering

Jordbruket har historiskt varit grunden för svensk ekonomi och försörjning. Långt in på 1900-talet levde majoriteten av befolkningen av jorden, ofta genom självhushållning. En växande befolkning och framväxande industri krävde dock en effektivare jordbruksstruktur.

Skiftesreformerna under 1700- och 1800-talen innebar en genomgripande förändring av landskapet. Med storskiftet (1749), enskiftet (1807) och laga skifte (1827) slogs tidigare uppsplittrade tegar samman till större, mer sammanhängande enheter. Rutger Macklean på Svaneholm var pionjär som redan på 1780-talet efter brittisk förebild att rationalisering av jordbruket kunde öka avkastningen och minska arbetsbördan.

Jordbrukets effektivisering möjliggjorde mekanisering, ökad produktivitet och i förlängningen Sveriges industrialisering. Omvandlingen frigjorde också arbetskraft, vilket dels gav upphov till en urbaniseringsvåg till städernas industrier, dels en proletarisering av landsbygden som efter missväxtåren på 1860-talet inledde den omfattande Amerikautvandringen då en fjärdedel av Sveriges befolkning emigrerade.

Även under 1900-talet har jordbruket haft stor betydelse, från smör- och fläskexport till statliga regleringar och målet om nationell självförsörjning efter andra världskriget.

Jordbruket är i dag en mindre sektor men har spelat en historisk roll för Sveriges ekonomiska omvandling och välfärdsbygge, liksom i vår försörjningsberedskap. Skiftesreformerna blev avgörande i övergången från medeltida struktur till modern livsmedelsförsörjning och industriell utveckling.

Näringsfrihetsförordningen (Johan August Gripenstedt, 1864)

Näringsfrihetsreformen 1864 och andra liberala lagändringar lade grunden för Sveriges entreprenörskap, industrialisering och välstånd.

Om verket

Förordningen för utvidgad näringsfrihet, 1864 års näringsförordning, infördes i Sverige 18 juni 1864. En rad liberala ekonomiska reformer under 1800-talet gav Sverige en modern och äganderättsskyddad ekonomisk bas. Till dessa hör frihandelsreformer, en ny aktiebolagslag, och näringsfrihetsreformen 1864 som avskaffade skråväsendet och gav myndiga personer oavsett kön eller bostadsort rätt att starta näringsverksamhet. Johan August Gripenfeldt (1800–1888) var Sveriges finansminister 1845–1855.

Motivering

Grunden för Sveriges moderna ekonomi vilar på de frihetliga reformer som genomfördes under 1800-talet. Näringsfrihetsförordningen från 1864 utgjorde en historisk vändpunkt. Genom att avskaffa de sista resterna av skråväsendet och ge både män och kvinnor rätt att bedriva handel och företagande, öppnades dörren till en ny tid av entreprenörskap, tillväxt och social rörlighet.

Vid denna tid anslöt sig Sverige även till det växande europeiska frihandelssystemet, där tullsänkningar banade väg för ökad internationell handel. Tillsammans med representationsreformen samma år och övergången till guldmyntfot 1873, lades den ekonomiska och politiska grund som möjliggjorde industrialisering och global integration.

Insikter om att öppna marknader och säkrad äganderätt inte bara gynnade tillväxt, utan också minskade privilegesamhällets makt låg bakom dessa förändringar. Reformvågen, som förberetts av liberala tänkare som Anders Chydenius och leddes av reformpolitiker som Johan August Gripenstedt, innebar att gamla maktstrukturer ersattes av lagar som garanterade individens rätt att verka fritt på marknaden.

Näringsfrihet och frihandel blev därmed centrala beståndsdelar i den svenska utvecklingsmodellen, med ekonomisk öppenhet som drivkraft för både välstånd och social förändring. Än i dag utgör dessa

principer ett fundament för Sveriges roll som handelsnation och innovationsdriven ekonomi.

Industrilandskapet i Norrköping (Carl Theodor Malm, Theodor Glosemeyer, m.fl., cirka 1850–1920)

Industrilandskapet i Norrköping (1850–1920) gestaltar hur industrin omformade Sverige – ett arv av arbetsliv, innovation och samhällsbygge.

Om verket

Industrilandskapet runt Motala ström domineras av ståtliga fabriksbyggnader från det sena 1800-talet då Norrköping var landets största industristad, men har en förhistoria som går tillbaka till medeltida kvarnar och har senare genomgått en tidstypisk postindustriell omvandling med etablering av museer, Campus Norrköping och konsertsalen *Louis de Geer*. Arkitekterna var Carl Theodor Malm (1815–1890), Theodor Glosemeyer (1832–1886), Karl Flodin (1857–1930), Knut Pihlström (1875–1940), Werner Northun (1865–1936) m.fl.

Motivering

Industrin har länge varit en av Sveriges viktigaste ekonomiska drivkrafter och fungerat som en katalysator för forskning och utveckling. Som arbetsgivare och exportmotor har industrin format samhälls-ekonomin och människors vardagsliv i över ett sekel och står än i dag för en femtedel av BNP och tre fjärdedelar av exporten.

Basindustrin, med skogsbruk, gruvor, metall- och verkstadsindustri, lade grunden för Sveriges välstånd. Från sågverkens genombrott längs Norrlandskusten under 1800-talet till specialiserad stål- och pappersproduktion, har basindustrin etablerat både regionala samhällen och internationell närvaro.

Företag som Asea, SKF och LM Ericsson – den så kallade snilleindustrin – förenade tekniskt nytänkande med världsomspännande räckvidd. Fordonsindustrins Volvo, Saab och Scania blev internationellt tongivande. Industrin blev Sveriges största arbetsgivare och en ny arbetarklass växte fram, under efterkrigstiden även med betydande

inslag av arbetskraftsinvandring från särskilt framför allt Finland och Sydeuropa och Finland: under rekordåren 1968–1971 anlände 110 000 finländare för att arbeta i Sverige.

Industrilandskapet i Norrköping, med dess restaurerade byggnader och fabriker från 1600-talets hantverk till textilindustrins 1800-tal, vittnar om en epok där maskiner, arbetskraft och vattenkraft förenades i stadens framväxande industrimiljö – i dag omvandlad till universitetscampus, museum och konsertsal med framtiden som förväntanshorisont.

Harsprånget i Lule älv (Sveriges riksdag, 1900)

En symbol för hur naturresurser och ingenjörskonst format Sveriges energiförsörjning, industri och självbild in i modern tid.

Om verket

Under hela industrialiseringen fram till i dag har vattenkraften utgjort Sveriges största energikälla. Harsprånget i Lule älv är landets största vattenkraftverk.

Motivering

Energiförsörjningens utveckling i Sverige speglar landets ekonomiska omvandling från jordbrukssamhälle till högindustrialiserad välfärdsstat. Genom fyra historiska epoker – ved, kol, olja och el – har olika energikällor lagt grunden för produktion, transporter och samhällsutveckling.

Ved och träkol dominerade fram till mitten av 1800-talet, främst inom gruvdrift och uppvärmning. Därefter tog importerad stenkol över. Den var nödvändig för att driva ångmaskiner, gasverk och industrier, men skapade samtidigt importberoende som gjorde Sverige sårbart.

Under andra världskrigets handelsembargo stod vattenkraften för viktig elförsörjning, särskilt av tågtrafiken. Oljan blev efter kriget dominerande energikälla, främst på grund av bilismens framväxt. Oljekrisen 1973 tvingade dock Sverige att ställa om till elproduktion

från vattenkraft och kärnkraft. Elektrifieringen av malmbanan visade tidigt hur energiomställning kunde driva både infrastruktur och industri.

Energifrågan ett gränsland mellan ekonomi, miljö och säkerhet. I dag baseras Sveriges elproduktion till stor del på vattenkraft, en resurs som inte släpper ut koldioxid men som påverkar landskap och ekosystem. Miljöproblem förknippade med älvarnas utbyggnad, skogens avverkning och industrins utsläpp får allt större uppmärksamhet och politiskt avtryck.

Den svenska energiförsörjning präglas av långsiktigt planerad, statligt organiserad och tekniskt avancerad produktion. Utmaningarna för både klimat och närmiljö är dock omfattande.

Folkpensionsreformen (Sveriges riksdag, 1913)

Välfärdsstaten utmärker Sverige genom skattefinansierad omfördelning, ett universellt pensionssystem, och stark offentlig närvaro i vardagslivet.

Om verket

Den offentliga sektorns framväxt under 1900-talet förändrade Sverige i grunden, och kom med såväl socialförsäkringar och välfärdsstat som höga skatter och omfattande marknadsregleringar. Folkpensionen från 1913, världens första generella pensionssystem, symboliserar denna omvälvning.

Motivering

Välfärdsstaten är ett av den svenska samhällsekonomin mest utmärkande drag. Dess framväxt under 1900-talet speglar en djup samhällelig omvandling där ekonomisk omfördelning, social trygghet och skattefinansierad offentlig service har blivit centrala delar av samhälle och politik.

Grunden för den offentliga sektorns expansion lades med demokratins genombrott på 1910-talet. Redan 1913 års folkpension – världens första allmänna pensionssystem – innebar ett genombrott. Den byggdes senare ut till ett brett trygghetssystem för hela befolk-

ningen, där allmänna socialförsäkringar erbjöd ekonomiskt skydd vid sjukdom, arbetslöshet, föräldraskap och ålderdom, oberoende av inkomstnivå.

Under efterkrigstiden förstärktes statens roll. Skatter och ökade offentliga utgifter byggde ett generellt välfärdssystem som omfattade skola, vård och omsorg. Jämlikheten som norm befastes även kulturellt t.ex. genom 1960-talets berömda Du-reform.

Samtidigt innebar regleringar av kapitalmarknader, kreditutbud och priser att välfärdsstaten övergick från en ren social modell till att också bli ett verktyg för ekonomisk centralstyrning. Industripolitiken och de höga skatterna under 1970- och 80-talen övergavs dock efter år av stagnation, hög inflation och slutligen den djupa 90-talskrisen.

Modellen har förändrats sedan 1990-talet, men dess grundidéer om solidarisk omfördelning, generella rättigheter och stark statlig närvaro fortsätter prägla samhällsekonomin och svenskarnas öppenhet gentemot en ständigt pågående strukturomvandling.

Saltsjöbadsavtalet (LO och SAF, 1938)

För att ha lagt grunden till samförstånd, arbetsfred och ekonomisk stabilitet – ett karaktäristiskt svenskt sätt att lösa intresse motsättningar.

Om verket

Saltsjöbadsavtalet var ett historiskt avtal som ingicks 1938 mellan företrädare för arbetsmarknadens parter, arbetsgivarföreningen Svenska Arbetsgivareföreningen och fackföreningsrörelsens Landsorganisationen, och som stipulerade regler för avtal inom arbetsmarknadsområdet.

Motivering

Den svenska arbetsmarknadsmodellen utgör en central del av landets ekonomiska kulturarv. Den kännetecknas av ett samspel mellan arbetsmarknadens parter – fackföreningar och arbetsgivarorgani-

sationer – där lönebildning och arbetsvillkor i huvudsak regleras utan statlig inblandning.

Modellen växte fram ur en tid präglad av arbetsmarknadskonflikter, där storstrejken 1909 och Ådalshändelserna 1931 blev avgörande för insikten om behovet av fredliga lösningar, vilket även andra nordiska länder erfarit.

Genombrottet kom 1938 med Saltsjöbadsavtalet, ett historiskt avtal mellan LO och SAF som skapade ordnade former för konfliktlösning och löneförhandling. Det blev startpunkten för ett långvarigt samförstånd som bidrog till stabilitet, låg konfliktnivå och stark ekonomisk utveckling under efterkrigstiden.

Under 1960- och 70-talen utvecklades modellen med solidarisk lönepolitik och aktiv arbetsmarknadspolitik och, i sin radikalaste form, löntagarfonder. Ambitionen var att kombinera jämlikhet och full sysselsättning, kompletterad med statligt omställningsstöd. Men den radikala inriktningen och industripolitikens växande problem skapade konflikter med arbetsgivare och ledde så småningom till modellens omformning mot minskad centralism.

Den svenska arbetsmarknadsmodellen är djupt förankrad i folk rörelsetraditionen och har präglat bilden av Sverige som ett land där förhandling och ansvarstagande går före konfrontation. Den har starkt påverkat Sveriges ekonomi, samhällsklimat och internationella anseende.

Ikea Älmhult (Ingvar Kamprad, 1958)

Ikea symboliserar svensk entreprenörsanda och visar hur nyskapande affärsmodeller kan förändra såväl företag och världshandel som hem och vardagsliv.

Om verket

Det första Ikea-varuhuset i Älmhult, invigt 1958. Det entreprenörskap har präglat svenskt näringsliv och skapat välstånd sedan 1800-talet personifieras på många sätt av Ingvar Kamprads (1926–2018) Ikea.

Motivering

Entreprenörskap och företagande är grundpelare i Sveriges ekonomiska kulturarv. I över ett sekel har entreprenörer spelat en avgörande roll i att forma och förnya det svenska näringslivet – från 1800-talets tekniska innovationer till dagens globala teknik- och finansbolag.

Under industrialiseringens genombrott kring 1900-talet växte det fram en rad företag ur uppfinnaranda och nytänkande. Alfred Nobel, Gustaf Dalén, Gustaf de Laval och Lars Magnus Ericsson är exempel på personer vars innovationer grundlade internationella industriframgångar.

Efterkrigstidens entreprenörer tog initiativ inom nya sektorer med fokus på förändrade affärsmodeller. Ingvar Kamprad revolutionerade möbelhandeln med Ikea, medan Erling Persson (H&M) och Per-Olof Ahl (Kappahl) formade en modern klädbransch. Samtidigt förvandlade byggentreprenörer som bröderna Mattsson och Olov Lindgren stadens silhuetter och människors boende.

Inom finanssektorn har entreprenörer som A O Wallenberg, Erik Penser och Olof Stenhammar fått arvtagare i dagens framgångsrika fintech- och riskkapitalföretag. Bland det svenska musikundrets entreprenörer finns Stikkan Anderson (Polar), Denniz Pop (Cheiron) och Niklas Zennström (Kazaa).

Entreprenörskap innebär risktagande och är inte alltid framgångsrikt. Ett av de kändaste misslyckanden är tändstickskungen Ivar Kreugers krasch 1932.

Sammantaget har entreprenörer spelat en nyckelroll i Sveriges ekonomiska utveckling och fortsätter att prägla landets framtid som nyskapande industrination.

Särbeskattningen av makar (Sveriges riksdag, 1971)

En reform som frigjorde kvinnors arbetskraft och lade grunden för ekonomisk jämställdhet i det moderna Sverige.

Om verket

I Sverige är ekonomisk jämställdhet en del av det samhälleliga kulturarvet som många tar för självklar. Dess grund finns i både kvinnorörelse och en omfattande familjepolitik där subventionerad förskola, pappaledighet och särbeskattning mellan makar frigjorde kvinnors arbetskraft och påverkade familjens ekonomiska styrkeförhållanden.

Motivering

Jämställdheten mellan kvinnor och män är i dag en självklar del av den svenska samhällsekonomin. Den har formats genom decennier av politiska reformer, opinionsbildning och sociala förändringar som gett kvinnor och män mer lika möjligheter på både arbetsmarknaden och i familjelivet.

Sveriges riksdag beslutade 1919 om allmän och lika rösträtt, vilket blev startpunkten för kvinnors formella inkludering i det demokratiska livet. Under 1900-talet följde reformer som lade grunden för ett mer jämställt samhälle, från lagen om kvinnors behörighet till statliga ämbeten 1923, till det allmänna barnbidragets införande 1948, betald föräldraledighet i tre månader för yrkesarbetande kvinnor 1955, införandet av särbeskattning av makars inkomster 1971 och föräldraförsäkringen 1974 där också föräldrar rätt att dela på ledigheten vid barns födelse. Dessa åtgärder har uppmuntrat kvinnors deltagande på arbetsmarknaden, vilket i sin tur bidragit till alla individers ekonomiska frigörelse, och sannolikt stärkt Sveriges långsiktiga ekonomiska utveckling.

Låg löneskillnad mellan könen och en hög andel kvinnor i arbetslivet har blivit kännetecknande för det svenska samhället. Jämställdhet har kommit att inte enbart ses som en fråga om social rättvisa, utan också som ett effektivt verktyg för ekonomisk tillväxt och alla medborgares välfärd.

5.12 Uppfinningar

Luft- och eldmaskin (Mårten Triewald, 1728)

Mårten Triewalds luft- och eldmaskin är ett exempel på den mottaglighet för nya idéer och innovationer som karaktäriserade 1700-talets Sverige.

Om verket

Sveriges första ångmaskin, av Mårten Triewald (1691–1749), köpman, kapten vid ingenjörstrupperna och medgrundare av Kungliga vetenskapsakademin.

Motivering

Mårten Triewalds luft- och eldmaskin är ett exempel på Sveriges öppenhet för de nya perspektiv, metoder och upptäckter som 1600-talets vetenskapliga revolution frambringat. Triewald hade kommit i kontakt med Newtons *Principia* och den nya fysiken under en vistelse i England. Dessutom hade han arbetat som inspektör vid en gruva i Newcastle, där man använde en ångdriven vattenpump för att dränera gruvan.

Väl hemma i Sverige försökte han konstruera en liknande apparat i Dannemora. Den pumpade också ut vatten, men aldrig i tillräckliga mängder för att torrlägga gruvan. Dessutom drabbades den av många problem och driftstörningar. Det skulle dröja närmare 30 år innan ångkraft prövades i Sverige igen.

De nya kunskaper och teorier som Triewald förde med sig från England slog dock rot. På Riddarhuset i Stockholm föreläste han om den Newtonska fysiken och 1739 blev han en av grundarna av Kungliga vetenskapsakademin. Vid denna tid var universiteten bildningsinstitutioner där man inte främst ägnade sig åt teknisk forskning och innovation. Den nya vetenskapsakademin var däremot inriktad på kunskap som kunde förbättra människors liv. Alla ledamöter var jämlika och de enda kriterierna för inval var meriter. Kunskap och nya rön skulle publiceras på svenska så att ”allmoge och fruntimmer” kunde ta del av dem.

Triewald och Kungliga Vetenskapsakademin är del av den svenska upplysningen på 1700-talet med namn som Polhem, Linné, Celsius, Berzelius och Scheele. Den lade grunden för Sveriges framtida utveckling till en industri- och kunskapsnation.

Systema Naturae (Carl von Linné, 1735)

Systema Naturae representerar den svenska upplysningen under 1700-talet och är det kanske mest kända svenska bidraget till vetenskapshistorien.

Om verket

Ett internationellt accepterat klassificeringssystem för växter och djur av botanikern, läkaren, geologen och zoologen Carl von Linné (1707–1778).

Motivering

Linnés klassificeringssystem av växter och djur var inte det första. Tidigare cirkulerade många varianter på namngivning, vilket innebar en risk för att flera forskare ovetande om varandra gav egna namn på samma växt eller djurart. Mest betydande var klassificering av växter. Linné delade in hela växtvärlden i 24 klasser med utgångspunkt i en egenskap som var enkel att observera, nämligen deras sexualorgan: antalet ståndare hos blomman och hur de är placerade runt pistillen.

Att växternas namn hjälpte till att sortera dem betydde inte att alla växter med samma släktnamn nödvändigtvis var släkt. Detta var Linné medveten om, men hans primära syfte med systematiken var att göra växterna enkla att identifiera. Linnés system spreds snabbt över världen tack vare dess geniala enkelhet. Det blev lättare att kommunicera effektivt med ett och samma system i stället för hänvisningar till lokala benämningar.

Medan Linnés idéer spreds uppstod också kritik, framför allt i Tyskland, där man använde ett klassificeringssystem som utgick ifrån formen på blommornas kronblad. När en av de tyska bota-

nikerna ondgjorde sig över svenskens sexualsystem i ett brev 1737 svarade Linné på sitt slagkraftiga sätt: ”Vi är skapade till människor för att ha olika åsikter. Genom denna tvedräkt kommer slutligen sanningen att lysa fram. Vi botanister lever i en fri republik. Det är tillåtet för var och en att säga vad han behagar. Blott tiden kommer att döma oss.”

Linnes sexualsystem har reviderats och kritiserats men sedan 1700-talet har det fortsatt att vara en inspiration för svensk forskning och vetenskap.

Tabellkommissionen (Pehr Wargentin, 1756)

Tabellverket var den första statliga myndigheten för befolkningsstatistik i världen och lade grunden både för en effektiv svensk förvaltning och framgångsrik registerforskning.

Om verket

Tabellkommissionen (Statistiska centralbyrån) var en statlig myndighet för befolkningsstatistik. Pehr Wargentin (1717–1783) var astronom, matematiker och statistiker.

Motivering

Att sköta folkbokföringen var fram till 1900-talet kyrkans ansvar, men i takt med att staten krävde in allt fler statistiska uppgifter växte missnöjet med redovisningskravet bland prästerna. Lösningen blev att skapa en särskild myndighet för att bearbeta och analysera statistiken, Tabellkommissionen, som grundades 1756.

Till kommissionen knöts astronomen och matematikern Pehr Wargentin, som sedan 1749 var Kungliga Vetenskapsakademiens ständige sekreterare. Han utvecklade statistiska metoder för att mäta livslängd, fastställa mortaliteten, beräkna inkomster och andra kunskaper om befolkningen som staten behövde för att kunna beräkna skatteinkomster, bygga städer, anlägga vägar och planera försvaret av riket.

Tabellkommissionen utökade statens makt över undersåtarna men den skapade också möjligheter för mer effektiv förvaltning och

bättre planering för samhälleliga behov, inte minst när det gällde folkhälsan. Införandet av personnummer år 1947 gjorde det också möjligt att identifiera individer på ett unikt sätt. Olika system med personnummer finns i många länder, men Sverige fick de tidigt en bred användning och allmän acceptans vilket har skapat förutsättningar för det som kallas registerforskning och möjliggjort omfattande longitudinella studier.

Kunskap om åldrande är ett exempel på framgångsrik registerforskning. H70-studierna vid Göteborgs universitet gör att 70-åringar födda olika år har kunnat analyseras och följas. Socialstyrelsens cancerregister är ett annat exempel och tvillingregistret vid Karolinska institutet är det största i sitt slag i världen. Folkbokföringen har också varit ett ovärderligt material för historiker när det gäller att studera demografiska förändringar och sociala förhållanden i det förflutna.

Kakelugnen (Fredrik Wrede och Carl Johan Cronstedt, 1767)

Kakelugnen löste den svenska energikrisen på 1700-talet, har hög värmeeffektivitet och representerar svensk innovationsförmåga när det gäller att hålla medborgarna varma och torra i ett kallt klimat.

Om verket

En energieffektiv eldstad inklädd i kakel av Riksrådet Fabian Wrede (1724–1795) och arkitekten Carl Johan Cronstedt (1709–1779).

Motivering

På 1700-talet drabbades Sverige av en energikris. Skogen skulle ge både byggmaterial och bränsle till såväl järnbruk som bostäder. Den räckte inte till med dåtidens oekonomiska eldningstekniker, där omkring 90 procent av värmeeffekten gick förlorad. År 1767 gav det svenska Riksrådet generalen Fabian Wrede och arkitekten Carl Johan Cronstedt i uppdrag att utveckla en mer effektiv form av uppvärmning i bostäderna.

Lösningen blev den svenska kakelugnen. Den bestod av ett innovativt system av invändiga rökkanaler som kan vara upp till 10 meter

i sammanslagen längd. Under passagen genom kanalerna värmer rökgaserna upp teglet, bruket och kaklet och ger därmed en långvarig värmeeffekt. Kunskap om hur man byggde kakelugnar spreds i särskilda informationsbroschyrer med ritningar, ett tidigt exempel på tillgängliggörande av ny teknik.

Kakelugnen möjliggjorde en helt ny typ av bostadsbyggande. Nu kunde man ha större fönster i hemmen, eftersom värmeförlusten genom glasytorna spelade mindre roll. Den verkliga storhetsepoken för den svenska kakelugnen kom med urbaniseringen under andra hälften av 1800-talet. I städerna byggdes många flerfamiljshus för såväl arbetare som medelklass, där kakelugnen utgjorde den primära värmekällan. Under 1920- och 1930-talen ersattes kakelugnarna av centralvärme.

Men kakelugnen försvann inte ur historien. Vår tids energikris i samband med en ökad respekt för gamla byggnadstekniker ledde i stället till att intresset återuppvaknade. Många människor vill ha levande eld som ett komplement till andra uppvärmningssystem och kakelugnar är både vackra och energieffektiva.

Justitieombudsmannen (Hans Järta och Bondeståndet, 1809)

Med införandet av Justitieombudsmannen fick Sverige en ämbetsman som bevakar medborgarnas rättigheter gentemot staten.

Om verket

Offentligt ämbete som bevakar medborgarnas rättigheter. Hans Järta (1774–1847).

Motivering

Ordet ”ombudsman” kommer från fornnordiskas *umboðsmaðr* och finns belagt i danska, svenska, norska och isländska källor sedan medeltiden. Den första officiella ombudsmannen i Sverige – ”Högste ombudsmannen” – tillsattes av Karl XII 1713 för att övervaka hur Sverige styrdes under hans landsflykt i Turkiet.

Att en härskare tillsatte någon form av representant för att granska sina ämbetsmän var dock ingen ny historisk företeelse. Men i samband med 1809 års författning skapades den första ombudsmannen i den betydelse vi lägger i ordet i dag: en ämbetsman som företrädar och bevakar medborgarnas rättigheter gentemot staten.

Gustav IV Adolf hade dragit in Sverige i Napoleonkrigen och tvingats avträda Finland till Ryssland. Våren 1809 gjorde en grupp ledande adelsmän uppror och avsatte kungen. En ny författning arbetades fram av riksdagen inspirerad av 1700-talets upplysningsidéer. En av försäkringarna mot nytt vanstyre var det nya ämbetet justitieombudsman, som på riksdagens uppdrag skulle bevaka undersåtarnas rättigheter.

I dag finns ombudsmän av detta slag i ett åttiotal länder. I många engelskspråkiga länder använder man det svenska begreppet ombudsman, till exempel *The Commonwealth Ombudsman* (Australien); *Federal Ombudsman* (Pakistan) och *The Office of the Ombudsman* (Irland). Ordet har också letat sig in i holländskan i form av *De federale ombudsman*. Men det finns också många andra namn på samma funktion: *Médiateur de République* (Frankrike), *Defensoría del Pueblo* (Peru), *Rzecznik Praw Obywatelskich* (Polen), *Avocatul Poporului* (Rumänien) för att nämna några.

Göta kanal (Baltzar von Platen, 1832)

Göta kanal var ett ambitiöst ingenjörprojekt i början av 1800-talet som symboliserar Sveriges övergång från revanschistiska imperiedrömmar till inre ekonomisk, teknisk och social utveckling.

Om verket

En 19 mil lång kanal genom Sverige avsedd att förbinda Västerhavet med Östersjön. Baltzar von Platen (1766–1829).

Motivering

I början av 1800-var det forna stormaktsväldet Sverige på väg mot undergång. ”Östra riksdelen”, det vill säga Finland, hade gått förlorat till Ryssland. Våren 1809 siktades kosacker utanför Uppsala, danska arméer trängde in från väster och en grupp missnöjda officerare avsatte kungen, den excentriske Gustav IV Adolf. Det verkade osäkert om Sverige skulle överleva som självständig nation.

Mirakulöst redde det upp sig. Fienderna slogs tillbaka, Sverige fick en författning, en ny kung från Frankrike och en union med Norge som kompensation. Inom den svenska eliten drömde en del om revansch mot Ryssland. Men Sverige var ett krigstrött land. Till allmän förvåning strävade den nye kungen Karl XIV Johan efter goda relationer med Ryssland och förklarade Sverige neutralt i den europeiska stormaktspolitiken.

Det stora nationella projektet blev i stället inre reform och utveckling, symboliserat av det storslagna Göta kanal-projektet, som påbörjades 1810 och skulle förbinda Kattegatt med Östersjön. Som transportled överflyglades kanalen snart av järnvägen, men projektet stimulerade utvecklingen av svensk ingenjörskonst.

Bland Baltzar von Platens medarbetare fanns Nils Ericsson, som skulle komma att leda utbyggnaden av den svenska stambanan, samt hans bror John, som uppfann den moderna propellern och konstruerade pansarbåten USS Monitor som användes i det amerikanska inbördeskriget.

Nobelpriset (Alfred Nobel, 1901)

Nobelpriset är ett resultat av en kombination av svensk innovationsförmåga och dåligt samvete som har kommit att representera hopp om mänsklighetens utveckling.

Om verket

Världens mest kända pris till insatser inom vetenskap, litteratur och fred. Alfred Nobel (1833–1896).

Motivering

Alfred Nobels nitroglycerinindränkta dynamitstickor var den uppfinning som 1800-talet hade väntat på. Människan ville tränga djupare ner i jordskorpan för att hämta upp kol och järnmalm, bryta sig fram genom stora berg för att bygga vägar och utjämna marken för de nya och ständigt växande städerna.

Behovet av dynamit var ousinligt. Efter hand hade Nobel byggt upp ett imperium som omfattade ett hundratal fabriker. Påverkad av sin vän Bertha von Suttner, en framstående fredsaktivist, hoppades dock Nobel att dynamitens sprängkraft skulle vara så avskräckande att den förhindrade framtida krig.

När den förhoppningen kom på skam skapade Alfred Nobel ett pris som skulle utdelas till de personer som gjort störst nytta för mänskligheten under det gångna året. Tre kategorier är naturvetenskapliga – fysik, kemi och fysiologi – och utses av Kungliga Vetenskapsakademien. Litteraturpriset hanteras av Svenska Akademien medan den norska Nobelkommittén avgör vem eller vilka personer har gjort den största insatsen för fred under det gångna året.

Nobelpriset är världens mest kända pris och har haft stor betydelse för att göra Sverige ett attraktivt land för utländska forskare.

Det sfäriska kullagret (Sven Wingquist, 1906)

Det sfäriska kullagret är en av de många snilleblixtar som lade grunden för svensk industriell framgång och samhälleligt välstånd under 1900-talet.

Om verket

Ett rullningslager för belastningar som används i maskiner med roterande rörelser världen över, av Sven Wingquist (1876–1953).

Motivering

Textilföretaget Gamlestadens Fabriker hade vid 1900-talets inledning stora problem med att de stora textilmaskinerna som hölls i gång av stora drivaxlar gick ständigt sönder. Den unge ingenjören Sven Wingquist insåg att orsaken var de nästan omärkliga sättning-

arna i marken som gjorde att kullagren i axlarna försköts en aning i sin bana och nöttes ner.

Han upprättade en experimentverkstad på Gamlestadens fabriksområde och kunde 1907 ta patent på ett sfäriskt kullager, vilket innebar att den bana som kulorna löpte var rundad och därmed mindre känslig för tryck från sidan. Detta blev grunden för en av Sveriges största exportindustrier, Svenska Kullagerfabriken, SKF.

SKF var bara en av de så kallade snilleindustrier som lade grunden för Sveriges välstånd under 1900-talet. Bakom framgångsrika företag som LM Ericson, Aga, Asea, Alfa-Laval fanns banbrytande uppfinningar och innovationer. Kombinationen av hög läskunnighet, rättsstat, social rörlighet och 1860-talet näringsfrihetsreformer hade skapat ett gynnsamt klimat för driftiga entreprenörer.

Viggen (Saab, 1967)

Viggen är ett avancerat stridsflygplan som symboliserar både svensk ingenjörsförmåga och viljan till väpnat försvar av svensk neutralitet.

Om verket

Ett stridsflygplan avsett att säkra självständighet och neutralitet.

Motivering

Sveriges historia fram till 1800-talet präglas av krig, inte minst under 1600-talet då svenska arméer drog våldsamt fram i Öst- och Central-europa. Men när andra världskriget bröt ut hade Sverige en 130 år lång period av fred och alliansfrihet bakom sig.

Försvaret var dåligt rustat, vilket var en anledningarna till att den svenska regeringen tvingades till att vara mer eftergivna mot Nazityskland än vad många önskade. Slutsatsen i slutet av andra världskriget blev att en återupprättad neutralitet skulle återuprättas krävdes ett starkt försvar.

Under 1950- och 1960-talet utvecklade Sverige ett kraftfullt militärindustriellt komplex. Stat och försvarsindustri, fackföreningar och

arbetsgivare, förvar och civilsamhälle – alla dessa sektorer samverkade nära varandra för att upprätthålla en hög defensiv förmåga.

Det främsta uttrycket för Sveriges höga försvarsambitioner var flygvapnet. Sverige hade legat långt efter stormakterna när det gällde militär flygkapacitet vid andra världskrigets utbrott men satsat intensivt med tusentals ingenjörer i Linköping och Trollhättan. Med flygplansmodeller som Lansen och Draken hade dock Sverige byggt upp ett av de starkaste flygvapnen i Europa vid 1950-talets mitt.

Under 1960-talet fortsatte satsningen med Viggen, som konstruerades enligt tidens idéer om folkförsvar. Viggen skulle kunna servas av värnpliktiga och lyfta och landa från tillfälliga flygfält som kunde upprättas runtom i Sverige.

Pappaledigheten (Sveriges riksdag, 1974)

Pappaledigheten var en banbrytande jämställdhetsreform som har omdanat det svenska samhället.

Om verket

Ersättning för fadern vid föräldraledighet.

Motivering

Med industrialismen skildes hem och arbete och hemmafrusamhället uppstod; mannens uppgift blev att stå till arbetsmarknadens förfogande och kvinnan fick ansvaret för att sköta hushåll och ta hand om barnen. Att en kvinna skulle lämna sin anställning när hon fick barn betraktades som en självklarhet.

Våren 1974 fattade den svenska riksdagen ett historiskt beslut. Som första land i världen införde Sverige möjligheten för pappor att ta ut betald föräldraledighet. Alla partier var eniga om förslaget, men det liberala Folkpartiet hade dock invändningar mot att föräldrarna själva fick bestämma vem som skulle ta ut ledigheten. De var oroliga för att den nya föräldraförsäkringen skulle bli en kvinnofälla som skulle binda mödrar till hem och barn. De hade velat ha en individualiserad försäkring delad lika mellan föräldrarna.

Oron visade sig berättigad. År 1995 – drygt 20 år efter införandet av den gemensamma föräldraförsäkringen – stod papporna för enbart 9 procent av all föräldraledighet. För att skynda på utvecklingen infördes då en pappamånad som gick förlorad om inte fadern utnyttjade den. I början av 2000-talet ökades kvoten till två pappamånader. Det tycks ha haft effekt. Männens uttag av föräldraledighet har stadigt ökat sedan dess: 16 procent 2005, 19 procent 2011 och 30 procent 2020.

Om glaset är halvtomt eller halvfullt ligger förstås i betraktarens öga. Men om man ser det över en längre tidsperiod är det ändå en historisk förändring.

5.13 Offentlighet

Gustavianum (Gustaf II Adolf och Olof Rudbäck d.ä., 1622–1625)

Universitetet är samhällets viktigaste kunskapsinstitution, för forskning och högre utbildning, med framtiden som förväntanshorisont.

Om verket

Gustavianum, som 1625 ersatte Academia Carolina som huvudbyggnad för akademisk undervisning, är i dag Uppsala universitets äldsta bevarade byggnad. Den restaurerades 1662–63 under ledning av professorn och naturforskaren Olof Rudbeck d.ä. (1630–1702), som enligt holländsk förebild lät uppföra den ”anatomiska teatern”, en spektakulär lektionssal för medicinstudenter. I dag är byggnaden museum.

Motivering

Uppsala universitet är Nordens äldsta universitet från 1477. Att det grundades av ärkebiskop Jakob Ulfsson, efter påvligt tillstånd, vittnar om hur nära relationerna till kyrkan varit. Med tiden har universitetet dock alltmer glidit in i nationalstatens sfär och blivit myndigheter. Många av de neoklassiska huvudbyggnader som blivit ikoniska för de äldsta universiteten byggdes på 1800-talet. Uppsala fick redan

under stormaktstiden, genom Gustav II Adolf, en ny egen huvudbyggnad för undervisning när Gustavianum stod klart 1625.

När byggnaden väl försetts med kupol och anatomisk teater hade redan nya universitet grundats i Dorpat/Tartu (1632) och Åbo (1640). Efter erövringen av de gamla östdanska provinserna öppnades 1668 ett universitet även i Lund (som redan 1438 hade ett studium generale i franciskankonventet), och så har det fortsatt.

Universitetet som kunskapsinstitution är en snart tusenårig framgångshistoria. Rötterna går än djupare om man inbegriper föregångare som bl.a. lärdomsinstitutioner i Irak, Egypten och Andalusien. Framgången bygger på förmågan att gång på gång återuppfinna sig själv, som när 1600-talets vetenskapliga revolution integrerades i (och omformade) den medeltida universitetsinstitutionen, men också genom senare tiders stora expansion. För något sekel sedan var universiteten fortfarande få och små med ett litet antal professorer. De tusentalet studenter som fanns i Uppsala när Gustavianum såg dagens ljus har i vår tid blivit 50 000.

1634 års regeringsform (Axel Oxenstierna, 1634)

Regeringsformen 1634 satte normen för utvecklingen av landets styrelse och förvaltning och har lagt grunden till den moderna statens institutioner.

Om verket

1634 års regeringsform gav den första strukturen för hur Sverige skulle organiseras och styras som central enhetsstat. Axel Oxenstierna (1583–1654).

Motivering

”Alla våra grannar äro våra fiender”, skriver Axel Oxenstierna i ett brev till änkedrottningen när han just tillträtt posten som Rikskansler 1612.

Landet befann sig i krig och hade nya provinser att administrera. En effektiv förvaltning var nödvändig för styrningen av riket och 1500-talets ordning där kungen direktstyrt blev nu ordnad i en fast

organisation för civil och militär förvaltning, där också ett offentligt ethos var i fokus. Landet fick en länsindelning och rättsväsendet omorganiserades. Stockholm etablerades tydligt som huvudstad.

Genom regeringsformen inrättades fem centrala ämbetsverk ledda av riksämbetsmännen, kärnan i Kungens Råd, Riksrådet.

En rad andra institutioner av betydelse för en väl fungerande stat inrättades genom särskilda beslut. Sverige fick ett statligt organiserat postväsende. Lantmäteriet inrättades och en systematisk och detaljerad kartering av landet genomfördes för att tydliggöra ägandeförhållanden och underlätta skatteuppbörden. Post- och Inrikes tidningar, Sveriges första tidning, som ännu existera, startades för nyheter och för officiella kungörelser.

Arkitekten bakom 1634 års regeringsform var Axel Oxenstierna. Han var rikskansler från år 1612 och som sådan rådgivare till tre regenter (Karl IX, Gustav II Adolf, Kristina) och i deras frånvaro själv central beslutsfattare. Han ses med fog som Sveriges store statsbyggare.

Lappkodicillen (Svenska och norska staten, 1751)

Lappkodicillen utgör ett erkännande från svenska staten att samerna som folk hade vissa friheter som inte delades av andra undersåtar.

Om verket

En mellanstatlig överenskommelse om samernas rätt att röra sig fritt över gränsen mellan Sverige och Norge.

Motivering

Lappkodicillen från 1751 ger uttryck för att den samiska befolkningen hade en särställning inom den svenska enhetsstaten. Kodicillen gjorde det möjligt för samerna att föra renar över gränsen mellan Sverige och Norge, vilket kan tolkas som ett erkännande av deras rätt att regionalt utnyttja mark och vatten för renskötsel. Men kodicillen förstärkte samtidigt den statliga gränsdragningen kring samernas

historiska områden och tvingade dem att välja mellan att bli svenska eller norska undersåtar.

Sveriges avträde av Finland till Ryssland 1809 komplicerade frågan eftersom många norska samer förde sina renhjordar till finska betesmarker under vintern. Jordbrukets expansion ledde också till missnöje bland bönder, med betande renar på slätterängar. Från norsk sida har det gjorts försök att säga upp avtalet men kodicillen är fortfarande i kraft.

Kodicillen spelade en positiv roll under andra världskriget. Den tyska ockupationsmakten i Norge respekterade den fria rörligheten vilket innebar att svenska samer kunde smuggla in mat och andra varor i Norge och bistå flyktingar som kom över fjällen. Samernas insatser blev särskilt viktiga vintern 1945 när allt fler människor tvingades fly undan tyskarnas härjningar i den norska Finnmarken.

Kodicillen illustrerar svårigheterna för en nationalstat att hantera minoritetsfrågor. Samernas bruk av mark och vatten för renskötsel, jakt och fiske är fortfarande aktuella och har lett till flera uppmärksammade rättstvister.

Svenska Akademiens ordbok (Gustav III, 1786)

Ordboken dokumenterar utförligt det svenska språket och gör denna del av kulturarvet brett tillgängligt.

Om verket

Ordbok över svenska språket från 1521 och framåt, och den enda sammanställningen av svenska ord från Gustav Vasas dagar fram till i dag. Ordboken har sedan 1898 givits ut av Svenska Akademien och med redaktion i Lund.

Motivering

Svenska Akademiens ordbok (SAOB) är en historisk ordbok som beskriver svenskt skriftspråk från 1521 till i dag. Här finns uppgifter om ordens uttal, böjning, etymologi, samt betydelse (även i historiskt perspektiv), och därtill illustrerande exempel. De tre historiska

ordböcker som närmast liknar SAOB är: *Deutsches Wörterbuch*, *Woordenboek der Nederlandsche Taal* och *Oxford English Dictionary*.

Källorna omfattar bl.a. Bibeln och andra religiösa texter, protokoll, bouppteckningar, räkenskaper, brev, dagstidningar, tidskrifter, skönlitteratur samt facklitteratur. Därmed speglar ordboken också det svenska samhällets utveckling, historia och kulturarv.

Ordbokens initiativtagare var Gustav III. Kungen hade ett omfattande kulturprogram, till stor del enligt fransk modell, vilket inneburit en betydande fransk påverkan på både svenskt språk och kulturliv, t.ex. genom inrättandet av en opera och en nationalscen. År 1786 instiftade han, med fransk förebild, Svenska Akademien, för att främja svenska språket och litteraturen. I stadgarna från 1786 anges som en uppgift en "Svensk ordabok", även den enligt franskt mönster.

Ordboken består av 39 band, och den sista volymen utkom 2023. Sedan 1997 är SAOB även tillgänglig utan kostnad via internet. Den utgör ett hjälpmedel för både forskare, experter och allmänhet, och bidrar till att samla, bevara och sprida kunskap om svenska språket, ett lättillgängligt och ovärderligt stöd för den som vill förstå svenska ords ursprung, mening och användning.

Läsebok för folkskolan (Norstedts förlag och Fredrik Ferdinand Carlsson, 1868)

Folkskolans läsebok har präglat generationer av svenskar, och är in i våra dagar en symbol för skolans uppdrag att både undervisa och fostra.

Om verket

Den första större profana svenska bok som fick spridning över hela landet var denna läsebok avsedd för folkskolan. Boken täckte in de flesta skolämnen. Utkom på Norstedts förlag under överinseende av historieprofessorn, ledamoten av Svenska Akademien, och ecklesiastikministern Fredrik Ferdinand Carlson (1811–1887).

Motivering

Långt före folkskolan fanns en lagstadgad folkundervisning i Sverige och läskunnigheten var redan hög när obligatorisk skola infördes 1842. 1868 kom så den första upplagan av Folkskolans läsebok.

Under decennier skulle de stora upplagorna avlösa varandra. Boken rymmer sånger, fabler, historia, naturvetenskap och geografi, liksom många dikter, ofta i nationell och kristen anda. Talande titlar är: Betty Ehrenborgs ”Guds godhet”, Erik Gustaf Geijers ”Odalbonden” och ”Vikingen”, Esaias Tegnér’s ”Svenska språket”, Johan Olof Wallins ”Förtröstan”, samt Johan Ludvig Runebergs ”Sven Dufva”, ”Vårt land” och ”Bonden Paavo”. Här finns även Richard Dybecks ”Du gamla, du friska, du fjellhöga Nord”, sedermera Sveriges national-sång, ”Du gamla, du fria”.

Folkskolans läsebok har beskrivits som en nationell kanon, och ibland kritiserats, bl.a. av Ellen Key som beskrev den som en ”nationalolycka”. Exempel på ett inflytelserikt verk i dess efterföljd är Selma Lagerlöfs Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige.

Syftet var att förmedla kunskap, men läseboken hade också uppfostrande ambitioner, som att stärka nationalkänsla och religiösa ideal. Den uppmanar till fromhet, flit, samarbetsanda, tacksamhet, noggrannhet, ärlighet och ödmjukhet. Läseboken utgör därmed ett historiskt exempel på det som alltjämt ses som skolans uppgift: att utbilda barn så de inhämtar och utvecklar både den kunskap och de värderingar samtiden betraktar som viktiga.

Riksdagshuset (Helgo Zettervall och Aron Johansson, 1897–1905)

Riksdagshuset symboliserar demokratin.

Om verket

Den byggnad på Helgeandsholmen i Stockholm där den svenska riksdagen huserar och som symboliserar den svenska demokratin. Efter att enkammarriksdagen ersatt tvåkamarsystemet 1971 inleddes en omfattande om- och tillbyggnad, och tillkom gjorde bl.a. riksdagens nuvarande plenisal. I dess förgrund hänger E Hasselberg

Olssons textil Minnet av ett landskap, vävd av Handarbetets vänner.
Helgo Zettervall (1831–1907) och Aron Johansson (1860–1936).

Motivering

Sverige har haft någon form av riksdag sedan medeltiden, även om den sett olika ut genom historien. Första gången benämningen användes var år 1561 i Arboga. Riksdagen är alltså betydligt äldre än rösträtten. Sedan 1600-talet har den politiska maktens centrum legat i Stockholm. I början av 1900-talet uppfördes det riksdagshus där Sveriges riksdag alltjämt har sin hemvist.

Sverige är en representativ demokrati, och vart fjärde år har svenska medborgare därför rätt att välja sin riksdag. De 349 ledamöterna kommer från hela landet och olika politiska partier. Riksdagen stiftar lagar, beslutar om statens budget, kontrollerar regeringen och myndigheterna. Riksdagen avgör också vem som kan bilda regering. Denna får inte ha en majoritet i riksdagen mot sig, och för att få sina förslag godkända måste den få stöd av mer än hälften av de röstande.

Samtidigt med riksdagsvalet sker också val till kommunernas och regionernas fullmäktigeförsamlingar. Genom medlemskapet i Europeiska unionen har riksdagen överlåtit viss beslutanderätt till EU. Riksdagen arbetar även på olika sätt med EU-frågor.

Riksdagen är inte bara en plats där det fattas beslut, utan också en miljö där företrädare för olika partier debatterar, i kammaren och i de utskott där förslag bereds innan de går till omröstning. I utskotten finns också utrymme för förhandling. Riksdagen och dess hus spelar alltså en avgörande roll för hur Sverige styrs, och för demokratiskt åsiktsutbyte.

Brunnsviks folkhögskola (Karl-Erik Forsslund, 1906)

Brunnsviks folkhögskola symboliserar den frivilliga bildningsrörelsens betydelse för Sveriges demokratiska utveckling.

Om verket

En folkhögskola i Dalarna grundad av Karl-Erik Forsslund (1872–1941) för att erbjuda bildning för unga arbetare.

Motivering

Folkhögskolan skapades av den danske prästen N. F. S. Grundtvig i syftet att bilda folket till medborgare. I Sverige riktade sig folkhögskolorna inledningsvis till ungdomar från bondehem. Kring sekelskiftet 1900 kom en ny våg av idéburna folkhögskolor främst drivna av frikyrko-, nykterhets och arbetarrörelsen. Som en del i folkbildningen stärkte hundratusentals känsla av värdighet och inflytande på ett sätt som blev avgörande för demokratis genombrott och utveckling i Sverige.

När Brunnsviks folkhögskola grundades 1906 var den inte direkt knuten till arbetarrörelsen men dess föreståndare, författaren Karl Erik Forsslund, var socialdemokrat. Skolan attraherade bildningsörstande arbetare som ville vidga sina horisonter och utveckla sina kompetenser bortom de kunskaper de fått i folkskolan.

På Brunnsvik mötte de unga lärare som Rickard Sandler, sedermera både stats- och utrikesminister, och Torsten Fogelquist, framtida kulturredaktör på Dagens Nyheter. De studerade litteratur, historia och matematik men deltog också i ”övningsriksdagar” där de tränade sig i att ställa kontrapositioner och formulera motioner trots att de flesta ännu saknade rösträtt.

I 1900-talets bildningsorganisationer, knutna till såväl politiska partier som folkrörelser, har studiecirkeln ofta använts som pedagogisk modell. Denna bildningsform är en genuint svensk innovation skapad i början av 1900-talet. I dag lever den vidare i den stora mängden av informellt organiserade bokklubbar runt om i landet.

Vasaloppet (Anders Pers och IFK Mora, 1922)

En skidtävling som på ett unikt sätt kombinerar historia, idrott, folkrörelse, friluftsliv och kultur.

Om verket

Världens längsta, största och äldsta långlopp på skidor. Ett initiativ av redaktören och förstakammarledamoten Anders Pers (1860–1951) i Vestmanlands läns tidning den 10 februari 1922, arrangerat av IFK Mora, med stöd och finansiering av Dagens Nyheter. Loppet går mellan Sälen och Mora, och äger rum årligen den första söndagen i mars. Sammanlagt har över 1,5 miljoner skidlöpare deltagit i Vasaloppet, och numera brukar Vasaloppsveckans olika arrangemang locka mellan 50 000 och 60 000 deltagare.

Motivering

Vasaloppet är en av Sveriges mest kända idrottstävlingar, med stark historisk och kulturell laddning. Det är nio mil långt och går från Sälen till Mora, inspirerat av sägnen om Gustav Vasas äventyr i Dalarna 1520–21 och den (omvända) sträcka han skidade mot Norge för att fly danskarna. Över målet är tävlingens valspråk målat: I faders spår för framtids segrar. Intill står konstnären Anders Zorns staty från 1903 över Gustav Vasa.

Vasaloppet har tävlande från många länder utanför Sverige. 1981 upphörde förbudet för kvinnor att delta. En officiell damklass inrättades 1997.

Många svenskar har själva deltagit, känner någon som deltagit, eller följer loppet, i tv och radio, eller på plats: minst 50 000 åskådare brukar stå längs spåret. Loppet visar upp svensk idrottsrörelse som folk-rörelse, och har både amatörer och elit bland de deltagande. Det genomförs på längdskidor, en populär sport i stora delar av landet, och en idrottsgren där Sverige utmärkt sig internationellt. Många av landets mest välkända idrottare har varit längdskidåkare. När Riksidrottsförbundet firade sitt 100-årsjubileum år 2003 var Vasaloppsmålet en av de 100 idrottsmiljöer förbundet uppmärksammade.

Loppet speglar också många svenskars intresse för friluftsliv och natur. Det går genom natur- och kulturmiljö, förbi skogar, myrar, vattendrag, byar och fåbodar. Även kontrollstationerna, t. ex. Mångsbodarna och Oxberg, har blivit välkända, liksom den blåbärssoppa deltagarna erbjuds längs vägen.

Per Albin Hanssons folkhemstal (Per Albin Hansson, 1928)

Talet introducerar Folkhemmet som metafor och än i dag starkt närvarande föreställning i svensk politik, samhällsdebatt och självförståelse.

Om verket

Socialdemokraten, senare statsministern, Per Albin Hanssons (1885–1946) tal vid remissdebatten i riksdagens andra kammare den 18 januari 1928, allmänt kallat Folkhemstalet.

Motivering

Per Albin Hanssons (statsminister 1932–1946) vision om ett samhälle där alla, oavsett bakgrund, ska garanteras välfärd och jämlikhet har spelat en central roll för svensk socialdemokrati, och genom dess långa regeringsinnehav också för hela Sverige. I talet använde Hansson växelvis orden ”folkhem” och ”medborgarhem” och ville se ett samhälle som, likt ”det goda hemmet”, präglas av medkänsla, utan vare sig ”kelgrisar” eller ”styvbarn”.

Folkhemsvisionen kombinerar jämlikhet och nationell gemenskap. Ordet hade tidigare använts från konservativt håll, av bl.a. bondeförbundaren Alfred Petersson i Påboda, statskunskapsprofessorn och högerpolitikern Rudolf Kjellén, och ungkyrkorörelsens ledare Manfred Björkquist. Liknande idéer hade även florerat i andra länder, inte minst i Norden, ibland också med liberala förtecken. Visionen förknippades med framstegstro, bland annat symboliserad av Stockholmsutställningen 1930, en manifestation av funktionalistisk formgivning, rationell planering och ingenjörskonst.

Den svenska välfärdsstaten byggdes på denna vision, som innebär att staten tar stort ansvar för invånarnas välbefinnande, och därmed intar en roll som på andra håll spelas av familj och civilsamhälle. Idén om folkhemmet har starkt präglat Sverige, materiellt och kulturellt, och lever fortfarande som samhällsideal. Den har också kritiserats, och förknippats med statsingripanden i enskilda sfärer.

Radiohuset (Erik Ahnborg och Sune Lindström, 1962)

Radio/tv i allmänhetens tjänst, sakligt och opartiskt bedriven under demokratisk kontroll, är jämte den fria pressen grundval för svensk offentlighet.

Om verket

Radiohuset symboliserar den institution som numera kallas public service. När det stod klart 1962 samlades i Radiohuset för första gången AB Radiotjänsts alla verksamheter under ett tak. Erik Ahnborg (1925–2020) och Sune Lindström (1906–1989).

Motivering

Radiomediets introduktion på 1920-talet var resultatet av ett intrikat förhandlingsspel med staten som organisatör. Tekniken och finansieringen blev statliga angelägenheter medan sändningsinnehållet anförtröddes AB Radiotjänst, ett av tidnings- och radioindustrierna samägt bolag med en statlig ämbetsman som ordförande. Programmen skulle präglas av saklighet och opartiskhet och nyheter förmedlas neutralt, av Tidningarnas Telegrambyrå. Folkbildning var en central uppgift.

Mediet växte snabbt. Finansieringen – reklam förekom inte – bestod av licensavgifter på radioapparater. Vid mitten av 1950-talet fanns två och en halv miljon licenser samtidigt som medarbetarna var spridda i allt från smygkontoriserade lägenheter till provisoriska baracker. Då ritades Radiohuset, som togs i bruk sommaren 1962, sedan dess ett landmärke på Gärdet i Stockholm. Den överdådiga entréhallen vittnade om institutionens makt och självbild.

Televisionen hade då redan tillkommit men hörde till Radiotjänst. Några år senare skildes de och 1967 fick Sveriges Television ett eget hus, intill. Kulturellt och mediepolitiskt har de förblivit ett: public service, mindre reglerat och frigjort från tidningsindustrin. Men kraven på saklighet och opartiskhet kvarstår, liksom demokratins skrankor. Tillsammans med de fria medierna har den institution Radiohuset symboliserar utgjort det offentliga Sveriges mediala scen och är därmed en viktig referenspunkt i vårt kulturella liv.

6 Kommitténs överväganden och förslag

I detta kapitel beskrivs kommitténs överväganden och förslag på hur Sveriges kulturkanon ska förvaltas, tillgängliggöras och hållas relevant över tid. Kapitlet inleds med ett avsnitt om kommitténs principiella utgångspunkter och bedömningar om vad som krävs för att en kulturkanon för Sverige ska bidra till ökad bildning, gemenskap och inkludering. Därefter följer kommitténs framtidsytande bedömningar och förslag.

6.1 Principiella utgångspunkter

Hur kan en kulturkanon bidra till ökad bildning, gemenskap och inkludering?

Som vi såg i kapitel 2 var detta en gång i tiden, från början och mitten av 1800-talet fram till 1960-talet, en fråga som besvarades genom långsiktiga insatser inom ramen för folkskola och folkbildning, samt institutioner tillägnade bevarandet av det svenska kulturarvet som Skansen och Nordiska museet. Det var ett samspel mellan statliga och privata initiativ där skolan och skolplikten representerade det obligatoriska och folkbildning och folkrörelser det frivilliga. Finansiering var delad mellan offentlig, skattebaserad finansiering, storskalig filantropi och folkrörelse- och medlemsbaserade insatser i såväl pengar som obetald arbetskraft.

Denna utveckling skedde i ett bredare historiskt sammanhang där byggandet av nationalstater var en dominerande kraft. Detta skedde runtom i Europa genom en delvis tvingande process där enandets väg gick via en språklig standardisering och en stundtals hård för marginalisering av regional och lokal kultur och identitet. Som

historiker har visat, genomfördes denna nationalisering via institutioner som svenska folkskolan, den allmänna värnplikten och ett standardiserat språk som sedan användes i tidningar och annan media.

Samtidigt var denna process inte enbart en fråga om förtryck och brutalitet; det var också en historisk rörelse kännetecknad av ett enande inom ramen för lagbunden ordning och rättvisa. Vinsterna var långsiktiga och betydande även där förlusterna var lokala och påtagliga. Även om man också i det svenska fallet kan tala om en ”föreställd gemenskap”, för att använda Benedict Andersons berömda begrepp, så skedde detta i en stat med en speciellt lång historia med institutioner, inklusive riksdagen och landets lagar, som verkat som en enande kraft i många århundraden.

Som vi också såg i kapitel 2 kom denna situation att ändras efter de stora skolreformerna från 1960-talet då folkskolan ersattes av grundskolan. Detta var ett skifte som hade flera bottnar. Å ena sidan handlade det om pedagogiska reformer som strävade efter att demokratisera skolan och göra den mer jämlik, mindre paternalistisk och auktoritär. Å andra sidan fanns efter andra världskriget en strävan att göra undervisningen mindre nationalistisk. De nya överideologierna kom i stället att betona modernism, internationalism och multikulturalism.

Den modernistiska och postnationella andan förde med sig mycket gott. Betoningen på tämligen sträng uppfostran fick ge vika för idealisering av ungdom, frihet, framtid. Vardagsfriheten växte inte minst för unga människor och kvinnor. Det skedde en social islossning. Samtidigt innebar modernismen att blicken vändes bort från de historiska rötterna, från banden som kopplade ihop generationer.

Med tiden kom man att ta de sammanhållande krafterna för givna, vilket till början inte var helt realistiskt givet att de som ledde samhället, var lärare i skolor, ledde folkbildningen, var föräldrar, ännu hade fostrats i en annan tid, utifrån de gamla bildningsidealen där kunskap, gemenskap och skötsamhet premierades.

Idag befinner oss i en tid då dessa vinster har överträffats av förluster. Sverige är på många sätt ett splittrat land. Den sammanhållning och gemenskap som länge kunde tas för given är i gungning och framstår som långt ifrån självklar. Vi står inför ett vägval.

I detta kapitel kommer vi därför att ge ett antal förslag rörande en kulturkanons möjliga bidrag till för att bättre premiera bildning, gemenskap och inkludering. Detta gäller först och främst de centrala

institutioner vi redan har diskuterat, det vill säga skola, folkbildning samt institutioner som är ämnade att bevara kulturarvet. Som vi kommer att gå in närmare på senare i kapitlet pläderar vi för en mångfald av aktörer och en resurspluralism. När det gäller det övergripande ansvaret för att förvalta och tillgängliggöra kanon, kommer vi att föreslå bildandet av en stiftelse som kan ta emot pengar från både stat, filantropi och småskaligt, medborgerligt givande.

6.2 Kommitténs förslag om hur Sveriges kulturkanon ska förvaltas, tillgängliggöras och hållas relevant över tid

Enligt direktiven har kommittén i uppdrag att lämna förslag på hur en kulturkanon kan tillgängliggöras brett och hållas relevant över tid. Utifrån de principiella utgångspunkter som redovisats i föregående avsnitt beskrivs här våra förslag och bedömningar. En övergripande ambition bör, enligt kommitténs bedömning, vara att Sveriges kulturkanon får möjlighet att verka fritt och självständigt och med respekt för principen om armlängds avstånd från politiken.

Avsnittet inleds med kommitténs bedömningar om vilken organisationsform och aktör som är mest lämpad att förvalta och tillgängliggöra Sveriges kulturkanon. Vår bedömning är att stiftelseformen är mest ändamålsenlig. Därför föreslår vi att regeringen tar initiativ till att en stiftelse bildas och att medel för detta avskiljs från Allmänna arvsfonden. Vidare föreslår vi ett antal uppgifter för stiftelsen. Med den nederländska kanonhemsidan som förebild föreslår vi i avsnitt 6.2.3 att stiftelsen ska ansvara för att utveckla och driva en mångdimensionell digital portal för kunskapsförmedling om kanon. Den digitala portalen ska utgöra fundamentet och samlingsplatsen för en kulturkanon för Sverige. Via portalen presenteras de 100 verken som fönster som ger utblick mot en bredare förståelse för Sveriges kultur och historia. I avsnitt 6.2.4 lämnar vi förslag om hur stiftelsen kan främja tillgängliggörandet av kanonen genom kulturarvsinstitutionerna. Vi föreslår bl.a. att ett nätverk för kulturarvsinstitutioner bildas, att kanonen tillförs regionala och lokala perspektiv och att en permanent kanonutställning produceras och visas för en bred publik. I avsnitt 6.2.5 föreslår vi att stiftelsen ansvarar för att ta fram och sprida informationsmaterial och kunskapsmaterial om Sveriges kultur-

kanon och i avsnitt 6.2.6 att stiftelsen ska samverka med folkbildningens aktörer i syfte att främja bildning, gemenskap och inkludering i hela landet och i hela livet. Slutligen föreslår vi att det ska åligga stiftelsen ett ansvar för att utvärdera och vid behov revidera kanon.

Därutöver lämnar vi i avsnitten 6.2.8 och 6.2.9 vissa förslag och bedömningar i fråga om kanon och utbildningsväsendet.

Avslutningsvis föreslår vi i avsnitt 6.3 ett antal interimsförslag som innebär att regeringen, eller den regeringen bestämmer, får ansvar för att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon i avvaktan på att den föreslagna stiftelsen kan vara på plats.

6.2.1 Sveriges kulturkanon bör förvaltas i en form som garanterar frihet och självständighet

Bedömning: För att säkra en långsiktigt relevant och politiskt oberoende kulturkanon bör ansvaret för dess förvaltning och tillgängliggörande ligga hos en självständig stiftelse.

Kommittén har i föregående avsnitt redogjort för sin bedömning att det finns många vinster med att finansiering och genomförande av verksamhet kopplad till kulturkanon sker via en mångfald av aktörer, där såväl staten som den privata sektorn och civilsamhället har viktiga roller.

Sveriges kulturkanon har skapats med syftet att vara ett levande och användbart verktyg för bildning, gemenskap och inkludering. För att ge bästa möjliga förutsättningar att bidra till dessa värden behöver verksamheten bedrivas på ett sätt som både främjar kvalitet, kreativitet och nyskapande och som är oberoende av kortsiktiga politiska beslut. Den aktör som ska förvalta kulturkanonen måste kunna agera fritt och självständigt: samarbeten och avtal ska kunna ingås fritt, finansiering ska vara såväl mångsidig som långsiktig och det innehållsliga måste värnas från politisk styrning. Kommittén anser att myndighetsformen har en rad begränsningar för att kunna bedriva en verksamhet som garanterar frihet och självbestämmande och som har möjlighet att attrahera resurser på ett mångsidigt sätt. Kommitténs bedömning är därför att Sveriges kulturkanon har störst förutsättningar att förvaltas och tillgängliggöras långsiktigt inom ramen för en annan verksamhetsform.

Under 1990-talet genomfördes stora stiftelsereformer i Sverige, där riksdagen bemyndigade regeringen att med de tidigare löntagarfondsmedlen som kapital inrätta sammanlagt elva stiftelser, däribland Stiftelsen för strategisk och miljöstrategisk forskning, stiftelsehögskolorna Chalmers tekniska högskola och Högskolan i Jönköping och kulturstiftelsen Framtidens kultur. Syftet med 1990-talets stiftelsereformer var att ge vissa verksamheter en mer självständig och långsiktig förvaltning som inte var beroende av politiska beslut. Utvärderingar har visat att stiftelseformen har varit en framgångsfaktor för verksamheternas utveckling, effektivitet och möjligheter att verka självständigt – såväl verksamhetsmässigt som finansiellt. Stiftelsen Framtidens kultur avvecklades efter 16 år i enlighet med föreskrifterna i stiftelseförordnandet. Stiftelsen hade då nära fördubblat sitt kapital och hade delat ut 800 miljoner kronor i stöd till långsiktiga och nyskapande kulturprojekt. Som regeringen konstaterade i budgetpropositionen för 2009 spelade Stiftelsen Framtidens kultur en betydelsefull roll för det fria kulturlivet och den nyskapande kulturen under den tid den var verksam.¹ Genom att vara en självständig aktör på kulturfältet, med hög grad av autonomi och flexibilitet, kunde stiftelsen fånga initiativ från privatpersoner, institutioner, enskilda företag samt andra stiftelser.² Enligt Kulturutredningen (SOU 2009:16) var en annan framgångsfaktor för stiftelsen att den uppfattades som obyråkratisk och flexibel, samt att stiftelsen grundades på ett engångsvis tilldelat grundkapital och inte anslagsfinansiering, vilket starkt bidrog till stiftelsens självständighet.³

Av anförda skäl bedömer vi att en stiftelse skulle vara den verksamhetsform som lämpar sig bäst för uppgiften att långsiktigt förvalta och tillgängliggöra Sveriges kulturkanon.

¹ Budgetpropositionen för 2009 (prop. 2008/09:1), utg. omr. 17, s. 20.

² *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3), s. 51–52.

³ *Kulturutredningen, del 2* (SOU 2009:16), s. 319–321.

6.2.2 En ny stiftelse bildas

Förslag: Regeringen tar initiativ till att bilda en stiftelse som ska förvalta, tillgängliggöra och främja Sveriges kulturkanon. För att möjliggöra detta avskiljer staten kapital från Allmänna arvsfonden.

Stiftelsen ansvarar för att:

- utveckla och förvalta en digital portal som utgör basen för förmedling av kunskap om Sveriges kulturkanon,
- presentera de 100 verken som fönster mot en bredare bildningsresa,
- initiera ett kanonnätverk för kultur- och kulturarvsaktörer,
- uppmuntra och stödja regionala och lokala kanoninitiativ,
- i samarbete med ett museum producera och visa en permanent kanonutställning,
- ta fram och sprida tryckt material om kulturkanon,
- samverka med studieförbund och folkhögskolor i syfte att främja bildning gemenskap och inkludering, samt att
- utvärdera och vid behov revidera Sveriges kulturkanon.

Kommittén föreslår att regeringen tar initiativ till att bilda en självständig stiftelse med uppgift att långsiktigt förvalta Sveriges kulturkanon. Stiftelsens ändamål ska vara att förvalta, tillgängliggöra och främja Sveriges kulturkanon. Med den föreslagna verksamhetsformen säkerställs en varaktig och oberoende förvaltning av kanon. En kanonstiftelse kommer att utgöra en egen juridisk person som kan förvärva rättigheter och ta på sig skyldigheter på samma sätt som andra juridiska personer. Stiftelsen kommer också utan begränsningar kunna ta emot donationer och för olika ändamål förvalta dessa, äga bolag samt bygga upp egna ekonomiska medel och andra tillgångar.

Nedan redogörs för de rättsliga förutsättningar som krävs för att en stiftelse ska kunna bildas, därefter följer en beskrivning av vilka uppgifter stiftelsen föreslås ha. Uppgifterna beskrivs i den ordning som de följer i förslagsrutan ovan.

Rättsliga förutsättningar för att bilda en stiftelse

För att få till stånd en kanonstiftelse krävs att ett antal villkor är uppfyllda. Grundläggande bestämmelser för stiftelser finns i stiftelselagen (1994:1220). Enligt stiftelselagen bildas en stiftelse genom att en eller flera stiftare avskiljer egendom till en självständig, varaktig förvaltning för ett bestämt ändamål. Stiftelsens ändamål, organisation och medelsanvändning slås fast i ett stiftelseförordnande.

Som nämnts ovan föreslår vi att regeringen tar initiativ till att bilda en stiftelse. Stiftaren blir därmed staten. Det ankommer alltså på staten (regeringen) att ta fram ett stiftelseförordnande där ramarna för stiftelsens verksamhet och förvaltning anges. Det ankommer också på staten att överföra ett stiftelsekapital som är så stort att varaktighetskriteriet kan anses vara uppfyllt.

Kommittén föreslår att stiftelsen bildas genom att staten avskiljer medel från Allmänna arvsfonden för att förvaltas som en självständig förmögenhet. Allmänna arvsfonden inrättades 1928 med syftet att bidra till samhällsnytta genom att utveckla Sverige med hjälp av arv från avlidna personer som saknade anhöriga. I dag får dessa medel endast användas för att främja verksamhet av ideell karaktär till förmån för målgrupperna barn, ungdomar, äldre personer och personer med funktionsnedsättning. Riksrevisionen har granskat Allmänna arvsfonden.⁴ Deras övergripande slutsats var att systemet med Allmänna arvsfonden varken fungerar ändamålsenligt eller effektivt och att ett nytt system för att hantera arv efter avlidna utan arvingar och testamente borde införas, förslagsvis inom statens budget. Riksrevisionen rekommenderade regeringen att inleda en process med målet att avveckla systemet med Allmänna arvsfonden.

Kommittén delar uppfattningen att systemet med Allmänna arvsfonden bör avvecklas och anser att det finns starka skäl för att se över hur tillgångarna kan användas på ett mer transparent och ändamålsenligt sätt. Vår bedömning är att medlen skulle göra större nytta om de användes för att stärka värden som gemenskap, bildning och inkludering i samhället, dvs. ledorden för kulturkanon. Mot den bakgrunden anser vi att regeringen snarast bör inhämta ett beslutsunderlag i fråga om vilka åtgärder som krävs för att avskilja medel från Allmänna arvsfonden för att finansiera bildandet av en stiftelse för kulturkanon. Vidare föreslår vi att regeringen inleder arbetet med

⁴ Riksrevisionen, *Allmänna arvsfonden – pengar som söker mening* (2024).

att ta fram ett stiftelseförordnande och andra nödvändiga förberedelser för att stiftelsen ska kunna bildas och påbörja sin verksamhet. Regeringen bör därutöver säkerställa att processen fortlöper skyndsamt, så att stiftelsen kan vara etablerad och ha påbörjat sin verksamhet senast år 2029.

6.2.3 Tillgängliggörande av kanon genom en digital portal

Förslag och bedömning: Kärnan för tillgängliggörandet av Sveriges kulturkanon utgörs av en digital hemvist som uppmuntrar till en bredare bildningsresa. Stiftelsen ska därför:

- utveckla och långsiktigt förvalta en digital portal, och
- presentera de 100 verken som fönster mot en bredare bildningsresa.

Som vi redogjort för i kapitel 3 lanserade den nederländska kanonkommittén en avancerad hemsida. Hemsidan kom att leva vidare och har sedan dess fungerat som det främsta verktyget för att tillgängliggöra kanon i Nederländerna. Den består av själva kanon, en tidslinje med femtio så kallade ”fönster”. Dessa fönster fungerar som tematiska ingångar till centrala delar av Nederländernas historia. I denna modell används konkreta företeelser, t.ex. en person, plats eller händelse som utgångspunkt för att utforska bredare historiska och kulturella sammanhang. Den nederländska kanonkommittén betonade att det bakomliggande ämnet är minst lika viktigt som det specifika fenomen som valts som ingång. Hemsidan ger därigenom möjligheter att koppla mer information till de enskilda företeelserna, allt från lästips till förslag på platser att besöka för ytterligare fördjupning, för att bidra till en vidare utveckling av de femtio fönstren.

Vi bedömer att den nederländska hemsidan är ett utmärkt exempel på hur historia och kultur kan göras tillgänglig, engagerande och relevant för en bred publik. Genom att strukturera innehållet i en kronologisk tidslinje, med utgångspunkt i de femtio fönstren får användaren en överskådlig och pedagogiskt uppbyggd berättelse om landets historia. Denna form gör det enkelt att ta till sig helheten, samtidigt som det är möjligt att fördjupa sig i enskilda ämnen. Hemsidan är dessutom interaktiv och visuellt tilltalande, med bilder, ani-

mationer och tidslinjer som bidrar till att väcka intresse och inspirera till lärande. En välavvägd balans mellan historiska fakta och levande berättelser gör att historien inte bara upplevs som informativ, utan även som mänsklig och relevant.

Mot den bakgrunden anser vi att ett liknande initiativ har goda möjligheter att även i Sverige utgöra basen för tillgängliggörandet av en kulturkanon. I det följande redogör vi för vårt förslag om att en digital portal bör utvecklas som själva kärnan för hur Sveriges kulturkanon ska spridas och tillgängliggöras. Vidare kommer vi att redogöra för våra bedömningar om den digitala portalens innehåll – fönster mot en bredare bildningsresa.

En digital portal som bas för förmedling av kunskap om Sveriges kulturkanon

I dagens samhälle genomsyrar digital teknik och internet i princip alla delar av människors liv. Det är numer en naturlig del av hur vi kommunicerar, arbetar och underhåller oss, men även hur vi lär oss och tillgodogör oss ny kunskap. För att skapa förutsättningar för bredast möjliga spridning och tillgängliggörande av kanon bedömer kommittén att tyngdpunkten för förmedling av kunskap om Sveriges kanon bör ske genom en digital portal.

Skälen till vår bedömning är flera. För det första har en digital portal fördelen att den kan nå ut till alla med internetuppkoppling, oavsett var i landet man befinner sig eller vilken socioekonomisk bakgrund man tillhör. För att kanon ska kunna bli ett verktyg för gemenskap, inkludering och bildning, krävs att alla ska kunna ta del av den. En digital närvaro möjliggör detta.

För det andra skapar en digital portal möjligheter till en mer interaktiv och engagerande upplevelse än vad som är möjligt med de traditionella tryckta medierna. Genom att inkludera funktioner som video, ljud, bilder och interaktiva tidslinjer kan användaren enkelt navigera mellan de olika verken, läsa bakgrundsinformation och hänvisas till relaterande verk eller skeenden på ett sätt som gör upplevelsen både dynamisk och lärorik. En portal ger också möjligheter att använda sig av immersiv teknik. Detta är särskilt värdefullt för de yngre användarna, som ofta är vana vid interaktiva digitala miljöer.

För det tredje ger portalen möjligheter att kontinuerligt uppdatera och utveckla innehållet. Världen omkring oss förändras i en

rasande takt, och många aspekter av våra liv behöver omvärderas och tolkas i nytt ljus, så även vår kultur och historia. Även om den kulturkanon som presenteras i detta betänkande inte kommer vara föremål för prövning och revidering under de närmaste åren, finns goda anledningar att möjliggöra för nya tolkningar, analyser och associationer att kontinuerligt uppdatera och utveckla innehållet kring verken.

Avslutningsvis har portalen fördelen att den kan anpassas till flera olika målgrupper. Sveriges kulturkanon är till för alla, och därför behöver portalen utvecklas så att så många som möjligt ska känna att den är för dem. Den främsta målgruppen för portalen är den intresserade allmänheten. Kommittén ser dock behov av att portalen utformas med särskilda inslag för särskilda målgrupper, t.ex. skolan. Kommittén anser att innehållet i portalen bör anpassas för att möta behoven i olika årskurser och ämnen, t.ex. genom att möjliggöra för lärare att hitta resurser och material som är kopplade till läroplanen, och för elever att interagera med innehållet på ett sätt som passar deras digitala färdigheter. Kommittén bedömer att portalen kan utgöra ett kraftfullt verktyg för att väcka intresse för svensk kultur och historia hos elever i alla åldrar. Portalen har dessutom möjligheten att anpassas för att vara tillgängligt för personer med särskilda behov. Genom att erbjuda funktioner som underlättar användning för personer med funktionshinder kan innehållet göras tillgängligt för fler.

Huvudfokus för den digitala portalens innehåll ska vara Sveriges kulturkanon, det vill säga de 100 verken. Utformningen av portalen ska göra det enkelt att hitta fram till det man är intresserad av att lära sig mer om, antingen i en kronologisk framställning eller uppdelat per kategori och område. Kommittén anser dock att kanon inte ska förstås som en definitiv och obestridlig lista. För att möjliggöra den fördjupning och förkovran som regeringen efterlyst i direktiven anser vi att bildningsresan inte bör sluta vid de 100 verken. Tvärtom, det är här den börjar. De 100 verken ska leda till en djupare och bredare förståelse för Sveriges kultur och historia – genom fönster som öppnar för nya perspektiv och samband – in i en bildningsresa.

Fönster mot en bredare bildningsresa

De 100 verk som valts ut av expertgrupperna och som redogjorts för i kapitel fyra utgör ett fundament för en historisk förståelse av hur den svenska kulturen och samhället har utvecklats, påverkat varandra och formats över tid. Verken möjliggör för var en och att bilda sig en grundläggande uppfattning om var vi är i dag och hur vi kom hit.

Vår uppfattning är att varje verk kan öppna upp mot en djupare och bredare förståelse av Sveriges kultur och historia samt samspelet dem emellan. Ett verk kan således leda vidare till olika perioder, ämnen, personer, händelser, kulturströmningar eller fenomen som på olika sätt relaterar till verket, och som har betydelse för en mångsidig och djupgående förståelse av utvecklingen av den svenska kulturen och det svenska samhället i stort. Verken kan därmed sägas utgöra fönster, som kan dra paralleller såväl bakåt som framåt i tiden och innehålla referenser till hur de olika skeendena, personerna eller fenomenen har kommit påverka, och fortsatt påverkar, vår samtid.

Verkens förmåga att verka som fönster mot en bredare bildningsresa finns redan nu återspeglad i expertgruppernas motiveringar till verken. Motiveringarna innehåller en stor mängd referenser och hänvisningar till centrala personer, skeenden och företeelser som anknyter till verket och ger en bredare bild av det sammanhang inom vilket verket tillkom, vilken påverkan det hade på sin samtid och dess betydelse det har idag. Genom motiveringarna blir det också tydligt hur konstarna, då och nu, påverkar och påverkas av omgivande samhälle.

Verken och expertgruppernas motiveringar kan alltså fungera som fönster i sin egen rätt. För att portalen ytterligare ska kunna uppmuntra till nyfikenhet och inspirera till en vilja att fördjupa sig i svensk kultur och historia, anser kommittén att verken, med utgångspunkt i motiveringarna, bör tillföras ett rikt material av bilder, ljud, fotografier, kartor och filmer, som bidrar till att levandegöra verken. Detta kan utvecklas ytterligare genom att t.ex. hänvisa och länka till det digitaliserade material som museer, arkiv, bibliotek och andra aktörer tillgängliggjort via olika databaser, plattformar och hemsidor.

Vidare ser vi ett värde av att det i anslutning till verken, och som en del av fönstren, finns förslag på institutioner och platser att besöka, t.ex. museer, bibliotek, arkiv, kulturmiljöer och andra besöksmål, som på olika sätt kan arbeta med och bidra till att levandegöra kanon och

på så sätt bli en del av bildningsresan. För att göra portalen attraktiv att använda och uppmuntra till nyfikenhet bör sidan med förslagen om besöksmål med fördel utformas på ett interaktivt sätt, t.ex. genom en karta över Sverige där de olika platserna finns utpekade.

Kommittén vill dock betona vikten av balans i mängden information och hänvisningar som finns i anslutning till verken. Det är viktigt att det finns tillräckligt med information för att kunna uppmuntra till nyfikenhet och vidare fördjupning. Allt för stor informationsmängd kan dock motverka syftet med portalen och i stället verka avskräckande.

Kommittén föreslår att stiftelsen ska ha det övergripande ansvaret för att utveckla och förvalta den digitala portalen och, med utgångspunkt i de 100 verken, utveckla fönster mot Sveriges historia och kultur. Det är i sammanhanget viktigt att rätt kompetens inkluderas i framtagandet av fönstren. Arbetsprocessen kräver att nödvändiga avvägningar och urval görs, och för att projektet med att utveckla fönstren ska vara vetenskapligt förankrat, trovärdigt och legitimt, behöver detta utföras och granskas av de professioner som besitter rätt kompetens. Stiftelsen bör därför ta fram fönstren i nära samarbete med sakkunniga inom universitet och högskolor, museer, bibliotek, arkiv och andra relevanta aktörer, som utifrån sina ämnesområden och expertis kan utveckla fönstren med olika perspektiv på den svenska historien, kulturen och dess utveckling.

I avsnitt 6.2.4 redogör kommittén för förslag om att ett nationellt kanonnätverk bildas och att kanon bör kompletteras med regionala och lokala perspektiv. I det sammanhanget kommer vi närmare gå in på hur dessa båda förslag bör integreras i den digitala portalen.

AI och kulturkanon – mot en kulturellt förankrad digital framtid

Kommittén bedömer att artificiell intelligens (AI) kan bidra till att göra den digitala portalen till en mer levande, tillgänglig och inspirerande plats för att utforska Sveriges kulturkanon. Genom att anpassa och förmedla innehåll utifrån användarens intressen, ålder och behov kan AI stödja portalen i att nå en bred allmänhet – från unga elever till vuxna med olika bakgrund och förkunskaper. Detta kan stärka nyfikenheten och uppmuntra till vidare utforskande av svensk kultur och historia. Vidare kan AI bidra till att göra portalen tillgänglig för

fler genom att t.ex. skapa sammanfattningar och lättlästa texter, erbjuda funktioner för flerspråkigt stöd samt röststyrning och uppläsning för personer med olika behov.

Genom att definiera ett urval av centrala verk, idéer och uttryck som anses vara representativa för svensk kultur och kulturhistoria, kan kanon fungera som en gemensam referensram som AI kan tränas på eller relatera till i olika kontexter. Detta möjliggör för en bättre förståelse för kulturella nyanser, idiomatiska uttryck och historiska sammanhang som präglar det svenska språket och samhällsdebatten. AI-system kan med hjälp av kanon tränas med en samling av inflytelserika verk för att få den att känna igen mönster, stilar och teman som präglar svensk kultur. För att AI-verktyget ska vara verkningsfullt krävs att det utöver verken kan använda sig av många olika källor, t.ex. artiklar som diskuterar verken, forskningsresultat etc.

För AI-system som används i skolor, på bibliotek, i medier och inom offentlig förvaltning är kulturell kontext avgörande. Ett AI-verktyg som har tillgång till verk från t.ex. Selma Lagerlöf, Karin Boye eller August Strindberg får bättre förutsättningar att hantera svenska språket på ett nyanserat sätt. På så sätt kan kulturkanon bidra till ökad kulturell träffsäkerhet i AI:s interaktion med människor.

För att kanon ska kunna användas av AI på ett meningsfullt sätt krävs vissa praktiska åtgärder. Verken som ingår i kanon behöver bl.a. digitaliseras, struktureras och göras tillgängliga i format som kan användas i träning och utveckling av AI-modeller. Det innebär att texterna bör vara maskinläsbara, licensierade för användning i AI-sammanhang och åtföljas av metadata som förklarar deras historiska och kulturella kontext. Även upphovsrättsliga frågor behöver beaktas.

Kommittén vill i sammanhanget betona de utmaningar som många kulturarskapare och kulturarbetare står inför i den pågående AI-utvecklingen. AI påverkar redan idag yrkesverksamma kulturskapare, både som ett verktyg i konstnärliga och kreativa processer, men även som ett orosmoln i fråga om minskade arbetstillfällen och utebliven ersättning när verk, utan upphovspersonens medgivande, nyttjas som träningsdata för generativ AI. För att kulturskapares ekonomiska intressen tas till vara är det av största vikt att upphovsrätten respekteras vid användning av konstnärliga och litterära verk i AI-inläringen, t.ex. genom licensiering.

Sammanfattningsvis kan en kulturkanon för Sverige, rätt utformad och tekniskt tillgänglig, bli ett stöd för AI-verktyg i att förstå och

förmedla svensk kultur och historia, och på så sätt bidra till en mer kulturellt förankrad digital framtid. Stiftelsen bör i ett tidigt skede vidta de praktiska åtgärder som krävs för att åstadkomma detta. Vidare bör stiftelsen i arbetet med att utveckla den digitala portalen beakta AI:s potential för portalen.

6.2.4 Tillgängliggörande av kanon genom kultur- och kulturarvsaktörerna

Kommittén vill här rikta uppmärksamheten mot museerna, arkiven, biblioteken och andra kulturaktörer, som alla inom sina ämnesområden och expertis, kan spela en central roll i att tillgängliggöra och levandegöra en kulturkanon för Sverige. I det följande presenteras kommitténs förslag i fråga om hur stiftelsen ska verka för att kanonen tillgängliggörs genom kultur- och kulturarvsaktörerna.

Förslag och bedömning: Kultur- och kulturarvsaktörerna har en avgörande roll för att tillgängliggöra och levandegöra Sveriges kulturkanon. Stiftelsen ska därför ansvara för att:

- ett nätverk bildas för samverkan och erfarenhetsutbyte mellan olika kultur- och kulturarvsaktörer,
- kanon tillförs regionala och lokala perspektiv. Stiftelsen bör uppmuntra aktörer från hela landet, såväl offentliga som ideella och privata aktörer, att initiera och genomföra regionala och lokala kanonprojekt, och
- en permanent kanonutställning produceras och visas för publik.

Ett kanonnätverk bildas för att tillgängliggöra och levandegöra kanon

I Nederländerna har ett kanonnätverk av museer och andra kulturinstitutioner bildats på initiativ av Openluchtmuseum i Arnhem. I nätverket arbetar aktörer runt om i Nederländerna för att, med utgångspunkt i kanon, tillsammans lyfta fram mångfalden i nationens historia. Nätverket samlar ett stort antal museer, minnesplatser och andra kulturarvsinstitutioner. Aktörerna väljer ut specifika föremål,

dokument, minnesplatser eller motsvarande, som har särskild betydelse för något av de femtio fönstren som utgör Nederländernas kanon. Nätverket har en särskild sida på den nederländska kanonhemsidan där varje föremål finns presenterat med tillhörande beskrivning av dess betydelse för aktuellt fönster. Några exempel är Rotterdams bibliotek som har flera originaldokument från Erasmus vilka är sammanlänkade med just Erasmusfönstret, Rembrandts husmuseum som bidrar till fönstret om Rembrandt, och Rijkmuseum i Amsterdam som bidrar med föremål till flera av fönstren.

Kommittén anser att ett motsvarande initiativ i Sverige har goda förutsättningar att göra kulturkanon tillgänglig och levande. Det är kommitténs förhoppning att stiftelsen ska inspirera och bjuda in institutioner från olika delar av kultur- och kulturarvsområdet och från hela landet, till att ingå i nätverket och att ta initiativ till kanonrelaterade aktiviteter. Kommittén anser att nätverket bör utgöra ett forum för samverkan och erfarenhetsutbyte, där såväl de stora statliga aktörerna som regionala och mindre, ideella aktörer ska kunna träffas för att inspirera varandra, dela goda exempel och genomföra gemensamma projekt. Till skillnad från det nederländska initiativet anser vi att det inte ska ställas krav på att medverkande institutioner har föremål i sina samlingar som direkt kan kopplas till listan med de 100 verken eller tillhörande fönster. Vi välkomnar i stället ett brett deltagande: alltifrån statliga museimyndigheter till mindre regionala eller lokala museer, folkbibliotek, arbetslivsmuseer, hembygdsföreningar eller enskilda arkiv.

Vi föreslår att stiftelsen ska ha ett särskilt ansvar för nätverket. I det ingår bl.a. att vara sammankallande för nätverksträffar, ansvara för att ta fram en grafisk profil och informationsmaterial som kan användas av de anslutna aktörerna samt samordna program, projekt och kampanjer. Stiftelsen ska även ge stöd till mindre aktörer som vill arbeta med kanon.

Vidare anser vi att den digitala portalen bör fungera som ett nav för nätverkets aktörer att synliggöra sitt arbete med kanon. Genom att samla och lyfta fram aktörernas initiativ kan portalen spegla den mångfald och det lokala engagemang som är avgörande för en levande och inkluderande kanon. Via portalen finns möjligheter för institutionerna att presentera hur de tolkar, förmedlar och utvecklar sitt arbete med kanon. Detta kan t.ex. handla om pågående och kom-

mande utställningar, utbildnings- och förmedlingsprojekt, tematiska kampanjer och lokala initiativ.

Kanon för hela landet

Kommittén är av uppfattningen att Sveriges kulturkanon kan bli mer relevant och meningsfull för fler om den speglar såväl den nationella helheten som lokala särdrag. Regionala och lokala perspektiv på kanon kan förstärka känslan av delaktighet och identitet, samtidigt som de fördjupar förståelsen för nationens sammansatta historia och kulturella landskap. Kommittén förespråkar därför att regionala och lokala kanonprojekt och initiativ tas. Sådana initiativ kan bidra till att synliggöra den kulturella mångfald som präglar många delar av landet. Kommittén har noterat att lokala initiativ tagits redan under utredningens gång, exempelvis i sydöstra Skåne, Hälsingland och Västmanland.

Kommittén vill i detta avseende särskilt uppmärksamma läns- och museerna. Läns- och museerna har bland annat i uppdrag att göra länens kulturarv tillgängligt, öka kunskapen och insikten om det förflutna samt förmedla och dokumentera länens historia. Läns- och museerna ger även stöd till, och har en utbredd samverkan med, kommuner och civilsamhällesaktörer inom kulturhistoriska- och kulturmiljöfrågor. Ett antal av museerna har även regionala hembygdsförbund som huvudmän. De redan etablerade kontakterna med olika aktörer innebär att läns- och museerna kan ha en särskild roll i att knyta till sig andra aktörer i länen för att genomföra regionala kanonprojekt.

Det som kommittén bedömer vara det ändamålsenligt främsta projektet att inleda med, är skapandet av regionala kanoner. Den nationella kanon kan fungera som inspirationskälla, men de regionala motsvarigheterna behöver nödvändigtvis inte vara utformade på samma sätt. Länens särdrag kan föranleda att regional hänsyn behöver tas i fråga om kategorier, områden eller kriterier. Ett annat exempel är projekt som tar sin utgångspunkt i något av verken som ingår i Sveriges kulturkanon, som sedan utvecklas till ett regionalt fönster, t.ex. Falu koppargruvas betydelse för Dalarna eller Utvandrarnas småländska förankring. På så vis kan det regionala perspektivet också komma att bidra till att bredda den nationella kanonen och ge ytterligare substans till fönstren.

Stiftelsen ska ha ett ansvar för att aktivt uppmuntra till lokala och regionala kanoninitiativ, som en viktig del av arbetet med att främja, förankra och bredda förståelsen av Sveriges kulturkanon. Genom att stimulera lokalt engagemang och regionala perspektiv kan stiftelsen bidra till att kulturkanonen inte bara blir en angelägenhet på nationell nivå, utan även något som lever och tolkas i hela landet.

Det ska via den digitala portalen vara möjligt att ta del av de lokala och regionala initiativen och projekten. Portalen blir därmed ett verktyg för att samla och presentera de olika sätt som lokala och regionala aktörer arbetar med kulturarvet och kanon. Genom att lyfta fram dessa initiativ får inte bara kulturinstitutioner möjlighet att synas, utan även lokala aktörer som hembygdsföreningar, arbetslivsmuseer och regionala arkiv. Det är särskilt viktigt att denna samling av lokala och regionala initiativ finns på den digital portalen, eftersom det gör det möjligt för användare från hela Sverige att upptäcka och engagera sig i det lokala kulturarvet. Genom att ge lokala och regionala aktörer en särskild plats på portalen får de synlighet och erkännande på en nationell nivå, samtidigt som de bibehåller sin lokala förankring.

En permanent kanonutställning

I Nederländerna har den stiftelse som bildades av kanonkommittén slutit ett avtal med Openluchtmuseum i Arnhem för en permanent kanonutställning som öppnade 2017. Utställningen är ett ambitiöst projekt, med stort fokus på teknik, interaktiva och immersiva upplevelser. På utställningen får besökaren lära sig om den nederländska kanonen genom bland annat animationer, spel och filmer. Utställningen har blivit mycket populär och lockar framför allt barn och unga, mycket på grund av den immersiva och interaktiva tekniken.

Kommittén föreslår att en motsvarande utställning produceras även för Sveriges kulturkanon. Syftet med utställningen är att uppmuntra nyfikenhet och en vilja att lära mer om den svenska historien och kulturen. I likhet med kanonutställningen på Openluchtmuseum i Arnhem föreslår vi att den svenska motsvarigheten ska vara tekniskt avancerad för att ge förutsättningar för interaktiva konst- och kulturupplevelser. Detta kan locka framför allt barn och unga men även nya och ovana museibesökare till utställningen.

Med en hög ambitionsnivå vad gäller formen och de tekniska förutsättningarna för utställningen bedömer kommittén att kostnaderna kommer att kräva att stiftelsen i ett tidigt skede inleder arbetet med fundraising för att inom en överskådlig framtid kunna inleda diskussioner med ett museum om att hysa utställningen samt uppnå nödvändig finansiering för att påbörja planering och produktion av utställningen.

För att en utställning ska kunna produceras och visas för publik behöver en lokal för ändamålet identifieras. Det mest ändamålsenliga är att utställningen produceras och visas i ett befintligt museums lokaler. Fördelarna med detta är att det inom museernas organisation finns nödvändig kompetens och att det, åtminstone i några av centralmuseernas fall, finns lokalytor som kan inrymma utställningen. Det museum vars ämnesområde och ändamål som kommittén bedömer ligger närmast syftet med kanonutställningen, är Stiftelsen Nordiska museet. Kommittén anser därför att stiftelsen bör undersöka förutsättningarna för att sluta ett avtal med Nordiska museet med syfte att finansiera produktionen och driften av kanonutställningen i Nordiska museets regi.

6.2.5 Tillgängliggörande av kanon genom informationsmaterial och en tryckt publikation

Förslag: Stiftelsen ansvarar för att ta fram och sprida informationsmaterial och kunskapsunderlag om Sveriges kulturkanon. I detta ingår dels ett brett informationsuppdrag som syftar till att öka kännedomen om och engagemanget för kulturkanon hos en bred allmänhet, dels ett mer avgränsat uppdrag att ta fram en illustrerad publikation baserad på expertgruppernas urval.

I föregående avsnitt har vi beskrivit kommitténs förslag om hur kanon ska tillgängliggöras via en digital portal och genom kulturarvsinstitutionerna. Den digitala tillgängligheten skapar förutsättningar för bredd, snabbhet och interaktivitet men har inte det fysiska rummets närvaro och varaktighet. Vi anser att tryckt material utgör ett angeläget komplement till den digitala förmedlingen då det tryckta erbjuder beständighet, påtaglighet och en förankring i människors vardag. Kommittén föreslår därför att det ska åligga stiftelsen att ansvara

för utgivning och spridning av informationsmaterial och annat kunskapsunderlag om kulturkanon. Detta omfattar olika former av publikt anpassat material som bidrar till att synliggöra och levandegöra kanon i olika sammanhang och för olika målgrupper. Sådant material kan exempelvis inkludera digitala resurser, affischer, broschyrer eller interaktiva presentationer, och bör utformas för att väcka intresse, nyfikenhet och upptäckarlust. Syftet är inte enbart att sprida kunskap, utan att bjuda in fler att delta i ett samtal om Sveriges kultur, dess historia och betydelse i samtiden.

Inom ramen för detta uppdrag föreslås även att stiftelsen ges ett långsiktigt ansvar för att ta fram en illustrerad och kommenterad publikation som bygger på expertgruppernas urval och motiveringar. Denna publikation ska utformas så att den blir tillgänglig och engagerande för en bred allmänhet, inklusive folkbildningsverksamheter och enskilda medborgare, utan att göra avkall på den sakkunskap och det omdöme som har präglat expertgruppernas arbete. Med en tilltalande formgivning, ett rikt bildmaterial och fördjupande kommentarer ska publikationen bidra till att förmedla kunskap, skapa engagemang och inspirera till fortsatt utforskande av Sveriges kulturarv. Den tryckta publikationen blir också ett fysiskt och beständigt uttryck för kanon, något som kan leva vidare i bokhyllor, klassrum och bibliotek över tid.

För att säkerställa hög kvalitet i såväl innehåll som distribution bör stiftelsen genomföra uppgiften i samverkan med ett etablerat bokförlag genom upphandling eller annan form av avtal.

I enlighet med vad vi har förespråkat i avsnitt 6.1 om vikten av att det finns en mångfald av aktörer och en resurspluralism anser vi att det finns fördelar med konkurrens även när det kommer till bokutgivning om kanon. Vi välkomnar därför också andra bokutgivningsinitiativ som kan ge fler perspektiv på kanon och ytterligare bredda bildningsresan.

Kommittén bedömer att det är av stor vikt att en publikation tas fram och sprids i närtid. Av den anledningen föreslår vi i avsnitt 6.3.3 en tidsbegränsad lösning som innebär att regeringen tar initiativ till att en första utgåva av publikationen tas fram och sprids redan nu.

6.2.6 Tillgängliggörande av kanon genom folkbildningen

Förslag: Stiftelsen samverkar med studieförbund och folkhögskolor i syfte att främja bildning gemenskap och inkludering.

Folkbildningen har under lång tid utgjort en central del av det demokratiska projektet i Sverige. Den har spelat en avgörande roll för att sprida kunskap om, och utgöra en arena för dialog kring, svensk kultur i bred bemärkelse – från litteratur och historia till vardagslivets traditioner. Historiskt har folkbildningen varit nära kopplad till demokratiseringen av det svenska samhället. Genom medborgarbildning och främjandet av delaktighet har den bidragit till att stärka individers möjlighet att påverka sin egen livssituation och samhällsutvecklingen i stort.

Till skillnad från utbildning inom de obligatoriska skolformerna bygger folkbildningen på ett stort mått av frivillighet, egenansvar och självbestämmande. Folkbildningen är inte reglerad av läroplaner, kursplaner eller nationella mål, utan präglas av deltagarstyrning, tillit och gemensamt kunskapsskapande. Den riktar sig i huvudsak till vuxna – äldre ungdomar, personer i arbetslivet, pensionärer – som söker en andra chans, vill fördjupa sig inom nya områden eller helt enkelt utvidga sin bildningshorisont. Denna icke-formella och frivilliga karaktär är en av folkbildningens största styrkor och möjliggör ett livslångt lärande där den enskilda individens intressen och behov står i centrum. Folkbildningen är också en bärare av gemenskap och kulturell identitet. Den erbjuder människor mötesplatser som främjar samhörighet och social sammanhållning. Studiecirklar, föreläsningar och kulturarrangemang stärker det civila samhället och skapar lokala och regionala nätverk.

I detta sammanhang ser vi ett värde i att koppla arbetet med en kulturkanon till folkbildningen. I relation till folkbildningen finns det anledning att uppmuntra skapandet av underlag utifrån en kulturkanon, material som kan utgöra inspiration för studiecirklar och andra aktiviteter i klassisk folkbildningsanda. Vidare kan kulturkanon utgöra en bas för utvecklingen av såväl lokala och regionala kanon som kanon som har tematisk orientering – från slöjd till sport, spel, mat, folkmusik och mycket annat. Kommittén välkomnar folkbildningens aktörer att initiera pilotprojekt med utgångspunkt i Sveriges kulturkanon. Vår bedömning är att sådana initiativ kan ge upphov

till en positiv spridningseffekt, vilket i sin tur kan främja ett omfattande engagemang för bildning, fortbildning och livslångt lärande.

6.2.7 Utvärdering och revidering för att hålla kulturkanonen relevant över tid

Förslag: Stiftelsen ska ansvara för att utvärdera och vid behov revidera Sveriges kulturkanon. En utgångspunkt bör vara att det sker efter tio år.

En viktig utgångspunkt för kommittén har varit att kanonen ska vara levande och behålla sin relevans över tid. Vi ser varken listan med de 100 verken eller fönstren som ska utvecklas som slutgiltiga. Förståelsen för vår historia är som bekant inte statisk – nya perspektiv, insikter och tolkningar uppstår ständigt, och vår gemensamma berättelse omformas i takt med dem. Trots att vi har lagt stor omsorg på både koncept och urvalsförfarande, och anser att vårt förslag är gediget, är det inte en kanon huggen i sten. För att behålla sin livskraft behöver kulturkanonen kunna förändras, det måste finnas en vilja att ompröva och en varsam hand som följer med tiden.

I Nederländerna rekommenderade kommittén att kanon skulle utvärderas och eventuellt revideras efter fem år. Detta betraktades senare som för kort tid, eftersom implementeringen av kanon i skolorna knappt hade kunnat genomföras. En revidering skedde i stället efter tio år. Kommittén bedömer att det är rimligt att en utvärdering och revidering sker efter tio år även i Sverige. Mot den bakgrunden föreslår vi att stiftelsen genomför en utvärdering och vid behov revidering av Sveriges kulturkanon efter tio år.

6.2.8 Tillgängliggörande av kanon genom skolväsendet

I avsnitten ovan har vi redogjort för vårt förslag om att ansvaret för den långsiktiga förvaltningen och tillgängliggörandet av Sveriges kulturkanon bör åligga en självständig stiftelse, samt förslag på åtgärder som bl.a. syftar till att engagera en mångfald av aktörer att inkluderas i kanonarbetet. I följande avsnitt vänder vi blicken mot utbildningsväsendet.

Förslag: Vid pågående reformering av läroplaner och kurs- och ämnesplaner beaktar regeringen kulturkanon och uppmanar till användning i tillämpliga delar.

Bedömning: Särskilda läromedel och lärarhandledningar tas fram och sprids.

Rätten till att få kunskap om det gemensamma kulturarvet

Barn och unga är en central målgrupp när det gäller tillgängliggörandet av en kulturkanon. Sveriges kulturkanon innehåller en bred repertoar av centrala händelser och verk som har blivit viktiga referenspunkter för svensk kultur och tradition. Denna kunskap bör komma skolans elever och lärare till del. En kungstanke här är att alla barn, alla elever, i den obligatoriska grundskolan, ska ha samma rättigheter och lika tillgång till vårt gemensamma kulturella kapital⁵. En sådan ansats är inte ny. I den gamla folkskolan var den representerad i såväl universalläroboken Läsebok för folkskolan som i de läromedel som handlade om medborgarskap. Grundtanken var att oavsett vilken skola ett barn gick i, skulle alla barn kunna tillägna sig denna bildning.

Likvärdighet är också i dag en viktig utgångspunkt i skolans författningar. Av skollagen (2010:800) framgår det att skolan genom hög kvalitet, stark likvärdighet och genom ett kompensatoriskt arbete ska ge alla elever, oavsett bakgrund, möjlighet att lyckas i skolan. Samtidigt har flera statliga utredningar och andra rapporter visat att skillnaderna mellan elevgrupper och skolor i Sverige har ökat under en längre tid och att dagens skola präglas av stora problem med likvärdigheten. Det finns flera orsaker till detta. Framför allt kan det i hög grad hänföras till en tilltagande skolsegregation. En viktig förklaring till den ökade skolsegregationen är den allt större boendesegregationen men skolvalet och den ökade andelen elever i fristående skolor har bidragit till utvecklingen.⁶ Men det finns också inbyggda problem i skolförfattningarna till följd av olika reformer

⁵ Med kulturellt kapital avser vi här den bildning som representeras i den kulturkanon vi presenterade i kapitel 5, dvs. såväl vad vi benämner ”konstarter” som det vi kallar ”samhälle”.

⁶ *En mer likvärdig skola – minskad skolsegregation och förbättrad resurstilldelning* (SOU 2020:28).

som genomfördes i början av 1990-talet och inte minst tolkningen och tillämpningen av dem.

Som vi visat i kapitel 2 har dagens mål- och resultatstyrning, i kombination med läroplaner och kurs- och ämnesplaner som är allmänt formulerade på hög abstraktionsnivå, lett till en alltför stor frihet för skolhuvudmännen att lokalt besluta om skolverksamhetens form och innehåll. Dessutom har styrdokumentens ensidiga betoning på elevers förmågor, såsom analytiskt tänkande och problemlösning, bidragit till att osynliggöra vikten av solida och välförankrade baskunskaper.⁷ Läroplansutredningen har i sitt betänkande *Kunskap för alla – nya läroplaner med fokus på undervisning och lärande* (SOU 2025:19) konstaterat att det är olämpligt med skrivningar i författningarna som öppnar upp för skilda tolkningar och alltför stora skillnader just för att det motverkar skolans likvärdighetsuppdrag.

Kommittén noterar med tillfredsställelse de förslag som läroplansutredningen har lämnat om ett tydligare fokus på faktakunskaper och grundläggande ämneskunskaper i läroplanerna. En sådan kunskapsinriktning ligger i linje med kommitténs egen uppfattning om vikten av att elever tillägnar sig centrala kunskaper inom skolans ämnen som grund för bildning och aktivt medborgarskap. Här finns en rättighets- och rättvisaspekt att beakta. I grund och botten har alla barn rätt till kunskap om vårt gemensamma arv och om vår kultur och identitet. Vi tror att de verk, avgörande händelser och andra historiska milstolpar som expertgrupperna har tagit fram och som vi har presenterat i detta betänkande kan utgöra viktigt stoff i en reformerad skola med större fokus på grundläggande kunskaper.

Samtidigt är det inte en självklarhet att introducera fler krav och nya bestämmelser i skolans styrdokument. Det finns ett värde i att skolans lärare utifrån sin pedagogiska och ämnesmässiga kompetens har ett utrymme att göra egna avvägningar och anpassa undervisningen till elevernas behov och förutsättningar. En skicklig lärare får därigenom möjlighet att ge skraddarsydd undervisning av hög kvalitet. Ett bestämmande inflytande från lärare är också kopplat till ökad yrkesstolthet och ansvarstagande, vilket i sin tur är viktiga faktorer för skolans möjligheter att rekrytera lärare.

Baksidan av myntet är det motsatta: när det blir upp till den enskilda läraren eller skolhuvudmannen att tolka och forma utbildnings-

⁷ *Kunskap för alla – nya läroplaner med fokus på undervisning* (SOU 2025:19), s. 137.

uppgdraget är risken större för att likvärdigheten i undervisningen blir lidande. Konsekvensen blir att bildning och gemenskap kan bli ett specialerbjudande i stället för den allemansrätt den borde vara. Det är genuint svårt att göra en avvägning mellan å ena sidan professionens behov att lägga upp sin undervisning och å andra sidan det allmännas behov att alla elever, oavsett bakgrund och bostadsort, ges en likvärdig utbildning. I det splittrade land som Sverige blivit ser vi ett behov av åtgärder för att på nytt premiera bildning, gemenskap och inkludering. Som vi har sett i avsnitt 3.1 har Danmark valt att införliva sin litteraturkanon i läroplanerna för ämnet danska i grundskolan och gymnasieskolan och har därigenom gjort det obligatoriskt för elever att stifta bekantskap med ett antal danska författare inom ramen för danskundervisningen. Även den danska historiekanon är införlivad i läroplanen för historieämnet, där det anges att eleverna ska ha genomgått samtliga punkter på listan när de avslutar årskurs nio. I samtal med företrädare för den danska reformen har vi förstått att detta har fungerat väl och har uppfattats som positivt av lärarna.

Vi föreslår mot denna bakgrund att regeringen, i samband med den översyn av läroplaner och kurs- och ämnesplaner som följer av läroplansutredningens förslag, överväger att införa skrivningar om kulturkanon i relevanta delar av styrdokumentet. Sådana inslag skulle i tillämpliga delar kunna bidra till att fördjupa undervisningens innehåll och stärka elevernas förståelse för centrala uttryck och kulturella referenspunkter som har påverkat Sveriges historiska, samhälleliga och kulturella utveckling.

Vi bedömer att undervisning om kanon kan ske integrerat inom befintliga ämnesstrukturer. Undervisning om de litterära verken som ingår i kanon bör också kunna ske parallellt med undervisning om de skönlitterära verk som ingår i de s.k. läslistorna som har tagits fram av Statens skolverk och Statens kulturråd, som ett frivilligt stöd för lärare när de väljer skönlitteratur för sin undervisning.

Läromedel och lärarhandledningar behöver tas fram

Kommittén vill också understryka vikten av att det i anslutning till en reviderad läroplan tas fram läromedel av hög kvalitet som specifikt behandlar kulturkanon och relaterade kulturella uttryck och

historiska skeenden. Sådana läromedel är en förutsättning för att undervisningen ska kunna hålla hög kvalitet, vila på vetenskaplig grund och främja likvärdighet. Som bl.a. Läromedelsutredningen (SOU 2021:70) har visat kan tillgång till läromedel vara avgörande för undervisningens kvalitet. Tillgången till läromedel har också mycket stor betydelse för att elever ska få en likvärdig undervisning. Dessutom kan läromedel och lärarhandledningar stödja lärare i att planera undervisningen. Det är därför angeläget att läromedel av hög kvalitet utvecklas med utgångspunkt i expertgruppernas val av verk och händelser och motiveringarna för dessa.

Mot bakgrund av ovan gör kommittén bedömningen att läromedelsproducenterna bör initiera ett arbete med att utveckla läromedel om kulturkanon. I vårt arbete, inte minst inom ramen för hemsidan Folkets kanon, har vi sett att det finns ett genuint intresse och engagemang för en kulturkanon bland lärare och elever runt om i landet. Vi tror därför att det kommer att finnas en efterfrågan på undervisningsmaterial om kanon. Vår bedömning är att läromedel om kanon kan komma till användning i undervisningen om det utformas för att stämma överens med relevanta delar av tillämplig kurs- och ämnesplan eller som ett ämnesövergripande läromedel.

Läromedlen som tas fram bör omfatta alla stadier och rikta sig till grundskolan, anpassade grundskolan, gymnasieskolan, den anpassade gymnasieskolan och kommunala vuxenutbildningen. Det är även önskvärt om pedagogiskt material utvecklas för utbildning inom folkbildning och, som vi beskriver närmare i avsnitt 6.2.9, samhällsintroduktionen för nyanlända. I detta sammanhang vill vi poängtera vikten av att bildningsresan börjar tidigt och att det finns förutsättningar för ett livslångt lärande. Produktionen av undervisningsmaterial bör ske enligt gängse sätt, hos etablerade läromedelsproducenter och av personer som har god kunskap om ämnet och ämnets didaktik, liksom om kurs- eller ämnesplanen och läroplanen samt om aktuell forskning på området.

Som komplement till dessa läromedel bör det även tas fram lärarhandledningar och olika insatser för kompetensutveckling för lärare som vill integrera kanon i sin undervisning. Lärarhandledningar är viktiga både för att ge stöd för hur ett läromedel ska användas och för att beskriva hur andra lärverktyg kan användas för att utveckla undervisningen och stärka elevernas lärande.

Undervisningsmaterialet som tas fram bör med jämna mellanrum uppdateras och hållas relevant.

Det är önskvärt att läromedel och lärarhandledningar kan förmedlas digitalt genom den digitala portalen för kulturkanon.

6.2.9 Tillgängliggörande av kanon genom samhällsorienteringen för nyanlända

Förslag: Regeringen överväger att införa tillämpliga delar av kulturkanon i kursplanen för samhällsorientering inom vuxenutbildningen i svenska för invandrare (sfi).

Utöver barn och unga som nås via utbildningssystemet är det viktigt att nå ut med kunskap om den svenska kulturen i en bred bemärkelse till de människor som är nya i Sverige. Detta är en förutsättning för att Sveriges kulturkanon ska vara ett levande och användbart verktyg för bildning, gemenskap och inkludering, såsom det anges i kommittédirektiven.

I dag ges nyanlända invandrare utbildning om svenska samhället genom den s.k. samhällsorienteringen. Samhällsorientering har utvecklats sedan 1960-talet och omfattar minst 100 timmar för nyanlända invandrare. Kursen syftar till att underlätta etableringen i arbets- och samhällslivet genom att ge grundläggande förståelse för det svenska samhället, inklusive rättigheter, skyldigheter och praktiskt vardagsliv. Tyngdpunkten ska ligga på den praktiska aspekten av att leva i Sverige. Kommunerna ansvarar för att erbjuda samhällsorientering och kan samverka med andra kommuner eller upphandla tjänsten. Samhällsorientering ges på modersmål eller ett språk deltagaren behärskar, och innehåller åtta tematiska delar.

Utbildning i svenska språket ges genom den kommunala vuxenutbildningen i svenska för invandrare (sfi). Målet med sfi är att ge elever grundläggande kunskaper att kommunicera muntligt och skriftligt i vardagslivet, i samhällslivet, i studielivet och i arbetslivet.

Samhällsorienteringen har kritiserats för att den saknar enhetlighet och likvärdighet över landet i fråga om såväl innehåll som genomförande. Eftersom det är kommunen som bestämmer utformningen av den samhällsorientering som kommunen erbjuder varierar både innehåll och kvalitet boerande på bostadsort och utförare. Utred-

ningen om en förbättrad samhällsorientering för nyanlända har gjort en översyn av samhällsorienteringen i syfte att bl.a. stärka kunskaperna om det svenska samhället hos, och tydliggöra vilka förväntningar samhället har på, personer som bor i Sverige (SOU 2025:55).

Utredningen om en förbättrad samhällsorientering för nyanlända drar slutsatsen att en grundförutsättning för att kursen i samhällsorientering ska uppnå sitt syfte och fungera ändamålsenligt, är att deltagarna får likvärdig kunskap om det svenska samhället och samhällets grundläggande värderingar. Samhällsorienteringsutredningen bedömer att detta kan åstadkommas om samhällsorientering inordnas som en kurs i den kommunala vuxenutbildningen (komvux), som är en etablerad skolform, organiserad och reglerad för att främja enhetlighet och en likvärdig utbildning. Samhällsorienteringsutredningen föreslår därför att samhällsorientering i fortsättningen ska ingå som en nationell kurs i komvux i sfi. Den nya kursen ska enligt utredningen ha ett tydligt fokus på de grundläggande värderingar som det svenska samhället vilar på, såsom demokrati och grundlagar, rättsstatens principer, pressfrihet och mediernas roll, central lagstiftning, mänskliga rättigheter, barnens rättigheter, jämställdhet m.m. Kursen föreslås också innehålla undervisning om hur samhället är organiserat, såsom Sveriges välfärdssamhälle, kultur och högtider, geografi och befolkningssammansättning, arbete, hälsa och sjukvård, kommuners uppdrag, statliga myndigheters uppdrag, samt lagstiftning om bl.a. allemansrätt, djurskydd, begravning och arv. Slutligen föreslås att kursen ska innehålla undervisning om praktiskt vardagsliv, såsom normer och sociala koder, arbete och socialförsäkringar, skola och förskola, kommunal service, fritid och kultur samt civilsamhällets integrationsinsatser. Samhällsorienteringsutredningen föreslår att Statens skolverk får i uppdrag att utifrån dessa utgångspunkter ta fram ett förslag till kursplan för den nya utbildningen.

Kommittén instämmer i utredningens uppfattning att nyanlända bör ges rätt till en likvärdig kunskap om det svenska samhället och samhällets grundläggande värderingar. Ett genomgående tema i detta betänkande har också varit att ett centralt syfte med en kulturkanon måste vara att stärka den svenska demokratin i den anda som historiskt präglade ett återkommande fokus på medborgarkunskap, ett ämne för såväl skola som folkbildning och i högsta grad relevant för samhällsorientering för nyanlända. Men vi vill med enfaset betona att en sådan kunskap måste omfatta en brett kulturellt och djupt

historiskt perspektiv på och förståelse av det svenska samhällskontraktet – inte bara i formell mening eller i termer av abstrakta värderingar, utan som ett levande uttryck för en historiskt betingad svensk kultur. Vi konstaterar också att flertalet verk och företeelser som expertgrupperna har valt ut att ingå i kulturkanon har bäring på det föreslagna innehållet i den nya kursen. Expertgrupperna har i föregående kapitel presenterat de utvalda verken och motiveringarna för dessa som fönster som öppnar perspektiv mot nutid och dåtid. Urvalet är gjort med utgångspunkten att verken/företeelserna har satt en varaktig prägel på det svenska samhället, och därigenom kan bidra med förståelse av dagens Sverige. Som expertgruppen för samhälle uttrycker det ska urvalen ”kunna tjäna till ledning för den som önskar orientera sig i vårt samhälle”.

Kommittén föreslår därför att regeringen tar detta i beaktande när den reformerar samhällsorienteringen. I uppdraget till Statens skolverk att ta fram ett förslag till kursplan bör det, utöver de föreslagna utgångspunkter som har preciserats av samhällsorienteringsutredningen, ingå att införliva tillämpliga delar av kulturkanon.

6.3 Interimslösningar för att tillgängliggöra Sveriges kulturkanon i avvaktan på att en stiftelse bildas

Ovan har kommittén redogjort för de förslag och bedömningar som vi anser vara mest ändamålsenliga för att Sveriges kulturkanon ska kunna förvaltas, tillgängliggöras och främjas på lång sikt. Eftersom bildandet av den stiftelse som vi föreslår kommer att kräva ett antal beslut och andra åtgärder från regeringens sida lämnas i detta avsnitt förslag som syftar till att kanon kan tillgängliggöras fram till dess att stiftelsen finns på plats och kan ta över ansvaret. Kommittén överlåter till regeringen att besluta huruvida förslagen nedan bör genomföras inom Regeringskansliet eller ges som uppdrag till en eller flera förvaltningsmyndigheter. De ekonomiska konsekvenserna av dessa förslag beskrivs närmare i kapitel 7.

Kommittén bedömer att regeringen bör kunna vidta de åtgärder som krävs för att stiftelsen ska kunna bildas inom en period av fyra år. Förslagen nedan avser därför perioden 2026–2028.

Förslag: I avvaktan på att stiftelsen för Sveriges kulturkanon är etablerad vidtar regeringen, eller den regeringen bestämmer, följande åtgärder:

- tar fram en tillfällig webbplats för förmedling av kunskap om kanon,
- fördelar stimulansbidrag till läns museer och andra regionala kultur- och kulturarvsaktörer för att initiera regionala kanonprojekt, och
- låter producera och distribuera en folkutgåva av kanon i bokform.

6.3.1 En tillfällig webbplats för att förmedla kunskap om Sveriges kulturkanon

Som framgår i avsnitt 6.2.3 föreslår kommittén att stiftelsen ska ansvara för att utveckla och förvalta en digital portal som ska utgöra själva kärnan för att långsiktigt tillgängliggöra och sprida kunskap om kanon. Kommittén kommer att föra över domännamnet www.kulturkanon.se till Regeringskansliet. Domännamnet har hittills använts för webbplatsen Folkets kanon, som samlat in förslag från allmänheten, men kan framöver användas som adress för den nya digitala portal som ska utvecklas av stiftelsen.

Mot bakgrund av att processen för att få stiftelsen på plats kommer att ta tid, bedömer kommittén att en temporär webbplats bör tas fram tills dess att stiftelsen kan inleda sitt arbete med den digitala portalen. Vi föreslår därför att regeringen tar initiativ till att utveckla en sådan webbplats. Utveckling och drift av den temporära webbplatsen bör utföras av regeringen (Regeringskansliet) eller den regeringen bestämmer under perioden 2026–2028.

Webbplatsen bör utformas kring de 100 verken och expertgruppens motiveringar. Med utgångspunkt i verken bör det finnas hänvisningar till museer, arkiv eller bibliotek vars föremål ingår i kanon samt till kulturmiljöer eller andra besöksmål som relaterar till något av verken. Därutöver bör det finnas länkar och andra hänvisningar till t.ex. relevant litteratur eller forskning som kan erbjuda och uppmuntra till och ytterligare fördjupning.

6.3.2 Tillfälliga stimulansmedel till läns museer och andra regionala kultur- och kulturarvsaktörer för att initiera regionala kanonprojekt

Som beskrivits i avsnitt 6.2.4 anser kommittén att regionala och lokala kanoninitiativ kan bredda förståelsen av Sveriges kulturkanon. I samma avsnitt föreslår vi att ett nätverk bildas för samverkan och erfarenhetsutbyte mellan kultur- och kulturarvsaktörer och att den nya stiftelsen ska uppmuntra aktörer från hela landet att initiera och genomföra regionala kanonprojekt.

Många kulturaktörer på regional nivå har en ansträngda ekonomi och har med dagens resurstilldelning svårt att klara sina kärnuppgifter. Kommittén anser därför att regeringen bör ta ansvar för att stimulera regionala kanonprojekt för att på så sätt inleda arbetet med att bredda den officiella kulturkanonen med regionala och lokala perspektiv. Här kan läns museerna ha en särskilt viktig roll.

Kommittén föreslår därför att 20 miljoner kronor i regeringens kulturbudget för perioden 2026–2028 öronmärks för ett särskilt stimulansbidrag till läns museer och andra regionala kultur- och kulturarvsaktörer i syfte att möjliggöra regionala kanonprojekt.

6.3.3 En tidig folkutgåva av kanon i bokform

I avsnitt 6.2.5 föreslår kommittén att en stiftelse ska ansvara för att ta fram en illustrerad publikation med expertgruppernas urval och motiveringar. För att säkerställa att innehållet i kulturkanon kan ges god spridning även innan stiftelsen är etablerad, föreslår vi här en tidsbegränsad övergångslösning.

Kommittén bedömer att det är av stor vikt att kulturkanonen så snart som möjligt görs tillgänglig för en bred allmänhet, inte bara elektroniskt utan också i tryckt form. Publikationen bör omfatta expertgruppernas texter och motiveringar av urvalet av de 100 verken.

För att möjliggöra detta föreslår vi att regeringen tar initiativ till att upphandla ett bokförlag för produktion och distribution. Upphandlingen bör utföras av antingen Regeringskansliet eller av en lämplig myndighet som regeringen utser för ändamålet. Tanken är inte att publikationen ska produceras inom Regeringskansliet eller av en myndighet, utan av ett professionellt förlag med relevant kompetens. Denna folkutgåva trycks förslagsvis i en första upplaga om

5 000 exemplar varefter fler upplagor kan tryckas i mån av efterfrågan. Den säljs till ett subventionerat pris via den traditionella bokhandeln och andra kanaler. Den bör också göras tillgänglig i digital form för nedladdning.

När den föreslagna stiftelsen har etablerats kan rättigheter och textfiler överlämnas till stiftelsen, så att den långsiktigt kan ansvara för vidareutveckling, uppdatering och eventuella nya upplagor. På så sätt skapas en hållbar struktur för att över tid förvalta och sprida en kulturkanon för Sverige.

7 Konsekvenser

I detta kapitel redogör kommittén för konsekvenserna av sina förslag. Vilka konsekvenser som ska utredas framgår av kommittéförordningen (1998:1474), av förordningen (2007:1244) om konsekvensutredning vid regelgivning och av utredningens direktiv.¹

Av 6–7 §§ i förordningen (2007:1244) om konsekvensutredning vid regelgivning anges att det ska framgå av konsekvensutredningen vilka alternativa lösningar som finns och vad konsekvenserna blir om inga åtgärder vidtas. Där anges vidare att det ska framgå vilka som berörs av regleringen samt om regleringen överensstämmer med EU-rätten.

Enligt 14 § kommittéförordningen (1998:1474) ska kommittéer beräkna och redovisa ekonomiska konsekvenser av sina förslag. Detta gäller kostnaderna eller intäkterna för staten, kommuner, landsting, företag eller andra enskilda. Om förslagen innebär samhällsekonomiska konsekvenser i övrigt, ska dessa redovisas. En sådan redovisning görs nedan i avsnitt 7.1.

Enligt 15 § kommittéförordningen ska kommittéer även analysera konsekvenser för det kommunala självstyret, brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företag, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen. Konsekvenser enligt denna bestämmelse redovisas nedan i avsnitt 7.2.

Av kommitténs direktiv framgår att de offentligfinansiella effekterna av de förslag på åtgärder som lämnas ska beräknas. Om kostnader för det allmänna förväntas, ska förslag till finansiering redovisas.

¹ Den 6 maj 2024 trädde den nya förordningen (2024:183) om konsekvensutredningar i kraft. Förordningen ska inte tillämpas för kommittéer och särskilda utredare som har tillkallats före ikraftträdandet. För kommittéer och utredningar som har tillsatts efter den 6 maj 2024 gäller dock fortfarande 6 och 7 §§ i den upphävda förordningen.

Om förslagen i betänkandet påverkar den kommunala självstyrelsen ska de särskilda överväganden som gjorts i enlighet med 14 kap. 3 § regeringsformen redovisas.

7.1 Ekonomiska konsekvenser

Kommitténs förslag medför ekonomiska konsekvenser på ett antal områden. Dessa redovisas nedan knutet till respektive förslag.

Finansieringsförslag för bildandet av en ny stiftelse

Kommittén föreslår att regeringen tar initiativ till att bilda en ny stiftelse med ansvar för att förvalta, tillgängliggöra och främja Sveriges kulturkanon. De bedömningar som presenteras i detta avsnitt är av övergripande karaktär. När regeringen tar fram ett stiftelseförordnande och utreder behov av beredningsunderlag bör en fördjupad kostnadsanalys genomföras.

Kommittén har gjort bedömningen att stiftelsen bör tillföras ett grundkapital, vars avkastning ska finansiera verksamheten. Utöver avkastningen från grundkapitalet kommer stiftelsen att kunna ta emot gåvor och donationer, samt bygga upp egna ekonomiska tillgångar att använda för verksamheten.

Utifrån de uppgifter som föreslås åläggas stiftelsen, uppskattas de totala årliga kostnaderna uppgå till cirka 6 miljoner kronor. I detta ingår löpande kostnader för personal, kommunikation och administrativa funktioner. Därutöver tillkommer kostnader för lokaler, utveckling och drift av en avancerad digital portal, samt kostnader för styrelsearvoden och revision. En mindre buffert bör även avsättas för oförutsedda utgifter och framtida utvecklingsinsatser.

För att stiftelsen ska kunna bedriva sin verksamhet långsiktigt, utan att förbruka grundkapitalet, krävs att kapitalet genererar en årlig avkastning som motsvarar den uppskattade driftkostnaden. Med ett antagande om en real årlig avkastning om fyra procent, efter förvaltningskostnader och inflation, bedömer kommittén att ett grundkapital om cirka 150 miljoner kronor är nödvändigt.

Kommittén föreslår att grundkapitalet tillskjuts genom att medel avskiljs som ett engångsbelopp från Allmänna arvsfonden. Genom att finansieringen sker i form av ett engångsavskiljande av medel ur

fonden säkerställs en långsiktigt hållbar och oberoende finansieringsmodell för stiftelsen, utan behov av framtida offentliga anslag.

Samhällsekonomiska konsekvenser

Förslaget innebär att ett engångsbelopp om cirka 150 miljoner kronor avskiljs från Allmänna arvsfonden och tillförs som grundkapital till en nyinrättad stiftelse. Detta medför att arvsfondens förmögenhetsmassa minskar i motsvarande grad. Eftersom fondens verksamhet till stor del är beroende av avkastningen på dess kapital, innebär detta även en minskad avkastningsförmåga, vilket på sikt kan leda till att mindre resurser finns tillgängliga för att bevilja stöd till ideella organisationers projekt.

Allmänna arvsfonden är inte en statligt finansierad fond, vilket innebär att överföringen av medel inte medför någon direkt påverkan på statens budget eller utgifter. Däremot har staten ett övergripande ansvar för fondens funktion och legitimitet. Om fondens utdelningskapacitet minskar och behovet av finansiering för ideella projekt kvarstår, finns en viss risk att trycket på andra statliga bidragsformer ökar över tid.

Samtidigt finns det skäl att anta att stiftelsen, genom sitt arbete med att tillgängliggöra och främja kulturkanon, kan medföra vissa positiva samhällsekonomiska effekter. Verksamheten bedöms kunna bidra till att stärka tillgången till kultur och bildning, främja inkludering och gemenskap samt skapa förutsättningar för nya former av samverkan inom kultur- och utbildningsområdet. Det är också sannolikt att insatser kopplade till kulturkanon kan öka intresset för kulturarvet och därigenom stimulera platsutveckling, besöksnäring och kulturarvsturism. I förlängningen kan detta innebära bättre förutsättningar att internationellt marknadsföra Sverige som turistdestination.

Ekonomiska konsekvenser av kommitténs förslag till interimslösningar i avvaktan på att en stiftelse har bildats

I avsnitt 6.3 föreslår vi tre interimslösningar som syftar till att tillgängliggöra en kulturkanon för Sverige i väntan på att stiftelsen bildas.

Ett första förslag gäller en tillfällig webbplats för att förmedla kunskap om Sveriges kulturkanon. Vi uppskattar att kostnaden för att utveckla och förvalta webbplatsen uppgår till 2 miljoner kronor under en treårsperiod. Beräkningarna grundar sig på kostnaderna för webbplatsen Folkets kanon. Kostnaderna under det första året kommer vara högre på grund av att webbplatsen behöver utvecklas. Arbetet med att kontinuerligt hålla webbplatsen uppdaterad har omfattat en halvårsarbetskraft. Eftersom genomsnittskostnaden för en årsarbetskraft i staten uppgår till cirka 1 miljon kronor bedömer vi att 500 000 kronor per år bör avsättas för webbplatsens förvaltning. Kostnaderna bedöms kunna finansieras genom omprioriteringar inom utgiftsområde 17 Kultur, medier, trossamfund och fritid.

Ett andra förslag som lämnas är att 20 miljoner kronor öronmärks under perioden 2026–2028 för bidrag till läns museer och andra regionala kultur- och kulturarvsaktörer för att stimulera regionala kanonprojekt. Kommittén bedömer att det finns flera möjliga anslag inom utgiftsområde 17, exempelvis anslag 1:6 *Bidrag till regional kulturverksamhet* eller anslag 7:2 *Bidrag till kulturmiljövård*.

Ett tredje förslag är att en första utgåva i form av en folkupplaga av Sveriges kulturkanon produceras och distribueras. Vi bedömer att upplagan bör omfatta 5 000 exemplar till en kostnad av totalt 500 000 kronor. Kostnaderna bedöms kunna finansieras genom omprioriteringar inom utgiftsområde 17.

7.2 Övriga konsekvenser

I det följande behandlas konsekvenser av våra förslag enligt 15 § kommittéförordningen (1998:1474). De förslag vi har presenterat kan inte bedömas ha någon direkt inverkan på det kommunala självstyret, små företags arbetsförutsättningar eller konkurrensförmåga, för jämställdheten mellan kvinnor och män, brottslighet eller det brottsförebyggande arbetet. Dessa aspekter kommenteras därför inte närmare.

Sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet

Målen för den svenska regionalpolitiken är att skapa förutsättningar för varaktig ekonomisk tillväxt, rättvisa och valfrihet så att levnadsvillkoren blir likvärdiga för medborgarna i hela landet. Kommitténs förslag förväntas bidra till en ökad tillgång till kultur över hela landet, vilket bedöms ha särskilt stor betydelse för glest befolkade och landsbygdsområden, som är särskilt känsliga för förändringar i tillgången till offentlig service, inklusive utbildning och kultur. Inte minst den digitala portal som föreslås utgöra kärnan för tillgängliggörandet och främjandet av kulturkanon skapar förutsättningar för att nå ut brett och likvärdigt över hela landet.

Vidare bedöms listorna med verken i sig kunna bidra till positiva effekter för det regionala utvecklingsarbetet. Verken som har valts ut och motiveringarna för dessa utgår från eller leder till geografiska platser av historisk och kulturhistorisk betydelse. Den föreslagna digitala portalen förväntas förstärka detta genom att ge förslag på kulturmiljöer, museer, kulturinstitutioner och andra besöksmål runt om i landet att besöka. Listorna och portalen bedöms därigenom stimulera kulturella och kreativa verksamheter samt bidra till destinationsutveckling och kulturturism. Kommittén bedömer att detta kommer att gynna besöksnäringen och turismen i hela landet.

Förslaget om att stiftelsen ska uppmuntra till lokala och regionala kanonprojekt bedöms bidra till att öka intresset för lokal och regional kultur och historia. Sådana initiativ kan stärka platsens attraktivitet och bidra till regional utveckling, bland annat genom att främja turism och skapa förutsättningar för ekonomisk tillväxt.

Möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen

Målet för integrationspolitiken är att utrikes födda kvinnor och män ska ha samma skyldigheter, rättigheter och möjligheter som den övriga befolkningen att leva ett fritt, värdigt och självständigt liv inom samhällsgemenskapen. Detta förutsätter att den som långvarigt befinner sig i Sverige anstränger sig för att bli en del av det svenska samhället och att samhället både ställer krav och ger möjligheter till integration. Integrationspolitiken ska bidra till social och kulturell, ekonomisk, språklig och demokratisk integration samt

att genom utbildning förbättra förutsättningarna för flickor och pojkar med utländsk bakgrund.

Sammantaget bedöms våra förslag kunna ha positiva konsekvenser för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

En kulturkanon för Sverige ska vara ett redskap för bildning, gemenskap och inkludering. De 100 verken som ingår i kanonen har valts ut för att de har satt en varaktig prägel på samhället och kan bidra till ökad förståelse av dagens Sverige. Kommittén har föreslagit att tillämpliga delar av en kulturkanon för Sverige införlivas i kursplanen för den nya kursen samhällsorientering inom vuxenutbildning i svenska för invandrare (sfi). Kommittén menar att en samhällsorientering med inslag av kulturkanon kan bidra till att de som deltar i samhällsorientering får med sig grundläggande kunskaper om det svenska samhället och vad som har format det. Kunskap om svensk historia och kultur – inte minst de grundläggande rättsliga, politiska, ekonomiska, religiösa, vetenskapliga institutioner, lagar och regler som har format Sverige under lång tid – kan fungera som en karta och kompass till det svenska samhället som kan erbjudas nyanlända. Detta kan bidra till social, kulturell, språklig och demokratisk integration. Sammantaget bedöms förslaget stödja målet om att utrikes födda ska ha samma möjligheter som övriga befolkningen att leva ett självständigt, värdigt och fritt liv i Sverige.

Kommittédirektiv 2023:180

En svensk kulturkanon

Beslut vid regeringssammanträde den 21 december 2023

Sammanfattning

En kommitté ska ansvara för att ta fram en svensk kulturkanon. Syftet är att göra svensk kultur tillgänglig för fler. En svensk kulturkanon ska vara ett levande och användbart verktyg för bildning, gemenskap och inkludering.

Kommittén ska bl.a.

- utse konst- och kulturområden som ska ingå i en svensk kulturkanon,
- fastställa vilka kriterier som ska gälla vid valet av verk till en svensk kulturkanon,
- utse deltagare i expertgrupper utifrån sakkompetens inom respektive område,
- uppdra åt varje expertgrupp att självständigt, enligt de kriterier som kommittén fastställt, avgöra vilka verk som ska ingå i en svensk kulturkanon inom det område som gruppen svarar för,
- sammanställa en svensk kulturkanon av de verk som väljs ut av expertgrupperna,
- skapa en öppen och inkluderande process vid framtagandet av en svensk kulturkanon där allmänheten ges möjlighet att komma med förslag, och

- föreslå hur en svensk kulturkanon ska kunna hållas relevant över tid.

Uppdraget ska redovisas senast den 31 augusti 2025.

Uppdraget att utse konst- och kulturområden och fastställa vilka kriterier som ska gälla vid valet av verk till en svensk kulturkanon

De nationella kulturpolitiska målen anger att kulturen ska vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft med yttrandefriheten som grund, att alla ska ha möjlighet att delta i kulturlivet och att kreativitet, mångfald och konstnärlig kvalitet ska präglade samhällets utveckling (prop. 2009/10:3, bet. 2009/10:KrU5, rskr. 2009/10:145). Flera uppföljningar och utvärderingar visar att det finns behov av att bredda deltagandet i kulturlivet. Svensk kultur och vår gemensamma historia utgör grunden för vår kollektiva identitet. Kulturen ger oss gemensamma referensramar samtidigt som den kan vidga våra perspektiv. Den kan lära oss att förstå både oss själva, vår historia och andra.

Kulturen är en viktig sammanhållande kraft i ett samhälle präglad av snabb demografisk, teknologisk och kulturell förändring. Mycket av de kunskaper som var självklara för tidigare generationer kommer i dag allt färre i samhället till del. Det finns därför ett ökat behov av att skapa förutsättningar för gemensamma referensramar i vårt demokratiska samhälle och därmed sätta en gemensam grund att ta avstamp från. Till detta kan kulturen bidra.

Av den sakpolitiska överenskommelse som har slutits mellan Sverigedemokraterna, Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna (Tidöavtalet) framgår att en svensk kulturkanon ska tas fram. Utgångspunkten är att den ska vara ett levande och användbart verktyg för bildning, gemenskap och inkludering. På så sätt kan en kulturkanon också bidra till att stärka de grundläggande demokratiska värden som vårt samhälle vilar på.

En svensk kulturkanon kommer på sikt att behöva förändras och uppdateras, men utgångspunkten bör i första hand vara verk eller kulturuttryck som har haft betydelse över tid. Verk av både kvinnor och män bör ingå.

Kommittén ska därför

- utse konst- och kulturområden som ska ingå i en svensk kulturkanon, och
- fastställa vilka kriterier som ska gälla vid valet av verk till en svensk kulturkanon.

Uppdraget att utse grupper av personer med expertis inom de konst- och kulturområden som ska ingå i kulturkanonen

Arbetet med att välja ut de verk som ska ingå i en svensk kulturkanon ska bedrivas inom grupper av personer med expertis inom de konst- och kulturområden som ska ingå i kulturkanonen, nedan kallade expertgrupper. Utgångspunkten är att principen om armlängds avstånd i kulturpolitiken ska råda vid framtagandet av en svensk kulturkanon. Deltagare i expertgrupperna bör därför utses av kommittén och bestå av det antal personer som kommittén bestämmer. Expertgruppernas uppdrag ska omfatta att självständigt avgöra vilka verk som ska ingå i en svensk kulturkanon inom det ämnesområde som expertgruppen svarar för.

Kommittén ska därför

- utse deltagare i expertgrupper utifrån sakkompetens inom respektive område,
- utse en person inom varje expertgrupp till sammankallande,
- uppdra åt varje expertgrupp att självständigt, enligt de kriterier som kommittén fastställt, avgöra vilka verk som ska ingå i en svensk kulturkanon inom det område som gruppen svarar för,
- uppdra åt varje expertgrupp att, inom den tid som kommittén bestämmer, redovisa resultatet av sitt arbete till kommittén, och
- sammanställa en svensk kulturkanon av de verk som väljs ut av expertgrupperna.

Uppdraget att skapa en öppen och inkluderande process vid framtagandet av en svensk kulturkanon

Bildning bör vara en angelägenhet för alla. Det är därför viktigt att även processen med att ta fram en svensk kulturkanon är öppen och inkluderande. Avgörandet kring vilka verk som ska väljas ut ska tas av experter, men även allmänheten ska ha möjlighet att komma med förslag. En svensk kulturkanon kan bli ett verktyg för att höja den allmänna bildningsnivån i vårt land, bland både barn och vuxna. Det är eftersträvansvärt att även processen med att ta fram den ska kunna bidra till att öka kunskapen om svensk kultur och svenskt kulturarv.

Kommittén ska därför

- skapa en öppen och inkluderande process vid framtagandet av en svensk kulturkanon där allmänheten ges möjlighet att komma med förslag,
- se till att de förslag som allmänheten lämnar kommer expertgrupperna till del så att förslagen kan beaktas vid urvalet av verk, och
- genom utåtriktad verksamhet i hela landet skapa ett brett intresse för och dialog om innehållet i en svensk kulturkanon.

Uppdraget att föreslå hur en svensk kulturkanon ska tillgängliggöras och hållas relevant

För att en svensk kulturkanon ska vara en levande och verkningsfull förutsättning för bildning, gemenskap och inkludering är det avgörande att det finns förutsättningar för att den blir tillgänglig och kan användas brett. Av särskild vikt är det att barn och unga får möjlighet att ta del av det den svenska kulturskatten har att erbjuda. Samtidigt bör den uppmuntra till fördjupning och förkovran genom hela livet. En svensk kulturkanon behöver därför vara relevant och tillgänglig för både barn och vuxna.

Konsten och kulturen förändras över tid. För att en svensk kulturkanon inte ska förlora sin relevans är det därför viktigt att den kan ses över och justeras. Om utredningen ser ett behov av att någon aktör ska ges i uppgift att förvalta den svenska kulturkanonen bör utgångspunkten för ett sådant arbete vara att det bedrivs i varaktig form inom ramen för befintlig myndighetsstruktur.

Kommittén ska därför

- föreslå hur en svensk kulturkanon kan tillgängliggöras brett,
- föreslå hur en svensk kulturkanon kan tillvaratas och användas långsiktigt, och
- föreslå hur en svensk kulturkanon ska kunna hållas relevant över tid.

Konsekvensbeskrivningar

De förslag och beslutsunderlag som utredaren redovisar ska följa kommittéförordningens (1998:1474) krav på konsekvensbeskrivningar och kostnadsberäkningar. De offentligfinansiella effekterna av de förslag på åtgärder som lämnas ska beräknas. Om kostnader för det allmänna förväntas, ska förslag till finansiering redovisas. Om förslagen i betänkandet påverkar den kommunala självstyrelsen ska de särskilda överväganden som gjorts i enlighet med 14 kap. 3 § regeringsformen redovisas.

Redovisning av uppdraget

Kommittén ska ha en dialog med myndigheter, institutioner och aktörer som arbetar med att producera, bevara och tillgängliggöra kultur och kulturarv, med utbildningssektorn och med andra aktörer som på annat sätt är relevanta för kommitténs uppdrag. Kommittén ska även ha en dialog med urfolket samerna och de andra nationella minoriteternas organisationer. Kommittén ska även ha en dialog med Statens skolverk och Statens kulturråd som fått i uppdrag att ta fram läslistor till skolan.

Uppdraget ska redovisas senast den 31 augusti 2025.

(Kulturdepartementet)

Förteckning över utvalda verk

Tabellen nedan innehåller en förteckning över samtliga verk som har valts ut av expertgrupperna att ingå i en kulturkanon för Sverige. För utförliga motiveringar för alla enskilda poster, se kapitel 5.

Tabell.1 Förteckning över utvalda verk

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Det går an	Carl Jonas Love Almqvist	Litteratur: prosaverk	Spirande kärlek skildras finstämt engagerande. Stor potential för framtiden har den kvinnliga partens frimodiga omsorg om en jämställd relation.
Giftas (Äktenskaps-historier 1–2)	August Strindberg	Litteratur: prosaverk	Noveller som kretsar kring tidens stora frågor om äktenskap, män och kvinnor, på ett sätt som än i dag är tankeväckande och provocativt.
Gösta Berlings saga	Selma Lagerlöf	Litteratur: prosaverk	Överdådigt skildras en förlorad värld i form av en döende herrgårdskultur som hotas av ansvarslös livsglädje och kapitalistiska spekulationer.
Muittalus sámid birra. En bok om lapparnas liv	Johan Turi	Litteratur: prosaverk	Ett grundläggande verk i samisk litteratur som underfundigt varvar folk-livsskildring med magiska berättelser framvuxna ur muntligt berättande.
Kallocain	Karin Boye	Litteratur: prosaverk	I en framtid som i mycket blivit nutid visas med stor kraft hur individens frihetsvilja kan krocka med Statens maktutövning för det gemensamma bästa.

Bilaga 2

SOU 2025:92

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Pippi Långstrump	Astrid Lindgren	Litteratur: prosaverk	Den klassiska svenska barnbokens mest ikoniska verk, debuten för ett uppburet författarskap och början på en högkonjunktur för svensk barnkultur.
Utvandrarna	Vilhelm Moberg	Litteratur: prosaverk	Med nyanserad och engagerande inlevelse skildras en grupp människor som år 1850 utvandrar till Amerika, bort från fattigdom och överhetsförtryck
Katitzi	Katarina Taikon	Litteratur: prosaverk	Verket inleder en banbrytande barnboksserie om en ung romsk flickas kamp mot diskriminering och socialt tryck i 1930- och 1940-talets Sverige.
Den vedervärdige mannen från Säffle	Maj Sjöwall, Per Wahlöö	Litteratur: prosaverk	En av författarnas starka brottsromaner som inledde "det svenska deckarundret" genom chockverkan och en kärv bild av ett hårdnande samhällsklimat.
"Skulle jag sörja, då vore jag tokot", ur Helicons Blomster	Lasse Lucidor	Litteratur: dikter	Med ett gott humör som uttrycksfullt talar genom seklerna gestaltar dikten såväl olyckans växlingar som en grundläggande livsbejakelse.
"Drick ur ditt glas, se Döden på dig väntar", Fredmans epistel nr 30, ur Fredmans epistlar	Carl Michael Bellman	Litteratur: dikter	Ett av de mest kända av de många Bellmanverk som i ord och toner lever vidare idag, starkare än kanske något annat från det svenska 1700-talet.
"Några ord till min k. dotter, i fall jag hade någon, 1–33", ur Skalde försök	Anna Maria Lenngren	Litteratur: dikter	En konstnärligt komplex dikt som med många botten av försätlig ironi och satir problematiserar kvinnans ställning i 1700-talets svenska samhälle.

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
"Vän! I föödelsens stund"	Erik Johan Stagnelius	Litteratur: dikter	I en av romantikens mest citerade och mest gripande dikter söker sig tanken från förtvivlan till det skapelseord som låter ordning födas ur kaos.
"Triumf att finnas till...", ur Septemberlyran	Edith Södergran	Litteratur: dikter	Hämningslöst uttrycker dikten en kvinnlig självkänsla men även en allmänmänskligt berörande livsglädje och tacksamhet för livets gåva.
"Det är vackrast när det skymmer", ur Kaos	Pär Lagerkvist	Litteratur: dikter	Med stark aftonstämning fångar dikten en förhöjd känsla av trygghet i tillvaron – och av obönhörligt annalkande förgänglighet.
"Stjärnorna kvittar det lika", ur En döddansares visor	Nils Ferlin	Litteratur: dikter	Med bitande ironi kontrasteras människornas lidande mot en äldre uppfattning om ett medlidande inbyggt i en välmenande gudomlig världsordning.
"Eufori", ur Färjesång	Gunnar Ekelöf	Litteratur: dikter	En sommarkväll öppnar sig hisnande perspektiv av naturgemenskap då "allt är i allt" och "allt som var utesägligt och fjärran är utesägligt och nära".
"Den halvfärdiga himlen", ur Den halvfärdiga himlen	Tomas Tranströmer	Litteratur: dikter	Omisskännligt gestaltar bildspråkets mästare hur en modlös social stämning öppnar sig mot en samhörighet och en uppenbarande blick på naturen.
"Äktenskapsfrågan I–II", ur Husfrid	Sonja Åkesson	Litteratur: dikter	En dubbeldikt som drastiskt framställer ett ojämlikt äktenskap som ett kolonialistiskt slaveri för kvinnan och en källa till missnöje för mannen.

Bilaga 2

SOU 2025:92

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Kalkmåleri i Härkeberga kyrka	Albertus Pictor	Bild och form	Albertus Pictor, Sveriges mest kända medeltida konstnär, har i Härkeberga kyrka skapat en rik och fascinerande bildvärld av hög konstnärlig nivå som inspirerat över sekler.
Gripsholms slott med statens porträttsamling	Henrik von Cölln, Fredrik Nussdorffer	Bild och form	Ett av Sveriges mest välbevarade Vasaslott med världens äldsta nationella porträttsamling om cirka 5000 verk, avbildande kända svenska personer från sent 1400-tal till idag.
Självporträtt med allegorier	David Klöcker Ehrenstrahl	Bild och form	Ett betydande självporträtt av stormaktstidens mest kända konstnär. Ehrenstrahl förnyade den inhemska konsten med verk förankrade i sin tid, som inspirerat över århundraden.
Kungliga slottet	Nicodemus Tessin d.y., Carl Hårleman	Bild och form	Med praktfulla inredningar och museer ger Kungliga Slottet, ett av Europas största och mest besökta kungliga slott, en unik inblick i den svenska monarkins rika kulturarv.
Nordisk sommarkväll	Richard Berg	Bild och form	Nordisk sommarkväll är ett betydande exempel på tidens nationalromantiska stämningsmåleri, som än idag verkar inspirerande och uppmärksammas stort internationellt.
Lilla Hyttnäs, Sundborn	Karin och Carl Larsson	Bild och form	Sveriges mest kända konstnärshem och främsta exemplet på ett inflytande från Arts & Crafts i svensk heminredning. Har inspirerat design och inredning fram till idag, däribland Ikea.

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Målningarna till templet	Hilma af Klint	Bild och form	Hilma af Klints mest kända verk är en fascinerande bildvärld som väckt internationell sensation och debatt, samt lett till en omvärdering av den abstrakta konstens framväxt.
Tomtebobarnen	Elsa Beskow	Bild och form	Elsa Beskow var en pionjär inom barnbokskonsten, däribland med Tomtebobarnen som blev en stor internationell framgång och som lästs av generationer av barn i världen.
Stockholms stadshus	Ragnar Östberg	Bild och form	En av Sveriges mest kända byggnader som bl.a. är berömd för den årliga Nobelbanketten. Innehåller betydande verk av framstående svenska konstnärer, formgivare och hantverkare.
Sitting... Six months later, Version A	Öyvind Fahlström	Bild och form	Ett verk från 1960-talet av Öyvind Fahlström, en av våra internationellt mest kända konstnärer, som tillhörde popkonstens avantgarde och ägnade sig åt konststartsöverskridande uttryck.
Drottningholmsmusiken	Johan Helmich Roman	Musik	Inget musikaliskt verk från svensk tid före 1800-talet har fått större historiskt genomslag än Drottningholmsmusiken.
Sjung med oss mamma, första häftet	Alice Tegnér	Musik	Sångerna har alltsedan publiceringen sjungits av miljoner barn och vuxna – spontant, i skolan, i vardag och efter årstidens växlingar.
Midsommarvaka, Svensk Rapsodi nr. 1 för stororkester, op. 19	Hugo Alfvén	Musik	Verket är en av de mest spridda, kända och uppskattade svenska kompositionerna över huvud taget, både inom Norden och i större internationellt sammanhang.

Bilaga 2

SOU 2025:92

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Tre inspelade låtar med spelmannen Hjort Anders Olsson	Hjort Anders Olsson	Musik	Inom svensk spelmannstradition förtjänar Hjort Anders Olsson att framhållas både som individuell spelman och som särskilt viktig förmedlare av äldre traditioner. Han samspelade med dokumentationsarbetet av folklåtar under det tidiga 1900-talet och har varit impulsivare till många folkmusiker i yngre generationer.
"Flyttningssång" och "Till kåtan och hemmet"	Lars Sikku, Frida Johansson	Musik	Inspelningarna är en unik klingande dokumentation av en levande sångtradition hos norra Sveriges samiska befolkning.
"Calle Schewens vals" och "Möte i monsunen"	Evert Taube	Musik	Evert Taubes visor hör till det som både litterärt och musikaliskt fått spridning i breda samhällslager och som fortfarande traderas muntligt i allsång, referenser, citat och melodilån.
Förklädd gud, op. 24	Lars-Erik Larsson	Musik	Ett verk som kom att få stor betydelse för Sverige under andra världskriget och som därefter fått klassikerstatus genom tusentals framföranden runt om i landet och utomlands.
Aniara	Karl-Birger Blomdahl	Musik	Aniara är den första science fiction-operan helt byggd på sin tids modernistiska tonspråk. I samverkan med de nya radio- och tv-medierna har verket haft ett genomslag långt bortom den mesta musik som skapats under 1900-talet.
Jazz på svenska	Jan Johansson	Musik	Skivan har genom sitt sammanförande av olika musikaliska fält spelat en mycket stor roll i svenskt musikliv.

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Symfoni nr 7	Allan Pettersson	Musik	Allan Petterssons sjunde symfoni blev tonsättarens stora genombrott och har blivit ett älskat verk världen över.
Drottningholms slottsteater	Carl Fredrik Adelcrantz	Film och scenkonst	En unik 1700-talsteater, del av Världsarvet Drottningholm, och den äldsta teater som regelbundet använder originalsceenmaskineri i föreställningar.
Lejonets unge på Sundsvalls teater	Frida Stéenhoff	Film och scenkonst	Frida Stéenhoff är en av de kvinnliga 1800-talsdramatiker som återupptäckts. Sundsvalls teater representerar teaterlivets expansion under 1800-talet.
Ett drömspel	August Strindberg	Film och scenkonst	Ett drömspel intar en särställning i dramaten, då den spelats i Sverige och internationellt i en mängd tolkningar och inspirerat till nya pjäser.
Körkarlen	Victor Sjöström	Film och scenkonst	Körkarlen, efter Selma Lagerlöfs roman (1912), är ett virtuost exempel på den konstnärliga stumfilmens guldålder med stort internationellt genomslag.
Gullregn med kupletten "Den ökända hästen från Troja"	Karl Gerhard	Film och scenkonst	Revykungen Karl Gerhard uttryckte samhällskritik i den underhållande satirens form, bl.a. mot nazismen under Andra världskriget trots censur och polis-ingripande.
Fröken Julie	Birgit Cullberg	Film och scenkonst	Ett modernt och nu klassiskt dansdrama av den världsberömda koreografen Birgit Cullberg om klass- och könskamp efter August Strindbergs pjäs.
Det sjunde inseglet	Ingmar Bergman	Film och scenkonst	Det sjunde inseglet är en av Ingmar Bergmans mest betydelsefulla filmer och en referenspunkt inom både konstfilm och populärkultur.

Bilaga 2

SOU 2025:92

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Dom kallar oss mods	Stefan Jarl, Jan Lindqvist	Film och scenkonst	Filmen är första delen i den omdiskuterade Modstrilogin, ett tidsdokument och en av flera kulturella och samhällskritiska referenspunkter från 1968.
Fars lille påg	Franz Arnold, Ernst Bach, Nils Poppe	Film och scenkonst	Den starka lustspelstraditionen i teater och film representeras av Fars lille påg med Nils Poppe på Fredriksdalsteatern i Helsingborg 1975.
Medeas barn på Unga Klara	Suzanne Osten, Per Lysander	Film och scenkonst	En barntagedi utifrån barnens perspektiv och en barnkulturell milstolpe som genomgripande påverkat barnteaterns utveckling i Sverige och världen.
Heliga Birgittas uppenbarelser	Heliga Birgitta	Lärdom och sakprosa	Birgitta var vår märkligaste medeltida personlighet och den internationellt bäst kända, ett europeiskt helgon med bestående inverkan och en häpnadsväckande skrift.
Historia om de nordiska folken	Olaus Magnus	Lärdom och sakprosa	Det satte Sverige på kartan för en europeisk publik.
Christinas självbiografi	Drottning Christina	Lärdom och sakprosa	En av de märkligaste böckerna från svensk stormaktstid.
Lappländsk resa	Carl von Linné	Lärdom och sakprosa	Linné är en viktig figur i svensk tradition, hans landskapsskildringar är klassiska.
Drömbok	Emanuel Swedenborg	Lärdom och sakprosa	Swedenborgs betydelse svenskt och internationellt kan knappast överdrivas.
Fädernas gudasaga	Viktor Rydberg	Lärdom och sakprosa	Asamytologin liksom Rydbergs tolkning av den är en del av det svenska arvet.
Svenska folkets underbara öden	Carl Grimberg	Lärdom och sakprosa	Verket blev klassiskt och normbildande för en viss syn på svensk historia. Det blev även mycket läst.

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Barnets århundrade	Ellen Key	Lärdom och sakprosa	Detta verk hade stor betydelse för samtiden och även för eftervärlden.
Kris i befolkningsfrågan	Alva och Gunnar Myrdal	Lärdom och sakprosa	Oerhört viktigt verk i sin tid, omdebatterat och ifrågasatt i efterhand.
Vägmärken	Dag Hammarskjöld	Lärdom och sakprosa	En intresseväckande bok av den världsberömda svenska generalsekreteraren för FN, Dag Hammarskjöld.
Magnus Erikssons landslag	Kung Magnus Eriksson	Lag och rätt	Magnus Erikssons lagverk förde samman riket under gemensam rättsordning och utgör därmed en avgörande referenspunkt för Sveriges rättsliga utveckling.
1734 års lag	Beslut i riksdagen och stadfäst av kungen	Lag och rätt	1734 års lag är vårt lands första och sannolikt sista allmänna lagkodifikation. Den utgör ännu förlaga till vår inofficiella lagbok.
1766 års tryckfrihetsförordning	Beslut i riksdagen och stadfäst av kungen	Lag och rätt	1766 års tryckfrihetsförordning (TF) är central i Sveriges politiska historia. Dagens yttrandefrihetsgrundlagar och offentlighetsprincip följer i rakt nedstigande led.
Offentlighetsprincipen		Lag och rätt	Principen om att medborgarna ska ha insyn i förvaltning och rättskipning är grundläggande för svensk rättsordning och var i sin art länge världsunik.
1809 års regeringsform	Beslut i riksdagen och stadfäst av kungen	Lag och rätt	1809 års konstitutionella revolution ledde till en ny grundlag. Den gällde i över 150 år, under vilka Sveriges nutida styrelse-skick tog form.

Bilaga 2

SOU 2025:92

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Rättegångsbalken	Sveriges riksdag	Lag och rätt	Reglerna om tvistlösning och utkrävande av straffansvar utgör rättsordningens skelett. Där avtecknas samhällets rättskultur.
Europakonventionen	Europarådet	Lag och rätt	Europakonventionen (EKMR) ger rättslig form åt mänskliga rättigheter som kan återopas av var och en. Sedan 1995 är den en central del av den svenska rättsordningen.
Brottsbalken	Sveriges riksdag	Lag och rätt	Brottsbalken anger en yttersta gräns för vilka beteenden som tolereras. Som en av riksdagen stiftad moralkodex återspeglar den rådande rättssyn.
1974 års regeringsform	Sveriges riksdag	Lag och rätt	Regeringsformen beskriver idéer och principer på vilka nationalstaten Sverige är uppbyggd. Tillsammans med successionsordningen, tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen utgör den vår konstitution.
Allemansrätten		Lag och rätt	Allemansrätten är en för svensk rättssyn särskiljande sedvänja som vuxit fram under lång tid samt präglar friluftsliv och ansvar för gemensam natur.
Husaby kyrka		Religion	Sockenkyrkan: Med kristendomen kom en ny tro, men också ett nytt kulturlandskap med sockenkyrkor, ett samhällsbygge som gav oss våra kommuner.
Vadstena kloster	Heliga Birgitta	Religion	Ett andligt kultur- och kunskapscentrum, grundat av en kyrklig superkändis med egen orden som länge var Sveriges enda av Rom utnämnda helgon, Heliga Birgitta.

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Horologium Mirabile Lundense	Trol. Nicolaus Lilienvelds m.fl.	Religion	Tiden och kalendern: med kristendomen kom en ny tidsorientering som vi fortfarande lever med, även när den förlorat sin religiösa språksättning.
Malmöpsalmboken	Christiern Pedersen	Religion	Psalmboken har en unik ställning i svenskt gudstjänstliv och en stark förankring i folkdjupet för livstydning i glädje och sorg från vaggan till graven.
Gustav Vasas bibel	Sv. övers. trol. av Olaus Petri, Laurentius Andreæ, Laurentius Petri, m.fl.	Religion	Ingen som vill förstå kristen tro, eller tala, skriva och läsa på svenska, kommer undan Bibeln, som källa till bildskapande och kulturell kreativitet.
Konventikelplakatet	Svenska staten, riksdagens ständer	Religion	Statens försök att begränsa mötesfriheten i ett enhetssamhälle med religionsplikt vittnar om en framväxande pluralism på väg mot religionsfrihet.
Marstrands synagoga		Religion	Symbol för judisk tro och närvaro i svenskt samhälls- och kulturliv, men också en påminnelse om en historia av restriktioner för mosaiska beännare.
"O store Gud"	Carl Boberg	Religion	En tidig svensk musikexportsuccé från 1800-talets svenska folkväckelse, som också var en musikärorelse med stor betydelse för Sveriges demokratisering.
Kyrkomötets beslut att öppna prästämbetet för både män och kvinnor	Svenska kyrkans kyrkomöte	Religion	Den i särklass allvarligaste konflikten i Svenska kyrkan under 1900-talet, som idag fortsätter att såväl inspirera som förvåna i Sverige och omvärlden.

Bilaga 2

SOU 2025:92

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Nattvardsgästerna	Ingmar Bergman	Religion	För sin gestaltning av den lutherska religiösa sekulariseringen och dess stora genomslag i det internationella livsåskådningssamtalet.
Falu koppargruva		Ekonomi	Gruvnäringen lade grunden till Sveriges välstånd symboliserat av malm, arbete och teknisk innovation i världsarvet Falu koppargruva.
Riksbanken	Sveriges riksdag	Ekonomi	Den finansiella sektorn är ekonomins blodomlopp och Riksbanken, världens äldsta centralbank, garanterar stabilitet i penningväsende och kreditmarknad.
Storskiftet		Ekonomi	Skiftesrörelsens effektivisering av jordbruket ökade livsmedelsförsörjningen, frigjorde arbetskraft och möjliggjorde Sveriges industrialisering och ekonomiska utveckling.
Näringsfrihetsförordningen	Johan August Gripenstedt	Ekonomi	Näringsfrihetsreformen 1864 och andra liberala lagändringar lade grunden för Sveriges entreprenörskap, industrialisering och välstånd.
Industrilandskapet i Norrköping	Carl Theodor Malm, Theodor Glosemeyer, Karl Flodin, Knut Pihlström, Werner Northun m.fl.	Ekonomi	Industrilandskapet i Norrköping (1850–1920) gestaltar hur industrin omformade Sverige – ett arv av arbetsliv, innovation och samhällsbygge.
Harsprånget i Lule älv	Sveriges riksdag	Ekonomi	En symbol för hur naturresurser och ingenjörskonst format Sveriges energiförsörjning, industri och självbild in i modern tid.
Folkpensionsreformen	Sveriges riksdag	Ekonomi	Välfärdsstaten utmärker Sverige genom skattefinansierad omfördelning, ett universellt pensionsystem, och stark offentlig närvaro i vardagslivet.

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Saltsjöbadsavtalet	LO, SAF	Ekonomi	För att ha lagt grunden till samförstånd, arbetsfred och ekonomisk stabilitet – ett karaktäristiskt svenskt sätt att lösa intressekonflikter.
Ikea Älmhult	Ingvar Kamprad	Ekonomi	Ikea symboliserar svensk entreprenöranda och visar hur nyskapande affärsmodeller kan förändra såväl företag och världshandel som hem och vardagsliv.
Särbeskattningen av makar	Sveriges riksdag	Ekonomi	En reform som frigjorde kvinnors arbetskraft och lade grunden för ekonomisk jämställdhet i det moderna Sverige.
Luft- och eldmaskin	Mårten Triewald	Uppfinningar	Mårten Triewalds luft- och eldmaskin är ett exempel på den mottaglighet för nya idéer och innovationer som karakteriserade 1700-talets Sverige.
Systema Naturae	Carl von Linné	Uppfinningar	Systema Naturae representerar den svenska upplysningen under 1700-talet och är det kanske mest kända svenska bidraget till vetenskapshistorien.
Tabellkommissionen	Pehr Wargentin	Uppfinningar	Tabellverket var den första statliga myndigheten för befolkningsstatistik i världen och lade grunden både för en effektiv svensk förvaltning och framgångsrik registerforskning.
Kakelugnen	Fredrik Wrede, Carl Johan Cronstedt	Uppfinningar	Kakelugnen löste den svenska energikrisen på 1700-talet, har hög värmeeffektivitet och representerar svensk innovationsförmåga när det gäller att hålla medborgarna varma och torra i ett kallt klimat.

Bilaga 2

SOU 2025:92

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
Justitieombudsmannen	Hans Järta och Bondeståndet	Uppfinningar	Med införandet av Justitieombudsmannen fick Sverige en ämbetsman som bevakar medborgarnas rättigheter gentemot staten.
Göta kanal	Baltzar von Platen	Uppfinningar	Göta kanal var ett ambitiöst ingenjörprojekt i början av 1800-talet som symboliserar Sveriges övergång från revanschistiska imperiedrömmar till inre ekonomisk, teknisk och social utveckling.
Nobelpriset	Alfred Nobel	Uppfinningar	Nobelpriset är ett resultat av en kombination av svensk innovationsförmåga och dåligt samvete som har kommit att representera hopp om mänsklighetens utveckling.
Det sfäriska kullagret	Sven Wingquist	Uppfinningar	Det sfäriska kullagret är en av de många snilleblixtar som lade grunden för svensk industriell framgång och samhällsligt välstånd under 1900-talet.
Viggen	SAAB	Uppfinningar	Viggen är ett avancerat stridsflygplan som symboliserar både svensk ingenjörsförmåga och viljan till väpnat försvar av svensk neutralitet.
Pappaledigheten	Sveriges riksdag	Uppfinningar	Pappaledigheten var en banbrytande jämställdhetsreform som har omvandlat det svenska samhället.
Gustavianum	Gustaf II Adolf och Olof Rudbäck d.ä.	Offentlighet	Universitetet är samhällets viktigaste kunskapsinstitution, för forskning och högre utbildning, med framtiden som förväntanshorisont.

Titel på verk	Upphovsperson	Område	Kort motivering
1634 års regeringsform	Axel Oxenstierna	Offentlighet	Regeringsformen 1634 satte normen för utvecklingen av landets styrelse och förvaltning och har lagt grunden till den moderna statens institutioner.
Lappkodicillen	Svenska och norska staten	Offentlighet	Lappkodicillen utgör ett erkännande från svenska staten att samerna som folk hade vissa friheter som inte delades av andra undersåtar.
Svenska Akademiens ordbok	Gustav III	Offentlighet	Ordboken dokumenterar utförligt det svenska språket och gör denna del av kulturarvet brett tillgängligt.
Läsebok för folkskolan	Norstedts förlag och Fredrik Ferdinand Carlsson	Offentlighet	Folkskolans läsebok har präglat generationer av svenskar, och är in i våra dagar en symbol för skolans uppdrag att både undervisa och fostra.
Riksdagshuset	Helgo Zettervall och Aron Johansson	Offentlighet	Riksdagshuset symboliserar demokratin.
Brunnsviks folkhögskola	Karl-Erik Forsslund	Offentlighet	Brunnsviks folkhögskola symboliserar den frivilliga bildningsrörelsens betydelse för Sveriges demokratiska utveckling.
Vasaloppet	Anders Pers och IFK Mora	Offentlighet	En skidtävling som på ett unikt sätt kombinerar historia, idrott, folkrörelse, friluftsliv och kultur.
Per Albin Hanssons folkhemstal	Per Albin Hansson	Offentlighet	Talet introducerar Folkhemmet som metafor och än i dag starkt närvarande föreställning i svensk politik, samhällsdebatt och självförståelse.
Radiohuset	Erik Ahnborg och Sune Lindström	Offentlighet	Radio/tv i allmänhetens tjänst, sakligt och opartiskt bedriven under demokratisk kontroll, är jämte den fria pressen grundval för svensk offentlighet.

Statens offentliga utredningar 2025

Kronologisk förteckning

1. Skärpta krav för svenskt medborgarskap. Ju.
2. Några frågor om grundläggande fri- och rättigheter. Ju.
3. Skatteincitament för forskning och utveckling. En översyn av FoU-avdraget och expertskatte-reglerna. Fi.
4. Moderna och enklare skatteregler för arbetslivet. Fi.
5. Avgift för områdessamverkan – och andra åtgärder för trygghet i byggd miljö. LI.
6. Plikten kallar! En modern personal-försörjning av det civila försvaret. Fö.
7. Ny kärnkraft i Sverige – effektivare tillståndsprövning och ändamålsenliga avgifter. KN.
8. Bättre förutsättningar för trygghet och studiero i skolan. U.
9. På språklig grund. U.
10. En förändrad abortlag – för en god, säker och tillgänglig abortvård. S.
11. Straffbarhetsåldern. Ju.
12. AI-kommissionens Färdplan för Sverige. Fi.
13. En effektivare organisering av mindre myndigheter – analys och förslag. Fi.
14. En skärpt miljöstraffrätt och ett effektivt sanktionssystem. KN.
15. Stärkta drivkrafter och möjligheter för biståndsmottagare. Volym 1 och 2. S.
16. Ett nytt regelverk för uppsikt och förvar. Ju.
17. Anpassning av svensk rätt till EU:s avskogningsförordning. LI.
18. Ett likvärdigt betygssystem. Volym 1 och 2. U.
19. Kunskap för alla – nya läroplaner med fokus på undervisning och lärande. U.
20. Kommunal anslutning till Utbetalningsmyndighetens verksamhet. Fi.
21. Miljömålsberedningens förslag om en strategi för hur Sverige ska leva upp till EU:s åtaganden inom biologisk mångfald respektive nettoupptag av växthusgaser från markanvändnings-sektorn (LULUCF). KN.
22. Förbättrad konkurrens i offentlig och privat verksamhet. KN.
23. Ersättningsregler med brottsoffret i fokus. Ju.
24. Publiken i fokus – reformer för ett starkare filmland. Ku.
25. Arbetslivskriminalitet – upplägg, verktyg och åtgärder, fortsatt arbete. A.
26. Tid för undervisningsuppdraget – åtgärder för god undervisning och läraryrkenas attraktivitet. U.
27. En socionomutbildning i tiden. U.
28. Frihet från våld, förtryck och utnyttjande. En jämställdhetspolitisk strategi mot våld och en starkt styrning av centrala myndigheter. A.
29. Ökad kvalitet hos Samhall och fler vägar till skyddat arbete. A.
30. Enklare mervärdesskatte regler vid försäljning av begagnade varor och donation av livsmedel. Fi.
31. Utmönstring av permanent uppehålls-tillstånd och vissa anpassningar till miniminivån enligt EU:s migrations- och asylpakt. Ju.
32. Vissa förändringar av jaktlagstiftningen. LI.
33. Skärpta och tydligare krav på vandel för uppehållstillstånd. Ju.
34. Ett modernare konsumentskydd vid distansavtal. Ju.
35. Etableringsboendelagen – ett nytt system för bosättning för vissa nyanlända. A.

36. Skydd för biologisk mångfald i havs-
områden utanför nationell jurisdiktion.
UD.
37. Skärpta villkor för friskolesektorn. U.
38. Att omhänderta barn och unga. S.
39. Digital teknik på lika villkor.
En reglering för socialtjänsten och
verksamhet enligt LSS. S.
40. Säkrare tivoli. Ju.
41. Pensionsnivåer och pensionsavgiften
– analyser på hundra års sikt. S.
42. Säkerhetsskyddslagen – ytterligare
kompletteringar. Ju.
43. Säkerställ tillgången till läkemedel
– förordnande och utlämnande
i bristsituationer. S.
44. Förbättrat stöd i skolan. U.
45. Ökat informationsutbyte mellan
myndigheter – några anslutande
frågor. Ju.
46. Tryggare idrottsarrangemang. Ju.
47. Spänning i tillvaron – hur säkrar vi vår
framtida elförsörjning? KN.
48. Stärkt pandemiberedskap. S.
49. Säkerhetspolisens behandling
av personuppgifter. Ju.
50. En ny nationell myndighet för
viltförvaltning. LI.
51. Bättre förutsättningar för
klimatanpassning. KN.
52. Ökad insyn i politiska processer. Ju.
53. Kvalificering till socialförsäkring
och ekonomiskt bistånd
för vissa grupper. S.
54. Ett skärpt regelverk om utvisning
på grund av brott. Ju.
55. En reformerad samhällsorientering
för bättre integration. A.
56. Stärkt skydd för domstolarnas
och domarnas oberoende. Ju.
57. Polisiär beredskap i fred, kris och krig.
Ju.
58. En stärkt hästnäring – för företagande,
jämförbarhet, jämlikhet och folkhälsa.
LI.
59. Stärkt lagstiftning mot hedersrelaterat
våld och förtryck. Ju.
60. En starkare fondmarknad. Fi.
61. Sveriges internationella adoptionsverk-
samhet – lärdomar och vägen framåt.
Volym 1 och 2. S.
62. Ansvar för hälso- och sjukvården.
Volym 1 Bedömningar och förslag.
Volym 2 Underlagsrapporter. S.
63. Stärkt patientsäkerhet genom rätt
kompetens – utifrån hälso- och
sjukvårdens och tandvårdens behov. S.
64. En ny kontrollorganisation i livs-
medelskedjan – för ökad effektivitet,
likvärdighet och konkurrenskraft. LI.
65. En mer flexibel hyresmarknad. Ju.
66. En straffreform. Volym 1, 2, 3 och 4. Ju.
67. Arlanda – en viktig port för det svenska
välbefindandet. Åtgärder som stärker
konkurrenskraften för Arlanda
flygplats. LI.
68. Nya samverkansformer, modern bygg-
nads- och reparationsberedskap – för
ökad försörjningsberedskap. KN.
69. Effektivare samverkan för djur- och
folkhälsa. LI.
70. Längre liv, längre arbetsliv – förlängd
rätt att kvarstå i anställningen. A.
71. Fortsatt utveckling av en nationell
läkemedelslista – en del i en ny nationell
infrastruktur för datadelning.
Del 1 och 2. S.
72. Verktyg för en mer likvärdig
resursfördelning till skolan. U.
73. En arbetsmiljöstrategi för ett förändrat
arbetsliv. A.
74. Ny reglering för den arbetsmarknads-
politiska verksamheten. A.
75. Folkbokföringsverksamhet, biometri
och brottsbekämpning. Fi.
76. Det handlar om oss
– så bryter vi utanförskapet
och bygger en starkare gemenskap. A.
77. En översyn av den statliga löne-
garantin. A.
78. En reformerad underrättelse-
verksamhet. Fö.
79. Samlade förmågor för ökad
cybersäkerhet. Fö.

80. Koordinatbestämda fastighetsgränser.
Ju.
81. En ny organisation av ekobrotts-
bekämpningen. Ju.
82. Sysselsättning och boende på lands-
bygden – Juridiska personers förvärv
av jordbruksmark och en effektiv
tillämpning av glesbygdsbestämmel-
serna. LI.
83. Ett nationellt förbud mot tiggeri. Ju.
84. Hem för barn och unga. För en trygg,
säker och meningsfull vård. S.
85. Ökad tydlighet, stärkt samverkan
– förutsättningar för framtidens utveck-
lingspolitik. LI.
86. Redo! En utredning om personalför-
sörjningen av det militära försvaret. Fö.
87. Straffrättsliga åtgärder mot
korruption och tjänstefel. Ju.
88. Tidigt besked om lämplig användning
av mark och vatten. KN.
89. En moderniserad fiskelagstiftning.
Volym 1 och 2. LI.
90. Förmedling av post till personer med
skydd i folkbokföringen. Fi.
91. Nya regler om arv och testamente
– bland annat ett testamentsregister
i offentlig regi och ett stärkt skydd
för efterlevande sambor. Ju.
92. En kulturkanon för Sverige. Ku.

Statens offentliga utredningar 2025

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

- Arbetslivskriminalitet – upplägg, verktyg och åtgärder, fortsatt arbete. [25]
- Frihet från våld, förtryck och utnyttjande. En jämställdhetspolitisk strategi mot våld och en stärkt styrning av centrala myndigheter. [28]
- Ökad kvalitet hos Samhall och fler vägar till skyddat arbete. [29]
- Etableringsboendelagen – ett nytt system för bosättning för vissa nyanlända. [35]
- En reformerad samhällsorientering för bättre integration. [55]
- Längre liv, längre arbetsliv – förlängd rätt att kvarstå i anställningen. [70]
- En arbetsmiljöstrategi för ett förändrat arbetsliv. [73]
- Ny reglering för den arbetsmarknads-politiska verksamheten. [74]
- Det handlar om oss
– så bryter vi utanförskapet
och bygger en starkare gemenskap. [76]
- En översyn av den statliga löne-garantin. [77]

Finansdepartementet

- Skatteincitament för forskning och utveckling. En översyn av FoU-avdraget och expertskatte-reglerna. [3]
- Moderna och enklare skatteregler för arbetslivet. [4]
- AI-kommissionens Färdplan för Sverige. [12]
- En effektivare organisering av mindre myndigheter – analys och förslag. [13]
- Kommunal anslutning till Utbetalnings-myndighetens verksamhet. [20]
- Enklare mervärdesskatteregler vid försäljning av begagnade varor och donation av livsmedel. [30]
- En starkare fondmarknad. [60]

- Folkbokföringsverksamhet, biometri och brottsbekämpning. [75]
- Förmedling av post till personer med skydd i folkbokföringen. [90]

Försvarsdepartementet

- Plikten kallar! En modern personal-försörjning av det civila försvaret. [6]
- En reformerad underrättelse-verksamhet. [78]
- Samlade förmågor för ökad cybersäkerhet. [79]
- Redo! En utredning om personalförsörjningen av det militära försvaret. [86]

Justitiedepartementet

- Skärpta krav för svenskt medborgarskap. [1]
- Några frågor om grundläggande fri- och rättigheter. [2]
- Straffbarhetsåldern. [11]
- Ett nytt regelverk för uppsikt och förvar. [16]
- Ersättningsregler med brottsoffret i fokus. [23]
- Utmönstring av permanent uppehålls-tillstånd och vissa anpassningar till miniminivån enligt EU:s migrations- och asylpakt. [31]
- Skärpta och tydligare krav på vandel för uppehållstillstånd. [33]
- Ett modernare konsumentskydd vid distansavtal. [34]
- Säkrare tivoli. [40]
- Säkerhetsskyddslagen – ytterligare kompletteringar. [42]
- Ökat informationsutbyte mellan myndigheter – några anslutande frågor. [45]
- Tryggare idrottsarrangemang. [46]

Säkerhetspolisens behandling av personuppgifter. [49]
 Ökad insyn i politiska processer. [52]
 Ett skärpt regelverk om utvisning på grund av brott. [54]
 Stärkt skydd för domstolarnas och domarnas oberoende. [56]
 Polisiär beredskap i fred, kris och krig. [57]
 Stärkt lagstiftning mot hedersrelaterat våld och förtryck. [59]
 En mer flexibel hyresmarknad. [65]
 En straffreform. Volym 1, 2, 3 och 4. [66]
 Koordinatbestämda fastighetsgränser. [80]
 En ny organisation av ekobrottsbekämpningen. [81]
 Ett nationellt förbud mot tiggeri. [83]
 Straffrättsliga åtgärder mot korruption och tjänstefel. [87]
 Nya regler om arv och testamente – bland annat ett testamentsregister i offentlig regi och ett stärkt skydd för efterlevande sambor. [91]

Klimat- och näringslivsdepartementet

Ny kärnkraft i Sverige – effektivare tillståndsprövning och ändamålsenliga avgifter. [7]
 En skärpt miljöstraffrätt och ett effektivt sanktionssystem. [14]
 Miljömålsberedningens förslag om en strategi för hur Sverige ska leva upp till EU:s åtaganden inom biologisk mångfald respektive nettoupptag av växthusgaser från markanvändningssektorn (LULUCF). [21]
 Förbättrad konkurrens i offentlig och privat verksamhet. [22]
 Spänning i tillvaron – hur säkrar vi vår framtida elförsörjning? [47]
 Bättre förutsättningar för klimatanpassning. [51]
 Nya samverkansformer, modern byggnads- och reparationsberedskap – för ökad försörjningsberedskap. [68]
 Tidigt besked om lämplig användning av mark och vatten. [88]

Kulturdepartementet

Publiken i fokus – reformer för ett starkare filmland. [24]
 En kulturkanon för Sverige. [92]

Landsbygds- och infrastrukturdepartementet

Avgift för områdessamverkan – och andra åtgärder för trygghet i byggd miljö. [5]
 Anpassning av svensk rätt till EU:s avskogningsförfordning. [17]
 Vissa förändringar av jaktlagstiftningen. [32]
 En ny nationell myndighet för viltförvaltning. [50]
 En stärkt hästnäring – för företagande, jämställdhet, jämlikhet och folkhälsa. [58]
 En ny kontrollorganisation i livsmedelskedjan – för ökad effektivitet, likvärdighet och konkurrenskraft. [64]
 Arlanda – en viktig port för det svenska välståndet. Åtgärder som stärker konkurrenskraften för Arlanda flygplats. [67]
 Effektivare samverkan för djur- och folkhälsa. [69]
 Sysselsättning och boende på landsbygden – Juridiska personers förvärv av jordbruksmark och en effektiv tillämpning av glesbygdsbestämmelserna. [82]
 Ökad tydlighet, stärkt samverkan – förutsättningar för framtidens utvecklingspolitik. [85]
 En moderniserad fiskelagstiftning. Volym 1 och 2. [89]

Socialdepartementet

En förändrad abortlag – för en god, säker och tillgänglig abortvård. [10]
 Stärkta drivkrafter och möjligheter för biståndsmottagare Volym 1 och 2. [15]
 Att omhänderta barn och unga. [38]
 Digital teknik på lika villkor. En reglering för socialtjänsten och verksamhet enligt LSS. [39]

Pensionsnivåer och pensionsavgiften
– analyser på hundra års sikt. [41]

Säkerställ tillgången till läkemedel
– förordnande och utlämnande
i bristsituationer. [43]

Stärkt pandemiberedskap. [48]

Kvalificering till socialförsäkring
och ekonomiskt bistånd
för vissa grupper. [53]

Sveriges internationella adoptionsverk-
samhet – lärdomar och vägen framåt.
Volym 1 och 2. [61]

Ansvar för hälso- och sjukvården.
Volym 1 Bedömningar och förslag.
Volym 2 Underlagsrapporter. [62]

Stärkt patientsäkerhet genom rätt
kompetens – utifrån hälso-
och sjukvårdens och tandvårdens
behov. [63]

Fortsatt utveckling av en nationell läke-
medelslista – en del i en ny nationell
infrastruktur för datadelning.
Del 1 och 2. [71]

Hem för barn och unga. För en trygg,
säker och meningsfull vård. [84]

Utbildningsdepartementet

Bättre förutsättningar för trygghet
och studiero i skolan. [8]

På språklig grund. [9]

Ett likvärdigt betygssystem
Volym 1 och 2. [18]

Kunskap för alla – nya läroplaner med
fokus på undervisning och lärande. [19]

Tid för undervisningsuppdraget – åtgärder
för god undervisning och läraryrkenas
attraktivitet. [26]

En socionomutbildning i tiden. [27]

Skärpta villkor för friskolesektorn. [37]

Förbättrat stöd i skolan. [44]

Verktyg för en mer likvärdig
resursfördelning till skolan. [72]

Utrikesdepartementet

Skydd för biologisk mångfald i
havsområden utanför nationell
jurisdiktion. [36]

Tjänsteskrivelse

2025-12-03

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00058

Remiss: Riksarkivets föreskrifter om gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten mellan myndigheter

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att ställa sig bakom yttrandet i tjänsteskrivelsen.

Ärendebeskrivning

Riksarkivet har tagit fram ett förslag till nya föreskrifter om gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten mellan myndigheter.

Föreskrifterna omfattar informationsutbyten som görs i syfte att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar.

Kommunstyrelsen överlämnar denna remiss till IFN, ÄN, FGN, GVN, TN, FN, KN, ÖFUR, MHN och BN för yttrande till kommunstyrelsen som skickar kommunens yttrande till Riksarkivet.

Yttrande

Kulturnämnden ställer sig bakom förslaget till Riksarkivets föreskrifter om gallring.

Beslutsunderlag

Remiss – Riksarkivets föreskrifter om gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten mellan myndigheter

Beredningsansvariga

Leif Mårtensson

Beslutet ska skickas till

ksdiarium@umea.se ref KS-2025/01002

Tjänsteskrivelse

Dnr: KU-2025/00058

Jenny Skarstedt
Kulturdirektör

Leif Mårtensson
Ledningskoordinator

Förslag till Riksarkivets föreskrifter om gallring av handlingar och uppgifter inom informations- utbyten mellan myndigheter

Innehållsförteckning

1. Sammanfattning	2
2. Handlingar och uppgifter vid informationsutbyten	3
2.1 Allmänt om informationsutbyten.....	3
2.2 Lagar och lagändringar	4
2.3 Riksarkivets föreskrifter	5
3. Värdering och gallring	7
3.1 Ökat informationsutbyte som utgångspunkter för nya föreskrifter	7
3.2 Förutsättningar för gallring.....	7
3.3 Om gallringsmedgivandet.....	8
3.4 Dokumentation om informationsutbyten	9
4. Konsekvensutredning.....	11
4.1 Problemet, bemyndigandet och vad som ska uppnås	11
4.2 Kostnadsmässiga och andra konsekvenser	11
4.3 Alternativa lösningar och effekterna av utebliven reglering	12
4.4 Överensstämmelse med EU-rätten.....	12
4.5 Vilka som berörs av regleringen.....	12
4.6 Ikraftträdande	13

1. Sammanfattning

Följande utredning behandlar ett förslag till nya föreskrifter om gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten som görs mellan myndigheter för att effektivisera det brottsbekämpande arbetet i syfte att särskilt förebygga, förhindra, upptäcka, utreda och ingripa mot fusk, felaktiga utbetalningar, regelöverträdelser och brottslighet.

Föreskriften omfattar två handlingar:

- *handlingar och uppgifter som myndigheten tar emot eller lämnar ut genom ett informationsutbyte som görs med stöd av lag eller förordning,*
- *handlingar och uppgifter som myndigheten lämnar till en annan myndighet för att fullgöra en uppgifts- eller underrättelseskyldighet som följer av lag eller förordning.*

Gemensamt för båda handlingarna är att det är informationsinbyten som har stöd i lag eller i förordning och som görs i syfte att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar. Det blir den nya föreskriftens inriktning. Föreskriften gäller inte informationsutbyten med stöd i lag eller förordning generellt.

Flera lagar och lagändringar är på gång med syfte att öka informationsutbyten mellan myndigheter och regleringarna berör många statliga myndigheter. Det innebär sannolikt att mängden kopior och likalydande handlingar och uppgifter i myndigheternas arkiv kommer att öka, åtminstone om resultatet av förändrad reglering blir i enlighet med förslagen i betänkanden och propositioner.

För att undvika dubbelarkivering tar Riksarkivet fram föreskrifter med förslag på gallring utifrån den förändring som regleringarna innebär för informationshanteringen inom staten, i enlighet med bevarandeändamålen i 3 § tredje stycket arkivlagen (1990:782).

Den här föreskriften reglerar uppkomsten av likalydande handlingar och uppgifter hos flera myndigheter. Föreskriften avser inte bara handlingar som typiskt sett är kopior, utan omfattar informationsmängder som i praktiken innebär en kopiebildning och duplicering av information inom statsförvaltningen som helhet.

I det följande definieras kopia som en duplicering av information – helt eller delvis – oavsett form eller medium. Det kan vara en fixerad handling, en datamängd eller enstaka eller flera uppgifter som återger samma innehåll som de ursprungliga handlingarna eller uppgifterna.

2. Handlingar och uppgifter vid informationsutbyten

2.1 Allmänt om informationsutbyten

Flera myndigheter är skyldiga och delaktiga i att göra informationsutbyten av handlingar och uppgifter mellan myndigheter i syfte att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar. Det finns flera lagar som reglerar informationsutbyten och uppgifts- och underrättelseskyldighet, till exempel:

- lagen (2008:206) om underrättelseskyldighet vid felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen,
- lagen (2016:774) om uppgiftsskyldighet vid samverkan mot viss organiserad brottslighet,
- lagen (2017:630) om åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism,
- lagen (2023:456) om skyldighet att lämna uppgifter till Utbetalningsmyndigheten,
- lagen (2024:307) om uppgiftsskyldighet för att motverka felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen samt fusk, regelöverträdelser och brottslighet i arbetslivet,
- förordningen (2024:333) om fullgörande av underrättelseskyldighet enligt lagen (2024:326) om hemliga tvångsmedel i syfte att verkställa frihetsberövande påföljder.

Informationsutbyten kan göras genom strukturerad samverkan, enligt former och tider som är bestämda i en överenskommelse. Informationsutbyten kan även göras utan att det finns en formell samverkan eller överenskommelse, på begäran eller på eget initiativ, till exempel i enlighet med utlänningsförordningen (2006:97) eller förordningen (2001:590) om behandling av uppgifter i Kronofogdemyndighetens verksamhet.

En uppgifts- och underrättelseskyldighet är ett slags informationsutbyte men som framförallt går i en riktning. Förslaget till föreskrifter om informationsutbyten mellan myndigheter omfattar handlingar och uppgifter som lämnas både som ett led i ett informationsutbyte och till följd av en uppgiftsskyldighet eller underrättelseskyldighet.

Skillnad mellan att göra ett informationsutbyte och att fullgöra en uppgifts- eller underrättelseskyldighet

Informationsutbyten kan enbart göras med stöd i lag eller i förordning, men själva utbytet behöver inte vara tvingande, det beror på sammanhanget och respektive lagstöd. Med uppgifts- eller underrättelseskyldighet avses att det i lag eller av förordning följer att uppgift ska lämnas till en annan myndighet, därmed är de bestämmelserna tvingande.

2.2 Lagar och lagändringar

Det finns flera aktuella utredningar som har analyserat behovet av ett ökat informationsutbyte mellan myndigheter för att effektivisera det brottsbekämpande arbetet i syfte att förebygga, förhindra, upptäcka, utreda och ingripa mot fusk, felaktiga utbetalningar, regelöverträdelser och brottslighet.

Ny skyldighet att lämna uppgifter till de brottsbekämpande myndigheterna

Betänkandet *Ökat informationsflöde till brottsbekämpningen – en ny huvudregel* (SOU 2023:69) och den efterföljande propositionen *Ökat informationsflöde till brottsbekämpningen* (prop. 2024/25:65) ledde fram till lagen (2025:170) om skyldighet att lämna uppgifter till de brottsbekämpande myndigheterna som trädde i kraft den 1 april 2025. Lagen ger ett antal statliga myndigheter, kommuner, regioner och skolor en skyldighet att lämna uppgifter till brottsbekämpande myndigheter.

Enligt 2 § avses med brottsbekämpande myndigheter Ekobrottsmyndigheten, Kustbevakningen, Polismyndigheten, Skatteverket, Säkerhetspolisen, Tullverket och Åklagarmyndigheten. Enligt 4 § gäller skyldigheten att lämna uppgifter bland annat även för yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet på socialtjänstens område samt enskild verksamhet inom hälso- och sjukvården. Av 5 § framgår vilka myndigheter som omfattas av uppgiftsskyldigheten.

Aktuella betänkanden och propositioner

Ytterligare betänkanden är delbetänkandet *Ökat informationsutbyte mellan myndigheter – behov och föreslagna förändringar* (SOU 2024:63) och slutbetänkandet *Ökat informationsutbyte mellan myndigheter – några anslutande frågor* (SOU 2025:45).

Betänkandena har handlat om att myndigheterna bör få bättre möjligheter att utbyta information med varandra – både av offentliga uppgifter och av uppgifter som omfattas av sekretess till skydd för enskilda – för att fullgöra sina uppdrag. Utredningarna har föreslagit att det i ännu större utsträckning ska vara möjligt att lämna uppgifter till andra myndigheter på begäran såväl som på eget initiativ.¹

I propositionen *Ökat informationsutbyte mellan myndigheter – en ny sekretessbrytande bestämmelse* (prop. 2024/25:180) beskrivs att möjligheterna till informationsutbyte mellan myndigheter behöver bli större generellt. Uppgifter som finns hos en myndighet kan vara avgörande för att en annan myndighet ska kunna fullgöra sitt uppdrag. Myndigheterna behöver ha tillgång till uppgifter som är korrekta, aktuella och relevanta.

¹ *Ökat informationsutbyte mellan myndigheter – behov och föreslagna förändringar*, SOU 2024:63, s. 15–17, samt *Ökat informationsutbyte mellan myndigheter – några anslutande frågor*, SOU 2025:45, s. 19–21.

Uppgifter ska kunna lämnas om det behövs för att:

- förebygga, förhindra eller upptäcka brottslig verksamhet,
- utreda och lagföra brott,
- förebygga, förhindra, upptäcka eller utreda felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen,
- förebygga, förhindra, upptäcka eller utreda fusk och olika typer av regelöverträdelser.

De lagar som hittills har införts innebär att flera myndigheter har fått väsentligt större förutsättningar att ta del av uppgifter från andra myndigheter, men de är begränsade till uppgiftslämnande mellan vissa myndigheter och aktörer samt för vissa avgränsade behov. Bestämmelserna är också utformade på olika sätt och förutsättningarna för ett utlämnande av uppgifter skiljer sig åt mellan de olika reglerna.

Förslaget i prop. 2024/25:180 är att införa en ny sekretessbrytande bestämmelse i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). Syftet med den nya bestämmelsen är att myndigheter ska kunna utbyta sekretessbelagd information med varandra. Sekretess till skydd för enskilda ska inte hindra att uppgifter lämnas mellan myndigheter om det behövs för vissa syften. Den nya sekretessbrytande bestämmelsen föreslås träda i kraft den 1 december 2025.²

Det finns fler förslag på nya eller ändrade bestämmelser – vilka framgår av SOU 2025:45 – för att bland annat göra det möjligt för myndigheter att på eget initiativ även lämna ut offentliga uppgifter till andra myndigheter. Eftersom det inte finns någon generell bestämmelse i offentlighets- och sekretesslagen om att myndigheter på eget initiativ får lämna uppgifter som inte är sekretessbelagda till en annan myndighet föreligger i praktiken ett hinder även mot ett sådant utlämnande, trots att det inte finns några sekretesshinder. Ändringarna föreslås träda i kraft den 1 oktober 2026.³

2.3 Riksarkivets föreskrifter

Riksarkivets generella föreskrifter

Enligt Riksarkivets föreskrifter och allmänna råd (RA-FS 2021:6) om gallring av handlingar av uppenbart ringa betydelse och handlingar som är generiska för styr-, stöd- och kärnverksamheter får *dubletter och kopior* gallras. Det gallringsmedgivandet gäller dubletter och kopior inom den egna myndigheten och avsikten är att motverka kopiebildning i verksamheten – under förutsättning att handlingarna inte får ett nytt syfte och ny betydelse i en annan process. Det gäller inte kopiebildning mellan myndigheter.

² Ökat informationsutbyte mellan myndigheter – en ny sekretessbrytande bestämmelse, prop. 2024/25:180, s. 1, 5 och 14.

³ SOU 2025:45, s. 19, 20 och 367.

Inte heller *handlingar som inkommit för kännedom och som inte föranlett någon åtgärd, om de även i övrigt saknar betydelse* i RA-FS 2021:6 gäller för handlingar och uppgifter inom informationsutbyten. Även om ett informationsutbyte inte leder till någon åtgärd behöver informationsutbytet eller uppgifts- eller underrättelseskyldigheten dokumenteras och kunna spåras i efterhand.

Eftersom informationsutbytet enbart kan göras med stöd i lag eller förordning, och eftersom det antingen är en tvingande skyldighet eller en lagstadgad uppmaning, behöver myndigheterna visa att de har gjort vad som följer av lag eller förordning. Det behövs även för uppföljning och granskning, både internt och externt.

Enligt Riksarkivets föreskrifter och allmänna råd (RA-FS 2021:7) om gallring av handlingar inom stödverksamheter får *handlingar i ärenden rörande utlämnande av allmänna handlingar* gallras när de inte behövs för verksamheten. Bestämmelserna i RA-FS 2021:7 gäller gallring av handlingar i ärenden rörande utlämnande av allmänna handlingar enligt tryckfrihetsförordningen (TF). I det här sammanhanget likställs inte ett informationsutbyte eller en uppgifts- eller underrättelseskyldighet med en begäran om allmän handling mellan myndigheter.

Riksarkivets myndighetsspecifika föreskrifter

Några av Riksarkivets myndighetsspecifika föreskrifter (RA-MS) reglerar informationsutbyten men de omfattar specifika utbyten inom viss lagstiftning, och ibland enbart utbyte av pappershandlingar.

Det gäller till exempel RA-MS 2022:14 och RA-MS 2022:15 om gallring i beskattningsverksamheten respektive folkbokföringsverksamheten hos Skatteverket av handlingar och uppgifter som utbyts i samarbetet enligt lagen (2016:774) om uppgiftsskyldighet vid samverkan mot viss organiserad brottslighet.

Om kvittenser

I samband med att handlingar eller uppgifter lämnas till en annan myndighet genom formulär eller blanketter för att fullgöra en uppgifts- eller underrättelseskyldighet kan också en kvittens på mottagen handling genereras. Kvittenser kommer inte omfattas av det här förslaget till föreskrifter om informationsutbyten mellan myndigheter. Istället kommer Riksarkivet att utreda om automatiskt genererade kvittenser i allmänhet bör kunna gallras och därmed omfattas av RA-FS 2021:6.

3. Värdering och gallring

3.1 Ökat informationsutbyte som utgångspunkter för nya föreskrifter

Med anledning av att informationsutbyten mellan flertalet myndigheter sannolikt kommer att öka framöver – särskilt eftersom utbyten ska kunna göras på eget initiativ – tar Riksarkivet fram ett förslag till nya föreskrifter om informationsutbyten mellan myndigheter.

Utgångspunkten för gallringsmedgivandet är de handlingar och uppgifter som myndigheten tar emot eller lämnar ut genom informationsutbyten och som görs med stöd av lag eller förordning i syfte att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar. Se föreskriftsförslaget, 1 kap. 3 §. Förslaget omfattar både informationsutbyten genom strukturerade former för samverkan och uppgiftslämnande på begäran eller på eget initiativ, samt skyldigheten att lämna uppgifter eller underrättelser till andra myndigheter.

Den förändrade lagstiftningen ökar mängden kopior och likalydande handlingar och uppgifter inom statsförvaltningen som helhet genom att den mottagande myndigheten tar emot en kopia av en handling från den avlämnande myndigheten. Myndigheten kan ta emot uppgifter från ett källsystem eller genom att handlingar och uppgifter förmedlas via åtkomst till en yta eller del av ett system. Uppgifter kan också lämnas genom att den avlämnande myndigheten fyller i formulär eller blanketter på andra myndigheters webbsidor. Då kan i vissa fall även en handling som motsvarar det ifyllda formuläret genereras.

Informationsutbytet behöver inte innebära att det skapas kopior av handlingar och uppgifter, men det innebär en duplicering av likalydande information inom statsförvaltningen. I praktiken tar myndigheter emot motsvarande kopior av handlingar eller uppgifter som ursprungligen hör till andra myndigheter. Det lämnas också ut handlingar och uppgifter som utgör kopior av den avlämnande myndighetens ursprungliga handlingar.

Exempel på handlingar som kan förekomma inom ramen för utbyten kan vara underrättelser, protokoll, rapporter, sammanställningar och många olika slags uppgifter. Eftersom handlingar inom utbytet utgörs av kopior och likalydande uppgifter och inte myndigheternas ursprungliga handlingar, bör gallringen inte påverka bevarandeändamålen i 3 § tredje stycket arkivlagen. Tvärtom bör gallringsbestämmelsen motverka dubbelarkivering och öka effektiviteten i hanteringen av myndigheternas arkiv.

3.2 Förutsättningar för gallring

En myndighet får inte gallra handlingar och uppgifter som utgör den myndighetens ursprungliga handlingar – om inte handlingarna och uppgifterna i sig får gallras enligt andra bestämmelser om gallring. Det framgår av föreskriftsförslaget, 3 kap. 4 §.

Det är den avlämnande myndigheten som ansvarar för bevarande och gallring av de ursprungliga handlingarna och uppgifterna. De handlingar och

uppgifter som ursprungligen hör till myndigheten gallras utifrån samma bestämmelser som andra handlingar hos myndigheten enligt föreskrifter eller beslut av Riksarkivet, eller särskilda bestämmelser om gallring i lag eller förordning. Det innebär att även ursprungliga handlingar eller uppgifter potentiellt kan komma att gallras hos avlämnande myndighet.

Det är endast handlingar som har kopierats eller duplicerats och som tagits emot eller lämnats ut som ett led i ett informationsutbyte eller till följd av en uppgifts- eller underrättelseskyldighet som får gallras, i enlighet med föreskriftsförslaget, 3 kap. 1 och 2 §§. Det gäller även då uppgifterna har lämnats genom formulär eller blanketter som genererar en handling som motsvarar det ifylla formuläret.

Eftersom det enbart är kopior eller likalydande handlingar eller uppgifter som överförs inom ramen för ett informationsutbyte eller till följd av en uppgifts- eller underrättelseskyldighet, bör myndigheten kunna gallra den information som har överförts genom informationsutbytet när den inte längre behövs för verksamheten. De handlingar och uppgifter som utbyts och som behövs för deltagande i samverkan eller som lämnas utifrån en uppgifts- eller underrättelseskyldighet, bör framförallt vara aktuella för den mottagande myndigheten under den tid som samverkan pågår eller tills dess att åtgärd har vidtagits.

Gallringsmedgivandet gäller under förutsättning att myndigheten dokumenterar vad informationsutbytet eller uppgifts- och underrättelseskyldigheten har inneburit, vilka åtgärder som har vidtagits och vilka handlingar eller uppgifter som har förmedlats. Se föreskriftsförslaget, 3 kap. 3 §.

Däremot omfattar gallringsmedgivandet inte handlingar och uppgifter som tillförs ett ärende – om inte handlingarna och uppgifterna i ärendet i sig får gallras enligt andra bestämmelser om gallring. Handlingar och uppgifter som ingår i ett ärende kan ha ett helt annat syfte än informationsutbytet. Se föreskriftsförslaget, 3 kap. 5 §.

Föreskrifterna gäller inte heller om det inte finns avvikande bestämmelser om bevarande eller gallring i lag eller förordning eller i föreskrifter eller beslut som grundar sig på lag eller förordning. Det framgår av föreskriftsförslaget, 1 kap. 2 §.

3.3 Om gallringsmedgivandet

Gallringsmedgivandet innebär att Riksarkivet har bedömt att handlingarna och uppgifterna i förslaget till föreskrifter om informationsutbyten mellan myndigheter generellt inte har någon betydelse utifrån arkivlagens bevarandeändamål.

Myndigheten behöver ändå göra en bedömning om handlingar och uppgifter ska bevaras för forskningens behov i det enskilda fallet och fastställa frister för att säkerställa allmänhetens rätt till insyn och rättsskipningens och förvaltningens behov. Det framgår av föreskriftsförslaget, 2 kap. 1–3 §§.

Gallringsmedgivandet är inte tvingande. Alternativet till gallring är att de handlingar och uppgifter som myndigheten tar emot eller lämnar ut genom informationsutbytet bevaras.

3.4 Dokumentation om informationsutbyten

Det behöver finnas handlingar i myndigheternas arkiv i sådan omfattning att reformen och följderna av ett förändrat och ökat informationsutbyte mellan myndigheterna kan studeras i efterhand. Därför är förutsättningen för gallringsmedgivandet av handlingar och uppgifter som överförs genom informationsutbyten att myndigheten dokumenterar vad informationsutbytet har inneburit, vilka åtgärder som har vidtagits och vilka handlingar eller uppgifter som har förmedlats.

Ett syfte med att myndigheterna dokumenterar vad informationsutbytet har inneburit är att säkerställa förvaltningens, rättskipningen och forskningens behov av information om informationsutbytet för att kunna redovisa, granska och utvärdera resultatet av informationsutbytet. Ett annat syfte är att kunna följa upp vilka utbyten som har gjorts för att kunna spåra de ursprungliga handlingar och uppgifter som finns hos respektive myndighet.

Ett ytterligare syfte är att handlingar som dokumenterar informationsutbytet behövs för att myndigheterna ska kunna visa att de har gjort rätt och följt lag eller förordning. Myndigheterna kan bli granskade i efterhand och behöva bevisa att de har varit en del av ett informationsutbyte.

Myndigheter är också skyldiga att registrera handlingar eller hålla dem ordnade enligt offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). Det ska inte kunna misstänkas att myndigheten har gallrat vissa handlingar eller uppgifter som kunde varit till fördel för en enskild eller påverkat en eventuell granskning negativt.

Bestämmelsen innebär inte ett krav på att upprätta specifika handlingar som dokumenterar informationsutbytet. Däremot är det en förutsättning för att kunna gallra handlingar och uppgifter som tagits emot eller lämnats ut genom informationsutbyten att det finns dokumentation bevarad om vad informationsutbytet inneburit, i enlighet med exempel nedan.

Handlingar och uppgifter som dokumenterar informationsutbyten är till exempel:

- Handlingar som visar hur och i vilken omfattning myndigheten har samarbetat med andra brottsbekämpandemyndigheter och aktörer, vilka andra som har deltagit, samt vilka överenskommelser och villkor för informationsutbyten som har beslutats, och enligt vilket lagstöd. Det vill säga, de handlingar som beskriver och utgör grund för en samverkansinsats, organisationen av arbetet – som också behövs för att påvisa att de rättsliga förutsättningarna för informationsutbytet inom ramen för samverkan är uppfyllda.

- Dokumentation av metoder, sökbegrepp och resultat är forskningsmässigt intressant för att beskriva informationsutbytet, även rapporter och utvärderingar. Handlingar som gör det möjligt att jämföra analyser och vilka sökbegrepp som har använts, studera och utvärdera resultat och utfall, vilka åtgärder som har vidtagits i olika situationer eller jämföra en äldre analys med en ny. Dokumentation som i förlängningen visar frekvens och genomslag av reformen.
- Redovisning av vilka handlingar och uppgifter som har överförts genom informationsutbytet, dokumentation som visar vad utbytet handlade om. Även om kopior och likalydande handlingar och uppgifter gallras hos den mottagande myndigheten ska det vara möjligt att spåra de ursprungliga handlingarna hos den avlämnande myndigheten om sådana forskningsbehov finns – under förutsättning att uppgifterna inte har gallrats hos den avlämnande myndigheten enligt andra bestämmelser om gallring.

Det här är en större samhällelig förändring och reform för att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar som behöver kunna beforskas. Både effekterna av politiska beslut, påverkan för myndigheternas verksamhet och arbetssätt, och betydelsen av informationsutbytet och den förändrade lagstiftningen för samhället i stort. Till exempel om den förändrade lagstiftningen påverkade den totala brottsligheten och skyddet av den enskildes sekretess och integritet.

Det är värdefullt att dokumentera det ökade informationsutbytet mellan myndigheterna för att kunna bedöma resultat och konsekvenser och spåra de ursprungliga handlingarna och uppgifterna vid behov – både utifrån offentlighets- och forskningssynpunkter. Själva företeelsen är intressant i ett större perspektiv. Det finns ett stort forskningsvärde i större samhällsförändringar.

I Riksarkivets gallrings- och bevarandepolicy, *Bevarandet av nutiden*, anges att arkivhandlingar kan användas som information dels om den verksamhet där handlingarna har uppkommit, dels om förhållanden i organisationens omvärld. Båda dessa användningssätt ska beaktas i lika stor utsträckning vid bedömningen av vad som ska gallras respektive bevaras.⁴

⁴ Riksarkivets gallrings- och bevarandepolicy, *Bevarandet av nutiden*, Uppsala 1995, s. 6 och 7.

4. Konsekvensutredning

Enligt förordningen (2024:183) om konsekvensutredningar ska en konsekvensutredning genomföras för att kunna bedöma effekterna av olika förslag och för att kunna fatta välgrundade beslut.

4.1 Problemet, bemyndigandet och vad som ska uppnås

Både befintliga lagar och förslag till nya lagar och lagändringar medför ökade möjligheter till informationsutbyten mellan myndigheter och regleringarna berör många statliga myndigheter. Därför är det påkallat att Riksarkivet utreder behovet av bevarande och gallring. Särskilt utifrån att det sannolikt medför att mängden kopior och likalydande handlingar och uppgifter i myndigheternas arkiv kommer att öka genom ökade informationsutbyten, åtminstone om resultatet av förändrad reglering blir i enlighet med förslagen i betänkanden och propositioner.

Det är problematiskt om arkiven växer genom en stor tillökning av kopior av handlingar och uppgifter som redan finns på andra myndigheter där handlingarna har sitt ursprung. För att undvika dubbelarkivering tar Riksarkivet fram ett förslag till nya föreskrifter utifrån den förändring som regleringarna medför gällande informationshanteringen inom statsförvaltningen.

4.2 Kostnadsmässiga och andra konsekvenser

Myndigheternas arkiv ska bevaras, hållas ordnade och vårdas vilket innebär kostnader. Handlingar som inte behövs för att tillgodose rätten att ta del av allmänna handlingar, behovet av information för rättskipningen, förvaltningen och forskningen, bör därför gallras. Anledningen är att arkiven inte ska överösas med information. Det bör därför finnas en möjlighet att gallra ut handlingar med lågt informationsvärde eller begränsad betydelse över tid.

Genom gallring styrs framtidens tillgång till erfarenheter och kunskap. Såväl forskningens krav som insynsrätten förutsätter största möjliga bevarande, vilket framgår av Riksarkivets gallrings- och bevarandepolicy. Gallring är ett aktivt ingrepp som ska motiveras.⁵ I detta fall utgörs motiveringen av att handlingar och uppgifter som myndigheten tar emot eller lämnar ut genom informationsutbyten eller till följd av en uppgifts- eller underrättelseskyldighet är kopior eller likalydande handlingar. Respektive myndighet har ansvar för de handlingar och uppgifter som ursprungligen hör till den myndigheten.

Egentligen ingår inte kopior i myndighetens arkiv och behöver därmed inte heller omfattas av myndighetens arkivredovisning, med undantag för om de tillförts ett ärende. Det finns en lång tradition av gallringsregler för kopior inom arkivsektorn, till exempel i gallringsråden för kommun, landsting och region som den tidigare Samrådsgruppen (SKA) har tagit fram tillsammans med Riksarkivet och Sveriges kommuner och regioner (SKR).

⁵ Bevarandet av nutiden, s. 1.

Det framgår även av arkivlagens förarbeten att gallringen syftar till att arkiven inte ska tyngas av handlingar som saknar påtagligt informationsvärde, som bara utgör en dubblering av information som bättre kan sökas i ett annat arkiv eller som har ett informationsvärde som är markant begränsat i tiden.⁶

Dock får gallringen av handlingar och uppgifter som myndigheten tar emot eller lämnar ut genom informationsutbyten enbart genomföras under förutsättning att myndigheten dokumenterar vad informationsutbytet har inneburit, vilka åtgärder som har vidtagits och vilka handlingar eller uppgifter som har förmedlats.

Det är nödvändigt att myndigheterna dokumenterar vad informationsutbytet inneburit för att tillgodose arkivlagens bevarandeändamål. Konsekvensen skulle annars bli att det inte skulle vara möjligt att i efterhand få insyn, bedöma resultat och konsekvenser eller forska om en samhällelig förändring och reform i syfte att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar.

4.3 Alternativa lösningar och effekterna av utebliven reglering

Om inte Riksarkivet tar fram en föreskrift om gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten mellan myndigheter i syfte att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar, kommer sannolikt många statliga myndigheter att behöva framställa om myndighetsspecifika föreskrifter (RA-MS). Det är inte effektivt eller ändamålsenligt när förutsättningarna såväl som handlingarna och uppgifterna är likartade mellan myndigheterna.

Om Riksarkivet inte skulle besluta om gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten skulle det medföra en dubbelarkivering av kopior och likalydande handlingar och uppgifter, med risk för minskad effektivitet i hanteringen av myndigheternas arkiv. Det skulle i sin tur innebära potentiellt stora kostnadsmässiga konsekvenser för myndigheterna, genom att även kopior av handlingar behöver bevaras, hållas ordnade och vårdas.

4.4 Överensstämmelse med EU-rätten

Föreskrifterna står i överensstämmelse med de skyldigheter som följer av Sveriges anslutning till EU. Behandlingen av personuppgifter är nödvändig för arkivändamål av allmänt intresse.

4.5 Vilka som berörs av regleringen

Samtliga myndigheter som enligt lag eller förordning är skyldiga och delaktiga i att utbyta handlingar och uppgifter mellan myndigheter eller fullgöra en uppgifts- eller underrättelseskyldighet som följer av lag eller förordning, i syfte att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar, berörs av de nya föreskrifterna.

⁶ Om arkiv m.m., prop. 1989/90:72, s. 39-40.

I förlängningen kan även kommuner och regioner påverkas av att Riksarkivet tar ställning gällande bevarande och gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten mellan myndigheter. Riksarkivet kan ge råd till kommuner och regioner i generella frågor, och även kommuner och regioner kan omfattas av informationsutbyten eller uppgifts- och underrättelseskyldigheten med stöd i lag eller förordning.

4.6 Ikraftträdande

Det är angeläget att föreskrifterna träder i kraft så snart som möjligt. Ett ökat informationsutbyte mellan myndigheterna för att förebygga, förhindra, upptäcka och utreda brott, fusk, regelöverträdelser och felaktiga utbetalningar är en högst aktuell fråga. Lagen om skyldighet att lämna uppgifter till de brottsbekämpande myndigheterna trädde i kraft den 1 april 2025 och fler lagförslag är på gång.

Några ytterligare konsekvenser enligt förordningen (2024:183) om konsekvensutredningar, än de ovan beskrivna, har inte identifierats.

Manda Gabrielsson

Riksarkivets föfattningssamling

ISSN

Ansvarig utgivare: Jens Västberg

RA-FS 2026:XX

Riksarkivets föreskrifter om gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten mellan myndigheter

beslutade den XX 2026.

Riksarkivet föreskriver följande med stöd av 12 § första stycket arkivförordningen (1991:446).

1 kap. Tillämpningsområde

1 § Dessa föreskrifter gäller för

- statliga myndigheter, med undantag för riksdagens myndigheter, regeringen, Regeringskansliet och utrikesrepresentationen,
- sådana organ som avses i 2 kap. 4 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) till den del de allmänna handlingarna härrör från den verksamhet som avses i bilagan till den lagen, och
- sådana organ som förvarar allmänna handlingar med stöd av lagen (2015:602) om överlämnande av allmänna handlingar för förvaring.

Med myndighet avses i föreskrifterna sådana myndigheter och organ som anges i första stycket.

2 § Föreskrifterna gäller om det inte finns avvikande bestämmelser om bevarande eller gallring i lag eller förordning eller i föreskrifter eller beslut som grundar sig på lag eller förordning.

3 § Föreskrifterna gäller gallring av handlingar och uppgifter inom informationsutbyten som görs mellan myndigheter i syfte att

- förebygga, förhindra eller upptäcka brottslig verksamhet,
- utreda och lagföra brott,
- förebygga, förhindra, upptäcka eller utreda felaktiga utbetalningar från välfärdsystemen,
- förebygga, förhindra, upptäcka eller utreda fusk och olika typer av regelöverträdelser.

2 kap. När handlingar får gallras

1 § En myndighet får gallra handlingar och uppgifter med stöd av dessa föreskrifter under förutsättning att allmänhetens rätt till insyn inte åsidosätts och att handlingarna eller uppgifterna saknar betydelse för rättskipningen, förvaltningen och forskningens behov.

2 § Myndigheten ska fastställa fristen för gallring och då särskilt beakta att handlingarna inte gallras innan

- föreskriven bearbetning, redovisning eller kontroll har slutförts,
- tidsfrist för revision och preskription har gått ut, eller
- betydelse för styrkande av rättigheter och skyldigheter har upphört.

3 § Myndigheten ska dokumentera sin bedömning enligt 1 och 2 §§.

3 kap. Vilka handlingar och uppgifter som får gallras och villkoren för gallring

1 § En myndighet får gallra handlingar och uppgifter som den enligt 1 kap. 3 § tar emot eller lämnar ut genom ett informationsutbyte som görs med stöd av lag eller förordning.

2 § En myndighet får gallra handlingar och uppgifter som den enligt 1 kap. 3 § lämnar till en annan myndighet för att fullgöra en uppgifts- eller underrättelseskyldighet som följer av lag eller förordning.

3 § En förutsättning för gallring är att myndigheten dokumenterar vad informationsutbytet eller uppgifts- eller underrättelseskyldigheten har inneburit, vilka åtgärder som har vidtagits och vilka handlingar eller uppgifter som har förmedlats.

4 § Myndigheten får inte gallra de ursprungliga handlingarna och uppgifterna som har använts för informationsutbytet eller för att fullgöra en uppgifts- eller underrättelseskyldighet, om inte handlingarna och uppgifterna får gallras enligt andra föreskrifter eller beslut av Riksarkivet, eller särskilda bestämmelser om gallring i lag eller förordning.

5 § Myndigheten får inte gallra handlingar och uppgifter som tillförs ett ärende, om inte handlingarna och uppgifterna i ärendet får gallras enligt andra föreskrifter eller beslut av Riksarkivet, eller särskilda bestämmelser om gallring i lag eller förordning.

Dessa föreskrifter träder i kraft den XX 2026.

Karin Åström Iko

Manda Gabrielsson

Tjänsteskrivelse

2025-12-05

Kulturnämnden

Diariennr: KU-2025/00004

Anmälningssärenden / delegationsbeslut december 2025

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar

att godkänna delegationsbesluten och redovisningen av anmälningssärenden för december 2025

Ärendebeskrivning

Förvaltningen redovisar ärenden beslutade med stöd av nämndens delegationsordning, samt ärenden från kommunens övriga beslutande organ som rör kulturnämndens ansvarsområde.

Beslutsunderlag

Delegationsbeslut

Kulturkonsulent

Utvecklingsstöd kulturverksamhet

Anmälningssärenden

Beslut i kommunfullmäktige 2025-11-24 – Översyn styrdokument hösten 2025

Beslut i kommunstyrelsens näringslivs-och arbetsutskott 2025-11-25 – Skrivelse från Folkuniversitetet

Beredningsansvariga

Daniel Vikström, kulturkonsulent

Maria Nordenback, nämndsekreterare

Jenny Skarstedt
Kulturdirektör

Maria Nordenback
nämndsekreterare

Anmälningsärenden Kulturnämnden (2025-12-18)

Handläggare:	Daniel Vikström
Sökande:	Umeå teaterförening
Arrangemang:	Gymnasieprojektet Akt 2
Bidragsform:	Kulturnämndens stöd till insatser för Umeå växer tryggt och säkert
Ärendenr i Rbok:	193224
Datum:	Vår och höst 2025
Sökt belopp:	60 000 kr
Beviljat belopp:	0 kr
Motivering till beslut:	Tillbakadragen ansökan. Umeå teaterförening sökte stöd för biljettsubvention till ett ungdomsprojekt, där skolungdomar erbjuds billigare biljetter till Umeå teaterförenings utbud. Föreningen drog dock tillbaka sin ansökan då de har jobbat om sitt koncept, och återkommer med en ansökan för 2026 istället.

Handläggare:	Daniel Vikström
Sökande:	Tavelsjö hembygdsförening
Arrangemang:	Berättarföreställning
Bidragsform:	Utvecklingsstöd kulturverksamhet och arr
Ärendenr i Rbok:	205673
Datum:	251109
Sökt belopp:	6 450 kr
Beviljat belopp:	0 kr

Motivering till beslut:	Avslag. Föreningen hade bokat föreställningen "När vår herre gjorde Bygdsiljum och allt det andra" med Thomas Andersson. Arrangemanget hade dock redan genomförts före deadline för utvecklingsstöd den 15 november. Därför avslogs stödsansökan.
--------------------------------	---

Handläggare:	Daniel Vikström, Fardeen Ahmadi
Sökande:	Synskadades förening i Västerbotten
Arrangemang:	Syntolkning våren 2026
Bidragsform:	Utvecklingsstöd kulturverksamhet och arr, samt utvecklingsstöd Rättigheter och samhällsnytta
Ärendenr i Rbok:	208424
Datum:	Våren 2026
Sökt belopp:	38 700 kr
Beviljat belopp:	19 350 kr, med ytterligare 19 350 kr från utvecklingsstöd Rättigheter och samhällsnytta
Motivering till beslut:	Synskadades förening i Västerbotten vill erbjuda syntolk till sex föreställningar hos Umeå teaterförening och Norrlandsoperan. De är en blandning av opera, dans och teaterföreställningar. Dessa är Mangan - Här är ditt liv, Askungen, Verk och dagar, Zarah, Tosca och Made of Space.

Handläggare:	Daniel Vikström, Fardeen Ahmadi
Sökande:	Röda Korset Umeåkretsen
Arrangemang:	Teaterlek
Bidragsform:	Utvecklingsstöd kulturverksamhet och arr, samt utvecklingsstöd Rättigheter och samhällsnytta
Ärendenr i Rbok:	210142
Datum:	Januari – mars 2026
Sökt belopp:	12 750 kr

Beviljat belopp:	7 500 kr, med ytterligare 5 250 kr från utvecklingsstöd Rättigheter och samhällsnytta
Motivering till beslut:	För att motverka ensamhet och social isolering för kvinnor som utsatts för våld vill Röda korset i Umeå erbjuda teaterkurser, så kallad Teaterlek, för kvinnor som har blivit utsatta. Tillsammans med en dramapedagog vill föreningen tillsammans med kursdeltagare utforska uttryck, känslor och relationer genom kreativitet, rörelse och röst. Kreativa uttryck, som teaterlek, är ett beprövat sätt att stärka välbefinnande, social delaktighet och egenmakt.

Handläggare:	Daniel Vikström
Sökande:	RFSL Umeå
Arrangemang:	Klubb Bisous - Eldorado
Bidragsform:	Utvecklingsstöd kulturverksamhet och arr
Ärendenr i Rbok:	209838
Datum:	251129
Sökt belopp:	25 000 kr
Beviljat belopp:	25 000 kr
Motivering till beslut:	RFSL söker stöd till sitt klubbkoncept Klubb Bisous, en klubb som innefattar dragshow och dansgolv. Tema för detta tillfälle är Eldorado, som i Berlin under 1920-talet var mer än bara en nattklubb, det var en fristad för de människor som idag rymts under HBTQI+ paraplyet och även en plats för motstånd mot en icke-accepterande omvärld. RFSLS Umeås Klubb Bisous vill med denna kväll ta tillbaks den känslan till nutiden. Under kvällen uppträder burleskartist Lady Rivet och Mr Victor Victoria.

Handläggare:	Daniel Vikström
Sökande:	Samtida konsthantverk i Västerbotten
Arrangemang:	Vävarfåglar och duodji färgad både av historia och nutid.

Bidragsform:	Utvecklingsstöd kulturverksamhet och arr
Ärendenr i Rbok:	208038
Datum:	251121 - 251213
Sökt belopp:	45 400 kr
Beviljat belopp:	11 240 kr
Motivering till beslut:	Under slutet av året arrangerar Samtida Konsthantverk i Västerbotten två utställningar, varav en av dem beviljas utvecklingsstöd. Bärbar konst förknippas ofta med smycken men inom samisk kultur finns många andra typer av bärbart konsthantverk såsom knivar, nålhus och mössor. Systrarna Solveig Labba och Monica Blind Påve hämtar inspiration från sin egen kultur men utvecklar de traditionella formerna och teknikerna på sitt eget sätt. Monica Blind Påve förvandlar mönstret på sin pappas kniv till örhängen i silver, eller förstorar upp det till en stor fasadutsmäckning i stål och Solveig Labba tolkar samiska dräktmössor med modistens teknik. Båda arbetar med duodji färgad både av historia och nutid. Gunilla Åsbergs utställning "Vävd", som tagit inspiration av vävarfåglarna i Tanzania, vilken föreningen också sökte stöd för beviljas inte utvecklingsstöd, då den utställningen redan hade öppnat när deadline för utvecklingsstöd stängde. Utvecklingsstöd beviljas inte till verksamhet som redan genomförts eller har påbörjats.

Handläggare:	Daniel Vikström
Sökande:	Bottenfauna
Arrangemang:	Konsert med EMMON som huvudakt och E-lect som förband/support
Bidragsform:	Utvecklingsstöd kulturverksamhet och arr
Ärendenr i Rbok:	208664
Datum:	2026-02-07

Sökt belopp:	18 850 kr
Beviljat belopp:	18 850 kr
Motivering till beslut:	Bottenfauna arrangerar en spelning med EMMON och E:lect på Verket. De båda electropopakterna är aktade i sina kretsar, och föreningen passar på att fånga EMMON på hennes turnésväng.

Umeå kommun
Kommunfullmäktige

Protokollsutdrag
2025-11-24

§ 254

Diariennr: KS-2025/00921

Översyn styrdokument hösten 2025

Beslut

Kommunfullmäktige beslutar

- att upphäva IT-strategi
- att upphäva Strategi för E-service
- att upphäva Handlingsplan för halverad barnfattigdom
- att revidera Föreskrifter för avfallshantering i Umeå kommun
- att revidera Integrationsstrategi 2019
- att revidera Kollektivtrafikprogram för Umeå kommun, Fotgängarprogram för Umeå, Godstrafikprogram för Umeå, Cykeltrafikprogram för Umeå, Trafiksäkerhetsprogram samt Parkeringsprogram och ge tekniska nämnden i uppdrag att ta fram och besluta om ett nytt gemensamt program som ersätter de befintliga.
- att ta fram styrdokument för AI-tillämpning

Ärendebeskrivning

I enlighet med riktlinje för styrdokument ska styrdokument regelbundet ses över. Syftet med översynen är att utvärdera dokumentens effekt och betydelse för styrningen. Vanliga orsaker till att dokument upphävs är att verksamheten fungerar väl utan styrdokument eller att frågorna har uppgått eller infogats i annan styrning. Det är inte en värdering eller viktning av området i sig. Det är det politiska organ som beslutade om dokumentet som ska fatta beslut om det ska förlängas, revideras eller upphävas. Innan ett nytt styrdokument tas fram ska det göras en nulägesanalys över hur styrningen fungerar idag och vilka områden som behöver förbättras. För att undvika målkonflikter är det viktigt att se över även befintliga styrdokument relaterade till området. För att skapa bättre överblick lyfts flera dokument vid ett och samma tillfälle. Se bilaga 1 för en sammanfattning av orsaker till besluten. Bakgrundsanalyserna till varje styrdokument finns samlade i bilaga 2. Dessa bakgrundsbeskrivningar är en översyn av hela området och föreslår ibland annan eller relaterad

Umeå kommun
Kommunfullmäktige

Protokollsutdrag
2025-11-24

styrning. Dessa frågor är inte föremål för politiska beslut i dagsläget utan hanteras på annat sätt. De befintliga styrdokument som berörs i ärendet är inte bifogade. De går i stället att ta del av på www.umea.se/styrdokument

Beslutsunderlag

Bilaga 1. Sammanställning bedömningar
Bilaga 2. Bakgrundsanalyser och underlag

Beredningsansvariga

Lina Renfors, Sara Nordström

Näringslivs- och arbetsutskottets beslutsordning

Näringslivs- och arbetsutskottet beslutar enligt tjänsteskrivelsens förslag.

Kommunstyrelsens beslutsordning

Kommunstyrelsen beslutar enligt näringslivs- och arbetsutskottets förslag.

Kommunfullmäktiges beslutsordning

Följande yttrar sig: Hans Lindberg, Anders Sellström, Lars Forsgren, Lena Andersson, Arvid Lundberg och Christina Bernhardsson.

Yrkanden

Hans Lindberg (S), Anders Sellström (KD), Lars Forsgren (SD), Lena Andersson (M), Arvid Lundberg (MP) och Christina Bernhardsson (S) –
Bifall till kommunstyrelsens förslag.

Propositionsordning som godkänns

Bifall mot avslag till kommunstyrelsens förslag. Ordföranden finner att kommunfullmäktige beslutar enligt kommunstyrelsens förslag.

Beslutet med underlag ska skickas till

Kommunens nämnder

Umeå kommun
Kommunfullmäktige

Protokollsutdrag
2025-11-24

Justerares sign:

Utdraget bestyrks:

Umeå kommun**Protokollsutdrag**Kommunstyrelsens näringslivs- och arbetsutskott 2025-11-25

§ 349

Diariennr: KS-2025/00447

Skrivelse från Folkuniversitetet**Beslut****Näringslivs- och arbetsutskottet beslutar****att Folkuniversitetets ansökan avslås.****Ärendebeskrivning**

Folkuniversitetet, Umeå har till kommunstyrelsen inkommit med en framställan avseende möjligheterna att erhålla bidrag, i form av medfinansiering till en investering om ca 10-12 miljoner kronor - för ombyggnad av sin fastighet (se bil.).

Folkuniversitetet har nämnt Boverket som tänkbar stödgivare. Vid sådant investeringsstöd för allmänna samlingslokaler krävs det en kommunal medfinansiering med minst 30 procent av den godkända kostnaden – alltså, i detta fall, 3-3.6 miljoner kronor.

Motsvarande framställan har, via hänvisning från kommunalrådsberedningen, redan hanterats av kulturnämnden, som i sitt beslut angivit att ytterligare medel, utöver de som redan tilldelats folkuniversitetet (1.067.841 kronor) inte finns att fördela. Vidare uppdrog kulturnämnden till sin förvaltning att besvara skrivelsen samt föra dialog med folkuniversitetet (se bil.).

Efter kulturnämndens beslut har folkuniversitetet återkommit till kommunstyrelsen i frågan.

Vad gäller bidrag till föreningsliv och studieorganisationer så hanteras detta, i enlighet med kommunfullmäktiges beslut, av kulturnämnd och fritidsnämnd.

Umeå kommun

Protokollsutdrag

Kommunstyrelsens näringslivs- och arbetsutskott 2025-11-25

Något motsvarande uppdrag, eller direkt avsätta medel därför, finns ej för kommunstyrelsen. Sammanfattningsvis. bör ansökan avslås.

Beslutsunderlag

Bilagor till svar på skrivelsen från Folkuniversitetet

Boverket - <https://www.boverket.se/sv/bidrag--garantier/allmanna-samlingslokaler---investeringsbidrag/>

Beredningsansvariga

Lennart Nilsson, kommunjurist

Beslutet ska skickas till

Kulturnämnden

Folkuniversitetet